

VARSÁNYI ORSOLYA

A hun történelem arab forrásai

VARSA NYI ORSOLYA

A hun történelem arab forrásai

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 71.

ISSN 2677-0261

(A Magyarságkutató Intézet Kiadványai)

Az MKI szerkesztőbizottsága:

M. Lezsák Gabriella (elnök), Bíró Csilla,
Csornay Boldizsár, Fehér Bence, Hoppál Mihály,
Karácsony Fanni, Nagy Dóra, Pomozi Péter

VARSÁNYI ORSOLYA

A hun történelem arab forrásai

Magyarságkutató Intézet – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2025

Szakmai lektor, arab nyelvi lektor: Dévényi Kinga
Magyar nyelvi lektor: Fehér Bence

A kötet megjelenését támogatta a

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

<https://doi.org/10.53644/MKI.HTAF.2025>
ISBN 978-963-646-239-0
ISSN 2677-0261 (A Magyarságkutató Intézet Kiadványai)

© Varsányi Orsolya, 2025
© Magyarságkutató Intézet, 2025
© L'Harmattan Kiadó, 2025

Kiadja a Magyarságkutató Intézet és a L'Harmattan Kiadó.
Felelős kiadó: M. Lezsák Gabriella, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója
és Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

Magyarságkutató Intézet
1062 Budapest, Andrássy út 64.
mki.gov.hu
E-mail: info@mki.gov.hu

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
E-mail: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
T.: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
E-mail: harmattan.italia@agora.it

TARTALOM

ELŐSZÓ	13
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	17
TÖRTÉNELEM	19
9. SZÁZAD	
IBN QUTAYBA, ‘ABD ALLĀH IBN MUSLIM (MEGHALT 889)	23
AL-BALĀḌURĪ, AḤMAD IBN YAḤYĀ (MEGHALT 892)	28
AL-DĪNAWARĪ, ABŪ ḤANĪFA AḤMAD IBN DĀWŪD (MEGHALT 895)	33
AL-YA‘QŪBĪ, AḤMAD IBN ABĪ YA‘QŪB (MEGHALT 897/98)	43
10. SZÁZAD	
AL-ṬABARĪ, MUḤAMMAD IBN ĞARĪR (MEGHALT 923)	50
SA‘ĪD IBN AL-BATRĪQ (MEGHALT 940 KÖRÜL)	63
QUDĀMA IBN ĞA‘FAR (MEGHALT 948)	67
AL-MAS‘ŪDĪ, ‘ALĪ IBN AL-ḤUSAYN (MEGHALT 956)	69
AL-MAQDISĪ, MUTAḤHAR IBN ṬĀHIR (MEGHALT 966 UTÁN)	72
9–11. SZÁZAD	
TĀRĪḤ AL-SI‘IRD – SE’ERT KRÓNIKÁJA	76
11. SZÁZAD	
MISKAWAYH, AḤMAD IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 1030)	83
AL-ṬA‘ĀLIBĪ, ‘ABD AL-MALIK IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 1038)	99
ABŪ NU‘AYM AL-IṢBAHĀNĪ, (MEGHALT 1038)	110
AL-BĪRŪNĪ, MUḤAMMAD IBN AḤMAD (MEGHALT 1048)	111
IBN ḤAZM, ‘ALĪ IBN AḤMAD (MEGHALT 1064)	114
12. SZÁZAD	
AL-IṢBAHĀNĪ, ISMĀ‘ĪL IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 1141)	116
IBN AL-ĞAWZĪ, ‘ABD AL-RAḤMĀN (MEGHALT 1200)	117
AL-ḤILLĪ, ABŪ L-BAQĀ’ HIBAT ALLĀH (MEGHALT 12. SZ.)	119

13. SZÁZAD	
IBN AL-AṬĪR, ‘IZZ AL-DĪN (MEGHALT 1233).	121
AL-KALĀ‘Ī, SULAYMĀN IBN MŪSĀ (MEGHALT 1237)	130
SIBṬ IBN AL-ĠAWZĪ (MEGHALT 1256).	131
IBN ḤALLIKĀN, AḤMAD IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 1282)	135
14. SZÁZAD	
ABŪ L-FIDĀ’, ISMĀ‘ĪL IBN ‘ALĪ (MEGHALT 1331)	136
IBN AL-DAWĀDĀRĪ, ABŪ BAKR IBN ‘ABD ALLĀH IBN AYBAK (MEGHALT 1335 UTÁN).	142
AL-ḌAHABĪ, MUḤAMMAD IBN AḤMAD (MEGHALT 1348)	144
IBN AL-WARDĪ, ZAYN AL-DĪN ‘UMAR IBN AL-MUḌAFFAR (MEGHALT 1349).	147
15. SZÁZAD	
IBN ḤALDŪN (MEGHALT 1406)	151
IBN TAĠRĪ BIRDĪ, ABŪ L-MAḤĀSIN YŪSUF (MEGHALT 1470)	161
16. SZÁZAD	
AL-ṬAYYIB BĀ MAḤRAMA (MEGHALT 1540)	162
17. SZÁZAD	
IBN AL-‘IMĀD, ‘ABD AL-ḤAYY IBN AḤMAD (MEGHALT 1679)	163

ÉLETRAJZÍRÁS.165

9. SZÁZAD	
AL-BALĀḌURĪ, AḤMAD IBN YAḤYĀ (MEGHALT 892)	166
12. SZÁZAD	
AL-SAM‘ĀNĪ, ‘ABD AL-KARĪM IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 1167)	167
13. SZÁZAD	
IBN AL-AṬĪR, ‘IZZ AL-DĪN (MEGHALT 1233).	168
14. SZÁZAD	
AL-SUBKĪ, TĀĠ AL-DĪN ‘ABD AL-WAHHĀB IBN ‘ALĪ (MEGHALT 1370)	169
17. SZÁZAD	
ḤĀĠĠĪ ḤALĪFA (MEGHALT 1657).	170

FÖLDRAJZ.....173

10. SZÁZAD

IBN AL-FAQĪH AL-HAMADĀNĪ, AḤMAD IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 976).	176
IBN ḤAWQAL, MUḤAMMAD (MEGHALT 977).	178
AL-MUQADDASĪ, MUḤAMMAD IBN AḤMAD (MEGHALT 990 K.)	180

11. SZÁZAD

AL-BAKRĪ, ABŪ ‘UBAYD ‘ABD ALLĀH IBN ‘ABD AL-‘AZĪZ (MEGHALT 1094).	184
--	-----

13. SZÁZAD

YĀQŪT IBN ‘ABD ALLĀH AL-ḤAMAWĪ (MEGHALT 1229)	185
---	-----

14. SZÁZAD

IBN ‘ABD AL-ḤAQQ, ‘ABD AL-MU’MIN (MEGHALT 1338)	194
---	-----

15. SZÁZAD

IBN AL-WARDĪ, SIRĀĠ AL-DĪN ABŪ ḤAḤṢ ‘UMAR (MEGHALT 1447)	196
AL-ḤIMYARĪ, MUḤAMMAD IBN ‘ABD AL-MUN‘IM (MEGHALT 1495)	197

16. SZÁZAD

SIPĀHĪZĀDE, MEHMED (MEGHALT 1589)	200
---	-----

TAFSĪR203

11. SZÁZAD

AL-ĠURĠĀNĪ, ‘ABD AL-QĀHIR IBN ‘ABD AR-RAḤMĀN (MEGHALT 1078).	204
---	-----

ḤADĪṬ-TUDOMÁNYOK.....207

9. SZÁZAD

ABŪ ‘UBAYD AL-QĀSIM IBN SALLĀM (MEGHALT 838)	208
IBN QUTAYBA, ‘ABD ALLĀH IBN MUSLIM (MEGHALT 889)	209

10. SZÁZAD

AL-ḤAṬṬĀBĪ, ḤAMD IBN MUḤAMMAD (MEGHALT 996 KÖRÜL)	210
---	-----

12. SZÁZAD

AL-IṢBAHĀNĪ, ABŪ MŪSĀ MUḤAMMAD IBN ‘UMAR (MEGHALT 1185)	211
---	-----

13. SZÁZAD

IBN AL-AṬĪR, MAĠD AL-DĪN (MEGHALT 1210) 212

LEXIKOGRÁFIA.....213

8. SZÁZAD

AL-ḤALĪL IBN AḤMAD, ABŪ ‘ABD AL-RAḤMĀN AL-FARĀHĪDĪ
(MEGHALT 791). 215

10. SZÁZAD

AL-ḤWĀRIZMĪ, MUḤAMMAD IBN AḤMAD
(AKTÍV: 10. SZ. MÁSODIK FELE) 216

AL-AZHARĪ, MUḤAMMAD IBN AḤMAD AL-HARAWĪ (MEGHALT 981) . . . 217

11. SZÁZAD

AL-ĠAWHARĪ, ISMĀ‘ĪL IBN ḤAMMĀD (MEGHALT 1003). 218

IBN SĪDA, ‘ALĪ IBN AḤMAD (MEGHALT 1066). 219

12. SZÁZAD

AL-ZAMAḤṢARĪ, MAḤMŪD IBN ‘UMAR (MEGHALT 1143) 220

14. SZÁZAD

IBN MANZŪR, MUḤAMMAD IBN MUKARRAM (MEGHALT 1311/12) 221

16. SZÁZAD

AL-FATTANĪ, MUḤAMMAD ṬĀHIR (MEGHALT 1573) 222

ADAB-IRODALOM223

9. SZÁZAD

IBN QUTAYBA, ABŪ MUḤAMMAD ‘ABD ALLĀH IBN MUSLIM
(MEGHALT 889). 225

10. SZÁZAD

IBN ‘ABD RABBIHI (MEGHALT 940) 227

12. SZÁZAD

IBN AL-ŠAĠARĪ, HIBAT ALLĀH IBN ‘ALĪ (MEGHALT 1148). 229

AL-ŠAYZARĪ, ‘ABD AL -RAḤMĀN IBN NAŠR (MEGHALT 1193). 231

14. SZÁZAD

AL-NUWAYRĪ, ŠIHĀB AL-DĪN AḤMAD IBN ‘ABD AL-WAHHĀB
(MEGHALT 1333) 234

IBN FAḌL ALLĀH AL-‘UMARĪ, AḤMAD IBN YAḤYĀ (MEGHALT 1349) . . . 245

15. SZÁZAD

AL-QALQAŠANDĪ, AḤMAD IBN ‘ALĪ (MEGHALT 1418) 247

EGYÉB ELLENŐRZÖTT MŰVEK, MELYEKBEN NEM SZEREPELT

UTALÁS A HEFTALITÁKRA	251
SZAKIRODALOM	253
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	263
SZEMÉLYNEVEK	263
FÖLDRAJZI NEVEK	267
TÁRGYMUTATÓ	271

Férjemnek, Valeriónak

Előszó

Jelen kötet a 2021. május 1-je és 2022. április 30-a között a Magyarságkutató Intézet Klasszika-filológiai Kutatóközpontjában a hunok történetére vonatkozó forráskutatás-projekt keretei közt végzett munkám eredménye. E szöveggyűjtemény az Intézet szélesebb körű hun kutatásainak csupán egyetlen része; célja a forrásszövegek azonosítása, magyar nyelvre fordítása, vagyis elérhetővé tétele, ezáltal további kutatások támogatása. A tervezett hun szöveggyűjtemény-sorozat első darabjaként jelentkezik.

Az volt a feladatom, hogy olyan arab nyelvű forrásokat keressek, amelyek a hunokat bármilyen kontextusban említik. A források azonosítása után ezek összegyűjtésével, lejegyzésével és fordításával folytattam munkámat. Az eredetileg történeti szövegekre összpontosító keresés köre kiszélesedett: más tudományterületekhez, változatos műfajokhoz tartozó szövegekben találtam említéseket. Gyűjtőmunkám minden fellelt említést számításba vett: nem tettem különbséget részletesebb, elbeszélő és „informatív”, valamint csak említésszintű megjelenések közt. A 8–17. század arab történetíróinál, geográfusainál és egyéb szövegekben összegyűjtöttem mindazokat a helyeket, ahol név szerinti utalást találtam a heftalitákra. Ezeket a szövegeket műfaj/tudományterület szerint csoportosítottam, majd az adott csoportokon belül talált szövegeket a szerzők kronológiai sorrendje szerint rendeztem el.

A magyar nyelvű tudományosság eddig nem tett kísérletet a hunokról szóló arab nyelvű források teljes vagy részleges *corpus*ának bemutatására, közlésére. Munkám e hiány pótlásának megkezdését tűzte ki célul. A forráskutatás fontossága abban áll, hogy a Közép-Ázsiában élő hunokra vonatkozó, mai napig nem pontos ismereteink hézagjait foltozhatja: a hun történelem számos kérdése (etnikai, földrajzi háttér) vitatott a nemzetközi tudományosságban, és javarészt még mindig eldöntetlen a heftaliták nyelve, nyelveinek kérdése is. A 4–6. század közti népvándorlás során Közép- és Dél-Ázsiában új népek (heftaliták, kidariták, chioniták, alkhanok) jelentek meg, akiknek eredetét illetően nincs teljes egyetértés a kutatók között: például arra vonatkozóan, hogy mind hunok-e, vagy némelyek más eredetűek. A különböző vélemények oka lehet az, hogy e kérdéses népektől elenyésző írott dokumentáció

maradt fenn, az adott korszakra vonatkozóan külső tanúk, akár ellenfelek tollából kevés és töredékes, néha egymásnak ellentmondó forrás áll rendelkezésre. Amennyiben ellenségtől származnak, hitelességüket torzíthatja félelem, előítélet, propagandisztikus célzat. A régészeti anyag is limitált, azonban a numizmatika sokszor hoz értékes adalékokat. Dél-Ázsia esetében kedvezőbb a helyzet, ugyanis innen származnak olyan szanszkrit nyelvű feliratok, melyek hun uralkodók felügyelete alatt készültek.¹ A közép-ázsiai területek esetében azonban saját dokumentációról nem beszélhetünk, ezért itt különösen fontosak a perzsa és arab nyelvű említések. Ehhez a kutatáshoz volt célom az arabisztika eszközeivel hozzájárulni.

Az arab nyelvű történelmi, földrajzi és más forrásokban a hunokra vonatkozóan az *al-haytāl*, *al-hayātila* alakokkal, vagyis a „heftalita, heftaliták” változatokkal találkozunk,² amely megnevezés az iráni és indiai területeket érintő támadások második hullámában részt vevő hun törzsekre utal.³ Noha jelen kötet a fenti alakok előfordulásait követve elsősorban a heftalitákkal foglalkozik, megjegyzendő, hogy a muszlimok által később lakott területen több hun csoport is felbukkant hosszabb-rövidebb ideig, nemcsak a heftaliták, hanem a chioniták, a kidariták, az alkhon hunok, a nezak hunok is. Az iráni hunok első hullámát a chioniták tették ki a 4. században, őket a kidariták követték, őket az alkhonok, majd a nezakok, és ezek után érkeztek a heftaliták.⁴ Az általam azonosított szöveghelyek túlnyomó többsége az *al-haytāl*, *al-hayātila* alakokat tartalmazza, ezeket kutatva találtam rájuk. Elvértve előfordul még a *hūna* alak (l. al-Bīrūnīnál), illetve a *haftarāniyyūn* megnevezés (l. *Se'ert krónikája*). Van, ahol más népcsoportok nevével rokon értelemben találkozunk a heftaliták említésével, így figyeltem a *turk*, *şuğd*, *hind*, *sind* alakok előfordulásaira is. Fizikai példányok átolvasása és adatbázisok, elektronikus könyvtárak (pl. <https://shamela.ws/>) keresőszavakkal (*al-haytāl*, *al-hayātila*, *hūn*) való átfésülése egyaránt a keresésem módja volt.

Ezen források egy része eddig is ismert és hivatkozott volt, és a közelmúltban egy ERC-projekt (vezető: Michael Willis; projekt neve: *Beyond Boundaries*; száma:

1 Bakker 2020, 1.

2 Az alak etimológiáját l. részletesen Czeglédy 1954, 238.

3 Bivar 1971, 303; Schottky 2004.

4 Schottky 2004. L. még Bakker 2020.

609823) eredményeképp közreadott, kifejezetten a hunokra vonatkozó forrásgyűjteményben, a *Hunnic Sourcebook*ban (teljes cím: *Hunnic Peoples in Central and South Asia: Sources for Their Origin and History*) is megjelent.⁵ A korábban hivatkozott szövegek mellett újabbakat is azonosítottam, vagy a korábban talált szövegek *corpus*át az ismert szerzők idézett szövegeiből több hivatkozással növeltem.

Az előfordulásokat tágabb kontextusban szándékoztam hozni, így nem korlátoztam az átírt részeket arra a mondatra/sorra/bekezdésre, ahol kulcsszavak fordultak elő, hanem nagyobb tartalmi egységeket, narratívákat kerestem. Ez a történelmi és földrajzi szövegek esetében mindig megvalósult, míg más tudományterületeken változó mértékben. A lexikográfia területén például általában egy „szócikknyi” anyagot írtam át, ez némely esetekben csak egy sor terjedelmű.

A fordításban a tulajdonneveket kétféleképp hoztam. A jól ismert, a magyar nyelvben meggyökerezett változatokat a magyar helyesírás szerint adtam meg. Ahol az alak kevésbé ismert, ott a tudományos átírást követtem a következők szerint:

ا	ā	ط	t
ب	b	ظ	z
ت	t	ع	‘
ث	ṭ	غ	ġ
ج	ġ	ف	f
ح	ḥ	ق	q
خ	ḫ	ك	k
د	d	ل	l
ذ	ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	ه	h
س	s	و	w, ū
ش	š	ي	y, ī
ص	ṣ	ء	’
ض	ḏ		

5 Balogh 2020, 194–219.

A bibliográfiai leírásban azonban, ha a hivatkozott név, cím más átírást követ, a hivatkozott alakot hoztam. A szövegek az arab írók által leírt alakokat követik a megadott átírás szerint, de a jegyzetekben a szakirodalomban talált, a perzsa névváltozatok alapján megjelenő átírásokat hoztam, ezt jeleztem. Ezek az átírások nem egységesek, ahol lehetett, igyekeztem az *Encyclopaedia Iranica* által hozott átírást megadni. A bibliográfiában és a mutatókban a mellékjelekre való tekintet nélkül a magyar ábécé sorrendjét követtem. Az ábécésorrend követésekor az arab határozott névelőt, az *al-* alakot nem vettem figyelembe; amennyiben személynevek részeként hoztam, mindig csak a tényleges nevet hoztam nagy kezdőbetűvel.

A bibliográfia csupán egy válogatott, a jegyzetekhez felhasznált legszűkebb irodalom listája, nem volt itt célom teljes szakirodalmi háttér felsorolása. A kötet jellege, valamint a lábjegyzetek könnyebb követése érdekében a felhasznált irodalom csak ebben a listában szerepel; a jegyzeteknél nem hoztam külön. A főszövegben hoztam azoknak az arab szövegkiadásoknak a leírását, ahonnan a szemelvényeket idéztem.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném hálámat kifejezni Fehér Bencének, a Magyarorsághoz tartozó Intézet Klasszika-filológiai Kutatóközpontja igazgatójának, hogy a hun történelem arab forrásain való korábbi, rövidebb munkálkodásom folytatására, elmélyítésére és kiszélesítésére biztatott, e munkának a Kutatóközpontban teret adott. Köszönet a bizalmáért, a folyamatos támogatásáért és a szakmai segítségéért, amely nélkül a jelen kötet nem jöhetett volna létre.

Köszönettel tartozom Dévényi Kingának, lektoromnak, aki mind formai, mind nyelvi és tartalmi visszajelzéseivel és javításaival jelentősen hozzájárult a szöveg és a fordítás pontosságához.

Szeretném hálámat kifejezni Sárközy Miklósnak, aki a kutatómunka során hasznos hivatkozásokkal, tudománytörténeti adalékokkal látott el.

Hálás vagyok Balogh Dánielnek, aki a Michael Willis által vezetett, *Beyond Boundaries: Religion, Region, Language and the State* nevű és 609823 számú ERC-projekt eredményeképp megjelentetett forrásgyűjtemény, a *Hunnish Sourcebook* (teljes cím: *Hunnish Peoples in Central and South Asia: Sources for Their Origin and History*) munkálataiba, az arab szövegek és fordításaik véglegesítésébe bevont. Balogh Dánielnek és Michael Willisnek köszönhetem, hogy figyelmem 2018-2019-ben e kutatási terület felé fordult.

Történelem

A talált szöveghelyek igen tekintélyes része a szászánida uralkodók és a heftaliták közti harcokról, valamint szövetségekről szól. A legkorábbi hivatkozást a 9., a legkésőbbit a 16. századból találtam:

■ 9. század

- Ibn Qutayba, ‘Abdallāh ibn Muslim (meghalt 889) *Kitāb al-Ma‘ārif* című művében a II. Yazdegerd (439–457), fia, Pērōz (459–484), ill. az ő fia, Walāhš (484–488) és I. Kawād (488–531) uralkodása alatti események elbeszélésében találtam releváns részeket. A szakirodalomban elvétele hivatkoznak e forrásra a heftaliták történetét illetően.
- Al-Balāḍurī, Aḥmad ibn Yaḥyā (meghalt 892) *Futūḥ al-buldān* című műve az arab hódítások idejéből említ Qūhistānban heftalita jelenlétet. A *Futūḥ*-beli hivatkozást számontartja a szakirodalom (Bosworth 1995; Altheim 1969, 65; Ghirshman 1948, 100, 102, 113).
- Al-Dīnawarī, Abū Ḥanīfa Aḥmad ibn Dāwūd (meghalt 895) *Kitāb al-aḥbār al-ṭiwāl* című művében először Sém fiainak leszármazottjait veszi számításba, és ott tesz rövid említést a heftalitákról, majd V. Bahrām (421–439), II. Yazdegerd, Pērōz, I. Kawād és I. Anūširwān (531–579) harcait/szövetségeit írja le a heftalitákkal. Ismert forrás (Altheim 1969, 47–53; Balogh 2020 194–199; Esin 1977, 326; Litvinsky 1996, 140; Weber 2016.).
- Al-Ya‘qūbī, Aḥmad ibn Abī Ya‘qūb (meghalt 897/8) *Tārīḥ al-Ya‘qūbī* című történetírása V. Bahrām, II. Yazdegerd, Pērōz, I. Kawād, I. Anūširwān és IV. Hormozd (579–590) idejéből tartalmaz utalásokat, valamint az arab hódítások korát írja le – az utóbbi ismert a szakirodalomban (Bosworth 1995; Ghirshman 1948, 100.).

■ 10. század

- Al-Ṭabarī, Muḥammad ibn Ġarīr (meghalt 923) *Tārīḥ al-rusul wa-l-mulūk* című műve II. Yazdegerd, Pērōz és I. Kawād idejéből hoz utalásokat, majd az arab hódítások korából Qūhistānban említ heftalita jelenlétet. Az egyik

- legismertebb forrás, az említett időszakokra vonatkozóan a szakirodalom mindig hivatkozza.
- Sa‘īd ibn al-Batriq (meghalt 940 körül) *Annalese* V. Bahrām, I. Kawād és I. Anūširwān idejéből említ találkozásokat; ismert forrás. (Balogh 2020, 215–217; Weber 2016; Widengren 1952, 74–75.)
 - Qudāma ibn Ğa‘far (meghalt 932/48 körül) *Kitāb al-ḥarāğ wa-šīnā‘at al-kitāba* című műve al-Aḥnaf ütközetét említi a heftalitákkal az arab hódítások idejéből. A szakirodalomban nem találkoztam említésével.
 - Al-Mas‘ūdī, ‘Alī ibn al-Ḥusayn (meghalt 956) *Murūğ al-ḍahab wa-ma‘ā-dīn al-ğawhar* című történeti munkája V. Bahrām, Pērōz és I. Anūširwān heftalita kapcsolatait említi, *Kitāb al-tanbīh wa-l-išrāf* című műve Pērōz csatáját. Az előbbi a szakirodalomban is ismert, hivatkozott forrás (Altheim 1969, 57–58; Balogh 2020, 209–210; Enoki 1959, 20; Weber 2016; Widengren 1952, 75.).
 - Al-Maqdisī, Muṭahhar ibn Ṭāhir (meghalt 991/996 után) *Al-Bad’ wa-l-tārīḥ* című történelmi művében említést tesz Pērōz és I. Anūširwān heftaliták elleni támadásairól, majd az arab hódítások idején a heftalitákkal való küzdelemről. A szakirodalomban nem találkoztam említésével.
- 9–11. század
- Az anonim *Se‘ert Krónika* II. Yazdegerd heftalita kapcsolatait említi, majd Pērōz halálát írja le, ezután I. Kawād, Ğāmāsp (496/497–498/499) és I. Anūširwān idejét beszéli el. Ismert forrás (Balogh 2020, 210–215; Weber 2016.).
- 11. század
- Miskawayh, Aḥmad ibn Muḥammad (meghalt 1030) *Tağārib al-umam wa-ta‘āqub al-himam* című művében V. Bahrām, II. Yazdegerd, Pērōz, I. Kawād és I. Anūširwān idejéből írja le a heftalita kapcsolatokat, majd az arab hódítások idejére vonatkozóan találhatunk benne adalékokat. A szakirodalomban nem jellemző az idézése.
 - Al-Ṭa‘ālibī, ‘Abd al-Malik Ibn Muḥammad (meghalt 1038) *Aḥbār mulūk al-furs* című, perzsa uralkodókat számba vevő történetírásában II. Hormozd (303–309), Pērōz és I. Anūširwān uralkodásának kapcsán írja le a heftalitákkal kötött szövetségeket, valamint a velük vívott küzdelmeket. (A szakirodalom ismeri: például Weber 2016, Widengren 1952, 72–73, 75, 81, 82).

- ◻ Abū Nu‘aym al-Iṣbahānī (meghalt 1038), *Tārīḥ Iṣbahān* vagy *Aḥbār Iṣbahān* című művére nem találtam hivatkozásokat a szakirodalomban; ennek az lehet a magyarázata, hogy csak egy kifejezetten rövid említést tesz Pērōz halálára a heftaliták földjén.
- ◻ Al-Bīrūnī, Muḥammad ibn Aḥmad (meghalt 1048) *Tahqīq mā li-l-Hind min maqūlāt maqbūlāt fi l-‘aql aw marḍūlāt* című műve táblázatos formában hozza egyes régiók lakóinak listáját, melyben többször is láthatunk egy hūna nevű csoportot. Al-Bīrūnī hivatkozásai a hunokra ismertek a szakirodalomban (Aradi 2010, 52).
- ◻ Ibn Ḥazm, ‘Alī ibn Aḥmad (meghalt 1064) *Ġumal futūḥ al-islām* című értekezése az arab hódítások idejéből említi a heftalitákat. A szakirodalom nem hivatkozza.
- 12. század
 - ◻ Al-Iṣbahānī, Ismā‘īl ibn Muḥammad (meghalt 1141) *Siyar al-salaf al-ṣāliḥīn* című műve az arab hódítások idejéből hoz egy rövid említést; a szakirodalom nem hivatkozza.
 - ◻ Ibn al-Ġawzī, ‘Abd al-Raḥmān (meghalt 1200) *Al-Muntaẓam fi tāriḥ al-mulūk wa-l-umam* című történetírása Pērōz heftalita szövetségét, majd a háborúskodást említi röviden. A szakirodalom nem hivatkozza.
 - ◻ Al-Ḥillī, Abū l-Baqā’ Hibat Allāh (meghalt 12. sz), *Al-Manāqib al-mazīdiyya fi aḥbār al-mulūk al-asadiyya* című műve I. Anūširwān heftaliták elleni támadását említi röviden. A szakirodalom nem hivatkozza.
- 13. század
 - ◻ Ibn al-Aṭīr, ‘Izz al-Dīn (meghalt 1233) *Al-Kāmil* című egyetemes történelme V. Bahrām, II. Yazdegerd, Pērōz, I. Kawād és I. Anūširwān idejéből írja le a heftalitákkal való kapcsolatot. A szakirodalom ismeri (Weber 2016; Widengren 1952, 73).
 - ◻ Al-Kalā‘ī, Sulaymān ibn Mūsā (meghalt 1237) *Kitāb al-iktifā’ bi-mā taḍammanahu min mağāzī Rasūl Allāh* című történelme az arab hódítások korából említi röviden a heftaliták legyőzését. Nem hivatkozza a szakirodalom.
 - ◻ Sibṭ ibn al-Ġawzī (meghalt 1256), *Mirāt al-zamān fi tawārīḥ al-a’yān* című műve Pērōz, I. Kawād és I. Anūširwān idejéből hoz utalásokat; a szakirodalom nem hivatkozza.

- ◻ Ibn Ḥallikān, Aḥmad ibn Muḥammad (meghalt 1282) *Wafayāt al-a'yān* című műve egy leírásában említi Transoxániát mint a heftaliták országát. Nem hivatkozza a szakirodalom.
- 14. század
 - ◻ Abū l-Fidā', Ismā'īl ibn 'Alī (meghalt 1331) *Al-Muḥtaṣar fī aḥbār al-bašar* című történelme V. Bahrām, Pērōz és I. Anūširwān idejéből említi heftalitákat. Nem hivatkozza a szakirodalom.
 - ◻ Ibn al-Dawādārī, Abū Bakr ibn 'Abdallāh ibn Aybak (meghalt 1335 után) *Kanz al-durar wa-ḡāmi' al-ḡurar* című történelmében II. Yazdegerd, Pērōz és I. Kawād idejéből említi rövid utalásokat. A szakirodalom nem hivatkozza.
 - ◻ Al-Ḍahabī, Muḥammad ibn Aḥmad (meghalt 1348) *Siyar a'lām al-nubalā'* című műve területként hivatkozik a heftaliták országára, ahogy *Tārīḥ al-islām wa-wafayāt al-mašāhīr al-a'lām* és *al-'Ibar fī ḥabar man ḡabar* című művei is. A szakirodalomban nem találkoztam az említésével.
 - ◻ Ibn al-Wardī, Zayn al-Dīn 'Umar ibn al-Muzaḥḡar (meghalt 1349) *Tārīḥ Ibn al-Wardī* című történetírása II. Yazdegerd, Pērōz, I. Kawād és I. Anūširwān idején tesz utalásokat a heftalitákra. Nem hivatkozza a szakirodalom.
- 15. század
 - ◻ Ibn Ḥaldūn (meghalt 1406) *Tārīḥ Ibn Ḥaldūn* című történetírásában Pērōz, I. Kawād és I. Anūširwān idejében utal a heftalitákkal való kapcsolatra. A szakirodalom nem hivatkozza.
 - ◻ Ibn Taḡrī Birdī (meghalt 1470) *Al-Nuḡūm al-zāhira fī mulūk Mišr wa-l-Qāhira* című művében területmegnevezésként szerepel a heftaliták országa. A szakirodalomban nem találkoztam az említésével.
- 16. század
 - ◻ Al-Ṭayyib Bā Maḡrama (meghalt 1540) *Qilādat al-naḡr fī wafayāt a'yān al-daḡr* című művében területként hivatkozik a heftaliták országára. A szakirodalom nem hivatkozza.
- 17. század
 - ◻ Ibn al-'Imād, 'Abd al-Ḥayy ibn Aḥmad (meghalt 1679) *Šaḡarāt al-ḡahab fī aḥbār man ḡahab* című művében területmegnevezésként szerepel a heftaliták földje; a szakirodalom nem hivatkozza.

9. század

Ibn Qutayba, ‘Abd Allāh ibn Muslim
(meghalt 889)⁶

*Kitāb al-Ma‘ārif*⁷ – Az ismeretek könyve

Kiadás: taḥqīq Tarwat ‘Ukāša, Al-Hay’a al-Miṣriyya al-‘Āmma li-l-Kitāb, al-Qāhira, 1992.

I. kötet, 661–663. o.

يزدجرد بن بهرام
ثم ملّكوا بعده يزيدجرد بن بهرام وكان محمودا. وملك ثمان [!] عشرة سنة وخمسة أشهر غير أيام
فلما هلك يزيدجرد تنازع الملك بعده ابنه فيروز وهرمز ونشبت الحرب بينهما حتى قتل هرمز
وثلاثة نفر من أهل بيته وغلب فيروز على الملك.

فيروز بن يزيدجرد
وولى فيروز الأمر فأسنت الناس في أول ولايته سبع سنين وقحطوا حتى أشرفوا على الهلاك
ثم أغاثهم الله برحمته ولما استوثق له الأمر بنى بكسر مدينتين منسوبتين إليه ثم سار بجنوده
نحو خراسان لغزو أخصوار ملك الهياطلة ببلخ فاحتال له ملك الهياطلة بمكيدة حتى ظفر به
على حال غرة وضعف منه ومن جنوده فسأله أن يطلقه على أن يعطيه موثقا على ألا يغزوه
أبدا ففعل ذلك ملك الهياطلة فلما عاد إلى فارس أخذته الحمية فجمع له وغزاه غادرا به فظفر
ملك الهياطلة بعسكر هفاستباحه وقتل رجاله وأسر من أولاده وقرابته. وهلك فيروز فيمن هلك

6 Perzsa származású filológus és tudós, az *adab*-irodalom tulajdonképpeni megalkotója, aki számos tudományterületen írt kizárólag arab nyelvű műveket, mint pl. Korán-exegézis, *ḥadīṭ*, teológia, jog, nyelvtudomány, irodalom, történelem, csillagászat és botanika. Kūfában született, tanulmányait is ott végezte, Dīnawar *qāḍī*aként működött al-Mutawakkil kalifa (822–861) idején, majd haláláig Bagdadban tanított.

7 Rövid világtörténelmi írás, a teremtetéstől az iszlám előtti időkig (a *ḡāhiliyya* koráig) terjed; nagy népszerűségnek örvendett. Perzsa forrásokra is támaszkodik, pl. a záró fejezet a perzsa királyok történetét dolgozza fel.

Yazdağird ibn Bahrām⁸

Majd őt⁹ követően királlyá tették Yazdağird ibn Bahrāmöt, akit dicséret övezett. Tizenennyolc éven és néhány nap kivételével öt hónapon át uralkodott.

Amint meghalt Yazdağird, őt követően az uralomért két fia, Fayrüz és Hurmuz¹⁰ versengett, és háború tört ki köztük, míg csak meg nem ölték Hurmuzt és háza népének három tagját, és Fayrüz ragadta magához a hatalmat.

Fayrüz ibn Yazdağird¹¹

Fayrüz kezébe került a hatalom. Uralkodása elején hét évig aszály sújtotta az embereket, annyira nem esett az eső, hogy a pusztulás határára kerültek, de aztán Isten irgalmában megsegítette őket. Amint megerősödött az uralma, Kaskarban két, róla elnevezett várost épített, majd seregeivel Ĥurāsān felé indult, hogy rajta üssön AĤanšūwāron,¹² a heftaliták királyán, Balhnál. A heftaliták királya egy

8 A magyar fordításban a nevek az arab szövegben szereplő formák átírásai. A jegyzetekben azonban a perzsa nevek az iranisztikai szakirodalom szerint jelennek meg.

II. Yazdegerd (439–457), szászánida uralkodó. Regnálása alatt nyugaton Bizánccal, keleten a heftalitákkal harcolt. Apját, V. Bahrāmöt (Bahrām Gōr vagy arab névváltozatában Bahrām Ġūr, 421–439) követte a trónon. Uralkodásában *wazīrja* (*wuzurg framadār*), Mehr-Narseh segítette, aki már apja és nagyatyja alatt is szolgált. II. Yazdegerd halála után két fia, Hormozd és Pērōz versengtek a trónért; Hormozd került ki a vetekedésből győztesen, de később Pērōz elűzte a heftaliták segítségével.

9 Bahrāmöt.

10 III. Hormozd, szászánida uralkodó (457–459), II. Yazdegerd fia és örököse. Amikor Yazdegerd 457-ben meghalt, második fia, Pērōz, aki a birodalom keleti részén tartózkodott, fellázadt, mikor anyjuk, Dēnak régensként uralkodott. A keleti források Hormozdot tisztességtelennek mutatják, Pērōzt pedig méltóbbnak a trónra. A perzsa hagyomány szerint Pērōz elment a heftalitákhoz, és meggyőzte királyukat arról, hogy Hormozd méltánytalanul bitorolta az őt megillető helyet. Miután katonai segítséget kapott tőlük, Pērōz visszatért, legyőzte Hormozdot, és megölte, illetve egyes források szerint megkegyelmezett neki, majd igazságosan uralkodott. Ez azonban legenda. Ennek ellentmond az épp itt idézett részlet.

11 Pērōz/Fīrüz (459–484) II. Yazdegerd fia, III. Hormozd testvére. Fivére uralomra jutásakor menekülnie kellett, a heftalitákhoz fordult, akik ez idő tájt Ĥurāsānban éltek. Két év elteltével heftalita segédcsapatokkal tért vissza, és Rayynál legyőzte testvérét. Később Pērōz a heftaliták ellen vonult, de a hadművelet során fiával, Kawāddal együtt fogságba esett. A békeszerződésben Pērōznak kötelezettséget kellett vállalnia a béke fenntartására és váltásdíj fizetésére, mely után ő eltávozhatott, de Kawād túszként két évet töltött a heftalitáknál. A szerződés ellenére Pērōz később újra a heftaliták ellen vonult, de vereséget szenvedett, és életét is vesztette. Pērōzt testvére, Balāš követte a trónon.

12 Aĥanšūwār vagy Aĥšūnwār. A forma egy közép-perzsa „király” jelentésű szó arab torzí-

fortélyal cselet vetett ellene, és le is győzte őt, amikor figyelmetlen volt, jóllehet gyengébb volt nála és katonaságánál. [Fayrūz] kérte, hogy engedje szabadon azzal a feltétellel, hogy megígéri neki, sosem üt rajta többé, a heftaliták királya pedig így is tett. Amint Fayrūz visszatért Perzsiába, hatalmába kerítette a harag, s újra Aḥanšūwār ellen toborzott sereget, majd megtámadta – megszegve neki adott szavát. A heftaliták királya legyőzte seregét, szabad prédává tette, megölte embe-reit, rabokat ejtett fiai és rokonai közül. Az elhunytak között ott volt Fayrūz is.

وكان على سجستان رجل من أردشير يقال له سوخرا فشحص فيمن معه من أسورته نحو الهياطة وجمع إليه جنود فيروز ثم بعث إلى ملك الهياطة يخيره بين الحرب وبين التولية عن يده من أسارى فارس فخلاهم ملك الهياطة فشرقت منزلة سوخرا وانصرف إلى المدائن. وكان ملك فيروز سبعا وعشرين سنة. ثم تنازع الملك ابنا فيروز قباد و بلاش فغلب بلاش عليه ونفاه عنه. فهرب قباد إلى خراسان ليسأل خاقان ملك الترك أن يعينه ويمده. بلاش بن فيروز

و ملك بلاش ولم يزل حسن السيرة حريصا على العمارة. وكانت مدة ملكه إلى أن مات أربع سنين

وكان قباد حين سار إلى خراسان نزل في طريقه على رجل من الأساورة وقد كانت نفسه تافت إلى النساء فخطب بنت صاحب البيت فزوجه وهو لا يعرفه فبات بالمرأة فحملت منه ثم سار قباد إلى خاقان واستمده فدافعه بذلك أربع سنين ثم وجه معه جيشا فلما انصرف مر بالمنزل الذي كانت به المرأة فوجدها قد ولدت غلاما فانطلق بها وبالغلام وهو ابن ثلاث سنين فلما وصل المدائن لقي أخاه قد هلك

tása, mely tulajdonnévként is szolgált. A nevet, ill. címet az 5-6. században Transoxániában és Tüharisztanban élő heftaliták is átvették. Erről a heftaliták által használt formáról a közép-perzsa *Hwadāy-nāmagb*ól („Uralkodók könyve”, szászánida kori „nemzeti” történelem, l. Shahbazi 2003a) tudunk, ahonnan a muszlim történetírók is átvették. Az itt említett Aḥšūnwār Balḥban uralkodott, azt a királyt követte a trónon, aki támogatta Pērōzt a trónharcban. Ez utóbbi azonban háborút indított ellene a későbbiekben, de vereséget szenvedett, ám hazatérhetett. Békesszerződését megszegve új hadjáratot indított Aḥšūnwār ellen, melyben hadserege megsemmisült, ő pedig életét veszítette. Aḥšūnwār később a zsákmány és a foglyok visszaszolgáltatására kényszerült. Az arab forráskiadásokban neve több különböző alakban fordul elő, amelyek az arab írás sajátosságai miatt nem különböznek egymástól olyan mértékben, mint a latin betűs átírásukkor.

Egy Ardašīrból¹³ származó ember volt Siġistān ura, akinek a neve Sūhrā¹⁴ volt. A vele lévő lovasai élén¹⁵ a heftaliták ellen indult. Fayrūz katonái csatlakoztak hozzá. Majd üzenetet küldött a heftaliták királyának, hogy válasszon a háború, illetve aközött, hogy szabadon engedi a nála lévő perzsa rabokat. A heftaliták királya erre föl szabadon engedte őket, s így Sūhrāt nagy tisztelet övezte. Ezután al-Madā'inba indult. Fayrūz tizenhét évig uralkodott. Ezután az uralomért Fayrūz két fia, Qubād¹⁶ és Balāš¹⁷ vetekedett; Balāš Qubād fölé kerekedett, és száműzte őt. Qubād Ĥurāsānba menekült, hogy a ḥāqāntól,¹⁸ a türkök királyától segítséget és támogatást kérjen.

-
- 13 Itt az Ardašīr név nem személynév, hanem Ardašīr-Ĥorra, Fārs öt közigazgatási egységének (*kūra*) egyike a Szászánida Birodalom idején.
- 14 Sōhrā, Iráni nemesember. Pērōz, Balāš és Kawād uralkodása idején volt aktív. Pērōz *wazīr*-nak (*wuzurg framadār*) nevezte ki 484-ben. Amikor vereséget szenvedett, és meghalt a heftaliták ellen indított hadjáratban, Sōhrā bosszút állt, lerohanta a heftaliták területét, és vereséget mért rájuk. Noha időközben Balāš lett az uralkodó, a tényleges irányítás Sōhrā kezében maradt. Az ő kezdeményezésére tétetett le 488-ban a trónról, s lépett helyébe Pērōz fia, Kawād, aki öt évvel később száműzte. A birodalom egyik fő hadvezére ő volt, a másik a Rayy-beli Šāpur, a Mihrān családból, akivel a későbbi forrásokban találkozunk. Feltehetően a kincstárat is ő ellenőrizte. A Kārin család tagja, mely a szászánida időszak hét legjelentősebb családjának egyike. A család az adminisztratív rendszer támasza, területeik a birodalom részei voltak ugyan, de szinte autonómiával bírtak.
- 15 A szövegben a perzsa *suwār* szó arab átvétele (*iswār*) szerepel, amely lovast, harcost, jó nyilast is jelent, illetve olyan vezetőt, aki ezeknek a tulajdonságoknak a birtokában van.
- 16 I. Kawād (488–531), Pērōz fia, fiatalon került trónra (a történeti források egymásnak ellentmondó adatokat közölnek a pontos életkoráról). Feltehetően atyjukat először fivére, Balāš/Walāḥš követte a trónon, de 488-ban letétetett, ekkor került Kawād uralomra. Az ő uralkodása alatt érhetett véget Sōhrā pályafutása. Kawād szoros kapcsolatban állt Mazdak követőivel (l. később részletesebben, 71. és 72. jegyzet). Trónjától megfosztották, az uralom Zamāsphoz került, ezért a heftalitáktól kért segítséget, akik segítették újra hatalomra jutni. A heftalita király lányát vette feleségül. Számos várost alapított. Uralkodása alatt háborúzott Bizánccal, majd korábbi szövetségeseivel, a heftalitákkal is.
- 17 Balāš/Walāḥš, (484–488) II. Yazdegerd (438–457) fia. A nemesek, elsősorban Sōhrā választották, hogy fivérét, Pērōzt (459–484) kövesse a trónon, annak halála után. Arab források Pērōz fiaként tartják számon. Békére törekedett az örményekkel, türelmes volt a keresztényekkel szemben, az ő uralkodása alatt került sor Szeleukiában a 484. évi zsinatra. Négy év uralkodás után a mágusok, a seregek és a nemesek ellenérzését vívta ki, majd Sōhrā kezdeményezésére letették a trónról, s így unokaöccse, Kawād lett az uralkodó.
- 18 Kagán, szakrális fejedelmi cím több közép-ázsiai nomád népnél. Egy észak-kínai nomád csoporttól származó titulus, „legfőbb uralkodó” jelentéssel, mely utat talált a perzsa nyelvbe. A muszlim történetírók gyakran használták türk csoportok, törzsszövetségek vezetőinek a megnevezésére.

Balāš ibn Fayrūz

Balāš lett a király, akinek jó hírneve volt, s arra törekedett, hogy országa virágozzék. Uralkodása – haláláig – négy éven át tartott. Qubād, mikor Ḥurāsānba ment, megszállt egy perzsa lovagnál (*iswār*). Mivel nők után sóvárgott, feleségül kérte a ház urának lányát, aki hozzáadta, anélkül, hogy (fel)ismerte volna. Ő a nővel töltötte az éjszakát, az pedig teherbe esett tőle. Ezután Qubād egy nomád törzsfőhöz (*ḥāqān*) ment, akinek a segítségét kérte, az pedig ennek következtében négy évig védelmezte, majd sereget küldött vele. Amikor Qubād elindult, [újra] elhaladt a lakhely mellett, ahol az asszony volt, és mikor rátalált, addigra az asszony már egy fiút szült. Az asszonnyal és a hároméves fiúval indult tovább, s mire al-Madā'inba ért, addigra fivére már elhunyt.

Al-Balāḍurī, Aḥmad ibn Yaḥyā (meghalt 892)¹⁹

*Futūḥ al-bulḍān*²⁰ – Az országok meghódítása

Kiadás: Dār wa-Maktabat al-Hilāl, Bayrūt, 1988.

I. kötet, 390. o.

فتوح خراسان

قالوا وجه أبو موسى الأشعري عبد الله بن بديل بن ورقاء الخزاعي غازيا فأتى كرمان ومضى حتى بلغ الطبسين وهما حصنان يقال لأحدهما طيس وللآخر كرين وهما جرم فيهما نخل وهما بابا خراسان فأصاب مغنما وأتى قوم من أهل الطبسين عمر بن الخطاب فصالحوه على ستين ألفا ويقال خمسة وسبعين ألفا وكتب لهم كتابا

ويقال بل توجه عبد الله بن بديل من أصبهان من تلقاء نفسه فلما استخلف عثمان بن عفان ولى عبد الله بن عامر بن كرز البصرة في سنة ثمان وعشرين ويقال في سنة تسع وعشرين وهو ابن خمس وعشرين سنة فافتتح من أرض فارس ما افتتح ثم غزا خراسان في سنة ثلاثين واستخلف على البصرة زياد بن أبي سفيان وبعث على مقدمته الأحنف بن قيس ويقال عبد الله ابن حازم بن أسماء بن الصلت بن حبيب السلمي فأقر صلح الطبسين وقدم ابن عامر الأحنف بن قيس إلى قوهستان وذلك أنه سأل عن أقرب مدينة إلى الطبسين فدل عليها فلقيته الهياطة وهم أتراك ويقال بل هم قوم من أهل فارس كانوا يلوطون فنفاهم فيروز إلى هراة فصاروا

19 Feltehetően Bagdadban született, élete nagy részét Irakban töltötte; tanulmányait azonban Szíriában: Damaszkuszban, Antiochiában és Himsban folytatta. Irakban történészek előadásait hallgatta, írásaikat olvasta (pl. Ibn Ša‘d [megh. 845], al-Madā‘inī [megh. 850]), illetve a grammatika és a Korán-tudományok terén Abū ‘Ubayd al-Qāsim ibn Sallāmot (megh. 838) követve képezte magát. Az abbászida udvarhoz szoros kapcsolat fűzte, al-Mutawakkil kalifa (847–861) társalkodója és ivócimborája volt, majd al-Musta‘inhoz (862–866) és al-Mu‘tazzhoz (866–869) is közel állt. Ismert perzsa–arab fordító volt, erről tanúskodik az Ardašir koráról szóló könyv (*Kitāb ‘ahd Ardašir*), melyet más forrásból nem ismerünk. Két fő műve, amelyekből az idézetek származnak, az iszlám korai szakaszának fontos forrása, jelentőségük al-Ṭabarī történelméhez fogható.

20 Al-Balāḍurī egyik jelentősebb munkája, valószínűleg egy eredetileg hosszabb mű rövidített változataként maradt fenn. Ebben a szerző időrendi sorrendben adja leírását valamennyi provincia arab hódításának. A helyi történelmi feljegyzésekre, utazások alatt szerzett tapasztalatokra támaszkodik, ahol ellentmondó adatokat talál, mindkét változatot hozza. Irán meghódításának elsődleges forrása, emellett nélkülözhetetlen a Kaukázus, Afganisztán és Közép-Ázsia történelméhez is. Egyik fő forrása a filológus Abū ‘Ubayda Ma‘mar ibn al-Muṭannā volt.

مع الأتراك فكانوا معاونين لأهل قوهستان فهزمهم وفتح قوهستان عنوة ويقال بل ألجأهم إلى حصنهم ثم قدم عليه ابن عامر فطلبوا الصلح فصالحهم على ستمائة ألف درهم

Ḥurāsān meghódítása

Azt mondták: Abū Mūsā al-Aš‘arī²¹ elküldte ‘Abd Allāh ibn Budayl ibn Warqā’ al-Ḥuzā‘it,²² hogy induljon hódító útra. Ő pedig elért Karmānba, majd ott is maradt, míg elérte a két ṭabasi erődöt, amelyek egyikét Ṭabasnak, a másikat pedig Kuraynnak nevezik. Ez a két térség igen meleg, datolyapálmák vannak bennük, s ez Ḥurāsān két kapuja. Sok zsákmányt szerzett ott. A két ṭabasi vár népéből egy csoport ‘Umar ibn al-Ḥattābhoz²³ ment, s békét kötöttek vele hatvanezer, mások szerint hetvenötezer [dirham] fizetése fejében; ‘Umar pedig írást adott nekik.

Azt is mondják: hogy inkább [úgy történt, hogy] ‘Abd Allāh ibn Budayl saját kezdeményezésére ment el Iṣbahānból. Miután ‘Uṭmān ibn ‘Affān²⁴ lett a kalifa, ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir ibn Kurayzot²⁵ nevezte ki Bašra kormányzójának [*hiğra* után] 28-ban, mások szerint 29-ben, amikor huszonöt éves volt. Meghódította a perzsa területek közül, amit meghódított, majd 30-ban lerohanta Ḥurāsānt, Bašra élére pedig Ziyād ibn Abī Sufyānt²⁶ nevezte ki maga helyett. Elősege élén al-Aḥnaf ibn Qaysot²⁷ küldte el, de azt is mondják, hogy ‘Abd Allāh ibn Ḥāzim

21 A Próféta társa, majd Bašra és Kūfa kormányzója volt; szerepet játszott a perzsa területek meghódításában. Jelentős még *ḥadīṭ*-hagyományozóként is: a Próféától közvetlen adott tovább közléseket; a Korán megőrzésében is közreműködött, de az általa őrzött változatot megsemmisítették, amikor ‘Uṭmān alatt kodifikálták a Koránt.

22 A Próféta egy társa, ahogy apja, Budayl ibn Warqā’ is; már Mekka meghódítása előtt felvette az iszlámot. Részt vett a Mekkánál, Ḥunaynnál, Ṭā’ifnál és Tabūknl vívott csatákban. Fivére és ő voltak a Próféta küldöttjei Jemenben. A ṣiffīni csatában vesztette életét.

23 I. ‘Umar kalifa, Muḥammad próféta társa, halála után az iszlám második uralkodója (634–644). Nevéhez fűződik Szíria, Mezopotámia és Egyiptom meghódítása.

24 I. ‘Uṭmān kalifa, Muḥammad próféta társa, annak halála után az iszlám harmadik uralkodója (644–656). Nevéhez fűződik a Korán kodifikálása. Uralma alatt történt az iráni területek végső meghódítása, illetve a mai Líbia nagy részének elfoglalása.

25 I. ‘Uṭmān alatt Bašra kormányzója (647–656), hadvezér; hadjáratokat vezetett Irán és Afganisztán területén.

26 ‘Alī (656–661) kalifátusa alatt Fārs kormányzója. 665–670 között Bašra, majd Irak kormányzója, végül 670-től haláláig a kalifátus keleti részének irányítója. Ḥurāsānba ötvenezer arab katonát telepített családotól, és hadjáratokat indított Tuḥaristān, Balḥ és Qūhistān ellen.

27 Al-Aḥnaf ibn Qays, Tamīm törzsből származó nemes. Még az iszlám eljövetele előtt született, apját fiatalon elvesztette. Az iszlám megjelenésekor törzse nem válaszolt rögtön a

ibn Asmā' ibn al-Šalt ibn Ḥabīb al-Sulamīt.²⁸ Elismerte a két ṭabasi erőd térségének békeszerződését, Ibn 'Āmir pedig előreküldte al-Aḥnaf ibn Qaysot Qūhistānba. Ez pedig azért történt, mert az utóbbi a két ṭabasi erődhöz legközelebb eső város iránt érdeklődött, így hát odairányította. Ott szembekerült a heftalikkal, akik türkök, mások szerint inkább Perzsia lakosságának egy népe, akik fajtalankodva éltek, de Fayrūz Harātba üzte őket, ahol a türkökkel együvé kerültek. Segítették Qūhistān lakosságát, de [al-Aḥnaf ibn Qays] legyőzte őket, és erőszakkal meghódította Qūhistānt. Mások szerint [al-Aḥnaf ibn Qays] megfutamította őket, [és ők elmenekültek] az erődjükbe, majd csatlakozott hozzá [al-Aḥnaf ibn Qays-hoz] Ibn 'Āmir; [az emberek] békét kértek, ő pedig megadta azt nekik hatszázezer dirham fejében.

I. kötet, 403-404. o.

قالوا وكان موسى بن عبد الله بن خازم السلمي بالترمذ فأتى سمرقند فأكرمه ملكها طرخون فوثب رجل من أصحابه على رجل من السغد فقتله فأخرجه ومن معه وأتى صاحب كش. ثم أتى الترمذ وهو حصن فنزل على دهقان الترمذ وهياً له طعاماً فلما أكل اضطجع. فقال له الدهقان أخرج. فقال لست أعرف منزلاً مثل هذا. وقاتل أهل الترمذ حتى غلب عليها. فخرج دهقانها وأهلها إلى الترك يستنصرونهم فلم ينصروهم. وقالوا لعنكم الله فما ترجون بجبر أتاكم رجل في مائة وأخرجكم عن مدينتكم وغلبكم عليها ثم تنام أصحاب موسى إليه ممن كان مع أبيه وغيرهم ولم يزل صاحب الترمذ وأهلها بالترك حتى أعانوا وأطافوا جميعاً بموسى ومن معه فبيتهم موسى وحوى عسكرهم وأصيب من

Próféta hívására, al-Aḥnaf játszott szerepet megtérésükben; ezt követően került kapcsolatba 'Umar kalifával (634-644), lett a 636-ban alapított Bašra egyik első lakója, s az ott letelepült Tamīm törzsbeliék szószólója, vezetője, akik a város szellemi, vallási és politikai elitjévé lettek a 7. század során. Abū Mūsā al-Aš'arī irányítása alatt 644-ben, majd 649-650-ben részt vett Qumm, Kāšān és Iṣfahān bevételében. Később 'Abd Allāh ibn 'Āmir egyik legkiválóbb hadvezére lett, akinek parancsára meghódította Qūhistānt, Harātot, Marwot, Balḥot és más, környező területeket. Egészen Tuḥaristānig vezette csapatait, ahol leverte a perzsák muszlimokkal szembeni ellenállását. Egy ideig Ḥurāsān egy részének kormányzója is volt, majd visszatért bašrai vezető pozíciójába. A Teve-csata idején, 656-ban még semleges volt, de 657-ben, a Šifinnél vívott csatában 'Alī oldalán harcolt. Később elsősorban a helyi politika kötötte le, de az Omajjádok is gyakran kikérték tanácsát. Költőként is ismert volt, emellett bölcsessége is híres volt: számos aforizma, bölcs mondás köthető a nevéhez, melyek egy része szállóigévé lett.

28 662-665 között, majd 683-tól haláláig, 692-ig, Ḥurāsān kormányzója volt.

المسلمين ستة عشر رجلا وكان ثابت وحريث ابنا قطبة الخزاعيان مع موسى فاستجاشا
 طرخون وأصحابه لموسى فأنجده وأنهض إليه بشرا كثيرا فعظمت دالتهما عليه وكانا الأمرين
 والناهيين في عسكره فقليل له إنما لك الاسم وهذا صاحب العسكر والأمر وخرج إليه من أهل
 الترمذ خلق من الهياطة والترك واقتلوا قتالا شديدا فغلبهم المسلمون ومن معهم

Azt mondják: Mūsā ibn ‘Abd Allāh ibn Ḥāzim al-Sulamī²⁹ al-Tirmīdben volt, majd Samarqandba ment, ahol Samarqand királya, Ṭarḥūn³⁰ vendégül látta. Azonban társai közül az egyik férfi nekiugrott egy szogd férfinak, és megölte. Ezért Ṭarḥūn elűzte őt társaival együtt,³¹ és Kiš urához ment. Majd al-Tirmīdbe ment, amely egy erődítmény, és megszállt al-Tirmīd *dihqān*jánál,³² aki ételt készített neki. Amint evett, lepihent, a *dihqān* pedig ezt mondta neki:

Távozz! Ő ezt felelte: nem ismerek [még egy] ilyen szálláshelyet!³³ Majd harcolt al-Tirmīd lakossága ellen, amíg legyőzte őket.³⁴ al-Tirmīd *dihqān*ja és lakossága kivonult a türkökhöz, hogy segítségül hívják őket, de ők nem segítettek nekik, s így szóltak:

„Isten verjen meg benneteket, mit reméltek az erővel való ellenállástól? Egy férfi száz emberrel jött hozzátok, és mégis ki tudott titeket verni városotokból, és legyőzött titeket, elragadva azt tőletek.”

29 Arab hadvezér, harcos. Apja, ‘Abd Allāh ibn Ḥāzim al-Sulamī Ḥurāsān emírje, gyilkosság áldozata lett. Apja halála után al-Tirmīdbe vonult vissza, onnan harcolt hol az Omajjádok, hol a törökök ellen.

30 Samarqand szogd uralkodója.

31 A helyi uralkodó, Ṭarḥūn örömmel fogadta, s adott neki engedélyt a tartózkodásra, feltehetően azért is, mert remélte, hogy katonai erejét később bevetheti ellenfeleivel szemben. A vendégség rövid ideig tartott: helyi szokás szerint az év egy adott napján egy asztalt megterítettek, húsételt, kenyeret és innivalót szolgáltak fel, melyet csak „Szogdia lovagja” fogyaszthatott el. Ha bárki más illette, meg kellett küzdenie a lovaggal a címért. Mūsā egyik emberét vonzotta a kihívás, asztalhoz ült, majd megküzdött a lovaggal, legyőzve őt. Ám arabként nem lehetett „Szogdia lovagja”, s az uralkodó elűzte Mūsāt embereivel együtt az incidens után.

32 Dihqān: a szír *dhgn* arabosított változata, mely a pahlavi *dehgan* átvétele, földesúr utal a szászánida korban.

33 A helyi uralkodó Mūsának és embereinek bevonulásakor rossz ómeneket vélt felfedezni, ezért a számukra rendezett vendégség végén távozásra szólította fel őket. Mūsā ezt arra hivatkozva tagadta meg, hogy a hely tetszik neki (így értendő a válasza), s a távozást megtagadta.

34 A távozás megtagadása után tört ki a harc, melyben Mūsā kerekedett felül. Az uralkodóval közölte szándékát, hogy ott marad, ígérve, nem fog útjába állni. Az uralkodó elhagyta a várost, és a türk nomádokhoz fordult segítségért.

Majd Mūsā társai, akik még apjával tartottak,³⁵ és mások is, mind csatlakoztak hozzá, al-Tirmīḍ ura és lakossága pedig továbbra is a türköknél tartózkodott, amíg csak meg nem segítették őket, és körbe nem vették valamennyien Mūsāt és embereit.³⁶ De Mūsā éjjel rájuk tört, és bekerítette seregüket. A muszlimok közül tizenhat ember esett el. Tābit és Hurayṭ al-Ḥuzā‘ī, Quṭba fiai,³⁷ Mūsával voltak. Mozgósították Tarḥūn és társai [csapatai]t Mūsā számára, ő pedig segítségére sietett, és felkerekedett támogatására sok emberrel. [Tābit és Hurayṭ] merészsége nagyszerű volt [Mūsā] számára. Ők lettek, akik seregében parancsot és tiltást adhattak ki. Ezért mondatott is neki: te csak a névvel bírsz, de azok ketten a hadsereg és a [hadi]parancs urai. Kivonultak ellene al-Tirmīḍ lakói közül a heftaliták és a türkök egy része is, és erősen küzdöttek, de a muszlimok legyőzték őket és a velük tartókat.

35 Apja, ‘Abd Allāh meggyilkolásakor annak négyszáz embere Mūsához csatlakozott.

36 Nem csak a türkök támadásával kellett szembenéznie: a másik oldalról Ḥurāsān új kormányzója, Umayya is támadta, akinek csapatát csellel győzte le.

37 Mūsához azok csatlakoztak, akik rossz szemmel nézték a transzoxániai arab jelenlétet, ezek között volt ez az iráni származású helyi testvérpár, akik feltehetően a felsőbb osztályokhoz tartoztak. Az iszlámra térve a Ḥuzā‘a törzs *mawlāi*, kliensei lettek, a törzsön belül szövetségesekre is szert tettek. Az arab kormányzóknak korábban szolgálatot tettek közvetítőkként, adók begyűjtőiként. A nem arabok közt különösen Tābit volt népszerű. Mūsához való csatlakozásuk után igyekeztek befolyásolni, hadműveletekre rábeszélni őt: pl. arra, hogy lépjen át az Oxuson, űzze el a kormányzót, s ragadja magához az egész ḥurāsāni tartományt. A Mūsához tartozó arabok azonban gyanakodva fogadták kezdeményezéseiket, és lebeszéltek ezekről vezetőjüket, ehelyett csupán Transzoxánia meghódítására korlátozva a hadműveleteket. Ez nehézségek nélkül meg is történt, Mūsā Tirmīḍben uralkodott, a testvérpár pedig fő miniszterei voltak. Arab támogatói rossz szemmel nézték emez iráni származású pár befolyását, intrikáltak ellenük. Hurayṭ az első türk támadás során veszítette életét. Tābit, érezve a veszélyt, elmenekült, Tarḥūnnal és Kiš, Nasaf és Buḥārā lakóival szövetkezett, akik bekerítették Mūsāt. Egyik embere csellel megölte Tābitot, ezután Tarḥūn vette át az irányítást, majd a szövetségesek visszavonultak.

Al-Dīnawarī, Abū Ḥanīfa Aḥmad ibn Dāwūd (meghalt 895)³⁸

*Kitāb al-aḥbār al-ṭiwāl – A hosszú híradások könyve*³⁹

Kiadás: taḥqīq ‘Abd al-Mun‘im ‘Āmir, Dār Iḥyā al-Kutub al-‘Arabiyya, al-Qāhira, 1960.

3. o.

الساميون

وكان لسام بن نوح خمسة بنين إرم وكان أكبرهم سنا وأرفخشذ وعالم واليفر والأسور فخص ولد إرم باللسان العربي عند تبليبل الألسن وكانوا أيضا سبعة إخوة عاد وثمود وصحار وطسم وجديس وجاسم ووبار. فارتحل عاد مع من تبعه حتى حل بأرض اليمن. ونزل ثمود بن إرم ما بين الحجاز إلى الشام. ونزل طسم بن إرم عمان والبحرين ونزل جديس بن إرم اليمامة ونزل صحار ما بين الطائف إلى جبلي طيئ ونزل جاسم ما بين الحرم إلى سفوان ونزل وبار بن إرم ما وراء الرمل بالبلاد التي تعرف بوبار وهؤلاء العرب الأولى انقرضوا عن آخرهم. قالوا ولما خرج هؤلاء تحركت قلوب سائر ولد نوح للخروج من بابل فخرج خراسان بن عالم بن سام فاتخذ خراسان خطه وفارس بن الأسور بن سام والروم بن اليفر بن سام وأرمين بن نورج بن سام وهو صاحب أرمينية وكرمان بن تارح بن سام وهيطل بن عالم بن سام وولده من وراء نهر بلخ وتسمى بلاد الهياطلة ونزل كل رجل منهم مع ولده في الأرض التي سميت به ونسبت إليه فلم يبق مع الملك جم بأرض بابل الا ولد أرفخشذ بن سام.

[A sémi népek]

Sāmnak, Nūḥ fiának⁴⁰ öt fia volt: Iram, aki mind közül a legidősebb volt; Arfaḥšad, ‘Ālam, al-Yafar és al-Aswar.⁴¹ Iram fiai kapták meg az arab nyelvet a nyelvek

38 Arab nyelven író, perzsa származású csillagász, botanikus, földrajztudós, matematikus és történész. Ahogy neve is utal rá, Dīnawar szülöttje volt, egyaránt tanult a bašrai és a kūfai iskola szerint arab nyelvészetet, emellett földrajzot, aritmetikát, csillagászatot, és elismert hagyományozó is volt. A *Kitāb al-nabāt* (Növények könyve) című könyve az arab botanika alapműve. Fő történelmi műve az itt idézett mű, mely az iráni és a muszlim historiográfia hagyományát ötvözte; megközelítésében az iráni elem hangsúlyosabb. 837-ig tárgyalja az eseményeket, arab és perzsa forrásokra egyaránt támaszkodik.

39 Ebből a könyvből egyes részek átírását és angol fordítását l. Balogh 2020, 194–199.

40 Sém, Noé fia; a Korán név szerint Noé fiait nem említi, de több helyütt utal rájuk: pl. 7:64; 10:73; 11:40; 23:27 és 26:119. Az iszlám hagyományában a részletek mégis kidolgozottak: Sém anyja ‘Amzūra, és Sém 98 évvel az özönvíz előtt született. A hagyomány helyenként négy, máshol öt vagy hat fiát említi. Örökségként a föld közepét kapta (vö. Korán 37:77), ő az arabok és perzsák őse.

41 Nem azonosítható, milyen forrásból vette a szerző a genealógiát, e neveket.

összekeverésekor. Ők is heten voltak fivérek: ‘Ād, Ṭamūd, Ṣuḥār, Ṭasm, Ġadīs, Ġāsim és Wabār. ‘Ād a követőivel addig vándorolt, míg végül Jemen földjén telepedett le. Ṭamūd ibn Iram a Ḥiğāz és al-Šām⁴² közti részen szállt meg. Ṭasm ibn Iram Ománban és Bahreinben telepedett le. Ġadīs ibn Iram Yamāmában telepedett le. Ṣuḥār az al-Ṭā’if és Ṭayya két hegye közti területen telepedett le. Ġāsim a Szentély (al-Ḥaram) és Safawān között telepedett le. Wabār ibn Iram a homoksivatag mögött telepedett le, abban az országban, mely [ma] Wabārként ismert. Ezek az első arabok mind egy szálíg elpusztultak.

Azt is mondják, mikor ezek kivonultak, ez Nūḥ többi fiát is arra ösztönözte, hogy ők is kivonuljanak Babilonból. Ḥurāsān ibn ‘Ālam ibn Sām kivonult, és Ḥurāsān lett a földje. Fārs ibn Aswar ibn Sām, Rūm ibn Yafar ibn Sām, Armīn ibn Nawrağ ibn Sām, aki Armīniyya ura volt, Karmān ibn Tāraḥ ibn Sām, Hayṭal ibn ‘Ālam ibn Sām (akinek a fiai a Balḥ folyón túl élnek, mely ma a Hayṭal⁴³ leszármazottjainak országa nevet viseli) és közülük mindenki letelepedett a fiai-val együtt azon a földön, melyet róla neveztek el, s mely nekik tulajdonított. Csak Arfaḥšad ibn Sām fiai maradtak Ġamm királlyal Babilon földjén.

56–59. o.

ولما استتب لبهرام الملك أثر اللهو على ما سواه حتى عتب عليه رعيته وطمع فيه من كان حوله من الملوك فكان أول من شخص صاحب الترك فإنه نهض في جموعه من الأتراك حتى أوغل في خراسان فشن فيها الغارات وانتهى النبأ إلى بهرام فترك ما كان فيه من الاستهتار باللهو وقصد عدوه فأظهر أنه يريد أدربيجان ليتصيد هناك ويلهو في مسيره إليها فانتخب من إبطال رجاله سبعة آلاف رجل فحملهم على الإبل وجنبوا الخيل واستخلف على ملكه أخاه نرسی ثم سار نحو أدربيجان وأمر كل رجل من أصحابه الذين انتخبهم أن يكون معه باز وكلب فلم يشك الناس أن مسيره ذلك هزيمه من عدوه وإسلام لملكه فاجتمع العظماء والأشراف فتامروا بينهم فاتفق رأيهم على توجيه وفد منهم إلى خاقان صاحب الترك بأموال يبعثون بها إليه ليصدوه عن استباحه البلاد. وبلغ خاقان أن بهرام مضى هاربا وأن أهل المملكة مجمعون على الخضوع له فاعتر وأمن هو وجنوده وأقام بمكانه ينتظر الوفود والأموال.

قالوا وإن بهرام أمر بذبح سبعة آلاف ثور وحمل جلودها وساق معه سبعة آلاف مهر حولي وجعل يسير الليل ويكمن النهار وأخذ على طبرستان ثم تبطن ضفة البحر حتى خرج إلى

42 A mai Szíria középső része, Damaszkusz és környéke.

43 Az arab hayṭal szó többes száma, hayṭila jelenti a heftalitákat.

جرجان ثم صار إلى نسا ثم إلى مرو. وكان خاقان معسكرا بها بكشميين حتى إذا صار بهرام من مرو على منقله وخاقان لا يعلم شيئا من علمه أمر بتلك الجلود فنفتحت وألقي فيها الحصى وجففت ثم علقها في إعناق تلك المهارة حتى دنا من عسكر خاقان وكانوا نزولا على طرف المفازة على سته فراسخ من مدينه مرو فخلوا عن تلك المهارة ليلا وطردها من ورائها فارتفع لتلك الجلود والحجارة التي فيها وعدو المهارة بها وضربها إياها بأيديها أصوات هائلة أشد من هذه الجبال والصواعق.

Amint megerősödött Bahrām⁴⁴ uralma, kedvesebb lett előtte a szórakozás minden másnál. Ezért aztán alattvalói elmarasztalták, a környező királyok pedig tervezték megtámadni. Az első, aki ellene támadt, a türkök⁴⁵ ura volt, aki felkelt ellene türk csapataival, és mélyen behatolt Hürāsānba. Ott rajtaütéseket kezdeményezett, a hír pedig eljutott Bahrāmhoz. Erre föl [Bahrām] elhagyta a mértéktelen szórakozást, és ellensége ellen indult. Úgy tett, mintha Azerbajdzsánba készülne, hogy ott vadásszon, és az odavezető úton szórakozzon. Emberei között a harcosokból hétezer férfit választott ki, majd tevékre ültette őket, mellőzve

44 V. Bahrām Gör (420–438), I. Yazdegerd fia és utódja; anyja Šošanduht a zsidó közösség vezetőjének lánya volt. Fiatal korában Hira lahmida királyainak, Nu'mānnak és fiának, al-Mundīrnak az udvarában nevelkedett. II. Šāpūr 379-ben bekövetkezett halála óta a nemesek és papok a központi hatalom rovására növelték tekintélyüket és hatalmukat, most Yazdegerd fiait szándékozták kizárni az utódlásból. A legidősebb fiát, Šāpürt a nemesek meggyilkolták, és Hōsrow szászánida herceget választották királynak. Bahrām katonai segítséget kért al-Mundīrtól, s azt meg is kapta; majd a főváros felé vonult. Az előljárók megijedtek, és tárgyalásokba bocsátkoztak vele; követelését elfogadták, de ígéretet tettek vele, hogy atyja rossz kormányzását orvosolni fogja. Az adminisztrációt apja tisztviselőire bízta, különösen Mihr Narsēra, a birodalom legfőbb miniszterére (*wuzurg framadār*). Ünnepi alkalmakkor elengedte az adókat és az adósságokat, ő maga pedig sokat szórakozott, vadászott, népszerű volt. Közvetlenül uralomra jutása után a heftalitákkal csatázott, akik megszállták Kelet-Íránt. Bátyját, Narsét régensnek hagyva Bahrām Kušmēhanba ment, és ott rajtaütött az ellenségen, és győzelmet aratott. Hazatérése után Narsét nevezte ki Hürāsān kormányzó-jává. A nyugati fronton azonban Bahrām kevésbé volt sikeres. Sok örmény keresztény állt az ellenséghez, és az átadásuk megtagadása nyílt harcokhoz vezetett 421-ben. Mehr-Narseh vezette a perzsa erőket, de az összecsapások nem hoztak győzelmet, és végül békét kötöttek, a szerződésbe az iráni keresztények és bizánci zoroasztrianusok szabad vallásgyakorlását is belefoglalták. A bizánciaknak kötelezettséget kellett vállalniuk, hogy anyagilag hozzájárulnak a Kaukázus védelméhez a hunok ellenében. Bahrām ezután letette Artasēš (Ardašir) örmény királyt, és egy *marzubānt* állított a helyébe. A *marzubān* annak a titulushoz az arab formája, melyet a szászánida időkben a provinciák kormányzói viseltek.

45 A heftalitákra utal ezzel a megnevezéssel.

a lovakat. A királyság élére fivérét, Narsāt⁴⁶ nevezte ki. Ezután Azerbajdzsán felé indult, és minden kiválasztott férfinak megparancsolta, hogy vigyen magával egy sólymot és egy kutyát. Az emberek nem kételkedtek abban, hogy a kivonulása egyszersmind vereség is az ellenséggel szemben, valamint uralmának való behódolás. A hatalmasok és nemesek összegyűltek és tanácskoztak. Abban állapodtak meg, hogy maguk közül egy küldöttséget küldenek a *ḥāqān*hoz, a türkök uralkodójához, sok pénzzel, amelyet azért küldenek, hogy eltántorítsák az ország megtámadásától.

A *ḥāqān*t elérte a hír, hogy Bahrām menekülve távozott, és hogy a királyság lakói egy emberként engedelmeskedni kívánnak neki. Bevette a csejt: seregeivel együtt biztonságban érezte magát, [szék]helyén maradt, és várta a küldöttségeket a pénzzel.

Azt mondják: Bahrām elrendelte hétezer bika leölését, és hogy a [katonák] hozzák [magukkal] a bőrüket. Magával vitt hétezer egyéves csikót. Éjszaka kezdett el vonulni, nappal rejtőzködni. Tabaristān felé vette útját, a tengerpart mentén rejtőzködve, amíg csak el nem ért Ğurġānba. Innen Nasā, majd Marw felé ment tovább, ahol a *ḥāqān* táborozott Kušmayhanban, mígnem hirtelen Marwból állomáshelyére ment, de a *ḥāqān* semmit sem tudott a bőrökre vonatkozó parancsról. A bőröket felfűjták, kavicsokat dobtak beléjük, majd kiszáritották őket, és a csikók nyakába kötötték. A *ḥāqān* serege közelébe érve, akiknek a szállása egy Marw városától hat *farsaḥra*⁴⁷ levő megműveletlen területen volt, elengedték éjjel ezeket a csikókat, hátulról űzve őket. A bőrök, a bennük lévő kavicsok miatt, valamint hogy a lovak ezekkel futottak, és még amiatt is, hogy ezeket kézzel is ütötték, félelmetes hangokat adtak ki, melyek erősebbek voltak a hegyek leomlásának [hangjánál] és a mennydörgésnél.

وسمعت الترك تلك الأصوات فلما سمعوها راعتهم ولا يدرون ما هي وجعلت تزداد منهم قربا فأجلوا عن معسكرهم وخرجوا هربا وبهرام في الطلب فتقطرت دابة خاقان بخاقان وأدركه بهرام فقتله بيده وغنم عسكره وكل ما كان فيه من الأموال وأخذ خاتون امرأة خاقان.

46 Bahrām fivére, Narseh, Bahrām hadjárata előtt régens, majd Ğurāsān kormányzója.

47 Parasang: iráni mértékegység, négy mérföldnyi járóföld távolsága.

ومضى بهرام على آثار الترك ليلته ويومه كله يقتل ويأسر حتى انتهى الى أموية ثم عبر نهر بلخ يتبع آثارهم حتى إذا صار إلى القرب فأذعن له الترك وسألوه أن يعلم حدا بينه وبينهم لا يجاوزونه فحد لهم مكانا واغلا في أرضهم وأمر بمنارة فبنيت هناك وجعلها حدا ثم انصرف إلى دار الملك ووضع عن الناس خراج تلك السنة وقسم في أهل الضعف والمسكنة شطر ما غنم وقسم الشطر الآخر بين جنده الذين كانوا معه فعم السرور أهل مملكته فلهوا جزلا وابتهاجا فلما هلك بهرام ملكوا ابنه يزدجرد بن بهرام فسار بسيرة أبيه سبع عشرة سنة وحضره الموت وله ابنان فيروز وهرمزد وكان فيروز أكبر سنا.

استأثر هرمزد بالملك دون أخيه فيروز فهرب فيروز حتى لحق ببلاد الهياطلة وهي تخارستان والصغانيان وكابلستان والأرضون التي خلف النهر الأعظم مما يلي أرض بلخ فدخل على ملك تلك الأرض فأخبره بظلم أخيه إياه واحتوائه على الملك دونه وهو أصغر سنا منه وسأله أن يمدّه بجيش حتى يسترجع الملك. فقال لن أخيبك إلى ما تسأل حتى تحلف أنك أكبر سنا منه فحلف فيروز فأمدّه بثلاثين ألف رجل على أن يجعل له حدا لترمذ فسار فيروز بالجيش واتبعه جل أهل المملكة ورأوا أنه أحق بالملك من هرمزد لفظاظة هرمزد وشرارته فحاربه حتى استرجع الملك وأقال أخاه عثرته ولم يؤاخذه بما كان منه

A türkök hallották ezeket a hangokat, s ezeknek a hallása megrémítette őket, nem tudván, hogy mik ezek, [a hangok] pedig egyre közeledtek hozzájuk. Ezért táborhelyükről sietve menekültek, Bahrām pedig üldözte őket. A *hāqān* lova ráesett a *hāqānra*, így Bahrām beérte, majd saját kezével megölte. Ezután kifosztotta a sereget, és zsákmányul vette mindazt a vagyont, ami náluk volt, és elfogta a *hātūnt*,⁴⁸ a *hāqān* asszonyát.

Bahrām egész nap és egész éjjel követte a türkök nyomát, öldökölve és foglyokat ejtve, míg csak el nem ért Āmūyáig⁴⁹, majd átkelt a Balḥ folyón, követve nyomukat, míg csak a közelükbe nem ért. Ekkor a türkök megadták magukat neki, és kérték, jelöljön ki határt köztük, melyet ők nem lépnek át. Erre [Bahrām] kijelölt egy olyan helyet, amely mélyen az ő területükön belül volt, és megparancsolta egy torony építését, amely meg is építettett ott, [Bahrām] pedig ezt tette meg határnak. Ezután visszament királysága területére, és abban az évben felmentette népét az adózás alól. A zsákmány felét szétosztotta a gyengék és szegények között, a másik felét pedig a katonái közt, akik vele voltak [a hadjáratban].

48 Magas rangú nők titulusa a középkori türk, perzsa népeknél, feltehetően szogd eredetű. A muszlim szerzők „királynő, úrhölgy” jelentéssel használták.

49 Āmol (óperzsa: *Āmṛda).

A birodalom népére általános öröm [időszaka] köszöntött; boldogan örvendeztek és szórakoztak.

Amint Bahrām meghalt, fiát, Yazdağird ibn Bahrāmot tették királlyá. Tizenhét évig járt apja nyomdokaiban, amikor elérte őt a halál; két fia volt: Fayrūz és Hurmuzd; Fayrūz idősebb volt. Hurmuzd csak magának akarta a hatalmat, fivérét, Fayrūzt kizárva. Fayrūz elmenekült előle, míg csak el nem érte a heftaliták országát, vagyis Tuḥāristānt,⁵⁰ Šağāniyānt, Kābulistānt, és azokat a földeket, amelyek a Nagy-folyón túl fekszenek, ami Balḥ földjével határos. Ennek a földnek a királya elé járult, és elmondta neki, milyen igazságtalanság érte fivérétől, és hogy őt mellőzve ragadta magához az uralmat, pedig fiatalabb nála. Arra kérte [a királyt], adjon neki egy sereget, hogy visszaszerezhesse a hatalmat. [A király] azt mondta: „Nem teljesítem, amit kérsz, amíg meg nem esküszöl, hogy te vagy idősebb nála.” Fayrūz megesküdött, [a király] pedig adott mellé harmincezer embert, azzal a feltétellel, hogy az ő határát Tirmidnél jelöli ki. Fayrūz elindult a sereggel, a birodalom népének nagy része mögé állt, mert úgy látták, hogy ő méltóbb az uralkodásra Hurmuzdnál, annak durva viselkedése és gonoszsága miatt. Addig harcolt ellene, míg visszaszerezte a hatalmat, majd megbocsájtotta testvére vétségét, és nem büntette meg azért, amit tett.

60–61. o.

ثم استعد وتأهب لغزو الترك وأخرج معه الموبذ وسائر وزرائه وحمل معه ابنته فيروز دخت وحمل معه خزائن وأموالا كثيرة وخلف على ملكه رجلا من عظماء وزرائه يسمى شوخر وتدعى مرتبته قارن وسار حتى جاوز المنارة التي كان بهرام بناها حدا بينه وبين الترك وأخربها ووغل في أرضهم.

وملك الأتراك يومئذ أخشوان خاقان فأرسل ملك الترك الى فيروز يعلمه انه قد تعدى ويحذره عاقبه الظلم فلم يحفل فيروز بذلك فجعل خاقان يظهر كراهة للحرب ويدافع إلى أن هيا خندقا عمقه في الأرض عشرون ذراعا وعرضه عشرة أذرع وبعد ما بين طرفيه ثم غماه بأعواد ضعاف وألقى عليه قصبا وأخفاه بالتراب ثم خرج لمحاربة فيروز فواقفه ساعة ثم انهزم عنه.

50 Az arab szövegekben rendszerint emfaticus ғ-vel szerepel, előfordul azonban ez az írásmód is.

Ezután [Fayrüz] készülődött és felszerelte [seregét] a türkök megtámadására, és elvitte magával a *mūbaḏot*,⁵¹ valamint a többi *wazīrjāt*⁵² is. Magával vitte lányát, Fayrüz-Duḥtot is, és magával vitt sok kincset és vagyont. A birodalmat a *wazīr*-jai közül az egyik nagyobb hatalmú férfit hagyta, akinek a neve Šūḥar⁵³ volt, s akinek a rangját Qārinnak⁵⁴ nevezték. [Fayrüz] pedig ment előre, míg el nem hagyta a tornyot, melyet még Bahrām épített határként maga és a türkök között, és lerombolta azt. Mélyen behatolt területükre.

A türkök királya ekkor Āḥšuwān⁵⁵ *ḥāqān* volt. A türkök királya Fayrüzhoz küldött, tudatva vele, hogy határsértést követett el, és figyelmeztette, mi az igazságtalanság következménye, de Fayrüz ezzel nem törődött. A *ḥāqān* úgy tett, mintha nem akarna harcolni, és védekezésért egy árkot készített elő, melynek a földben a mélysége húsz könyök, szélessége pedig tíz könyök, a két végpontja pedig távol volt egymástól. Majd befedte vékony ágakkal, és nádat dobált rá, majd elrejtette földdel, és ezután vonult ki, hogy harcoljon Fayrűzzal, egy ideig szembeszállt vele, majd elmenekült előle.

وطلبه فيروز في جنوده فسلك خاقان مسالك قد فهمها بين ظهري ذلك الخندق وعطف عليه
أخشوان وطراخنته فقتلوه بالحجارة واحتوى أخشوان على معسكر فيروز وكل ما كان فيه من
الأموال والحرم وأخذ الموبذ أسيرا وأخذ فيروز دخت ابنة فيروز ولحق الفل بشوخر فأعلموه
بمصাব فيروز وجنوده فاستنهض شوخر الناس للطلب بثار ملكهم فخف له جميع الناس من
الجنود وأهل البلاد فسار في جموع كثيره حتى وغل في بلاد الترك وهاب أخشوان ملك الترك
الإقدام على شوخر لكثرة جموعه وعدته فأرسل إليه يسأله المودعة على أن يرد عليه الموبذ
وفيزوز دخت وكل أسير في يده وجميع ما أخذ من أموال فيروز وخزائنه وآلاته فأجابه شوخر
إلى ذلك وقبضه وانصرف إلى بلاده وأرضه.

51 Mōbeḏ. Perzsa szó, mely átkerült az arab nyelvbe is; többes számával, a *mōbeḏān*nal együtt. Legtöbbször a kettő összetételét láthatjuk: *mōbeḏān mōbeḏ* formában, ennek jelentése: a *mōbeḏok* vezetője, fő *mōbeḏ*. A szó a *pehlevi magupat* szóból származik, mely a „mágusok vezetője” jelentéssel bírt, vagyis a szónak valamilyen liturgikus vezetőre utaló jelentése van. Általános jelentésével zoroasztriánus papi személyekre utalt.

52 Miniszter.

53 Sōḥrā.

54 Kārin. A szövegben „rangként” jelenik meg, de a család neve. L. 14. jegyzet.

55 Āḥšunwār.

فملك بعد فيروز ابنه بلاس بن فيروز فملك أربع سنين ثم مات فجعل شوخر الملك من بعده لأخيه قباد بن فيروز.

Fayrüz követte őt katonái élén. A *ḥāqān* olyan csapásokon járt, amelyeket ismert az árok két széle mentén. Majd Aḥšuwān és *tarḥānjai*⁵⁶ visszafordulva rátámadtak [Fayrüzra és katonáira], és halálra kövezték őket [miután azok beleestek az árokba]. Aḥšuwān pedig mindenestől hatalmába kerítette Fayrüz táborát: pénzzel, asszonynéppel együtt. Foglyul ejtette a *mūbaḍot*, és magával vitte Fayrüz-Duḥtot, Fayrüz lányát. A megmaradtak csoportja Šūḥarhoz csatlakozott, és elmondták neki, mi történt Fayrüzszal és katonáival. Šūḥar felszólította az embereket, hogy bosszulják meg királyukat, mire az összes katona és az ország egész lakossága hozzá sietett. Nagy csapattal kelt útra, mígnem behatolt a türkök országába. Aḥšuwān, a türkök királya pedig félt Šūḥar ellen vonulni csapatainak sokasága miatt. Ezért hozzá küldött, hogy békekötést kérjen, azzal a feltétellel, hogy visszaadja neki a *mūbaḍot*, Fayrüz-Duḥtot és valamennyi nála levő foglyot, valamint mindazt, amit Fayrüz pénzéből, kincseiből és [hadi]eszközeiből elragadott. Šūḥar [kedvező] választ adott erre neki, elfogadta [mindezt], majd eltávozott országába és földjére.

Fayrüz után fia, Balāš ibn Fayrüz uralkodott négy évig, majd meghalt, Šūḥar pedig őutána fivérének, Qubād ibn Fayrüznek juttatta az uralmat.

65–66. o.

فلما مضى لملك قباد عشر سنين أتاه رجل من أهل اصطخر يقال له مزدك فدعاه إلى دين المزدكية فمال قباد إليها فغضبت الفرس من ذلك غضبا شديدا وهموا بقتل قباد فاعتذر إليهم فلم يقبلوا عذره وخلعوه من الملك وحبسوه في محبس ووكلوا به وملكوا عليهم جاماسف بن فيروز أخا قباد.

وإن أخت قباد اندست لقباد حتى أخرجته بحيله فمكت أياما مستخفيا إلى أن أمن الطلب ثم خرج في خمس نفر من ثقاته فيهم زرمهر بن شوخر نحو الهياطلة يستنصر ملكها.
[...]

56 A régi közép-ázsiai népek, különösen a türkök körében használt tisztségnév, „katonai vezető, uralkodó” jelentéssel.

وخرج سائرا حتى ورد على صاحب الهياطة فشكا اليه صنيع رعيته به وسأله أن يمدّه بجيش ليسترجع ملكه فأجابته إلى ذلك وشرط عليه أن يسلم له حيز الصغانيان ووجه معه ثلاثين ألف رجل.

Amikor Qubād uralmából eltelt tíz év, egy Mazdak nevű férfi ment hozzá Ištahr népéből, és a mazdakita vallásra hívta. Qubād hajlott is rá, de a perzsák nagyon megharagudtak rá emiatt, és Qubād meggyilkolását tervezték. Ő bocsánatukat kérte, de nem fogadták el bocsánatkérését, és megfosztották uralmától, bebörtönözték, és királyukká tették Ġāmāsf ibn Fayrūzt,⁵⁷ Qubād fivérét.

Qubād nővére titokban Qubādhoz ment, majd egy fortéllal ki is szabadította. Ezt követően [Qubād] napokig rejtőzködött, míg már biztos volt, hogy nem keresik. Majd öt megbízható embere élén – köztük volt Zarmihr ibn Šūhar⁵⁸ – kivonult a heftaliták felé, hogy segítséget kérjen királyuktól.

[...]

Majd elindult, és ment, amíg elérte a heftaliták urát; elpanaszolta neki, mit tettek vele alattvalói, és kérte, segítse meg egy sereggel, hogy visszaszerezhesse uralmát. [A heftaliták ura] meghallgatta kérését, azzal a feltétellel, hogy átadja neki Šaġā-niyān területét; és harmincezer embert küldött vele.

67–68. o.

فلما أتى للملك قباذ ثلاث وأربعون سنة حضره الموت ففوض الأمر الى ابنه وهو أنوشروان فملك بعد أبيه

57 Ġāmāsp vagy Zāmāsp (arabul: Ġāmāsb, Zāmāsb, Zāmāsf stb.), Pērōz (uralkodott: 459–484) fia, 496-ban (vagy 497 elején) lépett a trónra, amikor fivérét, I. Qubādot leváltották. Ġāmāsp uralkodása előtt a mazdakizmus erősödése, az arab törzsek Āsōristān-tartománybeli rajtaütései, az örmények lázadása, a bizánciakkal való kapcsolatok megromlása, valamint a társadalmi-gazdasági és vallási változások miatt feldühödött iráni nemesség és a papság lázadása gyengítette a birodalmat. A nemesek és a mazdakiták lázadása vezetett Qubād elűzéséhez és bebörtönzéséhez, valamint Ġāmāsp trónra ültetéséhez. Qubād megszökött a hūzistāni fogságból, kelet felé menekült, és biztonságos menedéket talált a heftalitáknál. Heftalita csapatok segítségével tért vissza hazájába, hogy harcoljon a trónért. Ez idő tájt éhínség okozott sok nehézséget a Szászánida Birodalomban, tovább fokozva az akkori időszak társadalmi, politikai és vallási zűrzavarát. Ġāmāsp felismerhette, hogy nincs elégséges támogatottsága az uralom megtartásához, és úgy döntött, hogy nem száll szembe Qubāddal, akire így visszaszállt a hatalom 498 végén vagy 499 elején.

58 Nemes, Sōhrā fia, jelentős szerepet játszott Qubād menekülésében és sikeres visszatérésében. Elkísérte a menekülő Qubādot, később a mazdakiták ellen lépett erőteljesen fel.

[...]

ووجه الجيوش إلى بلاد الهياطلة وافتتح تخارستان وزابلستان وكابلستان والصغانيان.
وان ملك الترك سنجبو خاقان جمع إليه أهل المملكة واستعد وسار نحو أرض خراسان حتى
غلب على الشاش وفرغانة وسمرقند وكش ونسف وانتهى إلى بخارى.
وبلغ ذلك كسرى فعقد لابنه هرمز الذي ملك من بعده على جيش كثيف ووجهه لمحاربة خاقان
التركي فسار حتى إذا قرب منه خلى ما كان غلب عليه ولحق ببلاداه فكتب كسرى إلى ابنه
هرمز بالانصراف

Amikor Qubād uralkodásából eltelt negyvenhárom év, utolérte őt a halál. Fiára, Anūširwānra⁵⁹ ruházta a hatalmat, aki így atyja után uralkodott.

[...]

A seregeket a heftaliták országa ellen küldte, és meghódította Tuhāristānt, Zābulistānt, Kābulistānt és Šagāniyānt.

A türkök királya, Singibū *hāqān*⁶⁰ maga köré gyűjtötte a királyság népét, készülődött [a harcra], majd Ḥurāsān földje felé indult, míg csak győzelmet nem aratott Šāš,⁶¹ Farğāna, Samarqand, Kiš és Nasaf fölött, és eljutott egészen Buhārāig. Ennek híre elérte Kisrāt,⁶² ezért fiát, Hurmuzt, aki [később] utána uralkodott, egy jól szervezett sereg élére tette, és a türk *hāqān* ellen küldte harcolni. [Hurmuz] pedig ment, míg a [*hāqān*] közelébe nem ért, mire az elhagyta, amit korábban meghódított, és visszatért országába. Kisrā írt a fiának, hogy térjen haza.

59 I. Ḥosrow Anūširwān, szászánida uralkodó (531–579) I. Qubād/Kawād fia. Mikor trónra ült, országa háborúban állt Bizánccal; az új uralkodó azonban 532-ben békét kötött velük. Ezután tudott hatalmának konszolidálására összpontosítani, felszámolni az összeesküvéseket. Mivel nem volt elégedett a bizánciak vazallusainak, a Ġassānidáknak a viselkedésével, megszegte a békeszerződést, és ismét háborút hirdetett Bizánc ellen 540-ben. Kifosztotta Antiochiát, 541-ben megszállta Laziciát, és protektorátussá tette, emiatt háború tört ki, s csak 557-ben következett be fegyverszünet, 562-ben pedig a békekötés. 572-ben Bizánc megtörte a békeszerződést, ezért 573-ban Ḥosrow ostrom alá vette, majd be is vette Darát, a bizánciak számára fontos erődvárost. A háború 591-ig folytatódott, tehát Ḥosrow halála után is. Ḥosrow nem csupán nyugati irányban háborúzott. Kelet felé a heftalitákkal harcolt, akikre a göktürkökkel szövetségbe mért vereséget, míg dél felé az akszúmi királyságot győzte le, meghódítva Jement.

60 Sir-Yabğu kagán, a nyugati göktürkök uralkodója (552–575). Fivére, Bumin kagán vazallusa. Diplomáciai kapcsolatokat épített ki a perzsákkal és Bizánccal. Részt vett a heftaliták birodalmának legyőzésében. Más alakokban: Istāmi, Dizabul, vagy Ištemi Sir Yabğu kagán, esetleg Silzibul.

61 A mai Taskent.

62 L. 59. jegyzet szerint: I. Ḥosrow Anūširwān: Kisrā = Ḥosrow = Anūširwān.

Al-Ya‘qūbī, Aḥmad ibn Abī Ya‘qūb (meghalt 897/98)⁶³

*Tārīḥ al-Ya‘qūbī*⁶⁴ – *Al-Ya‘qūbī történelme*

Kiadás: Maktabat al-Ġarī, Nağaf, 1965.

132-136. o.

ثم ملك بهرام جور بن يزدجرد وكان قد نشأ بأرض العرب وكان أبوه قد دفعه إلى النعمان فأرضعته نساء العرب ونشأ على أخلاق جميلة وقد كان لما مات يزدجرد كرهت الفرس أن تولي ابنا له لسوء مذهبه وقالوا بهرام ابنه قد نشأ بأرض العرب لا علم له بالملك وأجمعوا على أن يملكوا رجلا غيره فسار بهرام في العرب فلما لقي الفرس هابته فأخذوا تاج الملك والزينة التي تلبسها الملوك فوضعوها بين أسدين وقالوا لبهرام ولكسرى أيكما أخذ التاج والزينة من بين هاذين الأسدين فهو الملك فقالوا لبهرام فأخذ جرزا وتقدم فضرب الأسدين حتى قتلهما وأخذ التاج والزينة فأذعنوا له وأعطوه الطاعة فوعدهم من نفسه خيرا وكتب إلى الآفاق يعدهم بذلك ويعلمهم ما هو عليه من العدل وتوخي عمارة البلاد وتقدم المنذر بن النعمان عليه فرفع منزلته وكان بهرام رجلا مؤثرا للهو متشاغلا عن الرعية ثم صار لطلب الصيد واللهو واستخلف أخاه نرسی على المملكة فلما بلغ خاقان ملك الترك حال بهرام طمع فيه فأراد أن يصير نحوه فبلغ بهرام ذلك فسار إليه حتى قتله وكتب إلى رعيته بالفتح ثم خرج يوما يتصيد فامعن في طلب عير ثم طرحه فرسه في موضع حماة فمات فكان ملكه تسعة عشر سنة

Ezután Bahrām Ġūr ibn Yazdaġird uralkodott, aki az arabok földjén nevelkedett, s akit apja al-Nu‘mānhoz⁶⁵ küldött, így arab nők szoptatták, és szép erkölcsöket magáévá téve nevelkedett. Amikor Yazdaġird meghalt, a perzsák nem akarták fiát helyébe állítani, [az apa] rossz életformája miatt. Azt mondták: fia, Bahrām az araboknál nevelkedett, nincs tudása az uralkodásról, és egyetértettek abban, hogy valaki mást koronázzanak királlyá. Bahrām az arabok élén elindult, amikor

63 Földrajztudós, történész, az első olyan arab történetíró, aki egyetemes történelem írására törekedett. Földrajzi munkásságából a *Kitāb al-buldān* maradt fenn. Bagdadban született, élt Örményországban és Hürāsānban is, utazásai során pedig felkereste Indiát, Egyiptomot és a Magrib térséget.

64 Al-Ya‘qūbī történeti munkája két részre osztható: első része az iszlám előtti idők népeinek történelmét tárgyalja, más vallásokat mutat be. A második rész foglalkozik az iszlám történelmével 872-ig.

65 Bahrāmot zsenge korában küldték az al-Hīrāban található lahmida udvarba, ahol az uralkodók felügyelete alatt nevelkedett. A konkrétan megnevezett uralkodó al-Nu‘mān ibn Imru‘ al-Qays (390-418).

pedig a perzsákkal találkozott, azok megijedtek tőle. Fogták hát a királyi koronát és az ékszereket, melyeket a királyok szoktak viselni, és két oroszlán közé tették. Bahrāmnek és Kistrānak⁶⁶ azt mondták: amelyikőtök elveszi a koronát és az ékszereket e két oroszlán közül, az lesz a király. Miután ezt elmondták Bahrāmnek, fogott egy vasdorongot, majd előlépett, és addig ütötte a két oroszlánt, amíg meg nem ölte őket. Elvette a két oroszlán közül a koronát és az ékszereket. [A perzsák] alávetették magukat neki, engedelmességet tanúsítottak iránta, ő pedig a maga részéről [minden] jót megígért nekik. És írt az ország távoli vidékeibe is, megígérve nekik ugyanezt, és ismertette velük, milyen igazságos [lépéseket] kell tennie; hogy tervezi az ország építését – ahogy előtte al-Mundir ibn Nu‘mān is tette. Ezáltal növelte megbecsülését. Bahrām a szórakozást kedvelő ember volt, s ez foglalta le a kormányzás helyett, majd teljesen lekötötte a vadászat és a szórakozás, és ezért fivérét, Narsāt jelölte ki a királyság élére. Amint elérte *hāqānt*, a türkök királyát a hír, hogy mi a helyzet Bahrāmmal, feltámadt benne a vágy, hogy ellene törjön, és elhatározta, hogy elindul felé. Ennek híre eljutott Bahrāmhoz, és ellene indult, majd megölte. Megírta alattvalóinak a győzelem hírét. Ezután egy napon kivonult vadászni, s minden erejét egy vadszamár üldözésének szentelte, de lova ledobta egy iszapos területen, ő pedig meghalt. Uralkodása tizenkilenc évig tartott.

ثم ملك يزديجرد بن بهرام وكان ملكه سبع عشر سنة وكان ليزديجرد هذا ابنان يقال لأحدهما هرمز وللآخر فيروز فغلب هرمز على الملك بعد أبيه فهرب فيروز ولحق ببلاذ الهياطلة وأخبر ملكها بقصته وبمذهاب أخيه وجوره فأمدّه بجيش فأقبل بهم وقاتل أخاه فقتله وشتت جمعه وملك فيروز فنال الناس في أيامه جذب وقحط ومجاعة شديدة و غاضت الأنهار والعيون فلم يزل على تلك حالهم ثلاث سنين ثم خصبت البلاد وسار فيروز إلى بلاد الترك ليحارب ملكها وقد كان الصلح وقع بين الفرس والترك فلما قرب من البلاد أرسل إليه ملك الترك يسأله الرجوع ويعظم عليه ترك الوفاء فلم يقبل فحفر له خندقاً عميقاً ثم عماء فلما قرب منه عبأ عسكره واقتحمه فسقط وجميع جنده في ذلك الخندق فمات وحوي ملك الترك أمواله وأخذ أختاً له وكان ملكه سبعا وعشرين سنة فلما بلغ الفرس مقتل فيروز أعظموه فسار رئيس من رؤسائهم يقال له سوخرا

66 IV. Bahrām fia, akit Yazdegerd halála után a nemesek sahhá választottak. Az elbeszélésben szereplő próbatétel után, melyben a narratíva szerint nem kívánt részt venni, nem tudni többet sorsáról.

في جمع و عدة حتى لقي ملك الترك فحاربه ونال منه فدعاه ملك الترك إلى الصلح على أن يدفع إليه كلما حواه من خزائن فيروز ويرد أخته ومن في يديه من أصحابه ففعل ذلك وانصرف عنه

Ezután Yazdağird ibn Bahrām uralkodott, akinek az uralma tizenhét évig tartott. Ennek a Yazdağirdnak két fia volt, egyiküket Hurmuznak hívták, a másikat Fayrūznak. Hurmuz ragadta magához az uralmat apja után, Fayrūz pedig elmenekült, és elérte a heftaliták országát. Elbeszélte királyuknak, mi történt vele, s hogy fivére milyen utakon jár, s milyen igazságtalan. [A heftaliták királya] megsegítette [Fayrūzt] egy sereggel, ő pedig visszatért velük, és harcolt fivérével, akit meg is ölt, és szétszórta csapatait. Ezután Fayrūz uralkodott, de az ő idejében az embereket szárazság, aszály és erős éhínség sújtotta. Kiszáradtak a folyók és a források. Ez így tartott három évig, majd újra termékeny lett az ország. Fayrūz elment a türkök⁶⁷ országába, hogy harcoljon királyukkal, azután, hogy fegyverszünet volt a perzsák és a türkök között. Amikor ország[uk] közelébe ért, a türkök királya levelet írt neki, amelyben arra kérte, térjen haza, mivel az ígéret megszegése nagyon aggasztó, de ő nem fogadta el. Ezért a türk király ásatott számára egy mély árkot, majd befedte azt, s mikor [Fayrūz] közeledett hozzá, mozgósította seregét, és megtámadta őt. [Fayrūz] egész seregével beleesett ebbe az árokba, és meghalt. A türkök királya magához vette vagyonát, és egy lánytestvérét is. [Fayrūz] uralkodása huszonhét évig tartott. Amint elérte a perzsákat Fayrūz megölésének híre, ezt lesújtónak találták, és egyik vezetőjük, akit Sūhrānak hívtak, egy nagyszámú csapattal addig ment, mígnem szembetalálta magát a türkök királyával. Harcolt vele, és elvett tőle [prédát]. A türkök királya fegyverszünetre hívta, azzal a feltétellel, hogy visszaadja neki mindazt, amit magához vett Fayrūz kincseiből, és visszaadja nővérét is, valamint mindazokat a társakat, akik a kezére jutottak. Így is tett, [Sūhrā] pedig elvonult.

67 Az itt elbeszélte történet azonos a más forrásokban heftalitákról szóló beszámolóval. Itt a türk megnevezés elgondolkodtató: arról nem lehet szó, hogy a heftaliták általános megnevezésére használja a szerző, hiszen az első részben a heftalita szó is megjelent. Megfogalmazható a kérdés, hogy rokon értelmű szavakként használja-e őket, tehát a heftalitákat türköknek tartja-e, vagy két külön csoporttal való kapcsolatra utalva írja-e a beszámolót.

وملك بلاش بن فيروز وكانت مدته أربع سنين ثم ملك أخوه قباد ابن فيروز وكان صغير السن فترك لسوخرا تدبير المملكة فلما بلغ وصار في حد الرجال لم يرض بتدبير سوخرا فقتله وقدم مهران ثم إن الفرس أزال قباد عن ملكه وحبسته وملكت أخاه جامسب بن فيروز فأقام قباد في الحبس وأخوه الملك ثم إن أختا لقباد دخلت الحبس فتعرض لها صاحب الحبس وأطعمته في نفسها وقالت إنها طامث ثم دخلت فاقامت عند قباد يوما ثم لفته في بساط وأخرجته على عتق غلام جلد فهرب قباد يريد ملك الهياطلة فلما صار بابر شهر نزل برجل فأقام عنده ثم سألته أن يطلب له امرأة فاتاه بجارية فوقع عليها وأعجبه حسننها وجمالها ثم مضى إلى ملك الهياطلة فأقام عنده سنة ثم بعث معه جيشا فلما رجع بابر شهر فقال للرجل الذي نزل عنده ما فعلت تلك الجارية فأتى بها وقد ولدت صبيا كاحسن ما يكون من الصبيان فسماه كسرى أنوشروان وزحف قباد إلى بلاده فغلب على الملك وقوي أمره واشتدت شوكته وغزا بلاد الروم وكور الكور والطساسيج وعقد لابنه أنوشروان الملك ودعاه فأوصاه باحسن الوصية وعرفه كلما يحتاج اليه وكان ملك قباد ثلاثا وأربعين سنة.

[Ezután] Baláš ibn Fayrüz uralkodott, s ennek időtartama négy év volt. Ezután fivére, Qubād ibn Fayrüz uralkodott, de fiatal volt, ezért Sūhrāra hagyta a királyság igazgatását. Amint felnőtt és elérte a férfikor határát, nem volt többé elégedett Sūhrā igazgatásával, ezért megölte, és a Mihrān családot⁶⁸ tette meg a helyére [értsd: az ország élére]. Később a perzsák véget vetettek Qubād uralkodásának, és bebörtönözték; fivérét, Ġāmāsb ibn Fayrūzt tették királlyá. Fivére királysága alatt Qubād börtönben volt, majd Qubād egyik nővére bement a börtönbe, ahol feltartóztatta a börtönőr, de ő felkeltette vágyát maga iránt, ám azt mondta, hogy épp menstruál. Ezután bement, majd egy napot Qubādnál töltött, majd betekerte egy szőnyegbe, és egy erős szolgálfiú vállára vetve kivitte. Qubād elmenekült, s a heftaliták királyához akart eljutni. Amint Abaršahrban⁶⁹ volt, megszállt egy férfinál, és nála tartózkodott, majd megkérte, keressen neki asszonyt. Ő hozott neki egy szolgálót, ő pedig vele hált, tetszett neki a szépsége. Ezután továbbment a heftaliták királyához, és nála tartózkodott egy évig, majd az egy sereget küldött vele. Amikor visszatért Abaršahrba, mondta a férfinak, akinél [annak idején megszállt], mi lett azzal a szolgálóval? Erre odahozta, [és kiderült], hogy azóta született egy fiút, aki a lehető legszebb volt, amilyen csak egy fiú lehet, és Kisrā Anūširwānnak nevezte el. Qubād tovább nyomult országa felé, és hatalmába

68 L. 14. jegyzet: Mihrān család.

69 Más nevén: Nisāpūr, szászánida szatrapia.

kerítette a királyságot. Megerősödött uralma, és erős lett a harci kedve is, így rajtaütött Bizáncon, kijelölte a kerületeket (*al-kuwar*) és azok alkerületeit (*al-ṭasāsīg*).⁷⁰ Fiára, Anūširwānra hagyta a királyságot, és magához hívta őt, és a lehető legjobb testamentumot hagyta rá, és tudtára adta mindazt, amire csak szüksége lehetett. Qubād uralkodása negyvenhárom évig tartott.

ثم ملك أنوشروان بن قباد فكتب أهل مملكته يذكر لهم وفاة قباد ويعددهم من نفسه خيرا ويأمرهم بما لهم فيه الحظ ويوعز إليهم في الطاعة والمناصحة وعفا عن قوم كانوا يحتملون عليه وقتل مزدق الذي كان أمر الناس بأن يتساووا في الأموال والحرم وقتل زارادشت بن خرکان لما ابتدع في المجوسية وقتل أصحابهما [...] وغزا بلدانا عدة مما لم يكن في مملكة الفرس فضمها إلى ملكه وجرى بينه وبين يخطيانوس ملك الروم [...] فغزا أنوشروان بلاد الروم فقتل وسبي وغلب على مدن كثيرة من الجزيرة والشام منها الرها ومنبج وقنسرین والعواصم وحلب وانطاكية وأفامية وحمص وغيرها وأعجبه انطاكية فبنى مدينة مثلها لم يخرم منها شيئا ثم جاء بسبي انطاكية فأرسلهم فيها فلم ينكروا شيئا [...]

وكان أنوشروان نبيلًا كريمًا ظاهر العدل لا يسأله إنسان شيئا إلا يحري إجابته فصار إليه سيف بن ذي يزن فأعلمه أن الحبشة قدمت بلاد اليمن وغلبت عليها وأنه صار إلى هرقل ملك الروم فلم يجد عنده ما يحب فبعث معه بأهل السجون في البحر وقود عليهم رجلا من مشيخة قواده شجاعا مجربا يقال له وهرز فصار إلى بلاد اليمن حتى قتل الحبشة وأفناهم ورمى ملكهم أبرهة فقتله وأقام في البلد وملك سيف بن ذي يزن وعقد أنوشروان لابنه هرمرز الملك من بعده وكانت أم هرمرز بنت خاقان ملك الترك وكتب له في ذلك كتابا بالعهد وأمره فيه بما يأمر به مثله وأوصاه أحسن الوصايا وامتحنه فوجده بحيث يحب واجابه على كل ما قال له بجواب سديد وتنكر ولا يأتيه إلا بقول حسن لطيف وهلك أنوشروان وكان ملكه ثمانين واربعين سنة.

Utána Anūširwān ibn Qubād uralkodott. Írt országa népének, megemlítve Qubād halálát, és megígérve, hogy tőle jóban fognak részesülni, és megparancsolva, hogy teljesítsék irányában a kötelességüket, javasolva nekik az engedelmisséget és hogy tanácsokkal lássák el őt. Megbocsátott azoknak az embereknek, akik ellenségesen viselkedtek vele. Megölte Mazdaqot,⁷¹ aki az embereknek a vagyon és az asszony nép egyenlő elosztását parancsolta meg, és megölte Zārādušt ibn

70 A Szászánida Birodalom közigazgatási felosztása több rétegből állt. I. Kawād alatt a kerületek felosztásának eredményeképp létrejöttek a nagyobb kerületek: e.sz. kūra, t.sz. kuwar; és ezek felosztásaként alkerületek: ṭasasūg, t.sz. ṭasāsīg.

71 Mazdak, itt a szövegben szereplő alak átírása jelenik meg.

Ḥarkānt,⁷² mert eretnek újításokat vezetett be a mágushitbe. E kettő követőit is megölte. [...] Számos országot támadott meg, amelyek nem tartoztak Perzsiához, és hozzákapcsolta ezeket országához. Közte és a bizánci uralkodó, Yuḥṭīyānūs⁷³ között [háború] folyt. Anūšīrwān megtámadta Bizáncot, öldökölt, foglyokat ejtett, és számos várost hatalmába kerített al-Ġazīra⁷⁴ és al-Šām területén, pl. al-Ruhāt,⁷⁵ Manbiġot, Qinnasrīnt, a bizánci határőrvidéket (al-‘Awāšim⁷⁶), Aleppót, Apameát, Ḥomṣot és másokat. Tetszett neki Antiochia, ezért építtetett egy hozzá hasonló várost, nem hagyva el belőle semmit, majd hozta az antiochiai foglyokat, és odaküldte őket, ők pedig nem találtak semmit sem idegennek benne. [...]

Anūšīrwān nemes és nagylelkű volt, láthatóan igazságos, senki sem kérhetett tőle anélkül valamit, hogy meg ne hallgatta volna. Elment hozzá Sayf ibn Dī Yazan,⁷⁷ és tudtára adta, hogy az etiópok Jemen ellen vonultak, és uralmuk alá hajtották. [Valamint azt is tudatta vele, hogy] elment Hiraql⁷⁸ bizánci uralkodóhoz, de nem kapta meg tőle, amit szeretett volna. Erre [Anūšīrwān] elküldte vele a börtöneiben lévő rabokat a tengeren, és az idősebb vezetői közül egy bátor, tapasztalt férfit tett vezérükké, akinek Wahriz⁷⁹ volt a neve. Az elért Jemenbe,

72 Zaradust-e Ḥuragan, aki egy dualista vallást alapított, melyet tanítványa, az iráni Fasából származó Mazdak hirdetett az 5. század végén és a 6. század elején. Bár tanításairól keveset tudunk, a mazdakizmus úgy tűnik, hogy reformmozgalom volt a manicheizmuson vagy a zoroasztrizmuson belül. Támogatta a vegetarianizmuson és a pacifizmuson alapuló társadalmi reformot és a magántulajdon eltörlését. A zoroasztriánus hatóságok elnyomták, és a 8. századra felszámolták. A mazdakizmus két principiumot hirdet: a jót mint fényt és a rosszat mint sötétséget.

73 I. Jusztniánosz (483–565).

74 A mai Észak-Irak, Dél-Törökország és ÉK-Szíria, az Eufrátesz északi folyásának vidéke.

75 Edessza.

76 Ez a terminus utalt az arab történetírásban a Bizánccal közös határok muszlim oldalára, a határvidékre. Vagyis későbbi arab terminusról van szó, de mégis úgy tetszik, a Bizánccal szembeni, itt perzsa határvidékre utal, nem egyetlen város neve.

77 Sayf ibn Dī Yazan ḥimyarī király, meghalt 578-ban; Dél-Arábiában az akszúmi uralom megszűntetője szászánida segítségével.

78 Justinianus. A Hiraql név ugyan Hérakleioszra utal, de ő később uralkodott (610–641), mint Ḥosrow és Abraha. Hérakleiosz téves említése más szerzőknél is megfigyelhető, pl. I. Miszkawaihinál, amikor Hiraql városáról beszél.

79 Wahriz: daylamita származású szászánida hadvezér. Már I. Kavád alatt is szolgált, de legemlékezetesebb expedíciója az itt is említett hadjárat.

megölte és elpusztította az etiópokat, letette és megölte királyukat, Abrahát.⁸⁰ Az országban maradt Sayf ibn Dī Yazan uralkodása idején. Anūširwān az uralmat fiának, Hurmuznak szánta maga után, akinek az anyja a türkök királyának, *hāqānnak* volt a lánya. Levelet írt tehát neki ez ügyben, vagyis a [trónörökösnek való] kinevezéséről. Ebben olyasmit parancsolt neki, amit a hozzá hasonlóknak szoktak, és a lehető legjobb testamentumot készítette el számára. Vizsgának vetette alá, és úgy találta, hogy kedvére való, mivel megfelelt mindarra, amit mondott neki, pontos válasszal és utalásokkal, és csak szép, finom beszéddel szólt hozzá. Anūširwān meghalt, uralma negyvennyolc éven át tartott.

ثم ملك هرمز بن أنو شروان فقراً على الناس كتاباً عاماً يعد فيه بالعدل والإنصاف والعفو والإحسان ويأمرهم بما فيه مصالح ونال ظفراً وعزا ففتح عدة مدائن ثم اجترءوا أعاديه عليه وغزوا بلاده وكان أغلظ الأعداء عليه شابه ملك الترك فإنه زحف في خلق عظيم حتى دخل بلاد خراسان وكاد أن يحتوي عليها وأقبل ملك الخزر في جموع حتى نزل آذربيجان فعظم ذلك عليه وخاف أن لا يكون له طاقة بصاحب الترك

Utána Hurmuz ibn Anūširwān⁸¹ uralkodott. Ő pedig közleményt hirdetett ki az emberek számára, melyben igazságosságot, kegyelmet és jó bánásmódot ígért. Megparancsolta nekik, hogy a közösség javára cselekedjenek. Győzedelmes és hódító volt; számos várost bevett. Ezután ellenségeinek volt mersze ellene törni, és lerohanták országát. Legdurvább ellensége Šābih, a türkök uralkodója volt, ugyanis az nagy tömeg élén vonult, míg be nem lépett Hūrāsān területére, s már-már hatalmába kerítette azt. [Eközben] a kazár⁸² uralkodó seregek élén közeledett, míg megszállta Azerbajdzsánt. Ez aggasztó volt [Hurmuz ibn Anūširwān] számára, mivel attól tartott, hogy nem lesz ereje a türkök urával szemben.

80 Jemen uralkodója a 6. században. Uralkodásának pontos dátumai bizonytalanok.

81 IV. Hormozd (579–590), I. Anūširwān fia és örököse. Mivel atyja többi fia egyszerűbb származású anyáktól született, az ő anyja viszont egyes források szerint a türk, mások szerint a kazár kagán lánya volt, rá esett a választás.

82 *hazar*

10. század

Al-Ṭabarī, Muḥammad ibn Ġarīr
(meghalt 923)⁸³

*Tārīḥ al-rusul wa-l-mulūk*⁸⁴ – *A próféták és királyok története*⁸⁵

Kiadás: Dār al-Turāt, Bayrūt, 1967.

II. kötet 81–87.

ذكر ملك يزديجرد بن بهرام جور
ثم قام بالملك من بعده يزديجرد بن بهرام جور فلما عقد التاج على رأسه دخل عليه العظماء والأشراف فدعوا له وهنئوه بالملك فرد عليهم ردا حسنا وذكر أباه ومناقبه وما كان منه إلى الرعية وطول جلوسه كان لها وأعلمهم أنهم إن فقدوا منه مثل الذي كانوا يعهدونه من أبيه فلا ينبغي لهم أن يستذكروه فإن خلواته إنما تكون في مصلحه للملكه وكيد للأعداء وأنه قد استوزر مهر نرسي بن برازة صاحب أبيه وإنه سائر فيهم بأحسن السيرة ومستن لهم أفضل السنن ولم يزل قامعا لعدوه رعوفا برعيته وجنوده محسنا إليهم
وكان له ابنان يقال لأحدهما هرمز وكان ملكا على سجستان والآخر يقال له فيروز فغلب هرمز على الملك من بعد هلاك أبيه يزديجرد فهرب فيروز منه ولحق ببلاد الهياطلة وأخبر ملكها بقصته وقصة هرمز أخيه وإنه أولى بالملك منه وسأله أن يمده بجيش يقاتل بهم هرمز ويحتوي على ملك أبيه فأبى ملك الهياطلة أن يجيبه إلى ما سأل من ذلك حتى أخبر أن هرمز ملك ظلوم جائر فقال ملك الهياطلة إن الجور لا يرضاه الله ولا يصلح عمل أهله ولا يستطيع أن ينتصف ويحترف في ملك الملك الجائر إلا بالجور والظلم فأمد فيروز بعد أن دفع إليه الطالقان بجيش فأقبل بهم وقاتل هرمز أخاه فقتله وشتت جمعه وغلب على الملك

Yazdağird ibn Bahrām Ġūr uralkodásának említése

Utána Yazdağird ibn Bahrām Ġūr lett az uralkodó. Amint felkerült a korona a fejére, beléptek színe elé a hatalmasságok és nemesek; jókívánságokkal halmozták

83 Kiemelkedő jelentőségű, Észak-Iránból származó történész, Korán-kommentátor és jogtudós.

84 A szerző célja egy egyetemes világtörténelem megírása volt: a mű a teremtéstörténettel kezdődik, feldolgozza az ószövetségi történeteket és Jézus életét, majd leírja a Szászánida Birodalom történetét. Ezután Mohamed életútját mutatja be, végül *Annales* formában halad egészen 915-ig, perzsa és arab forrásokat követve.

85 Ebből a forrásból arab eredetiben részleteket közöl és angol nyelvű fordításukat adja: Balogh 2020, 199–209.

el, gratuláltak neki a királysághoz, ő pedig szépen válaszolt nekik. Megemlékezett apjáról és erényeiről, arról, ahogy az alattvalóival viselkedett, és a hosszú üléseikről,⁸⁶ melyeket nekik biztosított. Tudatta velük, hogy ha [valaha is] hiányolnák tőle, amit apjától megszoktak, akkor nem szabad emiatt elítélniük, hiszen magányba vonulásai csakis a királyság érdekét, és az ellenségek megtévesztését szolgálják. [Azt is tudatta velük], hogy kinevezte *wazīrnak* Mihr Narsā ibn Barāzát,⁸⁷ aki atyja társa volt, s hogy köztük a lehető legjobb módon fog eljárni, s a lehető legjobb szokásokat fogja megalapozni, s hogy az ellenségeit sosem szűnik meg pusztítani, ugyanakkor jóindulatú lesz az alattvalóival és katonáival, velük jól fog bánni.

[Yazdağirdnek] két fia volt: az egyiket Hurmuznak hívták, akinek uralma Siğistānra terjedt ki, a másikat Fayrūznak hívták. Apja, Yazdağird halála után Hurmuz szerezte meg az uralmat, Fayrūz pedig elmenekült tőle, és elérte a heftaliták országát, és elmondta királyának a saját és fivére, Hurmuz történetét, ahogy azt is, hogy ő alkalmasabb lenne az uralkodásra nála. Kérte [a királyt], hogy segítse meg egy sereggel, hogy azzal harcolhasson Hurmuz ellen, és megszerezhesse apja királyságát. A heftaliták királya azonban nem akart megfelelni annak, amit kért tőle, mígnem értesült róla, hogy Hurmuz igazságtalan és kegyetlen király. Ezután azt mondta a heftaliták királya, hogy az igazságtalanság nincs Isten kedvére, nincs a népe munkájának hasznára, hiszen az igazságtalan király uralma alatt nem lehet elégtételt követelni és mesterséget űzni csak igazságtalansággal és jogtalansággal. Kisegítette hát Fayrūzt egy sereggel, azután, hogy amaz átadta neki al-Ṭālaqān [tartomány]t, ő pedig előrenyomult velük, majd harcolt fivérével, Hurmuzzal, és megölte. Csapatát szétszórta, és magához ragadta az uralmat.

ذكر ملك فيروز بن يزديجرد

ثم ملك فيروز بن يزديجرد بن بهرام جور بعد أن قتل أخاه وثلاثة نفر من أهل بيته
وحدثت عن هشام بن محمد قال استعد فيروز من خراسان واستجد بأهل طخارستان وما يليها
وسار إلى أخيه هرمز بن يزديجرد وهو بالري – وكانت أمهما واحدة واسمها دينك وكانت

86 Amikor panaszaikat és kérvényeiket meghallgatta.

87 Mehr-Narseh: I. Yazdegerd nagyvezére, majd ugyanezt a hivatalt töltötte be V. Bahrām, II. Yazdegerd és I. Fīrūz alatt. Jelentős szerepet játszott a bizánciakkal 421–422 során vívott háborúban.

بالمدائن تدبر ما يليها من الملك – فظفر فيروز بأخيه فحبسه وأظهر العدل وحسن السيرة وكان يتدين وقحط الناس في زمانه سبع سنين فأحسن تدبير ذلك الأمر حتى قسم ما في بيوت الأموال وكف عن الجباية وساسهم أحسن السياسة فلم يهلك في تلك السنين أحد ضياعاً إلا رجل واحد وسار إلى قوم كانوا قد غلبوا على طخارستان يقال لهم الهياطلة وقد كان قوادهم في أول ملكه لمعونتهم إياه على أخيه وكانوا – فيما زعموا – يعملون عمل قوم لوط فلم يستحل ترك البلاد في أيديهم فقاتلهم فقتلوه في المعركة وأربعة بنين له وأربعة أخوة كلهم كان يتسمى بالملك وغلبوا على عامة خراسان حتى سار إليهم رجل من أهل فارس يقال له سوخرا من أهل شيراز وكان فيهم عظيماً فخرج فيمن تبعه شبه المحتسب المتطوع حتى لقي صاحب الهياطلة فأخرجه من بلاد خراسان فافترقا على الصلح ورد ما لم يضع مما في عسكر فيروز من الإسرائ والسبي وملك سبعة وعشرين سنة.

Fayrūz ibn Yazdağird uralmának említése

Ezután Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrām Ğūr uralkodott, azután, hogy megölte fivérét és háza népéből még három személyt.

Hišām ibn Muḥammadtól⁸⁸ hagyományoztatott [a történet], aki azt mondta: Fayrūz [háborúra] készülődött Ḥurāsān [erőforrásait használva], és támogatást kért Ṭuḥāristānból és környékéről. Fivére, Hurmuz ibn Yazdağird ellen vonult, aki al-Rayyban volt. Ugyanattól az anyától születtek, akinek Dīnak⁸⁹ volt a neve, s aki al-Madā'inban tartózkodott, a királyság al-Madā'in-környéki részét igazgatva. Fayrūz legyőzte fivérét, és bebörtönözte. Igazságosságot és helyes életmódot mutatott, vallásos volt. Az ő idejében hét évig éhínségtől szenvedtek az emberek, de ő igen jól kezelte ezt a helyzetet, olyannyira, hogy szétszította, ami kincstárában volt, tartózkodott az adók beszédésétől, és a lehető legjobb módon vezette őket. Ezekben az években nem halt meg senki a nélkülözés miatt, csupán egyetlen férfi. Egy nép ellen vonult, akik hatalmukba kerítették Ṭuḥāristānt, s akiket heftalitáknak neveztek, pedig a vezetőik a királysága kezdetén segítségére voltak fivérével szemben. Úgy vélték, hogy ezek Lót népéhez hasonlóan cselekedtek,⁹⁰ ezért nem látta megengedhetőnek, hogy a térséget a kezükben hagyja. Harcolt ellenük, ők pedig megölték az összecsapásban négy fiával és négy fivérével együtt, akik mindegyike királyi címet viselt. [A heftaliták] egész Ḥurāsānt

88 Hišām ibn Muḥammad Ibn al-Sā'ib al-Kalbī, meghalt 819/820; történész, életrajzíró.

89 Eredeti formájában Dēnag, több szászánida királynő neve.

90 Szodomiták voltak.

meghódították, mígnem ellenük vonult egy Širāzból való perzsa férfi, aki ott egy hatalmasságnak számított, s akit Sūhrānak hívtak. Kivonult a követői körében mint egy önkéntes, isteni jutalmat remélő harcos, míg szembeszállt a heftaliták urával, akit kiűzött Ḥurāsān területéről. A két sereg fegyverszünetet kötve vált szét. A Fayrūz táborából származó összes foglyot – férfiak, nőket és gyerekeket –, akik életben maradtak, hazaküldték. [Fayrūz] tizenhét évig uralkodott.

[...]

ولما حبيت بلاد فيروز واستوثق له الملك وأثنى في أعدائه وقهرهم وفرغ من بناء هذه المدن الثلاث سار بجنوده نحو خراسان مريدا حرب أخشنوار ملك الهياطلة فلما بلغ أخشنوار خبره اشتد منه رعيه فذكر أن رجلا من أصحاب أخشنوار بذل له نفسه وقال له اقطع يدي ورجلي وألقني على طريق فيروز وأحسن إلى ولدي وعيالي - يريد بذلك فيما ذكر الاحتيال لفيزوز - ففعل ذلك أخشنوار بذلك الرجل وألقاه على طريق فيروز فلما مر به أنكر حاله وسأله عن أمره فأخبره أن أخشنوار فعل ذلك به لأنه قال له لا قوام لك بفيزوز وجنود الفرس فرق له فيروز ورحمه وأمر بحمله معه فأعلمه على وجه النصيح منه له - فيما زعم - أنه يدلّه وأصحابه على طريق مختصر لم يدخل إلى ملك الهياطلة منه أحد فاغتر فيروز بذلك منه وأخذ بالقوم في الطريق الذي ذكره له الأقطع فلم يزل يقطع بهم مفازة بعد مفازة فكلما شكوا عطشا أعلمهم أنهم قد قربوا من الماء ومن قطع المفازة حتى إذا بلغ بهم موضعا علم أنهم لا يقدرّون فيه على تقدّم ولا تأخر بين لهم أمره فقال أصحاب فيروز لفيزوز قد كنا حذرناك هذا أيها الملك فلم تحذر فأما الآن فلا بد من المضي قدما حتى نوافي القوم على الحالات كلها فمضوا لوجوهم وقتل العطش أكثرهم وصار فيروز بمن نجا معه إلى عدوهم فلما أشرفوا عليهم على الحال التي هم فيها دعوا أخشنوار إلى الصلح على أن يخلي سبيلهم حتى ينصرفوا إلى بلادهم على أن يجعل فيروز له عهد الله وميثاقه ألا يغزوهم ولا يروم أرضهم ولا يبيعث إليهم جندا يقاتلونهم ويجعل بين مملكتهم حدا لا يجوزّه فرضي أخشنوار بذلك وكتب له به فيروز كتابا مختوما وأشهد له على نفسه شهودا ثم خلى سبيله وانصرف.

فلما صار إلى مملكته حمله الأنف والحمية على معاودة أخشنوار فغزاه بعد أن نهاه وزراؤه وخاصته عن ذلك لما فيه من نقض العهد فلم يقبل منهم وأبى إلا ركوب رأيه.

Miután Fayrūz országa újjászületett, uralma megerősödött, lemészárolta ellenfeleit, és maga alá gyűrte őket, valamint befejezte e három város építését, katonáival Ḥurāsān felé vonult, azzal a szándékkal, hogy harcoljon Aḥṣunwār, a heftaliták királya ellen. Amikor Aḥṣunwār elérte ennek híre, nagyon megijedt tőle. Említik, hogy Aḥṣunwār egyik csatlósa felajánlotta az életét neki és azt mondta: „Vágd le két kezem és két lábam, és dobj Fayrūz útjába! S bánj jól gyer-

mekeimmel és családommal.” Ezzel az volt a szándéka, ahogy mondják, hogy cselet vessen Fayrūznak. Aḥṣunwār így is tett ezzel a férfival, Fayrūz útjába dobatta. Amikor Fayrūz elhaladt mellette, elszomorodott az állapota miatt, és megkérdezte, hogy mi történt vele. Az pedig elmondta neki, hogy Aḥṣunwār tette ezt vele, amiért azt mondta neki: „Nem tudsz ellenállni Fayrūznak és a perzsa katonáknak!” Fayrūz erre megsajnálta, és irgalmas magatartást tanúsított irányában, és parancsot adott, hogy vigyék az embert magukkal. Ő pedig, mintha jótanácsot adna, tudtára adta Fayrūznak, hogy szívesen elvezeti őt és társait egy rövidebb útra, amelyen még sosem lépett be senki a heftaliták királyságába. Fayrūz elhitte neki ezt, és csapatával azt az utat választotta, amelyet a megcsonkított ember említett. Ő pedig egyik sivatag után a másikon vezette keresztül őket, s valahányszor szomjúságra panaszkodtak, mindig azt tudatta velük, hogy már közel vanak a vízhez és a sivatag végéhez. [Ez így ment,] amíg elért velük egy olyan helyre, ahol tudta, hogy onnan sem előre nem tudnak haladni, sem vissza nem térhetnek, s ott felfedte előttük, hogy mit tett. Fayrūz csatlósai azt mondták Fayrūznak: „Figyelmeztettünk erre, ó király, de nem vigyáztál. Most pedig mindenképp előre kell mennünk, hogy szembenézzünk az ellenséggel.” Tovább is mentek előre, de nagy részüket a szomjúság elpusztította. Fayrūz azokkal, akik megmenekültek, végül elért az ellenséghez. Miután megközelítették [az ellenséget] abban az állapotban, melyben voltak, békét kértek Aḥṣunwārtól, s azt, hogy engedje őket szabadon útjukra, hogy visszatérhessenek országukba. Mindezt azzal a feltétellel, hogy Fayrūz esküt tesz, és egyezséget köt vele Isten előtt, hogy nem támadja meg őket, és nem tör be többé földjükre, és nem küld ellenük katonaságot, hogy harcoljanak ellenük, és hogy a két királyság között olyan határt húz, amelyet nem lép át. Aḥṣunwār elégedett volt ezzel, Fayrūz pedig egy pecsétes írást adott neki, és tanúkat kért fel, hogy vállalását hitelesítsék számára. Ezután [Aḥṣunwār] szabadon engedte, ő pedig eltávozott. De amint királyságába ért, arra vitte a felháborodás és a harag, hogy ismét Aḥṣunwār ellen forduljon. Lerohanta hát, jöllehet *wazīrjai* és előkelői eltanácsolták ettől, mivel ez a szövetség megszegése, de ő [ezt] nem fogadta el tőlük. És semmi mást nem akart, csakis a saját elgon-dolása szerint eljárni.

وكان فيمن نهاه عن ذلك رجل كان يخصه ويجتبي رأيه يقال له مزدبوذ فلما رأى مزدبوذ لجاجته كتب ما دار بينهما في صحيفة وسأله الختم عليها ومضى فيروز لوجهه نحو بلاد أخشنوار وقد كان أخشنوار حفر خندقا بينه وبين بلاد فيروز عظيما فلما انتهى إليه فيروز عقد عليه القناطر ونصب عليها رايات جعلها أعلاما له ولأصحابه في انصرافهم وجاز إلى القوم فلما التقى بعسكرهم احتج عليه أخشنوار بالكتاب الذي كتبه له ووعدته بعهده وميثاقه فأبى فيروز إلا لجاجا ومحكا وتواقفا فكلّم كل واحد منهما صاحبه كلاما طويلا ونشبت بينهما بعد ذلك الحرب وأصحاب فيروز على فتور من أمرهم للعهد الذي كان بينهم وبين الهياطلة وأخرج أخشنوار الصحيفة التي كتبها له فيروز فرفعها على رمح وقال اللهم خذ بما في هذا الكتاب فانهم فيروز وسها عن موضع الرايات وسقط في الخندق فهلك وأخذ أخشنوار أنقال فيروز ونساءه وأمواله ودواوينه وأصاب جند فارس شيء لم يصبهم مثله قط وكان بسجستان رجل من أهل كورة اردشير خرة من الأعاجم ذو علم وبأس وبطش يقال له سوخرا ومعه جماعة من الأساورة فلما بلغه خبر فيروز ركب من ليلته فأغذ السير حتى انتهى إلى أخشنوار فأرسل إليه وأذنه بالحرب وتوعدته بالجائحة والبوار فبعث إليه أخشنوار جيشا عظيما فلما التقوا ركب إليهم سوخرا فوجدتهم مدلين فيقال إنه رمى بعض من ورد عليه منهم رمية فوقعت بين عيني فرسه حتى كادت النشابة تغيب في رأسه فسقط الفرس وتمكن سوخرا من راحته فاستبقاه وقال له انصرف إلى صاحبك فأخبره بما رأيت فانصرفوا إلى أخشنوار وحملوا الفرس معهم فلما رأى أثر الرمية بهت وأرسل إلى سوخرا أن سل حاجتك فقال له حاجتي أن ترد علي الديوان وتطلق الأسرى ففعل ذلك فلما صار الديوان في يده واستنفذ الأسرى استخرج من الديوان بيوت الأموال التي كانت مع فيروز فكتب إلى أخشنوار إنه غير منصرف إلا بها فلما تبين الجد افتدى نفسه وانصرف سوخرا بعد استنقاذ الأسارى وأخذ الديوان وارتجاع الأموال وجميع ما كان مع فيروز من خزائنه إلى أرض فارس فلما صار إلى الأعاجم شرفوه وعظموا أمره وبلغوا به من المنزلة ما لم يكن بعده إلا الملك

Azok között, akik eltanácsolták ettől, volt egy Muzdabūd nevű férfi, aki közel állt hozzá, és akinek a véleményét gyakran kikérte. Amikor Muzdabūd látta az önfejűségét, leírta egy lapra, ami kettejük között történt, és kért rá tőle egy pecsétet. Fayrūz pedig előrehaladt Aḥṣunwār országa felé. Ekkorra Aḥṣunwār ásatott egy hatalmas árkot maga és Fayrūz országa között. Amikor Fayrūz odaért, hidakat vert rá, és zászlókat helyezett azokra, melyeket jeleknek szánt a maga és társai számára a visszaút során. Majd átment rajtuk, hogy szembenézzen az ellenséggel. Amikor szembetalálta magát a hadseregükkel, Aḥṣunwār tiltakozását fejezte ki [Fayrūznak] a szerződéssel [a kezében], amelyet [Fayrūz] írt neki, és figyelmeztette esküjére és egyezségére. Fayrūz ezt visszautasította, és konokul és elszántan a harcot választotta. Hosszú beszédek tartottak egymásnak, majd

ezután kitört a háború a két fél között. Fayrüz társai azonban nem lelkesedtek a harcért amiatt a szerződés miatt, mely köztük és a heftaliták közt volt. Aḥšunwār elővette a lapot, melyet Fayrüz írt neki. Egy lándzsán magasba emelte, és így szólt: „Ó Istenem, cselekedj aszerint, ami ebben az írásban van!” Fayrüz vereséget szenvedett, mivel nem figyelt a zászlók által kijelölt helyre: beleesett az árokba, és meghalt. Aḥšunwār magához vette Fayrüz málháját, asszonyait, vagyonát és hivatalos feljegyzéseit. Olyan csapás érte a perzsa katonaságot, melyhez fogható még soha. Volt Siġistānban egy Ardašīr Ĥurra⁹¹ körzetből való perzsa, aki nagy tudású, erős és bátor volt, és Sūḥrānak hívták. Volt neki egy lovascsapata. Amint elérte őt Fayrüz esetének híre, még azon az éjjelen útra kelt, és sietve utazott, míg elért Aḥšunwārhoz. Küldöttséget menesztett hozzá, és harcba hívta, és csapással és pusztulással fenyegette. Aḥšunwār hatalmas sereget küldött ellene, s amikor szembekerültek, Sūḥrā odalovagolt hozzájuk, és önteltnek találta őket. Azt mondják, hogy a vele szemben csatasorba állók egyikét megcélózta, s lövése a ló két szeme közé talált, hogy a nyíl szinte eltűnt a fejében. A ló összeesett, Sūḥrā pedig el tudta fogni a lovat, visszatartotta, és azt mondta neki: „Menj el uradhoz, és mondd el neki, mit láttál!” Elementek tehát Aḥšunwārhoz, és magukkal vitték a lovat, s ő, mikor látta a lövés nyomát, megrendült, Sūḥrāhoz küldött, mondván: „Kérj [bármit], amire szükséged van.” Ő erre azt mondta neki: „Szükségem van arra, hogy visszaadd a hivatalos feljegyzéseket, és szabadon ereszd a foglyokat.” [A király] így is cselekedett. Amint [Sūḥrā] kezébe kerültek a feljegyzések, és visszakapta a foglyokat, kivette a feljegyzésekből a Fayrūznál lévő kincstárra vonatkozó részt, és írt Aḥšunwārnak, hogy enélkül [a vagyon nélkül] nem távozik. Amikor nyilvánvalóvá vált komolysága, [Aḥšunwār] kiváltotta magát [a követelések teljesítésével], Sūḥrā pedig elvonult Perzsia földjére a foglyok megmentése, a feljegyzések átvétele és a vagyon, valamint mindannak a kincsnek a visszaszerzése után, ami Fayrūznál volt. Amikor a perzsák közé ért, nagy tiszteletben részesítették, dicsőítették ügyét, s oly rangra emelték, melyet őt követően csak a király tudott elérni.

91 L. 13. jegyzet.

وذكر بعض أهل العلم بأخبار الفرس من خبر فيروز وخبر أخشنوار نحو ما ذكرنا مما ذكرنا أنه ذكر أن فيروز لما خرج متوجها إلى أخشنوار استخلف على مدينة طيسبون ومدينة بهرسير وكاننا محلة الملوك سوخرا هذا قال وكان يقال لمرتبة قارن وكان يلي معهما سجستان وأن فيروز لما بلغ منارة كان بهرام جور ابتناها فيما بين تخوم بلاد خراسان وبلاد الترك لئلا يجوزها الترك إلى خراسان لميثاق كان بين الترك والفرس على ترك الفريقين التعدي لها وكان فيروز عاهد أخشنوار ألا يجاوزها إلى بلاد الهياطلة أمر فيروز فصفد فيها خمسون فيلا وثلاثمائة رجل فجرت أمامه جرا واتبعها أراد بذلك زعم الوفاء لأخشنوار بما عاهده عليه فبلغ أخشنوار ما كان من فيروز في أمر تلك المنارة فأرسل إليه يقول انت يا فيروز عما انتهى عنه أسلافك ولا تقدم على ما لم يقدموا عليه فلم يحفل فيروز بقوله ولم تكرهه رسالته وجعل يستطعم محاربة أخشنوار ويدعوه إليها وجعل أخشنوار يمتنع من محاربته ويستكرهها لأن جل محاربة الترك إنما هو بالخداع والمكر والمكايدة

A perzsák történetét ismerő egyik szaktekintély hasonlóképp említette, ami Fayrüz és Aḥṣunwār között történt, mint ahogy azt már említettem, jóllehet azt is említi, hogy Fayrüz, amint elindult Aḥṣunwār felé, Ṭaysabūn [Ktésziphón] és Bahurasīr [Szeleukia] városai fölé – melyek a királyok székhelyei voltak – kinevezte ezt a Sūḥrāt. Azt írta: [Sūḥrā] rangját *qārinnak*⁹² nevezték, és e kettő mellett Siḡistān kormányzója is volt. [Azt is írta], hogy Fayrüz elérte azt a tornyot, melyet még Bahrām Ġūr épített a határon Ḥurāsān területe és a türkök területe között, hogy azt át ne lépjék a türkök Ḥurāsān felé, annak a szövetségnek az értelmében, mely a türkök és a perzsák közt volt, hogy egyik fél sem megy túl ezen [a tornyon]. Korábban Fayrüz is egyezséget kötött Aḥṣunwārral, hogy nem lép át a heftaliták országába. [Amikor a toronyhoz ért], Fayrüz parancsot adott, hogy ötven elefántot és háromszáz embert láncoljanak hozzá, akik előtte járva, húzták azt, ő pedig csak utána ment. Ezzel azt akarta állítani, hogy betartotta Aḥṣunwārral kötött egyezségét. Aḥṣunwārt elérte [híre], mit tett Fayrüz e toronnyal, és az alábbi üzenetet küldte neki: „Tartózkodj, ó Fayrüz, amitől elődjeid is tartózkodtak, és ne menj tovább annál a pontnál, mint ameddig ők mentek el.” Fayrüz nem törődött azzal, amit [Aḥṣunwār] mondott, és nem aggasztotta annak üzenete, sőt, élvezettel kezdett készülődni az Aḥṣunwār elleni harcra, melyre fel is hívta, de Aḥṣunwār tartózkodott attól, hogy harcoljon ellene, és

92 Itt rangként jelenik meg, de valójában egy, a szászánida időszakban jelentős család neve. L. 14. és 54. jegyzet.

ellenérzéssel viseltetett eziránt, mivel a türkök⁹³ harcmódorának tekintélyes része megtévesztésből, ravaszságból és becsapásból áll.

وإن أخشنوار أمر فحفر خلف عسكره خندق عرضه عشرة أذرع وعمقه عشرون ذراعا وغمى بخشب ضعاف وألقى عليه ترابا ثم ارتحل في جنده فمضى غير بعيد فبلغ فيروز رحلة أخشنوار بجنده من عسكره فلم يشك في أن ذلك منهم انكشاف وهرب فأمر بضرب الطبول وركب في جنده في طلب أخشنوار وأصحابه فأغذوا السير وكان مسلكهم على ذلك الخندق فلما بلغوه أقحموا على عمية فتردى فيه فيروز وعامة جنده وهلكوا من عند آخرهم.

وإن أخشنوار عطف على عسكر فيروز فاحتوى على كل شيء فيه وأسر موبدان موبذ وصارت فيروز دخت ابنة فيروز فيمن صار في يده من نساء فيروز وأمر أخشنوار فاستخرجت جثة فيروز وجثة كل من سقط معه في ذلك الخندق فوضعت في النواويس ودعا أخشنوار فيروز دخت إلى أن يباشرها فأبّت عليه.

وأن خبر هلاك فيروز سقط إلى بلاد فارس فارتجوا له وفزعوا حتى إذا استقرت حقيقة خبره عند سوخرا تأهب وسار في عظم من كان قبله من الجند إلى بلاد الهياطلة فلما بلغ جرجان بلغ أخشنوار خبر مسيره لمحاربته فاستعد وأقبل متلقيا له وأرسل إليه يستخبره عن خبره ويسأله عن اسمه ومرتبته فأرسل أنه رجل يقال له سوخرا ولمرتبته قارن وأنه إنما سار إليه لينتقم منه لفيروز فأرسل إليه أخشنوار يقول إن سبيلك في الأمر الذي قدمت له كسبيل فيروز إذ لم يعقبه في كثرة جنوده من محاربته إياي إلا الهلكة واليوار

Aḥṣunwār parancsot adott, hogy táborhelye mögött ássanak egy árkot, melynek szélessége tíz könyök, mélysége húsz könyök. Ezt befedték vékony ágakkal, és földet szórtak rá. Ezután [Aḥṣunwār] katonáival elvonult, de nem ment messzire. Fayrūzhoz eljutott [annak híre, hogy] Aḥṣunwār katonáival elvonult a táborából, és biztos volt benne, hogy az részükről visszavonulás és menekülés. Ezért megparancsolta, hogy verjék meg a dobokat, és katonái élén lovagolva Aḥṣunwār és társai üldözésére indult. Gyorsan mentek előre, útjuk pedig ehhez az árokhoz vezetett. Amint elérték, vakon belerohantak. Fayrūz, katonái nagy részével, belezuhant [az árokba], és mind egy szálig meg is haltak.

Aḥṣunwār rátámadt Fayrūz táborára, és mindent magához vett, amit csak ott talált. Foglyul ejtette a *mūbaḍān mūbaḍ*ot, és Fayrūz asszonynepe közt lánya, Fayrūz-Duḥt is a kezére került. Aḥṣunwār parancsára mind Fayrūz holttestét,

93 Más leírásokból tudjuk, hogy heftalitákról van szó, de itt egy „általánosító” türk megjelölés szerepel.

mind pedig azokét, akik beleestek az árokba, kivették az árokból, és szarkofágokba tették. Aḥšunwār magához szólította Fayrüz-Duhtot, hogy háljon vele, de ő visszautasította.

Fayrüz pusztulásának híre elért Perzsia területére, az emberek pedig megrettentek és megrémültek. Mikor Sūhrā megbizonyosodott a hír valóságáról, összekészült, és a rendelkezésére álló katonaság nagy részének élén elindult a heftaliták területére. Amikor Ġurġānba ért, elérte Aḥšunwārt a híre, hogy [ellene] vonul azért, hogy megküzdhesen vele. Felkészült, és elébe vonult, hogy harcoljon vele, ugyanakkor [küldöttséget] menesztett hozzá, hogy tudakozódjék szándéka felől. Kérdezte nevét és rangját. Ő pedig azt üzenté, hogy ő egy Sūhrā nevű férfi, rangja Qārin, s hogy csak azért vonult ellene, hogy megbosszulja rajta Fayrüz. Erre Aḥšunwār hozzá küldött, mondván: „Úgy jársz majd az ügyben, melyért jöttél, mint ahogy Fayrüz járt, akinek a velem való harca, nagy számú katonája ellenére, csak pusztulást és enyészetet eredményezett.”

II. kötet 93–94. o.

وذكر بعض أهل العلم بأخبار الفرس أن العظماء من الفرس هم حبسوا قباذ حين اتبع مزدك وشايعه على ما دعاه إليه من أمره وملكوا مكانه أخاه جاماسب بن فيروز وأن أختا لقباذ أتت الحبس الذي كان فيه قباذ محبوسا فحاولت الدخول عليه فمنعها إياه الرجل الموكل كان بالحبس ومن فيه وطمع الرجل أن يفضحها بذلك السبب وألقى إليها طمعه فيها وأخبرته أنها غير مخالفتها في شيء مما يهوى منها فأذن لها فدخلت السجن فأقامت عند قباذ يوما وأمرت فلف قباذ في بساط من البسط التي كانت معه في الحبس وحمل على غلام من غلمانه قوي ضابط وأخرج من الحبس فلما مر الغلام بوالى الحبس سألته عما كان حامله فأفحمه واتبعته أخت قباذ فأخبرته أنه فراش كانت افترشته في عراكها وأنها إنما خرجت لتتطهر وتنصرف فصدقها الرجل ولم يمس البساط ولم يدن منه استغذارا له وخلقى عن الغلام الحامل لقباذ فمضى بقباذ ومضت على أثره وهرب قباذ فلحق بأرض الهياطلة ليستمد ملكها ويستجيشه فيحارب من خالفه وخلعه وأنه نزل في مبدئه إليها بأبرشهر رجل من عظماء أهلها له ابنة معصر وأن نكاحه أم كسرى أنوشروان كان في سفره هذا وأن قباذ رجع من سفره ذلك معه ابنه أنوشروان وأمه فغلب أخاه جاماسب على ملكه بعد أن ملك أخوه جاماسب ست سنين

A perzsák történetét ismerő egyik szaktekinetly említette, hogy a perzsák hatalmasságai börtönözték be Qubādot, amikor követte Mazdakot és tanait. Helyette királlyá tették fivérét, Ġāmāsb ibn Fayrüz. [Azt is említette], hogy Qubād egyik nővére elment a börtönhöz, ahol Qubādot fogva tartották, és megpróbált bemenni

hozzá, de ebben megakadályozta az a férfi, akinek feladata a börtön és a benne lévő felügyelete volt. Ez a férfi vágyott rá, hogy vele hálhasson, ezért jelezte, hogy vágyik rá. A nővér tudára adta, hogy semmit sem ellenezne, amit csak kíván tőle. Erre föl engedélyt adott neki, ő pedig bement a börtönbe, és Qubād-nál töltött egy napot. Parancsot adott, hogy Qubādot tekerjék be az egyik szőnyegbe, amely ott volt nála a börtönben. Majd rátették az egyik erős szolgája vállára, aki így vitte ki a börtönből. Mikor a szolga elhaladt a börtön felügyelője mellett, az megkérdezte, mit visz, de ő izgalomban nem tudott megszólalni. De követte őt Qubād nővére, aki közölte, hogy az egy fekhely, melyet ő terített ki magának míg menstruált, s hogy csak azért megy ki, hogy tisztálkodjék, s majd visszajön. Hitt neki a férfi, és nem tapogatta meg a szőnyeget, sőt, a közélébe sem ment, mert szennyesnek gondolta. Így szabad utat adott a szolgának, aki Qubādot cipelte. Az vitte Qubādot, a [nővér] pedig mögötte haladt.

Qubād elmenekült, és elérte a heftaliták földjét, hogy királyuktól segítséget és sereget kérjen, hogy harcolhasson azokkal, akik ellene voltak és eltávolították [a hatalomból]. [Azt is említi,] hogy az útja kezdetén lakott Abaršahrban egy magas rangú férfi, akinek volt egy eladósorban levő lánya, és hogy Kisrā Anūširwān anyjával való együtt hálása ezen az úton történt. [Azt is említi,] hogy Qubād úgy tért vissza útjáról, hogy vele volt fia, Anūširwān és annak anyja, s hogy legyőzte fivérét, Ġāmāšbot az uralomért vívott harcban, azután, hogy fivére, Ġāmāšb hat évig uralkodott. [...]

II. kötet 100–101. o.

وإن سنجبوا خاقان كان أمنع الترك وأشجعهم وأعزهم وأكثرهم جنودا وهو الذي قاتل وزر ملك الهياطلة غير خائف كثرة الهياطلة ومنعتهم فقتل وزر ملكها وعامة جنوده وغنم أموالهم واحتوى على بلادهم إلا ما كان كسرى غلب عليه منها

Singibū *hāqān* volt a türkök közt a legfékezhetetlenebb, legbátrabb, leghatalmasabb, s ő rendelkezett a legtöbb katonával. Ő volt, aki harcolt Wazarral,⁹⁴ a heftaliták királyával, nem félve azok sokaságától és legyőzhetetlenségétől. Meg is ölte királyukat, Wazart és katonái jelentős részét, elvette vagyonukat, és hatalmába

94 A név bizonytalan: a *Šāh-nāma* Ġātfar formában tartja számon, míg az arab forrásokban Warāz vagy Wazar alakban jelenik meg.

kerítette országukat – azon részek kivételével, melyeket korábban Kisrā hódított meg. [...]

II. kötet 103. o.

وملك المنذر بن النعمان على العرب وأكرمه ثم أقام في ملكه بالمدائن وتعاهد ما كان يحتاج إلى تعاehده ثم سار بعد ذلك إلى الهياطلة مطالباً بوتر فيروز جده – وقد كان أنوشروان صاهر خاقان قبل ذلك – فكتب إليه قبل شخوصه يعلمه ما عزم عليه ويأمره بالمسير إلى الهياطلة فأتاهم فقتل ملكهم واستأصل أهل بيته وتجاوز بلخ وما وراءها

[Kisrā Anūširwān] királlyá tette al-Munḏir ibn al-Nu‘mānt az arabok felett, és nagy tiszteletben részesítette. Majd királyságában maradt, al-Madā’inban, és azokkal a dolgokkal foglalkozott, amelyeknél szükség volt személyes jelenlétére. Ezután a heftaliták ellen vonult, arra törekedve, hogy nagyapját, Fayrūzt megbosszulja. Korábban Anūširwān elvette ḥāqān lányát, így írt neki, mielőtt harcba indult volna, tudatta vele mi a szándéka, és megparancsolta neki, hogy vonuljon a heftaliták ellen, ő pedig elment ellenük. Megölte királyukat, gyökeresen kiirtotta háza népét, átment Balḥon, s ami azon túl van.

IV. kötet 301. o.

ابن عامر نزل المعسكر بالسيرجان ثم سار إلى خراسان واستعمل على كرمان مجاشع بن مسعود السلمي وأخذ ابن عامر على مفازة رابر وهي ثمانون فرسخاً ثم سار إلى الطيبسين يريد أبرشهر وهي مدينة نيسابور وعلى مقدمته الأحنف بن قيس فأخذ إلى قهستان وخرج إلى أبرشهر فلقى الهياطلة وهم أهل هراة فقاتلهم الأحنف فهزمهم ثم أتى ابن عامر نيسابور [...]

أخذ ابن عامر على مفازة خبيص ثم على خواست – ويقال على يزد – ثم على قهستان فقدم الأحنف فلقى الهياطلة فقاتلهم فهزمهم ثم أتى أبرشهر فنزلها ابن عامر

Ibn ‘Āmir tábornok vert al-Sirgānnál, majd Ḥurāsān ellen vonult. Karmān élére Muḡāšī‘ ibn Mas‘ūd al-Sulamīt⁹⁵ tette meg helyetteseként. Ibn ‘Āmir Rābar sivatagi útján ment keresztül, mely nyolcvan *farsah*. Ezután a két Ṭabas nevű erőd ellen vonult, Abaršahr [elfoglalására] törekedve, mely Nisābūr városa, se-regének előőrse élén al-Aḥnaf ibn Qaysszal. Majd Quhistān felé vette az irányt,

95 A Próféta társainak egyike, Irak déli részének meghódításában kevésbé ismert résztvevő, meghalt 656 körül.

és megtámadta Abaršahrot, ahol a heftaliták, Harāt lakói, szembeszálltak vele, de al-Aḥnaf felvette velük a harcot, és le is győzte őket. Ezután Ibn ‘Āmir Nisābūrba ment. [...] Ibn ‘Āmir keresztül vágott Ḥabīš sivatagján, majd Ḥwāston – azt is mondják, hogy Yazdon –, majd Quhistānon. Al-Aḥnafot tette meg az előőrs élére, akivel a heftaliták szembeszálltak, ő azonban harcolt velük, és legyőzte őket. Ezután Abaršahrba ment, ahol Ibn ‘Āmir szállt meg [seregestől].

VI. kötet, 404. o.

فقال لموسى أصحابه: لسنأ نرى من الأمر في يدك شيئاً أكثر من اسم الإمارة فأما التدبير فلحريث وثابت فاقتلتهما وتول الأمر فأبى وقال: ما كنت لأعدر بهما وقد قويا أمرى فحسدوهما وألحوا على موسى في أمرهما حتى أفسدوا قلبه وخوفوه غدرهما وهم بمتابعتهم على الوثوب بثابت وحريث واضطرب أمرهم فإنهم لفي ذلك إذ خرجت عليهم الهياطة والتبت والترك فأقبلوا في سبعين ألفاً

Mūsānak azt mondták a társai: „Nem látjuk, hogy te több lennél, mint névleges parancsnok (*amīr*). A tényleges irányítás pedig Ḥurayṭ és Tābit kezében van. Ezért öld meg őket! És vedd magadhoz a hatalmat.” Ő azonban nem akarta ezt, és ezt mondta: „Nincs szándékomban elárulni őket, mivel megerősítették a hatalmamat.” A többiek irigyek voltak erre a kettőre, és addig bizonygatták Mūsānak, hogy a [tényleges] irányítás az ő kezükben van, míg aztán sikerült Mūsā szívét elfordítani tőlük, sőt, beleoltották a félelmet, hogy azok ketten majd elárulják őt. Kész volt segíteni nekik abban, hogy Tābit és Ḥurayṭ ellen támadjanak, így zavaros lett a helyzet. Miközben ez zajlott, kivonultak ellenük a heftaliták, a tibetiek és a türkök. Hetvenezeren jöttek.

Sa‘īd ibn al-Baṭrīq (meghalt 940 körül)⁹⁶

*Nazm al-ğawhar*⁹⁷ – *Ėkkösor*⁹⁸

Kiadás: Michael Breydy (Hrsg.): *Das Annalenwerk des Eutychios von Alexandrien: ausgewählte Geschichten und Legenden*. E. Peeters, Louvain, 1985.

I. kötet, 93–94. o.

هَلَك يَزْدَجَرْد [...] وَكَانَ لَهُ ابْنٌ يَسْمَى بِهَرَامٍ

[...]

فمَلِكُ بَهْرَامٍ وَيُقَالُ لَهُ بِهَرَامٍ جُورٌ عَلَى الْفَرَسِ ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً وَاحِدَ عَشْرِ شَهْرًا. وَذَلِكَ فِي اثْنَتَيْ عَشْرَةَ سَنَةً مِنْ مَلِكِ تَدُوسِ الصَّغِيرِ مَلِكِ الرُّومِ وَسَارَ فِيهِمْ سِيرَةٌ حَسَنَةٌ فَحَبَّوْهُ ثُمَّ لَمْ يَزَلْ مُؤَثِّرًا الْفِتْنَةَ وَاللَّهُوَ حَتَّى لَامَهُ النَّاسُ وَطَمَعَ مِنْ كَانَ حَوْلَهُ مِنَ الْمُلُوكِ فِي اسْتِبَاحَةِ أَرْضِهِ فَعَزَاهُ خَاقَانُ الْأَكْبَرِ مَلِكُ التُّرْكِ فِي خَمْسٍ وَعَشْرِينَ رُبُوعًا مِنَ الْجُنُودِ وَكُلِّ مَلِكٍ كَانَ لِلتُّرْكِ يَسْمَى خَاقَانٌ حَتَّى نَزَلَ الشَّعْبُ فَقَالُوا لِبَهْرَامٍ أَيُّهَا الْمَلِكُ إِنَّهُ قَدْ دَهَمَكَ مِنَ الْأَمْرِ مَا فِيهِ لَنَا وَلَكَ شُغْلٌ عَنِ اللَّهِوَ فَاَنْظُرْ فِي أَمْرِ هَذِهِ الْأُمَّةِ فَأُصْلِحْهُ وَذَبْ عَنْهَا وَأَمِنْ خَوْفِهَا فَلَمْ يَقْبَلْ مِنْهُمْ بِهَرَامٌ وَخَرَجَ يَرِيدُ نَاحِيَةَ آذَرْبِيْجَانٍ وَأَرْمِينِيَةَ لِيَنْسِكَ فِي بَيْتِ نَارِهَا فَلَمْ تَشْكُ النَّاسُ أَنْ ذَلِكَ مِنْهُ هَرَبٌ فَجَلَسُوا يَتَأَمَّرُونَ فَقَالُوا: لَيْسَ لَنَا بِخَاقَانٍ طَاقَةٌ فَنَعْطِيهِ الْجِزْيَةَ وَنَفْدِي أَنْفُسَنَا وَأَرْضَيْنَا غَيْرَ نَرْسِي أَخُو بَهْرَامٍ وَأُذْرِنَادَ الْقَاضِي فَإِنِ هُمَا قَالَا لَنْ نَطَاوَعَكَ عَلَى هَذَا. فَلَمَّا بَلَغَ خَاقَانُ خُضُوعَ أَهْلِ الْعِرَاقِ أَمِنْ وَوَضَعَ السِّلَاحَ. فَآتَى بِهَرَامَ رَجُلًا فَأَعْلَمَهُ بِأَنَّهُ قَدْ أَمِنْ وَاعْتَرَفَ فَسَارَ إِلَيْهِ بِهَرَامٌ فَكَبَسَهُ لَيْلًا فَقَتَلَ خَاقَانٌ بِيَدِهِ وَفَشَا الْقَتْلُ فِي أَصْحَابِهِ ثُمَّ رَجَعَ بِهَرَامٌ سَالِمًا وَعَمِدَ إِلَى كُلِّ مَا كَانَ فِي يَدَيْهِ مِنْ أَهْلِ خَاقَانٍ وَجُنُودِهِ وَنَسَائِهِمْ فَأَبَاحَهُمُ النَّاسُ فَلَمَّا بَلَغَ الْخَبَرَ إِلَى أَرْضِ التُّرْكِ وَمَا لَقِيَ خَاقَانٌ هَرَبُوا إِلَى أَقَاصِي أَرْضِيهِمْ وَوَلِي نَرْسِي أَخَاهُ خِرَاسَانَ وَانصَرَفَ إِلَى آذَرْبِيْجَانٍ لَا يَنْزِلُ مَسْكِنًا إِلَّا تَنْسِكَ فِيهِ تَنْسِكًا وَذَبَحَ فِيهِ ذَبَاحًا شَكَرًا لِلَّهِ حَتَّى إِذَا نَظَرَ إِلَى بَيْتِ نَارِ آذَرْبِيْجَانٍ نَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ يَمْشِي

96 Eutükhiosz/Eutychios néven hatvanéves korában lett Alexandria melkita pátriárkája, korábban orvosként dolgozott. Az egyik első, név szerint ismert egyiptomi keresztény, aki arabul írt. Legismertebb műve az itt idézett történeti munka, amely *Tārīḥ Ibn al-Baṭrīq* néven is ismert.

97 Krónikaformában írt világtörténelem. A szerző már azelőtt elkezdett dolgozni rajta, mielőtt pátriárka lett volna. A mű a teremtetéstörténettel kezdődik, és a szerző saját koráig halad. A mű értékes adalékokkal szolgál az iszlám eljövetele előtti perzsa történelemről és a százánida időkről. Az iszlám eljövetele utáni időkről Eutükhiosz a muszlim forrásokra támaszkodva ír. Felhasznál legendákat és szentek életrajzait is.

98 E könyvből vett idézeteket és azok német fordítását l. szintén: Balogh 2020, 215–217.

حتى دخل تعظيما له ثم أمر بما كان في إكليل خاقان من الياقوت الأحمر والجوهر الفاخر فعلق على باب ذلك البيت ونحل تلك النار بسيف خاقان المحلى باللؤلؤ

Meghalt Yazdağird [...]. Volt neki egy fia, akit Bahrāmnek hívtak. [...] Bahrām, akit Bahrām Ğürnak is hívnak, tizennyolc évig és tizenegy hónapig uralkodott a perzsák felett. Ez pedig Kis Tadüsnek,⁹⁹ Bizánc¹⁰⁰ uralkodójának tizenkettedik évében történt. Jól bánt velük, és ők szerették. De később inkább a férfias mulatozást és szórakozást választotta, és az emberek elmarasztalták miatta. A szomszédságában élő királyok birtokba akarták venni földjeit. A Nagy Ĥāqān, a türkök királya huszonötször tízezer katonával támadta meg – a türkök minden királyát *ḥāqānnak* nevezik –, mire kivonultak az emberek, és így szóltak Bahrāmhoz: „Ő, király, olyasmi történt veled, ami eltérít minket és téged a szórakozástól! Tekintsd e közösség ügyét, és hozd rendbe, véd meg, és adj biztonságot a megrémülteknek.” Nem fogadta el Bahrām, amit mondtak, és eltávozott Azerbajdzsán és Örményország felé tartva, hogy ott visszavonuljon a tűzszentélyekben. De az emberek nem kételkedtek abban, hogy ez részéről menekülés. Így hát leültek és tanácskoztak, mondván: „Nincs erőnk Ĥāqān ellen. Adjunk neki adót, és váltsuk meg tőle magunkat és földjeinket.” Azonban Narsā, Bahrām testvére és Ađarnād, a bíró azt mondta: „Nem értünk egyet veletek ebben.” Amikor eljutott a *ḥāqān*hoz az al-‘irāqbeliek¹⁰¹ behódolásának [híre], biztonságban érezte magát, és letette fegyvereit. Egy férfi jött Bahrāmhoz, és jelentette neki, hogy [a *ḥāqān*] biztonságban érzi magát, és könnyű lesz becsapni. Bahrām ellene vonult, és éjszaka megtámadta. Saját kezével ölte meg Ĥāqānt, és társai nagy részét lemészárolta. Ezt követően Bahrām épségben hazatért, és átadta az embereknek mindazt, amit Ĥāqān családjától, katonáitól és feleségeiktől elrabolt. Amikor ez a hír, s hogy milyen sors érte Ĥāqānt, eljutott a türkök földjére, területeik legtávolabbi hatáira menekültek. [Bahrām] bátyját, Narsāt Ĥurāsān kormányzójává tette, maga pedig Azerbajdzsánba ment. Ahol csak megszállt, ájtatos volt, és áldozatokat mutatott be minden szentélyben, hálaadással Istennek.

99 II. Theodosius (401–450).

100 Al-Rūm.

101 Al-‘Irāq, a Szászánida Birodalom központi területe, nem azonos a mai Irak egész területével, hanem annak csak a középső részeit értették alatta.

Látva Azerbajdzsán tűzszentélyét, leszállt a lóról, és gyalog ment be, hogy megmutassa imádatát. Ezután megparancsolta, hogy a szentély ajtajára függesszék fel a Hāqān koronájáról származó vörös rubinokat és csodálatos gyöngyöket. A tűz(szentélynek) ajándékozta Hāqān gyöngyökkel kirakott kardját is.

98. o.

ولما مضت عشر سنين من ملك أنسطاس أصاب الناس جوع شديد في الشرق. ومات فيروز وملك بعده ابنه قباد على الفرس بعد أحوال جرت لآبيه مع الهياطلة وحروب عظيمة وغزا قباد أمد فاخر بها. وبعث جيشا عظيما إلى الاسكندرية

Amikor elmúlt tíz év Anaštās¹⁰² uralkodásából, keleten az embereket nagy éhínség sújtotta. Fayrūz meghalt, és utána fia, Qubād¹⁰³ uralkodott a perzsák felett, azok után az események és nagy háborúk után, melyek apja és a heftaliták között zajlottak. Qubād rajtaütött Āmidon és elpusztította. Aztán nagy sereget küldött Alexandriába.¹⁰⁴

111–112. o.

ومات قباد وكان ملكه ثلث وأربعين سنة ثم ملك بعده ابنه كسرى وهو الذي يقال له نوشروان وهو الذي كان ولد بأنوشيرفمك سبعمائة سنة وستة أشهر [...] . ومات وله في الملك تسع وثلاثون سنة.

وملك بعده يوستينوس الحدث على الروم ثلث عشرة سنة وذلك في سبع وثلاثين سنة من ملك كسرى بن قباد ملك الفرس وكان هذا الملك حسن الأمانة كثير الخير مبغضا لليعقوبية والنسطورية ثم مات.

فأما كسرى نوشروان ملك الفرس فإنه سار بجنوده نحو الهياطلة ولم يظل يرزق النصر حيث توجه حتى أصلح حال رعيته فلما حضرته الوفاة عهد إلى ابنه هرمز وكان ملك كسرى سبع وأربعين سنة وستة أشهر.

Qubād meghalt, uralkodása negyvenhárom évig tartott. Utána uralkodott fia, Kīsrā, akit Nūšīrwānnak hívtak, és ő az, aki Anūšīrban született. Negyvenhét évig és hat hónapig uralkodott. [...]

102 I. Anasztasziosz (491–518) bizánci császár.

103 A név átírása követi a forrást; egyesek Qubādként, mások Qubādként hozzák.

104 Marw városa, amelyet Nagy Sándor nyomán neveztek Alexandriának. Már a 3. század kezdetétől szászánida uralom alatt állt, amelyet a heftaliták uralma szakított meg az 5. század végétől 565-ig.

[Jusztiniánosz] meghalt harminckilenc év uralkodás után.

Utána ifjabb Yüstinüs¹⁰⁵ uralkodott Bizánc felett 13 évig. Ez Kistrā ibn Qubād, a perzsák királya uralkodásának harminchetedik évében történt. Ez a király biztonságot adó, jótévő volt, és gyűlölte a jakobitákat és a nesztoriánusokat. Majd meghalt.

Kistrā Nūširwān, a perzsák királya katonáival kivonult a heftaliták ellen. Bárhová ment, ő győzött, amíg alattvalói helyzetét nem rendezte. Amikor eljött halála ideje, fiára, Hurmuzra hagyta a királyságot. Kistrā uralma negyvenhét évig és hat hónapig tartott.

105 II. Jusztinosz (565–578).

Qudāma ibn Ġa‘far (meghalt 948)¹⁰⁶

*Kitāb al-ḥarāğ wa-šīnā‘at al-kitāba*¹⁰⁷ – Az adószedés és a hivatalnoki mesterség könyve

Kiadás: taḥqīq Muḥammad Ḥusayn al-Zabīdī, Dār al-Rašīd li-l-Našr, Baġdād, 1981.

400. o.

قالوا وجه أبو موسى الأشعري عبد الله بن بديل بن ورقاء الخزاعي غازيا فأتى كرمان ومضى حتى بلغ الطبسين وهما حصنان يقال لأحدهما طبس والآخر كريد جرميان فيهما نخل وهما بابا خراسان فأصاب مغنما وأتى قوم من أهل الطبسين عمر بن الخطاب فصالحوه على خمسة وسبعين ألفا ويقال: ستين ألفا وكتب لهم كتابا.

ولما استخلف عثمان وولى عبد الله بن عامر بن كريز البصرة في سنة ثمانين وعشرين فافتتح من أرض فارس ما أفتتح ثم غزا خراسان في سنة ثلاثين واستخلف على البصرة زياد بن أبي سفيان وبعث على مقدمته الأحنف بن قيس فأقر صلح الطبسين. وقدم الأحنف إلى قوهستان وهي أقرب ما يتلقاه من نواحي خراسان فلقيته الهياطلة معاونين لأهل قوهستان وهم قوم كان فيروز الملك نفاهم إلى هراة لأنهم كانوا يلوطنون فهزمهم وفتح قوهستان عنوة ويقال: بل الجاهم إلى الحصن فلما قدم عليه ابن عامر طلبوا الصلح فصولحوا على ستمائة ألف درهم.

Azt mondják: Abū Mūsā al-Aš‘arī elküldte ‘Abd Allāh ibn Budayl ibn Warqā’ al-Ḥuzā‘it, hogy induljon hódító útra. Ő pedig Karmānba ment, majd addig haladt, amíg el nem érte a két ṭabasi erődöt. Az egyiket Ṭabasnak nevezik, a másikat Karbad Ġarmiyānnak. Ezek területén sok pálma van, és ez Ḥurāsān két kapuja. Zsákmányt szerzett, erre a két ṭabasi erőd népéből egy csoport ‘Umar ibn al-Ḥaṭṭāb [kalifá]hoz ment, és békét kötöttek hetvenötezer [dirham] fejében. Vannak, akik hatvanezret mondanak, és erről írást adott nekik.

Miután ‘Uṭmān lett a kalifa, ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir ibn Kurayzot nevezte ki Bašra kormányzójának 28-ban. Meghódította a perzsa területek közül, amit meghódított, majd 30-ban lerohanta Ḥurāsānt, Bašra élére pedig Ziyād ibn Abī

¹⁰⁶ A retorika, ékesszólás, filozófia és logika mestere. Az irodalomkritika első kiemelkedő alakja.

¹⁰⁷ A kormányzást, az adózás rendjét, a földrajzot, a történelmet, a mindennapi élet szükségleteit és más, az írnokok számára szükséges témákat tárgyalja a mű fennmaradt négy nagy része.

Sufyānt nevezte ki maga helyett. Előselege élén al-Aḥnaf ibn Qaysot küldte el. Elismerte a két ṭabasi erőd térségének békeszerződését, al-Aḥnafot pedig előre küldte Qūhistānba, ami a legközelebb van Ḥurāsān területeihez. Ott szembekerült a heftalitákkal, akik Qūhistān népét segítették, és egy olyan nép voltak, akiket Fayrūz Harātba űzött, mivel fajtalankodva éltek. [al-Aḥnaf ibn Qays] azonban legyőzte őket és erőszakkal meghódította Qūhistānt. Mások szerint [al-Aḥnaf ibn Qays] megfutamította őket, [és ők elmenekültek] az erődjükbe, majd Ibn ‘Āmir csatlakozott [al-Aḥnaf ibn Qays-hoz]; [az emberek] békét kértek, ő pedig megadta azt nekik hatszázezer dirham fejében.

Al-Mas‘ūdī, ‘Alī ibn al-Ḥusayn
(meghalt 956)¹⁰⁸

*Murūğ al-dahab wa-ma‘ādin al-ğawhar*¹⁰⁹ – *Aranymezők és drágakő bányák*¹¹⁰

Kiadás: taḥqīq Muḥammad Muḥyī al-Dīn ‘Abd al-Ḥamīd, Dār al-Ma‘rifa, Bayrūt, 1980.

261–267. o.

وقد كان خرج في أيامه خاقان ملك الترك إلى الصغد وشن الغارات في بلاده وقيل إنه أتى إلى بلاد الري وإن بهرام كتب أجناده وتكتب الطريق في اليسير من جريدة أصحابه حتى أتى على خاقان في جنوده وسار نحو العراق برأسه
[...]

هلك على يدي ملك الهياطلة أخشنواز بمرور الروذ من بلاد خراسان سبعا وعشرين سنة والهياطلة هم الصغد وهم بين بخارى وسمرقند
[...]

وقد كان أنوشروان سار إلى ما وراء نهر بلخ وانتهى إلى ختلان وقتل أخشنواز ملك الهياطلة بجده فيروز وملك مملكته وأضافها إلى ملكه

[Bahrām] idejében Ḥāqān, a türkök királya kivonult Szogdia ellen, és támadásokat indított [Bahrām] országa ellen. Azt mondják, hogy al-Rayy területéig is eljutott. Bahrām, miután összerendezte katonái sorát, kissé letért az útról társai közül egy lovascsapat kíséretében, rajtaütött Ḥāqānon, katonái körében, majd a fejét elvitte al-‘Irāqba.

[Fayrūz] a heftaliták királyának, Aḥṣunwāznak¹¹¹ keze által esett el Marw al-Rūdiban, Ḥurāsān területén, huszonhét év uralkodás után. A heftaliták szogdok, Buḥārā és Samarqand között.

108 Arab történétíró, földrajztudós, számos tudományterület művelője. Alkotott a vallástudomány, a természettudomány és a filozófia területén is.

109 Egyetemes történelem, földrajzi, társadalomtudományi elemekkel. Ádám és Éva történetétől indul, és a kortárs eseményekig jut el.

110 E könyv részleteit és angol fordításait l. még Balogh 2020, 209–210.

111 Aḥṣunwār.

Anūširwān a Balḥ folyón túli területek [Tansoxánia] ellen vonult, egészen Ḥut-talānig, és ott megölte Aḥṣunwāzt, a heftaliták királyát [megbosszulva] nagyatyját, Fayrūzt, majd uralkodott királysága felett, és sajátjához csatolta.

***Kitāb al-tanbīh wa-l-išrāf*¹¹² – A figyelemfelkeltés és átdolgozás könyve**

Kiadás: taḥqīq ‘Abd Allāh Ismā‘īl al-Ṣāwī, Maktabat al-Šarq al-Islāmī, al-Qāhira, 1938.

88. o.

بهرام بن بهرام ملك سبع عشرة سنة وقيل ثمانى عشرة السادس بهرام بن بهرام بن بهرام ملك أربع سنين وأربعة أشهر السابع نرسى بن بهرام بن بهرام ملك تسع سنين وستة أشهر الثامن هرمز بن نرسى ملك سبع سنين وخمسة أشهر التاسع سابور ذو الأكتاف بن هرمز ملك اثنتين وسبعين سنة العاشر أردشير بن هرمز ملك أربع سنين الحادي عشر سابور بن سابور ذي الأكتاف ملك خمس سنين وأربعة أشهر والثاني عشر بهرام بن سابور ملك إحدى عشرة سنة والثالث عشر يزديجرد الأثيم بن سابور ملك إحدى وعشرين سنة الرابع عشر بهرام جور بن يزديجرد ملك ثلاثا وعشرين سنة وهو الذي نشأ عند ملوك الحيرة وبنى له الخورنق لأمر قد ذكرناها فيما سلف من كتبنا وكان فصيحا بالعربية وله بها شعر صالح الخامس عشر يزديجرد بن بهرام جور ملك ثمانى عشرة سنة وأربعة أشهر وسبعة أيام السادس عشر فيروز بن يزديجرد ملك سبعا وعشرين سنة وقتله أخشنوار ملك الهباطلة السابع عشر بلاش بن فيروز ملك أربع سنين الثامن عشر قباد بن فيروز ملك ثلاثا وأربعين سنة وفي أيامه كان مزدق الموبذ المتأول كتاب زرادشت المعروف بالأبستاق والجاعل لظاهره باطنا بخلاف ظاهره.

[Az ötödik] Bahrām ibn Bahrām volt, aki tizenhét évig uralkodott, de mondják azt is, hogy tizennyolcig. A hatodik Bahrām ibn Bahrām ibn Bahrām, aki négy évig és négy hónapig uralkodott. A hetedik Narsā ibn Bahrām ibn Bahrām volt, aki kilenc évig és hat hónapig uralkodott. A nyolcadik Hurmuz ibn Narsā, aki hét évet és öt hónapot uralkodott. A kilencedik Széles vállú Sābūr ibn Hurmuz, aki hetvenkét évig uralkodott. A tizedik Ardašīr ibn Hurmuz, aki négy évig uralkodott. A tizenegyedik Sābūr, Széles vállú Sābūr fia, aki öt évet és négy hónapot uralkodott. A tizenkettedik Bahrām ibn Sābūr volt, tizenegy évet uralkodott. A tizenharmadik Būnōs Yazdağird ibn Sābūr, huszonegy évet uralkodott. A tizennegyedik Bahrām Ġūr ibn Yazdağird, huszonhárom évet uralkodott; ő az,

¹¹² Al-Mas‘ūdī utolsó történelmi műve, melyet közvetlenül halála előtt fejezett be. A jelen kötetben is idézett *Murūğ al-ḡaḥab* rövidített átdolgozása.

aki al-Ḥīra uralkodóinál nevelkedett, és számára épült al-Ḥawarnaq, oly ügyek miatt, melyeket könyveinkben korábban már említettünk. Ékesszóló volt arabul, és ezen a nyelven költőként is megállta a helyét. A tizenötödik Yazdağird ibn Bahrām Ğūr, aki tizennyolc évig, négy hónapig és hét napig uralkodott. A tizenhatodik Fayrūz ibn Yazdağird, huszonhét évig uralkodott, őt AḤšunwār ölte meg, a heftaliták uralkodója. A tizenhetedik Balāš ibn Fayrūz, aki négy évig uralkodott. A tizennyolcadik Qubāḍ ibn Fayrūz, aki negyvenhárom évig uralkodott. Az ő idejében volt *mūbaḍ* Mazdaq, aki Zarādušt könyvét, mely al-Abastāq¹¹³ néven ismert, értelmezte úgy, hogy a felszíni értelmet a rejtettként fogta fel, mely a felszínivel ellentétes.

113 Aveszta.

Al-Maḡdisī, Muṭaḥhar ibn Ṭāḥir (meghalt 966 után)¹¹⁴

*Al-Bad' wa-l-tārīḥ*¹¹⁵ – A kezdet és a történelem

Kiadás: Clément Huart (éd.): *Le livre de la création et de l'histoire de Muṭaḥhar ben Ṭāḥir el-Maḡdisī: attribué a Abou-Zēid Ahmed ben Sahl el-Balkhī publié et traduit d'après le manuscrit de Constantinople*. Ernest Leroux, Paris, 1899-1919.

III. kötet, 166-167. o.

وسمعت بعض المفسرين يقول في قوله تعالى كمثل حبة أنبئت سبع سنابل في كل سنبله مائة حبة لم يكن هذا إلا في زمن فيروز والله أعلم قالوا وكتب فيروز في ذلك القحط إلى العمال والولاة والوكلاء والبنادرة بقسمة ما في الخزائن على الناس وحسن التدبير لهم في المعاش فلم يهلك في تلك السنين إلا رجل بأردشيرخرة ثم قصد فيروز الهياطلة وهم قوم كانوا بناحية بلخ وطخارستان وملكهم أشنوار فلما بلغ توجه فيروز إليهم اشتد خوفهم فاحتالوا وذلك أن رجلا منهم باع نفسه من الملك على أن يكفيه مئونة أهله وعياله بعده وكان قد بلغ من السن غاية لا ينتفع معها بعيش فقطعوا يديه ورجليه وألقوه على ظهر طريق فيروز فلما انتهت الخيل إليه سألوه فزعم أن أشنوار غضب عليه في تعصبه لفيزوز ففعل به ما ترون فهل لكم أن أخذتكم على طريق تطلعون منه على أشنوار وجنوده مغافصة قالوا بلى فحملوه معهم وأخذ بهم على طريق معطش مهلك فساروا حتى أنفذوا ماء يسقيهم وتاهوا في متوجههم ثم صدقهم الرجل عن نفسه وحيلته عليهم فأخذ كل قوم وجهة يرجون النجاة إلا فيروز في شردمة قليلة تخلصوا بحشاشة أنفسهم فأسروهم أشنوار واستباح عسكرهم ثم عاهدوا فيروز أن لا يتعرض لهم وخلي سبيله وكان ملكه تسعا وعشرين سنة ثم تنازع الملك بعده أبناء قباز و بلاش فهرب قباز إلى الترك يطلب المدد فملك بلاش أربع سنين ومات ثم عاد قباز وملك وفي أيامه ظهرت المزدكية

Hallottam egy kommentátort, amint így magyarázta a Koránból a következőt [2:261]: „Olyanok, mint a gabonaszem, amely hét kalászt termett, minden kalászbán száz szemet”, hogy ez csakis Fayrüz idejében lehetett, de ezt csak Isten tudja. Azt mondják: Fayrüz az alatt a szárazság alatt írt a kormányzóknak, katonai parancsnokoknak, hivatalnokoknak és a kereskedőknek, hogy osszák fel az emberek között, ami a kincstárakban van, és helyesen járjanak el a megélhetésük biztosításában. Ezek alatt az évek alatt nem halt [éhen] senki, csak egyetlen férfi

114 Jelen művén kívül, amelyet 966-ban fejezett be, a szerző életéről nem tudni semmit, csak a neve utal arra, hogy Jeruzsálemben született.

115 Kultúrtörténeti enciklopédia.

Ardašir Hurrában. Ezután a heftaliták ellen vonult, akik egy olyan nép, akik Balh és Tuḥaristán körzetében éltek, és a királyuk Ašunwār¹¹⁶ volt. Amikor elérte őket a hír, hogy Fayrüz feléjük tart, erős félelem lett úrrá rajtuk, és cselhez folyamodtak. Ez úgy történt, hogy egy férfi közülük felajánlotta az életét a királynak azzal a feltétellel, hogy elegendő ellátásban részesíti családját és háza népét a halála utána. Elérte azt a kort, amikor már nem tudta élvezni az életet. Levágták kezét, lábát, és Fayrüz útjára vetették. Amikor a lovasok odaértek hozzá, kérdezték [mi történt vele], s ő azt állította, hogy Ašunwār megharagudott rá, mert ő Fayrüz híve volt, és azt tette vele, amit látnak. [Megkérdezte:] „Mi gondoltok, szeretnétek, hogy egy olyan útra vigyelek benneteket, amelyről rajtaűthettek Ašunwāron és katonáin?” Igennel feleltek, és magukkal vitték, ő pedig egy tikkasztó, halálos útra vitte őket. Addig mentek, míg el nem fogyasztották ivóvizüket, és eltévedtek menetelés közben. Ezután feltárta a férfi magáról az igazságot előttük, és a cselet, melyet ellenük vetett. Így hát minden csoport választott egy irányt, amelyen a menekvést remélték, [de elpusztultak], kivéve Fayrüzöt egy kis csapat élén, akik megmenekültek, épp mielőtt kilehelték volna lelküket. Ašunwār foglyul ejtette őket, a táborukat szabad prédának adta, majd szövetséget kötött Fayrüzszal, hogy nem támad többé ellenük, és szabadon engedte. [Fayrüz] uralkodása huszonkilenc évig tartott, majd utána fiai Qubād és Balāš harcoltak az uralomért. Qubād a türkökhöz menekült, segítséget kérve, míg Balāš négy évig uralkodott, majd meghalt. Ezután visszatért Qubād, és uralkodott, és az ő ideje alatt jelentek meg a mazdakiták.

III. kötet, 168–169. o.

خرج زرمهر بن سوخرا في من تبعه من الغواة والمطوعة وقتلوا من المزدكية ناسا كثيرا ورد الملك إلى قباد فقتل منهم ويقال أنه كان بايعهم وفي أيامه ولد عبد المطلب وحمل إلى مكة وكان جاءه الحارث بن عمرو المعصوب بن حجر أكل المرار ودخل في دين المزدكية فملكه على العرب كلها فلما صار الأمر إلى أنوشروان رد الملك إلى المنذر بن امرئ القيس وكان ملك قباد اثنتين وأربعين سنة وفي أيامه غلبت الروم والحبيشة على اليمن ثم ملك كسرى أنوشروان بن قباد وكان ملكه سبعا وأربعين سنة وسبعة أشهر فقتل ثمانين ألفا من المزدكية في يوم واحد

116 Ašunwār.

وجمع الناس على الدين وأتم بباب الأبواب السور وغزا الروم ففتح أنطاكية وبنى بالمدائن مدينة على صورة أنطاكية وسماها الرومية وصاهر خاقان ملك الترك حتى عاونه على الهياطلة فأدرك منهم وتر فيروز وانبسط ملكه حتى بلغ قشмир وسرنديب وهو الذي بعث وهرز إلى اليمن فنفي عنه الحبشة وعلى رأس أربعين من ملكه ولد النبي صلى الله عليه وسلم في قول بعضهم وكان حسن السيرة مبارك الولاية رحيما بالرعية متميزا للخيم ثم ملك ابنه هرمرز بن كسرى فجار وعسف فزحفت إليه الجيوش من النواحي الأربع الروم والترك والخزر واليمن Zarmihr ibn Sūhrā kivonult követői – kóborlók és önkéntesek – élén, és sokakat megölték a mazdakiták közül. A királyságot visszaadta Qubādnak, aki megtagadta a mazdakitákat, pedig azt mondják, hűséget fogadott nekik. Az ő idejében született ‘Abd al-Muṭṭalib,¹¹⁷ akit aztán Mekkába vittek. Korábban elment Qubādhhoz al-Ḥārīṭ ibn ‘Amr al-Ma‘šūb ibn Ḥuḡr, aki Ākil al-Marār¹¹⁸ néven volt ismert, és felvette a mazdakita hitet, mire Qubād megtette minden arabok királyává. Amikor a hatalom Anūširwānhoz került, visszaadta a királyságot al-Mundir ibn Imri’ al-Qaysnak. Qubād uralma negyvenkét évig tartott, és az ő idejében foglalták el a bizánciak és az etiópok Jement. Ezután Kisrā Anūširwān ibn Qubād uralkodott negyvenhét évig és hét hónapig. Megölt nyolcvanezer mazdakitát egy nap alatt, és az embereket vallásilag egyesítette. Befejezte a falat Bāb al-Abwābnál,¹¹⁹ megtámadta Bizáncot, meghódította Antiochiát, és al-Madā’in területén egy várost épített Antiochia mintájára, melyet al-Rūmiyyának nevezett. Házasság révén rokonságba került Ḥāqānnal, a türkök királyával, így aztán az segítette őt a heftaliták ellen. Így bosszút állt rajtuk Fayrūzért, és kiterjesztette királyságát, hogy az elért egészen Kasmírig, Sarandībig.¹²⁰ Ő volt, aki elküldte Wahrizt Jemenbe, és kiűzte onnan az etiópokat. Néhányan azt állítják, hogy uralkodásának negyvenedik éve elején született [Muḥammad] próféta. Helyesen élt, áldásosan végezte az ország vezetését, könyörületes volt az alattvalókkal, kiváló természetű. Majd fia, Hurmuz ibn

117 Muḥammad próféta nagyapja.

118 Bogáncsevő.

119 Derbent mellett épített erőd a nomádok támadásának felfogására, a név jelentése szó szerint „a kapuk kapuja”, azaz „a legfontosabb kapu”. Valójában a hegyi átjárót lezáró erődről van szó.

120 Sri Lanka.

Kisrā uralkodott, aki zsarnok és igazságtalan volt. Felvonultak ellene a seregek mind a négy égtáj felől: bizánciak, türkök, kazárok és a jemeniek.

V. kötet, 198. o.

وَبَعَثَ الْأَحْنَفُ بْنُ قَيْسٍ إِلَى قِتَالِ الْهَيْاطِلَةِ وَهُمْ أَهْلُ جَوْزْجَانٍ وَبَلْخٍ وَطَخَارِسْتَانَ [...]]

[...] Elküldte al-Aḥnaf ibn Qaysot a heftaliták ellen küzdeni, akik Ġūzġān,¹²¹ Balḥ és Ṭuḥāristān lakói voltak.

121 Guzgān, változó határokkal rendelkező történelmi régió a mai Afganisztán északi részén.

9–11. század

Tārīḥ al-Si‘ird¹²² – Se‘ert krónikája¹²³

Kiadás: Addai Scher et al. (éd. et trad.): *Histoire nestorienne (Chronique de Séert)*.

In: *Patrologia Orientalis* (1907–1919), Brepols, Turnhout, 1981.

I(2). kötet, 224–225. o.

خبر الجواري الروميات

لما رجع سابور من بلاد الروم بالغنائم والسبي حسده الملوك المخالفون له الذين في أقصى حدود مملكته. وعملوا على قصده ومحاربته. فأهدى إلى أوليائهم ملك الكفرانتن جواهرًا وثيابًا حسنة لا يوجد مثلها في مملكته وثلاثمائة جارية أبقارا ممن سباهم من الروم اختارهن والبسهن الثياب الفاخرة والجواهر النفيسة. وأنفذ معهن رسلاً. وتقدم اليهن [أن] يتعاهدن في الطريق. وأن يغتسلن في كل ثلاثة أيام لئلا يتغير ألوانهن. فلما حصلوا في الطريق وعلمن أنهم يهدين إلى الملك الأعجمي اخترن الموت على الحياة. وتشاورن فيما بينهن في اتلاف أنفسهن ليتخلصن من نجاسة المسويس. فقصد بهن الرسل بعض الأنهار الكبار الكثيرة الماء ليغتسلن فيه وبعد عنهن. فأخذ بعضهم بيد بعض وأغرقن أنفسهن. فلم يتخلص منهن إلا اليسير فأخذهن الرسل وأوصلوهن. فاستقامت الحال بينه وبين سابور. ومات سابور بن أردشير. وكانت مدة ملكه اثنتين وثلاثين سنة

A római rablányokról szóló híradás

Amikor Sābūr¹²⁴ zsákmányokkal és foglyokkal tért vissza a Római Birodalomból, a királyságának legtávolabbi határain lakó ellenséges királyok irigyelték őt. Azon voltak, hogy rátörhessenek és megküzdhessenek vele. Ezután Ūlyāḥīnnek [?],¹²⁵ a Kafrāṭnatan királyának ajándékozott annak királyságában nem található ék-

122 Szerzője neve ismeretlen, nesztoriánus egyházi személy lehetett. A mű pontos datálása nem lehetséges, 1023 előtt készülhetett. Egyetemes történelmi mű, két fő részre osztható. Az első 251 és 422 közötti eseményeket tárgyal, a második 484–650 közöttieket. Itt feltételezhető, hogy töredékes maradt a szöveg, a maradék, fenn nem maradt rész a 11. századig követhette az eseményeket. A mű korai forrásokra támaszkodik: pl. Daniel ibn Maryam 7. századi egyháztörténetére, Marw püspökének, Eliának szintén 7. századi egyháztörténetére, és ugyanebből a századból Bār Sahde egyháztörténetére. Más arab és szír forrásokat is használ, mint pl. a 7. századi Theodore Bār Kōnī krónikáját és Qusṭā ibn Lūqā műveit.

123 Ezeket a részleteket és francia fordításukat l. még: Balogh 2020, 210–215.

124 I. Šāpur (239–70).

125 Az olvasat, diakritikus jelek híján, bizonytalan.

köveket és szép ruhákat, valamint háromszáz szűz leányt azok közül, akiket fogságba ejtett a rómaiak közül. Kiválasztotta őket, pompás ruhákat és értékes ékszereket adott rájuk, és követeket is küldött velük. A [lányoknak] megparancsolta, hogy vigyázzanak magukra az úton, és háromnaponta fürödjének, hogy színük ne változzék el. Amikor már úton voltak, és megtudták, hogy ajándékba küldték őket a barbár királynak, inkább a halált választották, mint az életet. Tanácskoztak, hogyan vethetnének véget életüknek, hogy megmeneküljenek a romlást hozó szennytól. A követek egy nagy, bővíző folyóhoz vezették őket, hogy megfürödjének, és eltávolodtak tőlük. Ők pedig megfogták egymás kezét, és belefojtották magukat. Csak nagyon kevés maradt meg közülük: őket a követek elfogták és [a királyhoz] küldték. Ettől a pillanattól kezdve egyetértés volt közte és Sábūr között. Sábūr, Ardašīr fia, miután harminckét esztendeig uralkodott, meghalt.

I(2). kötet, 316. o.

ملك بعد ورهاران يزدرجد أخوه المعروف بالأثيم. فصالح الروم وتزوج ببنت ملك الكفراس ونقلها إليه. وقصد من قتل أخاه وغلظ على روساء مملكته ووضع منهم

Warhārān¹²⁶ után fivére, Yazdağird lépett trónra, aki a Bűnös néven is ismert. Békét kötött a bizánciakkal, feleségül vette a heftaliták királyának lányát, és magával vitte. Aztán bátyja gyilkosát kereste. Szigorú volt királysága vezetőivel szemben, és csökkentette hatalmukat.

II(1). kötet, 107–108. o.

خبر موت فيروز ملك الفرس

بعد سنتين من رجوع فيروز من ناحية الترك وخلصه من يد ملك الهياطلة عاود بشره ملك الهياطلة وأطرح ما عاقدهم عليه وضمنه لهم وأراد الانتقام منهم وإزالة ملكهم ليزول العار الذي لحقه مما فعلوه به ولم يفكر في إمهال الله تعالى إياه ونذر أن عاد من هناك سليماً أن يبطل ديانة النصرانية. وقسا قلبه مثل فرعون ولم يعلم الشقى أنه بواره. وتقدم قبل خروجه إلى مرزبان العراق بهدم البيع والديارات إلى أن يعود من سفره. فهدم أسكول مر عبداً وديارات كثيرة واغتم النصاري بذلك. وهرب قوم منهم إلى المواضع البعيدة وقتل في طريقه ثلثمائة

126 Bahrām.

نفس من النصارى. ولما رأى الهياطلة فعله ورجوعه وغدره حاربوه حرباً شديداً. فقتلوا أكثر رجاله وانهزم الباقون. وفزع فيروز أن يُوخذ أسيراً. فأُتِى على سيفه كما فعل شاول. ولم يعلم به الهياطلة حتى وجدوه مطروحاً بين القتلى. وأراح الله منه وعاد كيده في نحره وبلاه عليه. وكفى النصارى أمره ولم يسلم الله شعبه في يده. وهكذا فعل الله بفرعون لما أراد قصد بني اسرائيل أغرقه في البحر. وسنحارب لما نذر هلاك بني اسرائيل وَاخْرَابَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ قَتْلَ فِي بَيْتِ أَصْنَامِهِ

Híradás Fayrüz, a perzsák királya haláláról

Fayrüz, két évvel azután, hogy visszatért a türkök földjéről, és kiszabadult a heftaliták királyának fogságából, gonoszságából újra a heftaliták királya ellen fordult, megsértve ezzel, amiről szövetséget kötött velük, és amiről biztosította őket, mert bosszút akart állni rajtuk, és el akarta törölni királyságukat, hogy letörölje magáról a szégyenfoltot, amely amiatt tapadt hozzá, amit vele tettek. Nem gondolt arra, hogy Isten milyen elnéző volt vele szemben, megfogadta, ha épségben visszatér onnan, megsemmisíti a keresztény vallást. Szíve megkeményedett, mint a fáraóé: a szerencsétlen nem tudta, hogy ott vár rá a pusztulás. Távozása előtt megparancsolta al-‘Irāq marzubānjának,¹²⁷ hogy rombolják le a templomokat és a kolostorokat, mire visszatér útjáról. Ez lerombolta Mar ‘Abdā iskoláját és sok kolostort. A keresztények szomorúak voltak, és sokan közülük távoli helyekre menekültek. Fayrüz útközben háromszáz keresztényt mészárolt le.

Amikor a heftaliták látták, mit tett, visszatérését és hitszegését, heves harcot vívtak ellene. Megölték katonáinak nagy részét; a többiek elmenekültek. Fayrüz félt, hogy fogságba kerül, Saulhoz hasonlóan kardjába dőlt, és megölte magát. A heftaliták nem tudták ezt, amíg rá nem találtak a holtak közé dobva.

Isten megszabadította tőle [az embereket]; ármánykodása a saját fejére hullt vissza, és pusztulását okozta. Isten elhárította ezt a csapást a keresztényektől, és nem adta népét a kezére. Így tett Isten a fáraóval is, amikor Izrael fiai ellen fordult: elnyelte a tengerrel. Így [tett] Sanhāribbal,¹²⁸ aki fogadalmat tett Izrael fiainak elveszejtésére és Jeruzsálem pusztulására: megölték bálványai házában.

127 L. 44. jegyzet.

128 Szanhérib/Szennaherib, Asszíria királya Kr. e. 704-681 (I. 2. Kir 18:13-19:37, 20:12-19, Iz. 30:1-7, 31:1-3, 39).

II(1). kötet, 124–125. o.

خبر قباد ملك الفرس

لما اختار الفرس ميلاس بن فيروز وتركوا قباد غلظ عليه وقصد ملك الهفترانيين وعرفه ما جرى من أمر ميلاس حتى ملك وأقام عنده ثلاث سنين. فأكرمه وأنفذ معه في السنة الرابعة جيشاً لقتال أخيه. فلما صار إلى المدائن وجده قد مات وكفى الناس الحرب وسفك الدماء. وكانت مدته أربع سنين. وقيل سملوا عينيه وقتلوه وبنى مدينة على الزاب في أرض المرج وملك قباد بلا مشقة. وانفذ الهدايا إلى ملك الهفترانيين وأحسن إلى رعيته ولم يكافهم على ما فعلوه. وكان أعظم ملوك تواضعا وسكونا وفهما للمجوسية وعنى في أول أمره ببنا المدن والقرى. وعمل القناطر والجسور على الأنهار وليستخرج المياه في المواضع الصعبة. وبنى عدة قرى بالموصل والعراق ونقل إليها الناس من سائر الأماكن وأمرهم بالعمارة. وأطلق بنا البيع والديارات وقوى مذهب زرادشت في الاعتراف بأزليين كبيرين

Híradás Qubādról, a perzsák királyáról

Amikor a perzsák megválasztották Milāst,¹²⁹ Fayrūz fiát, és elutasították Qubādot, az utóbbi megharagudott rájuk, a heftaliták¹³⁰ királyához ment, és elmesélte neki, hogy mit csinált Milās, míg király nem lett. Három évig ott is maradt. A [heftaliták királya] vendégül látta, majd a negyedik évben sereget küldött vele, hogy megküzdhessen testvérével. Amikor megérkezett al-Madā'inba, már hol-tan találta. Így az emberek megmenekültek a háborútól és a vérontástól. Négy évig uralkodott. Vannak, akik azt mondják, hogy kivájták a szemét, és megölték. Várost épített a Zāb partján, al-Marğ területén.

Qubād minden nehézség nélkül uralkodott; ajándékokat küldött a heftaliták királyának. Jól bánt alattvalóival, nem büntette meg őket tetteikért. Ő volt a legalázatosabb, legnyugodtabb király, és a legjártasabb a mágushitben. Uralkodása kezdetén városok és falvak építésével foglalkozott. Kő- és fahidakat készített a folyókra; elvezette a vizet azokról a helyekről, ahol problémát okozott; Moszul és al-'Irāq vidékén sok falut épített, ahová máshonnan szállított embereket, és megparancsolta nekik, hogy műveljék a földeket. Engedélyt adott templomok és kolostorok építésére; támogatta Zarādušt tanát, amely két nagy örökkévalót ismert el.

¹²⁹ Balāš.

¹³⁰ A szövegben *haftarāniyyūn* alak szerepel itt és a következő bekezdésben is.

II(1). kötet, 127–128.

خير داماسف ملك الفرس

لما خلع قباد اختار المجوس داماسف وجعلوه مكانه. وحبس قباد. فاجتهدت أخته الوصول إليه فلم يمكنها. وسألت داماسف دفعات إلى أن أطلق لها الدخول إليه والمقام عنده. وما زالت تحتال في إخراج أخيها من الحبس إلى أن وجدت سبيلا في بعض الأوقات. فلفته في فراش وأظهرت أنها ثياب الحيض. واحضرت القصار ليحملها ويغسلها. ولم يقرب الموكلون بالحبس منها بسبب نجاستها. وتخلص قباد ومضى إلى بلد الترك لما كان بينهما من المودة والأنس بسبب مقامه عنده في أيام أبيه واستعان به. وأنفذ معه جيشا وعاد إلى مملكته وأز عل داماسف بعد سنتين ملك فيها ولم يقبله. وقتل خلقا من المجوس وحبس جماعة وأحسن إلى النصارى لأن قوما منهم خدموه في طريقه إلى بلد الترك

Híradás Dāmāsfról, a perzsák királyáról

A mágusok, miután letették Qubādot [a trónról], Dāmāsfot¹³¹ választották a helyére; Qubādot börtönbe vetették. A nővére be akart hozzá jutni, de nem sikerült. Ezután Dāmāsfhoz fordult többször is, ő pedig szabad belépést engedett neki fivéréhez, és azt, hogy nála maradhasson. Ettől kezdve soha nem hagyott fel a cselszövésssel, hogy kihozza a börtönből, míg egyszer módot talált erre. Fivérét beburkolta egy szőnyegbe, és kijelentette, hogy [az ebben lévő] ruhákat használta a menstruációja alatt, odahívta a tisztítót, hogy vigye el és mossa ki. A börtönőrök nem közelítették meg a tisztátalansága miatt: így Qubād megszökött, és a türkök országába menekült,¹³² mert már korábban is szoros barátságot kötött [királyukkal], amikor atyja idején házában tartózkodott. Segítségét kérte, ő pedig csapatokat küldött vele, amelyekkel visszatért hazájába, Dāmāsfot kétévi uralkodás után letette, de nem ölte meg,¹³³ megölt néhány mágust, és többeket bebörtönzött. Jóindulatú volt a keresztényekkel szemben, mert néhányan szolgálatot tettek neki a türkök országába való menekülése során.

131 Ġāmāsf/ Zāmāsp.

132 Más leírásokból tudjuk, hogy a heftalitákról van szó.

133 Az arab kiadásban lévő *wa-lam yaqbalhu* elírás ahelyett, hogy *wa-lam yaqtulhu*.

II(1). kötet, 146–147. o.

خبر كسرى أنوشروان

ملك قباد اثنتين وأربعين سنة وكانت له عدة أولاد وأوصى قبل موته بالملك لكسرى أنوشروان ابنه الذي ولد في بلاد الترك في وقت هربه إليها وكان يحبه أكثر من سائر أولاده. فلما مات قباد أبوه أظهر العهد الذي عهد له. فقبله المجوس وقتل أخوته ورؤساء الجيش خوفا مما جرى على أبيه منهم وكان عالما بالفلسفة فهما بها وقيل إنه تعلمها على مر برصوما أسقف قردا في وقت مقامه بها وعلى فولوس الفيلسوف الفارسي الذي كفر بالنصرانية لما لم تتم له مطرنة فارس. وما زال يميل إلى النصارى ويفضل مذهبهم على سائر المذاهب إلى أن أبطل الصلح بينه وبين الروم. وتأخر مار ابا عن الخروج معه إلى بلد الروم فإنه تغير عليه وأظهر بغضه إلا أن النصارى كانوا في خدمته مثلما كانوا في خدمة أبيه واعتقد كسرى مذهب ماني في القول بالإلهين قديمين خير وشرير وأبطل مذهب زرادشت.

Híradás Kisrā Anūšīrwānról

Qubād negyvenkét évig uralkodott; sok gyermeke volt; halála előtt fiát, Kisrā Anūšīrwānt jelölte ki utódjául, aki a türkök¹³⁴ országában született, amikor oda-menekült. Jobban szerette őt, mint az összes többi gyermekét. Mikor meghalt atyja, Qubād, megmutatta a végrendeletét, amelyet az tett az ő javára, ezt elfogadták a mágusok. Lemészárolta testvéreit és a hadsereg vezetőit, nehogy az történjen vele, ami az apjával történt részükről. Járatos volt a filozófiában, amelyet állítólag Mar Baršawmātól, Qardā püspökétől¹³⁵ tanult e vidéki tartózkodása alatt, valamint Pál perzsa filozófustól,¹³⁶ aki megtagadta a kereszténységet, mivel

134 Más beszámolók szerint a heftalitákhoz vezető úton.

135 Baršawmā Nisibis arámi származású püspöke volt az 5. században, aki egyes források szerint Bēt Qardüből származott. Az Edesszai Iskolában tanult, ezt megelőzően semmit sem lehet életéről tudni. Tanulmányai befejezése után Nisibisbe ment. Prédikátorként működött, exegézisben kifejtett tevékenysége nagy hírnevet szerzett neki, s így jutott a püspöki székre. Ennek az eseménynek a nesztoriánus forrásokban közölt 435-ös dátuma nem megbízható. Püspöki széke fontos volt: Nisibis volt a kapcsolat Perzsia és Bizánc között. A mindkét birodalom területén élő arab nomádok szüntelen konfliktusokat provokáltak, mivel gyakran kerültek szembe egymással a sivatagban. Baršawmā a perzsa uralkodók iránti hűsége és képességei miatt volt a megfelelő ember a határkérdésekkel foglalkozó pozícióra. Pērōz azért is értékelt, mert a bizánciakkal folytatott tárgyalások során diplomáciai érzékről tett tanúságot.

136 Perzsiái Pál Ezekiel nesztoriánus pátriárka idején (567–580) élt. Egyházi és filozófiai kérdésekről értekezett. Persis metropolitája szeretett volna lenni, ám reményei megghiúsulásakor a zoroasztrianizmusra tért. Egyes hagyományok szerint Arisztotelész dialektikájához írt bevezetőjét Kisrānak írta.

nem lehetett Perzsia metropolitája. Szimpatizált a keresztényekkel, és az ő vallásukat részesítette előnyben minden mással szemben, egészen addig, amíg a béke közte és Bizánc között meg nem tört. Mār Aba¹³⁷ habozott, hogy elmenjen vele Bizáncba, mire ő megváltoztatta a viselkedését, és kimutatta gyűlöletét, jóllehet álltak a szolgálatában keresztények, ahogyan már az apjának is. Kisrā Mānī tanát¹³⁸ vallotta, amely két örök isten létét állította: a jót és a rosszat, és eltörölte Zarādušt vallását.

137 Ugyanaz a személy, híresebb nevén.

138 Manicheizmus. Mānī, görögösen Manikhaiosz (Szeleukia-Ktésziphón, 216–277): a róla elnevezett vallás alapítója. Apja egy perzsa vallási közösséghez tartozott, és Mānīt is szigorú aszkézisben nevelte. Az ifjú Dél-Babilonban a keresztény gnosztikusokkal, később Beludzsisztánban, Indiában a buddhizmussal ismerkedett meg. Hazatérve elnyerte I. Šāpur (241–273) perzsa uralkodó kegyeit, aki engedélyezte, hogy tanait a Szászánidák egész birodalmában terjeszthesse. Püspökökből, papokból és diakónusokból álló hierarchiát szervezett. I. Bahrām (274–277) uralkodása alatt kegyvesztett lett, feltehetően a Zoroasztert követő perzsa papok vádjainak hatására. Börtönbe került, ahol rövid fogság után meghalt.

11. század

Miskawayh, Aḥmad ibn Muḥammad
(meghalt 1030)¹³⁹

*Taḡārib al-umam wa-ta'āqub al-himam*¹⁴⁰ – *A népek tapasztalatai és egymást követő törekvéseik*

Kiadás: taḥqīq Abū l-Qāsim Imāmī, Surūš, Tihrān, 2000.

I. kötet, 166–175. o.

ارتطام بهرام في سبخة
وهلك بعد ذلك في ماه وذلك أنه توجه إليها للصيد فشدد على غير وأمعن في طلبه فارتطم في
ماء في سبخة وغرق هناك فسارت والدته إلى ذلك الموضع بأموال عظيمة فأقامت قريبة منها
وأمرت بإنفاق تلك الأموال على من يخرجها. فنقلوا طينا عظيما وحماة كثيرة وجمعوا منه إكاما
عظاما ولم يقدرُوا على جثته بهرام. وكان ملكه ثلاثا وعشرين سنة

Bahrām mocsárba esik

Ezután meghalt Māhban, ahova vadászni indult. Egy vadszamarat üldözött, és addig kereste, míg beleesett egy mocsár vizébe, ahol elsüllyedt. Anyja nagy vagyont vitt arra a helyre, és a [mocsár] közelében telepedett le. Megparancsolta, hogy e vagyont adják annak, aki kihozza [fia testét a mocsárból]. Ezért olyan

139 Perzsa származású filozófus, történész, al-Rayyban született. Bár egyes források azt állítoták, hogy eredetileg zoroasztriánus volt, s később tért az iszlámra, de teljes neve azt látszik igazolni, hogy már valamely őse tért át. Munkássága elején Bagdadban működött írnoikként, majd Rukn al-Dawla udvarába költözött, al-Rayyba, innen ismét Bagdadba tért vissza, élete végén pedig Isbahānban élt. Neoplatonista írásaival elsősorban az etika területére gyakorolt hatást. Filozófusként meghatározó szerepű, még ha kortársát, Ibn Sināt nem is éri utol jelentőségben, de kora kiemelkedő gondolkodója. A kortárs filozófiai vitákhoz alapvető jelentőséggel járult hozzá. Írnoki munkássága után könyvtárosként is dolgozott. Egyaránt bejegyzett az adab-irodalom és a görög filozófia hagyományába, s ennek megfelelően arra törekedett, hogy ne csupán a görög filozófiai irányzatok között teremtsen összhangot, hanem ezeket az iszlám kultúrájával és hagyományával is harmonizálja. Bár több tudományterületen is képzett volt, fennmaradt művei főként a filozófiához, a teológiához és a történelemhez kötök. Ő az első az iszlám civilizációjában, aki szisztematikus etikai-filozófiai értekezést írt A jellem finomítása (*Tahdīb al-aḥlāq*) címmel, mely mind a görög filozófiából, mind az iszlám hagyományából táplálkozik.

140 Krónika, az iszlám létrejöttének korától kezdődő egyetemes történelem.

sok agyagot és iszapot szedtek ki, hogy abból nagy halmok lettek, de mégsem sikerült Bahrām holttestét megtalálniuk. Uralma huszonhárom évig tartott.

ثم ملك بعده يزيدجرد بن بهرام جور فكان يسير بسيرة أبيه ولم يزل قامعا لعدوه رؤوفا برعيته وجنوده. وكان له ابنان أحدهما يسمى هرمز والآخر فيروز. فغلب هرمز على الملك بعد أبيه يزيدجرد وهرب فيروز منه ولحق ببلاد الهياطلة وأخبر ملكها بقصته وقصة أخيه هرمز وأنه أولى بالملك منه وسأله أن يمده بجيش يقاتل بهم أخاه. فأبى عليه ملك الهياطلة وقال: سأعلم علمه ثم أمدك إن كنت صادقا. فلما عرف ملك الهياطلة أن هرمز ملك ظلوم غشوم قال: إن الجور لا يرضاه الله ولا يصلح عليه الملك ولا تقوم به سياسة ولا يحترف الناس في ملك الملك الجائر إلا بال جوروفي هذا هلاك الناس وخراب الأرض فأمد فيروز ودفع إليه الطالقان. فأقبل فيروز من عنده بجيش طخارستان وطوائف خراسان وسار إلى أخيه هرمز بن يزيدجرد وهو بالرى وكانت أمهما واحدة وكانت بالمندان تدبر ما يليها من الملك فظفر فيروز بأخيه فحبسه وأظهر العدل وحسن السيرة وكان يتدين إلا أنه كان محارفا مشؤوما على رعيته وقطع الناس في زمانه سبع سنين فأحسن فيها إلى الناس وقسم ما في بيوت الأموال وكف عن الجباية وساسهم أحسن سياسة

Utána uralkodott Yazdağird ibn Bahrām Ġūr, aki apja útját követte: továbbra is ellenségei elnyomására törekedett, de mindig irgalmas volt alattvalóival és katonáival. Két fia volt: egyikük neve Hurmuz, a másiké Fayrūz. Hurmuz ragadta magához az uralmat atyja, Yazdağird után. Fayrūz elmenekült előle, és eljutott a heftaliták országába, elbeszélte királyuknak, mi történt közte és fivére, Hurmuz közt, és azt is, hogy ő méltóbb az uralkodásra. Megkérte, lássa el sereggel, akikkel harcolhat fivére ellen. A heftaliták királya megtagadta ezt tőle, és azt mondta: „Előbb ismeretet szerzek erről, majd megsegítelek, ha igazat mondtál.” Amikor a heftaliták királya megtudta, hogy Hurmuz zsarnok, elnyomó király, azt mondta: „Isten nem szereti az igazságtalanságot, és nem is tesz jót az uralkodásnak, nem alapulhat rajta a vezetés, továbbá nem lesznek sikeresek az emberek egy igazságtalan király uralma alatt, hacsak nem igazságtalanság által, ez pedig az emberek pusztulásához és a föld sivárrá válásához vezet.” Ezért megsegítette Fayrūzt, miután az neki adta al-Ṭālaqānt, majd Fayrūz tőle elindult Ṭuhāristān seregével és Ḥurāsān csapataival. Fivére, Hurmuz ibn Yazdağird ellen vonult, aki al-Rayyban volt. Ugyanaz volt az anyjuk, aki al-Madā'inban kormányozta az uralom rá eső részét. Fayrūz legyőzte a fivérét, börtönbe vetette, igazságosnak mutatkozott, és helyesen viselkedett. Vallásos volt, de mégis ínséget és balszerencsét hozott alattvalóira. Az ő idejében az embereket hét évig aszály sújtotta. Ő azonban jól

bánt ezalatt az emberekkel, szétszította [köztük] kincstára tartalmát, és lemondott az adóról, és jól vezette őket.

ثم إنَّ فيروز لما حبيبت بلاده وأغاثه الله بالمطر وعادت المياه وصلحت الأشجار واستوسق له الملك أثخن في الأعداء وقهرهم وبنى مدنا إحداها بالرى والأخرى بين جرجان ووصول والأخرى بناحية آذربيجان

ثم سار بجنوده نحو خراسان مريدا حرب أخشنواز ملك الهياطلة لأشياء كانت في نفسه ولأن هؤلاء القوم كانوا يأتون الذكران ويرتكبون الفواحش فتأول بها وسار إليهم. فلما بلغ أخشنواز خبره اشتد منه رعبه وعلم أن لا طاقة له به

Fayrüz, miután újjáéledt országa, és Isten esőt adott neki, visszatértek a vizek, épek lettek a fák, s megszilárdult az uralma, nagy vérengzést vitt végbe az ellenségei közt, és legyőzte őket. Majd városokat épített: egyikük al-Rayyban volt, a másik Ġurġān és Šul között, egy harmadik pedig Azerbajdzsán területén.

Ezután katonáival Ĥurāsān felé vonult, azzal a szándékkal, hogy harcoljon Aĥšunwāzzal, a heftaliták királyával, olyan dolgok miatt, melyek a lelkét nyomták, s mert ez egy olyan népcsoport, akik homoszexuálisok voltak és fajtalankodtak. S ezzel magyarázta azt, hogy ellenük vonult. Amikor ennek híre elérte Aĥšunwāzt, erős félelem lett úrrá rajta, tudva, hogy nincs vele szemben elég ereje.

حيلة تمت لملك الهياطلة على فيروز

فكان مما تمَّ له على فيروز من الحيلة حتى قهره وقتله وقتل عامة من كان معه أن رجلا من أصحاب أخشنواز لما علم أن ملكه قد بعل وأنه قد أشرف على الهلاك هو وأهل بلاده تنصَّح إليه وقال: إنَّي رجل كبير السنَّ قريب الأجل وقد فديت الملك وأهل مملكته بنفسي فاقطع يدي ورجلي وأظهر في جسمي وجني آثار السياط والعقوبات وألقني في طريق فيروز وأحسن إلى ولدي وعيالي بعدي فأتى أكفيك أمر فيروز. ففعل ذلك أخشنواز بذلك الرجل وألقاه في طريق فيروز. فلما مر به أنكر حاله ورأى شيئا فظيعا. فسأله عن أمره فأخبره أن أخشنواز فعل به ذلك لأنه قال له أقوام لك بالملك فيروز وجنوده وأشار عليه بالانقياد له والعبودية. فرق له فيروز ورحمه وأمر بحمله معه فأعلمه على وجه النصح أو في ما زعم أنه يدلُّه على طريق قريب مختصر لم يدخل أحد منه قطَّ إلى أخشنواز على طريق المفازة وسأله أن يشتقى له منه فاعترَّ فيروز بذلك منه وأخذ الأقطع بالقوم في الطريق الذي ذكره له فلم يزل يقطع بهم مفازة بعد مفازة. فلما شكوا عطشا أعلمهم أنهم قد قربوا من الماء ومن قطع المفازة حتى بلغ بهم موضعا علم أنهم لا يقدرّون فيه على تقدّم ولا تأخر بيّن لهم أمره. فقال أصحاب فيروز لفيزوز: قد كنّا حذرناك أيها الملك فلم تحذر فأما الآن فلا بدَّ من المضىّ قدما فإنّه لا سبيل إلى الرجوع فلعلّك

توافى القوم على الحالات كلها. فمضوا لوجوههم وقتل العطش أكثرهم وصار فيروز بمن نجا معه إلى عدوهم. فلما أشرفوا عليهم – وهم بأسوأ حال من الضرّ والضعف – دعوا أخشنواز إلى الصلح على أن يخلّى سبيلهم حتى ينصرفوا إلى بلادهم على أن يجعل له فيروز عهد الله وميثاقه ألا يغزوهم ولا يروم أرضهم ولا يبعث إليه جندا يقاتلونهم ويجعل بين المملكتين حدّا لا يجوزه. فرضي أخشنواز بذلك وكتب له كتابا مختوما وأشهد له على نفسه شهودا ثم خلّى سبيله وانصرف. فلما صار إلى مملكته حمله الأنف على معاودة أخشنواز

A heftaliták királyának csele Fayrūzzal szemben

A Fayrūzzal szembeni cselével legyőzte és megölte őt, valamint a vele lévők nagy részét. Aḥṣunwāz társai közül egy férfi, amint megtudta, hogy királya nehéz helyzetbe került, és hogy mind ő, mind országa népe a pusztulással néz farkaszszemet, tanácsot kívánt adni neki, és azt mondta: „Idős férfi vagyok, a véghez közel járok. Feláldozom magam a királynak és az ország népének. Vágd le két kezem és két lábam, s tégy úgy, hogy testemen és oldalamon ostorcsapások és büntetések nyomai látszódjanak, majd vess engem Fayrūz útjába. S bánj jól fiaimmal és családommal, miután meghaltam! Én pedig megvédelek téged Fayrūz hatalmával szemben.” Aḥṣunwāz így is tett ezzel a férfival, és Fayrūz útjába vetette. Mikor az elhaladt mellette, elborzadt állapotán, melyet szörnyűségnek tartott. Kérdezte, mi történt vele, ő pedig azt mondta, hogy Aḥṣunwāz tette ezt vele, mert azt mondta neki: nem tudsz szembeszállni Fayrūz királlyal és katonaságával, s mert a Fayrūzzal szembeni engedelmességet és szolgálatkészséget javasolta neki. Fayrūz megatódott ezen, irgalmasan bánt vele, és megparancsolta, hogy vigyék magukkal. Ő pedig úgy tett, mintha jótanácsot adna, és közölte vele, hogy egy közeli, rövid útra vezeti, a sivatagon át, melyen még senki sem jutott el Aḥṣunwāzhoz. Kérte, hogy óvja meg őt a haragjától. Fayrūz beleesett a csapdába, és a rövid utat választotta csapatával, melyet a férfi említett neki. Ő pedig egyik sivatag után a másikon vezette át őket. Valahányszor szomjúságra panaszkodtak, mindig azt mondta nekik, közel vannak már a vízhez, s ahhoz, hogy átkeljenek a sivatagon, amíg elért velük egy olyan helyre, amelyről tudta, hogy innen sem előre, sem hátra nem haladhatnak, és ott színt vallott.

Fayrūz társai ezt mondták Fayrūznak: „Figyelmeztettünk, ó király, de nem figyeltél. Most csak előre mehetünk, mert nem tudjuk a visszavonulás útját. Talán te minden körülmények között át tudod vezetni az embereket.” Előrementek tehát, nagy részüket megölte a szomjúság. Fayrūz pedig a túlélőkkel elérte ellen-

ségeit. Amikor már közel voltak hozzájuk, nagyon rossz állapotban voltak: sérültek és gyengék. Békét kértek Aḥšunwāztól, s azt, hogy engedje őket szabadon útjukra, hogy visszatérhessenek országukba, azzal a feltétellel, hogy Fayrūz esküt tesz, és egyezséget köt vele Isten előtt, hogy nem támadja meg őket [többé], és nem tör be többé földjükre, és nem küld ellene katonaságot, hogy harcoljanak ellenük, s hogy a két királyság között olyan határt húz, amelyet nem lép át. Aḥšunwāz elégedetten fogadta ezt, ő pedig egy pecsétes írást adott neki, és tanúkat kért fel, hogy vállalását hitelesítsék számára. Ezután [Aḥšunwāz] szabadon engedte, ő pedig eltávozott. De amint királyságába ért, arra vitte a felháborodás, hogy ismét Aḥšunwāz ellen forduljon.

عاقبة غدره

فكان من عاقبة غدره أنه غزاه بعد أن نهاه وزرائه وخاصته عن ذلك لما فيه من نقض العهد فلم يقبل منهم وأبى إلا ركوب رأيه. وكان في من نهاه عن ذلك رجل يخصه ويجتنب رأيه يقال له مربوط. فلما رأى لجأته كتب ما دار بينهما في صحيفة وسأله الختم عليها. ومضى فيروز لوجهه نحو بلاد أخشنواز فلما بلغ فيروز منارة كان بناها بهرام جور في ما بين تخوم بلاد خراسان وبلاد الترك – لنألا يجوزها الترك إلى خراسان لميثاق كان بين الترك والفرس على ترك الفريقين التعدي لها وكان فيروز عاهد أخشنواز أن لا يجاوزها إلى بلاد الهياطلة – أمر فيروز فصمد فيها خمسون فيلا وثلاثمائة رجل فجرت أمامه جراً وأتبعها وزعم أنه يريد بذلك الوفاء وترك مجاوزة ما عاهد عليه. فلما بلغ أخشنواز ذلك من فعل فيروز أرسل إليه يقول له: إن الله عز وجل لا يخادع ولا يماكر فانتها عما انتهى عنه أسلافك ولا تقدم على ما لم يقدموا عليه فلم يحفل فيروز لقوله ولم يكثر برسالته وجعل يستطعم محاربة أخشنواز ويدعوه إليها وجعل أخشنواز يمتنع من محاربتهم ويتكرها لأن جل محاربة الترك إنما هو بالخداع والمكر والمكائد. ثم إن أخشنواز أمر فحفر خلف عسكره خندق عرضه عشرة أذرع وعمقه عشرون ذراعاً وغمى بخشب ضعاف وألقى عليه التراب ثم ارتحل في جنده ومضى غير بعيد. فبلغ فيروز رحلة أخشنواز بجنده من معسكره فلم يشك أن ذلك هزيمة منهم وأنه قد انكشف وهرب. فأمر بضرب الطبول وركب في جنده في طلب أخشنواز وأصحابه وأغذوا السير. وكان مسلحهم على ذلك الخندق. فلما بلغوه اقتحموه على عماية فتردى فيها فيروز وعمامة جنده وهلكوا من آخرهم. وعطف أخشنواز إلى عسكر فيروز واحتوى على كل شيء فيه وأسر موبدان موبذ وصارت فيروز دخت بنت فيروز في من صار في يده من نساء فيروز

Hitszegésének következménye

Hitszegésének a következménye az volt, hogy megtámadta Aḥšunwāzt, jóllehet wazīrjai és előkelői eltanácsolták ettől, mert ez a szövetség megsértése. De ő nem

fogadta meg szavukat, és csak saját véleményét kívánta követni. Azok között, akik eltanácsolták ettől, volt egy kegyence, akinek a véleményét [általában] kikerlte, s akinek a neve Marbūd volt. Mikor úgy gondolta, szükséges, leírta egy lapra, mi zajlott le kettejük között, és kért a királytól egy pecsétet is rá. Fayrūz pedig ment előre Aḥṣunwāz országa felé. Amint Fayrūz elérte a tornyot, melyet Bahrām Ġūr épített Ḥurāsān határa és a türkök országa között, hogy a türkök ne menjenek azon túl Ḥurāsānba [lépve], egy, a türkök és a perzsák közti szerződés keretében, mely meghagyta mindkét félnek, hogy ne menjen azon túl, Fayrūz pedig azt fogadta meg Aḥṣunwāznak, hogy nem megy ezen [a tornyon] túl a heftaliták országa irányába, Fayrūz parancsot adott, hogy kössenek [a tornyhoz] ötven elefántot és háromszáz férfit. A tornyot előtte húzták, ő pedig csak követte, és azt állította, hogy ezzel meg akarta tartani a szövetséget, vagyis el akarta kerülni, hogy átlépje [azt a határt], melyről szövetséget kötött. Amikor elérte Aḥṣunwāzt az [a hír], hogy mit tett Fayrūz, hozzá küldött, mondván: „A magasságos Istent nem lehet becsapni és félrevezetni. Tartózkodj attól, amittől elődeid is tartózkodtak, s ne menj tovább, ahol ők nem haladtak tovább.”

Fayrūz nem hallgatott a szavára, és nem fontolta meg üzenetét. Egyre inkább vágyott az Aḥṣunwāz elleni küzdelemre, és őt is felszólította a harcra. Aḥṣunwāz viszont igyekezett elkerülni a vele való harcot, mert nem volt ínyére, ugyanis a türkök harci [taktikájának] nagy része a megtévesztésben, a félrevezetésben és fortélyokban rejlik.

Aḥṣunwāz parancsot adott, hogy ássanak egy árkot a tábora mögött, melynek szélessége tíz könyök, mélysége húsz könyök. Ezt betakartatta gyenge faágakkal, és földet hordatott rá. Ezután elvonult katonáival, de nem ment messze. Fayrūzhoz eljutott a hír, hogy Aḥṣunwāz katonáival elvonult táborából. Biztos volt benne, hogy ez a vereségük [elismerését] és azt jelenti, hogy [Aḥṣunwāz] számára nyilvánvalóvá vált ez, s elmenekült. Megparancsolta, hogy verjék meg a dobokat, és serege élén Aḥṣunwāz és társai üldözésére indult. Gyorsan mentek előre, útjuk pedig ahhoz az árokhoz vezetett. Amint elérték, vakon belerohantak. Fayrūz, katonái nagy részével, belezuhant [az árokba], és mind egy szálig meg is haltak. Aḥṣunwāz rátámadt Fayrūz táborára, és mindent magához vett, amit csak ott talált. Foglyul ejtette a *mūbaḍān mūbaḍot*, és Fayrūz asszonynepe közt lánya, Fayrūz-Duḥt is a kezére került.

ثم قام بالملك بعد فيروز بن يزدجرد ابنه بلاش بن فيروز بن يزدجرد بن بهرام جور وكان حسن السيرة حريصا على العمارة. وبلغ من حسن نظره أنه كان لا يبلغه أن بيتا خرب وجلا أهله عنه إلا عاقب صاحب القرية التي فيها ذلك البيت على تركه إنعاشهم وسدّ فاقتهم حتى لا يضطروا إلى الجلاء عن أوطانهم

Fayrüz ibn Yazdağird után, fia, Balāš ibn Fayrüz ibn Bahrām Ġūr került uralomra, akinek jó hírneve volt, s országa felvirágoztatására törekedett. Helyes gondolkodásából következett, hogy valahányszor elérte annak híre, hogy egy ház tönkrement, és lakói elhagyták, akkor megbüntette a falu urát, ahol ez a ház állt, amiért nem próbálta meg, hogy a szegénységükből felemelje őket, és szükségükből kisegítse őket, hogy ne kényszerüljenek arra, hogy elhagyják lakhelyüket.

ثم ملك قباد بن فيروز أخو بلاش
وكان صار إلى خاقان يستنصره على أخيه بلاش ويذكر أنه أحق بالملك منه. فبقى هناك أربع سنين ثم جهّزه خاقان. فلما عاد وبلغ نيسابور بلغه موت أخيه بلاش. وكان في وقت اجتيازه تزوج ابنة رجل من الأساورة متتكررا وواقعها فحملت بأنوشروان. ولما عاد في هذا الوقت الذي ذكرناه سأل عن الجارية فأتى بها وبابنه أنوشروان. فتبرّك به وبها. ولما بلغ حدود فارس والأهواز بنى مدينة أرجان وبنى حلوان وبنى قباد خرّة وعدة مدن آخر من آرائه الجيدة

فكان من آرائه الجيدة وعزائمه النافذة قبضه على خاله سوخرا. وكان سبب ذلك أن فيروز لما جرى عليه ما جرى من الهياطلة كان سوخرا يخلفه على مدينة الملك بالمداثن. فجمع جموعا كثيرة من الفرس وقصد أخشنواز ملك الهياطلة وحاربه وانتقم منه وتحكّم عليه. وكان وقع في يده دفاتر الديوان الذي سحب فيروز. فتقاضى بجميع ما كان في خزائنه وخزائن قواده وأهله وطلب الوجوه من الأسارى الذين بقوا في يد أخشنواز. ولم يزل يحارب أخشنواز ويكيده ويبلغ منه ما يتحكّم به عليه حتى استنقذ من يده عامّة الفرس وأكثر ما احتوى عليه من خزائن فيروز كان له أثر حسن عند الفرس وعند ابني فيروز أعنى: بلاش وقباد. فعظّموه ورفعوا منزلته إلى حيث ليس بينه وبين الملك إلا مرتبة واحدة. فتولّى سياسة الأمر بحنكة وتجربة واستوى على الأمر ومال إليه الناس واستخفّوا بقباد وتهانوا به. فلم يحتمل قباد ذلك وكتب إلى سابور الرازي [...] في القدوم عليه في من قبله من الجند فقدم بهم سابور فواضعه قتال خاله سوخرا وأمره فيه بأمره على لطف وكرمان شديد خفى. فغدا سابور على قباد فوجد عنده سوخرا جالسا. فمشى نحو قباد مجاوزا له وتغلّف سوخرا. فلم يأبه سوخرا لإرب سابور حتى ألقى وهما كان معه في عنقه ثم اجتذبه فأخرجه وأوثقه واستودعه السجن. فحينئذ ضربت الفرس المثل بأن قالوا: نقصت ريح سوخرا وهبّت ريح مهران. ثم قتل قباد سوخرا. [...]

Azután Qubād ibn Fayrūz, Balāš fivére uralkodott.

Ő korábban elment Hāqānhoz, hogy segítségét kérje fivére, Balāš ellen, említve neki, hogy ő jogosultabb az uralkodásra. Ott maradt négy évig, majd Hāqān ellátta őt katonai felszerelésekkel, s amint visszatért, és elérte Nisābürt, megtudta, hogy fivére, Balāš meghalt. Megpróbáltatásai ideje alatt titokban feleségül vette egy lovaskatona leányát, vele hált, az pedig várandós lett Anūširwānnal. Amikor visszatért ebben a most említett időben, érdeklődött a lány után, elővezették hát fiával, Anūširwānnal együtt. Isten áldását kérte mindkettőjükre. Amikor elérte Perzsia és al-Ahwāz határát, megépítette Arġān városát, és megépítette Ḥulwānt, és megépítette Qubād Ḥurrát és számos egyéb várost.

Egyik kitűnő gondolata

Egyik kitűnő gondolata és helyes döntése volt az, hogy elfogta nagybátyját, Sūhrāt. Ennek oka az volt, hogy miután az történt, amit a heftaliták tettek Fayrūzzal, akkor Sūhrā hátrahagyta őt a királyi székváros, al-Madā'in élén. Majd nagy csapatot gyűjtött össze a perzsák közül a heftaliták királya, Aḥšunwāz ellen indulva. Harcolt ellene, és bosszút állt rajta, és fölébe kerekedett. Kezébe kerültek a *dīwān* lajstromai, melyeket még Fayrūz vezetett. Majd követelte mindazt, ami [Fayrūz], a vezetői és családja kincstárában volt. És követelte az Aḥšunwāz fogságában maradt előkelő foglyok átadását. És mindaddig harcolt Aḥšunwāz ellen, kicselezve őt, és megszerezve tőle, amit az elbitorolt, míg kiszabadította fogságából az összes perzsát, és visszaszerezte a többségét annak, amit Fayrūz kincsei közül amaz megszerzett.

[Sūhrā] jó hatást tett a perzsákra és Fayrūz két fiára: Balāšra és Qubādra. Nagyra tartották, és felemelték rangját oly szintre, ahol már közte és a király közt csupán egy fokozat van. A hatalmat rátermettséggel és tapasztalattal gyakorolta, erős kézzel uralkodott. Az emberek hajlottak is hozzá, és Qubādot kevésre tartották, lenézték. Qubād ezt nem viselte el, írt Sābūr al-Rāzīnak¹⁴¹ [...], hogy

141 Szászánida katonai vezető, a Mihrān családból. Nevében az al-Rāzī elem arra utal, hogy a család székhelye al-Rayy volt. I. Kawād idején két mezopotámiai kerület kormányzója. Sōhrā elfogásában játszott szerepe a két család, a Mihrān és a Kārin közti rivalizálás szempontjából is jelentős.

menjen hozzá mindazokkal a katonákkal, akikkel csak bír. Sábūr el is jött, ő pedig utasította nagybátyja, Sūh̄rā elleni harcra, és parancsot adott neki, hogy járjon el kifinomult módon, és nagy titoktartással. Sábūr reggel Qubādhoz ment, és ott üldögélve találta nála Sūh̄rāt. Qubād felé ment, túlmenve rajta, és kihasználta Sūh̄rā figyelmetlenségét. Sūh̄rā nem figyelt fel Sábūr szándékára, míg csak nyakába nem dobott egy hurkot, mely nála volt, majd meghúzta, és [ennél fogva] kihúzta, megkötözte és börtönbe vetette. Ekkor született meg a perzsáknál a szólásmondás: „Csökkent Sūh̄rā szele, Mihrān szele fűjt.” Ezután Qubād megölte Sūh̄rāt. [...]

سوء تدبير قباد عند ظهور مزدك وزوال ملكه
 وكان ممّا أساء فيه التدبير والرأى حتى اجتمعت كلمة موبدان موبذ وجماعة الفرس على حبسه
 وإزالة ملكه عنه أنه اتّبع رجلا يقال له مزدك مع أصحاب له يقال لهم: العدليّة قالوا: إنّ الله جعل
 الأرزاق في الأرض مبسوطة ليقسمها عباده بينهم بالتأسي ولكن الناس تظالموا. وزعموا: أنهم
 يأخذون للفقراء من الأغنياء ويردون من المكثرين على المقّلين وأنه من كان عنده فضل في
 المال والقوت أو النساء والأمتعة فليس هو أولى به من غيره
 [...]

وصيّرُوا قباد في مكان لا يصل إليه غيرهم فيه. فأجمعت الفرس – حين رأوا فساد الملك- على
 تمليك أخيه جاماسف بن فيروز
 وقد حكى أيضا: أن المزدكيّة هم الذين أجلسوا جاماسف ليكون الملك من قبلهم لا منّة لغيرهم
 عليهم إلا أن الحكاية الأولى أشبه بالحق

Qubād helytelen uralma Mazdak színre lépésekor, királyságának megszűnése
 Volt egy olyan dolog, amelyben helytelen uralkodása és nézetei arra vezettek,
 hogy a *mūbadān mūbad* és a perzsák közössége egyetértett abban, hogy börtö-
 nözzék be és távolítsák el a hatalomból. Ez pedig az volt, hogy követője lett egy
 Mazdak nevű férfinak és társainak, akiknek neve „az igazságra törekvők”, s akik
 azt mondták: Isten a földön a betevőt kiárasztotta, hogy az emberek maguk közt
 elosszák, egymást kölcsönösen segítve, de az emberek egymással igazságtalanul
 bántak. Azt állították, hogy elvesznek a gazdagoktól a szegények javára, és vissza-
 adnak a sokkal bíróktól a kevésbé bíróknak, és akinek fölösleges vagyona, élelme,
 asszonya vagy tulajdona van, az nem jogosultabb ezekre a többieknél. [...]

Qubādot egy olyan helyre vitték, ahova rajtuk kívül más nem juthatott el. A perzsák pedig, amikor látták a király romlottságát, egyetértésre jutottak abban, hogy fivérét, Ġāmāsf ibn Fayrūzt tegyék királlyá.

Egy másik elbeszélés szerint, a mazdakiták voltak azok, akik Ġāmāsfot a királyi székbe ültették, saját kezdeményezésükre, hogy így másnak ne legyen hatalma felettük. Jóllehet, az első elbeszélés valószínűbb.

ذكر حيلة تمت لأخت قباد حتى أخرجته من الحبس
ثم إن أختا لقباد أتت الحبس الذي كان فيه قباد. فحاولت الدخول إليه فمنعها الموكل الذي كان ثقة
عليه وطمع أن يفضحها بذلك السبب وألقى طمعه فيها. فأخبرته أنها غير مخالفة له في شيء
مما يهواه منها. فأذن لها حتى دخلت السجن وأقامت عند قباد يوما. ثم أمرت فلان قباد في بساط
وحمل على عاتق غلام قوي ضابط كان معه في الحبس. فلما مر الغلام بوالى الحبس سأله عما
يحملة. فأفحم فاضطرب. فلحقته أخت قباد فأخبرته أنه فراش كانت افترشته في عراكها وأنها
إنما خرجت لتتطهر وتتصرف. فصدّقها ولم يمس البساط ولم يدن منه استقذارا له على مذهبه
وخلّى عن الغلام الحامل لقباد. فمضى به وخرجت في أثره وهرب قباد فلحق بأرض الهياطة
ليستمد ملكها فيحارب من يخالفه
فيقال: إنه نزل في مسيره بأبرشهر على رجل من عظمائها. فتزوج ابنة له معصرا وإنّها أم
كسرى أنوشروان وإنّ نكاحه لأم أنوشروان في سفره هذا. ثم إن قباد رجع من سفره هذا بابنه
أنوشروان. وغلب أخاه جاماسف بعد أن ملك أخوه ست سنين ثم غزا الروم وافتتح آمد وبني
مدنا منها: أرجان وغيرها وملّك ابنه كسرى أنوشروان وأعطاه خاتمه. وهلك قباد وكان ملكه
بسنى ملك أخيه ثلاثا وأربعين سنة
[...]

Qubād nővére cselének említése, mellyel kivitte őt a börtönből

Úgy történt, hogy Qubād egyik nővére a börtönbe jött, ahol Qubād volt, és megpróbált bejutni hozzá. A felügyelő, akire rá volt bízva, nem engedte. Szeretett volna vele háltni, és tudatta is vele kívánságát. A nővér azt mondta, nem ellenkezik semmivel, amit csak kívánhat tőle, ő pedig engedélyt adott neki, hogy belépjen a börtönbe, és egy napot Qubādnál töltsön. Azután [a nővér] parancsot adott, hogy Qubādot tekerjék be egy szőnyegbe. Egy erős, izmos szolga, aki Qubāddal volt a börtönben, kivitte a vállán. Amikor a szolga elment [vállán] Qubāddal a börtön felügyelője mellett, az megkérdezte, mit visz. Ő zavartan hallgatott, de utolérte Qubād nővére, és elmondta, hogy ez volt az a fekhely, mely alatta volt, míg menstruált, s hogy maga is azért megy ki, hogy tisztálkodjék,

majd visszatérjen. Hitt neki [a felügyelő], és nem nyúlt a szőnyeghez, nem közelítette meg, mert tisztátalannak tartotta, hite szerint. Szabad utat adott a szolgának, aki Qubādot cipelte, ő pedig kijutott vele. Nővére is kiment rögtön utána. Qubād elszökött, és elérte a heftaliták földjét, hogy segítséget kérjen királyuktól, hogy harcolhasson az ellenfeleivel.

Azt mondják, útközben megszállt Abaršahrban az egyik helyi hatalmasságnál, és feleségül vette egyik nagykorú leányát; s azt is mondják, hogy ő Kistrā Anūširwān anyja; s azt is mondják, hogy Anūširwān anyjával való násza ezen az úton történt. Ezután Qubād erről az útvjáról már fiával, Anūširwānnal tért vissza. Legyőzte fivérét, Ġāmāsfot, miután fivére hat évig uralkodott. Utána megtámadta Bizāncot, meghódította Āmidot, és városokat épített, például Arġānt és másokat. Fiát, Kistrā Anūširwānt jelölte ki utódjának, neki adta pecsétjét. Meghalt Qubād, és uralkodása, fivére uralmának éveivel együtt, negyvenhárom éven át tartott.

I. kötet, 180–184. o.

فلما أبطل الملك أنوشروان ملة هذين وقتل عليه بشرا كثيرا وسفك من الدماء ما لا يحصى كثرة ممن لا ينتهي وقتل قوما من المانوية وثبت ملة المجوسية القديمة كتب في ذلك كتبا بليغة إلى أصحاب الولايات والاصبيهين وقوى الملك بعد ضعفه بإدامة النظر وهجر الملاذ وترك اللهو إلا في أوقات حتى نظم أموره وقوى جنوده بالأسلحة والكراع وعمر البلاد وحفظ الأموال وفرق منها ما لا يسع حفظه من الأرزاق والصلات الموضوعات مواضعها وسد الثغور ورد كثيرا من الأطراف التي غلب عليها الأمم بعلل وأسباب شتى منها: السند والرخج وزابلستان وطخارستان ودروستان وغيرها. وقتل أمة يقال لها: البافرز واستبقى منهم من فرقهم واستعبدتهم واستعان بهم في حروبه. وأسرت له أمة يقال لهم: صول وقدم بهم عليه فقتلهم واستبقى ثمانين رجلا من كماتهم وعمل أعمالا عظيمة منها: بنيانه الحصون والآطام والمعازل لأهل بلاده يكون حرزا لهم يلجأون إليها من عدو إن دهمهم

Miután Anūširwān király eltörölte e kettő [Zaradust-e Ĥuragan¹⁴² és Mazdak] vallását, és sokakat megölt közben, számolatlanul, végtelenül ontva a vért, megölt egy manicheus csoportot, és megerősítette az ősi mágusvallást. Erről ékesszóló leveleket írt a tartományok kormányzóinak és katonai parancsnokainak.¹⁴³

142 L. 72. lábjegyzet.

143 *Spahbed*: a szászánida korban ez a megnevezés illette a hadvezért, illetve a katonai vezetőt. Arabizált változatából képzett főnév.

Állandó felügyelettel megerősítette a királyságot korábbi gyengesége után. Elhagyta a visszavonult életformát, felhagyott a szórakozással, csak néha élt vele, mígnem elrendezte ügyeit, megerősítette katonaságát fegyverekkel és lovakkal. Építette az országot, megőrizte a vagyont, de szétosztott belőle annyit, amennyire szükség volt az emberek megélhetésére, a megfelelő helyekre juttatott ajándékokra. Megvédte a végvárakat, és visszaszerzett sok olyan területet, amelyeket különböző okok miatt más nemzetek kerítettek hatalmukba, mint al-Sind, al-Ruḥağ,¹⁴⁴ Zābulistān, Tuḥaristān, Darwistān és mások. És kiírtott egy nemzetet, amelyet *bāfurznak*¹⁴⁵ hívtak. Akiket életben hagyott közülük, azokat széttelepítette, rab-szolgává tette, és segítségként használta őket a háborúiban. Foglyul ejtették számára a *šūlnak* nevezett népet, hozzá vezették őket, s megölte őket, csak nyolcvan embert hagyott életben közülük. Nagy munkákat végzett, többek között erődítményeket és várakat épített, valamint erődöket országa lakóinak, hogy menedék legyen a számukra, ahova az ellenség elől menekülhetnek, ha azok megtámadják őket.

من ثمرة أعماله

فكان من ثمرة هذه الأعمال: أن خاقان – واسمه سنحوا – كان في ذلك الوقت أ منع الترك وأشجعهم. وهو الذي قاتل ورز ملك الهياطلة غير هائب كثرة الهياطلة ومنعتهم وبأسهم. فقتل ورز وعامة جنده وغنم أموالهم واحتوى على بلادهم إلا ما كان كسرى غلب عليه منها. وأقبل في جموعه من أمم استمالهم وهم: أبجر وبنجر وبلنجر. وبلغت عدة الجميع مائة ألف وعشرة آلاف مقاتل أنجاد. فأرسل إلى كسرى يتوعدّه ويطلب منه أموالا وأنه إن لم يجعل بالبعثة إليه ما سألّه وطئ بلادّه وناجزه فلم يحفل كسرى به ولم يجبه إلى ما سأل لتحصينه نواحيه لا سيما ناحية صول التي أقبل منها خاقان ولمناعه السبل والفجاج ولمعرفته بمقدرته على ضبط ثغر أرمينية. فأقدم خاقان على ناحية صول من نواحي جرجان فرأى من الحصون والرجال الذين أعدّهم كسرى ما لا حيلة له فيه فانصرف خائبا

[...]

وأمر بتسهيل سبل الناس وبنى في الطرق القصور والحصون وتخير الحكام والعَمال وتقدّم إلى من ولّى منهم أبلغ التقدّم وتقدّم بكتب سير أردشير ووصاياه فاقتدى بها وحمل الناس عليها

144 Arakhoszia.

145 Több alakváltozat is él, al-Ṭabarīnál al-Bāmurz, al-Bāriz formában is.

Tevékenységeinek gyümölcsei

E tevékenységei egyik gyümölcse a következő volt. A *hāqān* – akinek *Sanhwā*¹⁴⁶ volt a neve – abban az időben a türkök közt a leginkább legyőzhetetlen és legbátrabb volt. És ő volt az, aki harcolt Warzzal, a heftaliták királyával, nem félve azok nagy számától, legyőzhetetlenségüktől és erejüktől. Megölte Warzot és hadseregének nagy részét, elvette vagyonukat, és birtokba vette országukat, kivéve azt a részt, amelyet Kistrā korábban birtokba vett. És befogadta a csapataiba azokat a népeket, akiket megbékített: *abğar*, *banğar* és *balanğar*. Számuk összesen száztízezer segédharcost tett ki.

Ezért elküldött Kistrához, megfenyegetve és pénzt kérve tőle, [mondván], ha nem adja meg a küldöttségének, amit kért, akkor eltiporja országát, és a csatamezőn találkozok vele. Kistrā nem törődött vele, és nem adta meg neki, amit kért, lévén, hogy erődítményekkel megerősítette határait, különösen Šül felől, ahonnan a *hāqān* jött. És azért sem, mert az utak és hegyi ösvények védettek voltak, és mert tudta, hogy uralni tudja az örmény frontot. A *hāqān* tehát Ğurgān irányából Šül irányába ment, és látta az erődöket, valamint azokat az embereket, akiket Kistrā készített fel, s tudta, hogy ezzel nem tud mit kezdeni, csalódottan távozott.

[...]

[Kistrā] parancsot adott az emberek által használt utak elegyengetésére, várakat és erődöket épített az utakon, kiválasztotta a kormányzókat és helyetteseiket. Akiket kinevezett, azoknak a legékesszólóbban adott utasításokat a leveleiben, Ardašīr¹⁴⁷ tetteinek és intelmeinek leírásai alapján járt el, azokat követte, és az embereket is erre ösztönözte.

[فتوح أنوشروان]

فلما انتظمت له هذه الأمور واستوسق ملكه ووثق بجنده وقوته سار نحو أنطاكية فافتتحها وأمر أن تصوّر له المدينة على ذرعها وطرقها وعدّة منازلها وأن يبنى على صورتها له مدينة إلى جانب المدائن فبنيت المدينة المعروفة بالرومية. ثم حمل أهل أنطاكية حتى أسكنهم إيّاها. فلما دخلوا باب المدينة مضى أهل كل بيت منهم إلى ما يشبه منازلهم التي كانوا فيها بأنطاكية ثم قصد لمدينة هرقل فافتتحها ثم الاسكندرية وأذن له قيصر وحمل إليه الفدية. ثم انصرف من

146 A Singibū alak helyett: szövegromlás.

147 I. Ardašīr (?-242) a Szászánida-dinasztia megalapítója.

الروم وأخذ نحو الخزر فأدرك فيهم تبلة وما كانوا وتروه به في رعيته ثم نحو عدن فسكن هناك ناحية من البحر بين جبلين بالصخور وعمد الحديد ثم سار إلى الهياطلة مطالباً لهم بدم فيروز بعد أن صاهر خاقان واستعان به فأتاهم فقتل ملكهم واستأصل أهل بيته وتجاوز بلخ وما وراءها وأنزل جنوده فرغانة. ثم انصرف إلى المدائن وبعث قوماً إلى الحبشة في جند من الديلم. فقتلوا مسروقاً الحبشي باليمن. وأقام مظفراً منصوراً يهابه جميع أمرائهم ويحضر بابه وفود الترك والصين والخزر ونظرائهم

Anūširwān hódításai

Amint elrendeződtek számára ezek a dolgok, és megszilárdult az uralma, és bízott seregében és erejében, Antiochia felé vonult, és meghódította azt, és elrendelte, hogy rajzolják le neki várost a méretei szerint, az útjait és házainak számát, hogy ugyanebben a formában építsen magának egy várost al-Madā'in mellett. Így épült fel az al-Rūmiyya néven ismert város. Aztán elszállította Antiochia népét, hogy ott lakjanak. Amikor beléptek a városkapun, minden ház lakói odamentek, ami leginkább hasonlított az antiochiai otthonukhoz. Aztán Hiraql városába¹⁴⁸ ment, és meghódította, majd Alexandriába, és a császár engedett neki, és váltságdíjat vitt neki.

Aztán eltávozott Bizáncból, a kazárok felé indult, és bosszút állt rajtuk, megbosszulta azt a sok gonosztettet, amit az alattvalói között követtek el. Majd Áden felé ment, és megerősítette ott a tengerpart egy részét, két hegy között, sziklakkal és vasoszlopokkal. Aztán elment a heftalitákhoz, hogy megbosszulja rajtuk Fayrūz vérét, azután, hogy elvette a *ḥāqān* lányát, és segítséget kért tőle. Így hát hozzájuk ment, megölte királyukat, gyökerestül kiirtotta a családját, Balḥon is túlhaladt, és azon, ami mögötte van; katonáit Fargānában táboroztatta le. Aztán elment al-Madā'inba, és egy csoportot küldött Etiópiába a Daylamba való sereg élén. Titokban megölték az etiópot¹⁴⁹ Jemenben. És győztesen, győzedelmesen maradt, valamennyi vezér félté őt. Palotájához járultak a türkök, a kínaiak, a kazárok és a hozzájuk hasonló népek küldöttségei.

148 A Hiraql név Hérakleioszra (575–641) utal, azonban Hérakleiosz később élt. Valójában Jusztiniánosz városa, Edessza (al-Ruhā). L. még 78. lábjegyzet.

149 Abrahát. Abraha: l. 80. jegyzet.

I. kötet, 378–379. o.

فاجتمع إلى موسى ثمانية آلاف من تميم وقيس وربيعة واليمن. فقال له ثابت: سر حتى تقطع النهر فتخرج يزيد بن المهلب من خراسان ونوليك فإن طرخون ونيزك والسييل وأهل بخار معنا. فهم أن يفعل فقال له نصحاؤه إن ثابتا وأخاه خائفان من يزيد وإن أخرجت يزيد عن خراسان توليا الأمر وغلباك على خراسان فأقم بمكانك. فقبل رأيهم وأقام بالترمز وقال لثابت: إن أخرجنا يزيد قدم عامل عبد الملك ولكننا نخرج عمال يزيد من وراء النهر ما يلينا ونحصل لنا ما وراء النهر فنأكلها. ورضى ثابت وأخرج عمال يزيد من وراء النهر وحملت إليهم الأموال فقوى أمرهم. وانصرف طرخون ونيزك والسييل وأهل بخارى إلى بلادهم وتدبير الأمر كله لثابت وحرث والأمير موسى ليس له غير الاسم. فآلح أصحاب موسى عليه في الفتك بثابت وحرث فأبى وقال ما كنت لأعدر بهم. فبيناهم على ذلك إذ أخرجت عليهم الهياطة والتبت والترك في سبعين ألفا لا يعدون الحاسر.

És Mūsānál nyolcvanezren gyűltek össze a Tamīm,¹⁵⁰ Qays¹⁵¹ és Rabī‘a¹⁵² törzsekből és Jemenből. Tābit így szólt hozzá: „Menj, amíg átkelsz a folyón, és üzd ki Yazīd ibn al-Muhallabot¹⁵³ Ḥurāsānból, s akkor mi téged nevezünk ki kormányzónak! Tarḥūn, Nizak,¹⁵⁴ al-Sayl¹⁵⁵ és Buḥārā népe velünk van.” Ő így is tervezett tenni, de tanácsadói azt mondták neki: „Tābit és bátyja félnek Yazīdtól, és ha kiűzöd Yazīdot Ḥurāsānból, akkor átveszik az irányítást, és átveszik tőled a hatalmat Ḥurāsān felett, úgyhogy maradj a helyeden.” Elfogadta véleményüket, al-Tirmīdiben maradt, és így szólt Tābithoz:

„Ha kiűzzük Yazīdot, akkor jön ‘Abd al-Malik¹⁵⁶ kormányzója, de [ha] Yazīd kormányzóit kiűzzük Transoxániából,¹⁵⁷ amely határos velünk, megszerezzük

150 Banū Tamīm, a 6. században Arábia középső és keleti részén éltek. Az iszlám eljövetele után hamar kapcsolatba kerültek Muḥammaddal, de nem tértek át azonnal az iszlám vallásra. A hódítások korában az egész Arab-félszigeten letelepedtek, sőt egy részük Észak-Afrikában is.

151 Qays ‘Aylān az ún. északi arabság egyik ágának, a Muḏarnak egy aldivíziója, törzsszövetség.

152 A Muḏar mellett a másik jelentős észak-arab törzsszövetség.

153 Az omajjád korban Ḥurāsān provinciájának kormányzója.

154 Dinasztikus név. A dinasztia feltehetően a heftaliták birodalmának felbomlása után, 560 körül jelent meg. Tuḥaristān déli részén pedig több, Tarḥān Nizak nevű uralkodó jelenik meg az arab történetírásban, a 650–710 közötti hódítások idején.

155 Yāqūt szerint al-Yamāma közelében, al-Rabābon belüli hely neve.

156 ‘Abd al-Malik ibn Marwān, az ötödik omajjád kalifa (685–705). Egyesítette, megerősítette a birodalmat, reformokat hajtott végre a kormányzati rendszerek és a pénzürmék területén.

157 A térség arab neve *mā warā’ al-nahr* „ami a folyón túl van”. Az Oxus folyó arab neve: Ġayḥūn, ma Amu-darja.

magunknak Transoxániát, és birtokba vesszük a javait.” Tābit örült ennek, és kiűzte Yazīd kormányzóit Transoxániából, odavitték hozzájuk a vagyont, és irányításuk megerősödött.

Tarhūn, Nizak, al-Sayl és Buḥārā népe elment, [visszatértek] hazájukba. Így az egész hatalom irányítása Tābithoz és Ḥurayṯhoz került, és Mūsā csak névleg volt parancsnok. Ezért Mūsā társai ragaszkodtak Tābit és Ḥurayṯ meggyilkolásához, de ő visszautasította, és így szólt: „Nincs szándékom elárulni őket.” Miközben ez zajlott, kivonultak ellenük a heftaliták, a tibetiek és a türkök hetvenezren, megszámlálhatatlanul sokan, sisak és páncél nélkül. [...]

I. kötet, 403.

[غزو خراسان]

وخرج عبد الله بن عامر من البصرة في هذه السنة وهي سنة إحدى وثلاثين غازيا إلى خراسان. ففتح نيسابور وطوس ونسّا حتى بلغ سرخس وعلى مقدّمته الأحنف بن قيس. فلقية الهياطلة وهم أهل هراة فهزمهم الأحنف

Ḥurāsān lerochanása

‘Abd Allāh ibn ‘Āmir kivonult Baṣrából ebben az évben, vagyis [a hidzsra] harmincegyedik évében, és betört Ḥurāsānba. Meghódította Nīsābūrt, Tūst és Nassāt, amíg el nem érte Saraḥsot. al-Aḥnaf ibn Qays volt előőrsének élén. Összecaptak vele Harāt lakói, a heftaliták, de al-Aḥnaf legyőzte őket.

Al-Ta‘ālibī, ‘Abd al-Malik ibn Muḥammad (meghalt 1038)¹⁵⁸

***Ġurar aḥbār mulūk al-furs wa-siyarihim*¹⁵⁹ – A legjobb részek a perzsák királyainak történetéből és életrajzaiból**

Kiadás: Hermann Zotenberg (éd.): *Histoire des rois des Perses*. Imprimerie nationale, Paris, 1900.

498-499. o.

ملك هرمز بن سابور

كان يقال له هرمز البطل لشدة بأسه وشدة مراسه وتحجيلة الخيل بدماء أعدائه واتخاذها من هاماتهم قلانس لرماحه ولم يكن له من الرأي الثاقب والتدبير الصائب ما لابييه وجده [...] ولما أخذ مكانه من سرير الملك وتحلى بالتاج أذن للخاص والعام فدعوا له وقال خطيبهم إن جدك وأباك قد أبقيا فينا من آثار النعمة والخصب والأمن ما نعجز عن شكره وجمعا أمروا بعد تفرقها وألفا أهواءنا بعد تشتتتنا وأغمدنا عنا سيوف الأعداء ومهدا لنا فرش الآلاء وقد أفضى الأمر إليك بفضل الله عليك والبلاد آمنة والدهماء ساكنة والجنود وافرة والأموال جمة والأرض عامرة ولك فيهما أسوة وبهما قدوة فأجابهم بالإيجاب وإحسان الضمان ثم أنه وفي بالوعد وتقبل أردشير وسابور في العدل وبنى بالأهواز مدينة رام هرمز وبنى دسكرة الملك وغزا الهياطلة وهم السغد وقهرهم وألزمهم الضريبة ونصب على حدهم صخرة لا يتجاوزونها وقفل إلى إصطخر ويقال إلى المدائن فاختضر بها وكانت مدة ملكه أقل من سنتين

Hurmuz ibn Sābūr¹⁶⁰ uralkodása

Szokás volt Hős Hurmuznak nevezni nagy bátorsága és hatalmas ereje miatt, s mert a lovakat ellenségei vérével festette meg, és a fejüket lándzsái hegyére tűzte. Nem volt olyan éles látásmódja, és megfelelő irányítása, amilyennel apja és nagyatyja rendelkezett. [...] Amikor elfoglalta helyét a királyi trónon, és felvette a koronát, meghallgatta az előkelőket és a közembereket, ők pedig kifejezték neki jókívánságaikat, szószólójuk pedig így szólt: „Nagyapád és apád a kegyelem, a termékenység

¹⁵⁸ Arab származású, sokoldalú író, különösen antológiáiról, epigrammagyűjteményeiről híres. Nisābūrban született, élt. Abū Bakr al-Ḥwārizmī tanítványa, maga is tanított később. Sokat utazott, világot látott. Prózában és versben is alkotott, kortársvers-antológiái (*Yatimat al-dahr* és *Tatimmat al-Yatīma*) mellett írt szótárt, útleírást, értekezett a Koránról, írt királytükört és történelmi művet is. Leggyakrabban Abū Manšūr al-Ta‘ālibī néven hivatkoznak rá.

¹⁵⁹ Krónika az iszlám előtti perzsa dinasztiákról.

¹⁶⁰ Hormozd nem fia, hanem testvére II. Šāpurnak (307–379).

és a biztonság nyomait hagyták köztünk, amelyeket nem tudunk megköszönni. Egységet teremtettek, és így irányítottak a szétszórtság után, kívánságainkat pedig egyesítették a korábbi megosztottságunk után. Elfordították rólunk ellenségeink kardjait, megvetették nekünk az áldások ágyait. Az irányítás most hozzád került Isten irántad való kegyelméből. Az ország biztonságban van, az emberek nyugalomban vannak, a katonák sokan vannak, a vagyon bőséges, a föld termékeny. Számodra apád és nagyatyád követendő példa és mintakép.” Egyetértését fejezte ki nekik, megfelelő biztosítékot adva. Majd megtartotta ígértét, és igazságosságban követte Ardašīr és Sābūr példáját. Al-Ahwāzban megépítette Rāmhurmuz városát, és megépítette Dastgerd al-Malikot. Lerohanta a heftalitákat – ők a szogdok –, leigázta és adófizetésre kötelezte őket. Határukon felállított egy sziklát, melyen túl nem volt szabad lépniük, majd visszavonult Iṣṭaḥrba, de azt is mondják mások, hogy al-Madā’inba, ahol meghalt. Uralkodása kevesebb mint két évig tartott.

529–530. o.

ذكر ما أجرى عليه سابور سائر أموره
ثم أنه أقبل على العمارات وابتناء المدن فبنى مدينة خرة سابور بالاهواز وهي مدينة السوس
وبني مدينة فيروزسابور بالسواد وهي الأنبار وبنى خراسان نيسابور وهي أبرشهر وبنى
بالهند فرشابور وصرف أكثر همه بعد ابتناء الأمصار إلى احتقار الأنهار وعقد الجسور
والقناطر واستحدث القرى والساكن واسطاح العرب فأسكن كلا من سباياهم ما يوافق بلادهم
من الأرضين فأسكن بني تغلب دارين وعبد القيس وقبائل من تميم حجر وبكر بن وائل كرمان
وبني حنظلة توج من كور فارس وأسكن وجوهم مدينته المستمأة فيروزسابور ثم أنه قضى
حاجة في نفسه من غزو الروم فصار حتى أوقع بأهل سنجار وبصرى وطوانة وأمد وسبي منها
خلقا كثيرا فأسكن بعضهم تستر والسوس وصيرهم بهما حاكاة الديباج والخز ثم لما فرغ من أمر
العرب والروم صار إلى خراسان وطخirstان وطالعهما ونفى الترك وطردهم الهياطلة عنهما
وكتب ملوك السند والهند في مطالبتهم بالضرائب فالتزموها وأذعنوا لأوامره ولاطفوه بالهدايا
والأموال ثم كر راجعا إلى فارس والاهواز وقد أعطل وسأت عليه آثار الأسفار التي تقاذفت
به فضعف جسمه ووهن عظمه وكل بصره فقال له موابتته ومرازبته إن فينا من هو أسن من
الملك بأعوام كثيرا ولم يؤثر فيه علو السن بعض ما أثر في الملك ولكنه أتعب نفسه في الأسفار
والحروب ومقاساة الخطوب

Annak említése, hogyan intézkedett Sābūr a többi dolgában

Utána építkezésbe kezdett, és városok felhúzásába. Megépíttette Ḥurra-Sābūr városát al-Ahwāzban, ez pedig Sūs városa; megépítette Fayrūz-Sābūr városát

al-Sawād területén,¹⁶¹ vagyis al-Anbärt. Megépítette Ĥurāsānban Nisābürt, vagyis Abaršahrot. Felépítette Faršābürt Indiában. A városok megépítése után leginkább folyók [medrének] kiásására, fa- és kőhidak építésére, falvak és városok létrehozására törekedett. Mivel ki akarta békíteni az arabokat, ezért a közülük származó foglyait odatelepítette, ami a földjei közül megfelelt országuknak. A Taglib törzset¹⁶² Dārīnban telepítette le, az ‘Abd al-Qays törzset¹⁶³ és a Tamīm egyes törzseit Ĥaġarban, a Bakr ibn Wā’il törzset¹⁶⁴ Karmānban, a Ĥanzala törzset¹⁶⁵ a Fārs tartománybeli Tawwāġban,¹⁶⁶ és jelentős személyiségeiket a Fayrüz-Sābūr nevű városban. Majd megvalósította legbensőbb vágyát, hogy lerohanja Bizáncot, és eljutott addig, hogy megtámadja Singār, Bošrā, Tuwāna és Āmid népét, sokakat foglyul ejtett közülük. Egy részüket aztán Tustarban és Sūsban telepítette le, és ott megtette őket brokát- és selyemszövőknek. Majd mikor végzett az arabok és a bizánciak ügyével, Ĥurāsānba és Tuĥayristānba¹⁶⁷ ment, és megvizsgálta a két tartomány állapotát. Kitiltotta onnan a türköket, és elűzte a heftalitákat. Levelet írt Sind és India királyainak, adót követelve tőlük, melyet ők vállaltak, és engedelmeskedtek parancsainak, ajándékokkal és pénzzel kedveskedtek neki. Már

161 Irak középső része, sokáig a Perzsa Birodalom éléstára.

162 Banū Taglib, más néven Taglib ibn Wā’il, arab törzs, mely eredetileg az arabiai Naġd területén élt, majd a 6. századtól Mezopotámiában. Az iszlám előtt a leghatalmasabb és legbefolyásosabb törzsek egyike volt. Háborúztak a Bakr törzsszel, al-Ĥīra laĥmida uralkodóival. A törzs felvette a monofizita kereszténységet. Eleinte a korai muszlimok ellenfeleiként léptek fel, de a későbbiekben, az omajjád uralom alatt már fontos birodalmi szerepet töltöttek be. Az abbászida korszakban a törzs nagy része áttért az iszlámra.

163 Kelet-arábiai törzs. Igen korán Baĥrayn szigetén és a közeli partvidékeken telepedtek le. Gyakorta támadták meg Iránt, ezért pl. II. Šāpūr (309–79) egyik első dolga a megbüntetésük volt. Uralkodása későbbi szakaszában a törzs egy részét Kermān provinciába telepítette. Az iszlám eljövetele előtt a törzs tagjai keresztények voltak. Az arab hódítások idején ismét átkeltek a Perzsa-öblön, és számos rajtaütést mértek Irán déli részére. A 700-as években nagy számban kísérték Qutayba ibn Muslimot a ĥurāsāni hadjáratára.

164 Más néven: Banū Bakr. Az iszlám eljövetele előtt hosszasan háborúztak a Taglib törzsszel. Eredeti lakóhelyük a Naġd, de kevéssel az iszlám megjelenése előtt jelentős számban vonultak Mezopotámiába, az Eufrátesz mellé; jelenlétüket őrzi Diyār Bakr (Diyarbakır) neve is. Muĥammad idejében a törzs számos ütközetben vett részt.

165 Banū Ĥanzala ibn Mālik, az Arab-félsziget lakói voltak, a Tamīm törzs egyik ágát alkották.

166 Tawwāġ vagy más alakban: Tawwāz Fārs régió egy városa volt, a Šāpūr folyó közelében, a Perzsa-öböltől 65 km távolságra. Pontos helye nem azonosított.

167 Tuĥayristān alakváltozata.

betegén tért vissza Fārsba és al-Ahwāzba, megmutatkoztak rajta az utazások rossz hatásai, melyek összetörték. Elgyengült a teste, elerőtlenedtek a csontjai, és romlott a látása. A *mūbadj*ai és *marzubān*jai azt mondták neki: „Van közöttünk, aki több évvel idősebb a királynál, de nem hagyott rajta a magas kor nyomot részben sem annyira, mint a királyon. Mert ő kimerítette magát az utazásokban és háborúkbán és a nehézségekben.”

578–583. o.

واستوسق له الملك وأطاعه الملوك سوى خشنواز ملك الهياطلة ببلخ وطخارستان فسار بجنوده نحو خرسان وأراد أن يختصر الطريق إلى العدو فيضرب عليه ضربة فجأة فركب المفازة اعتسافاً وأخطأ ادلاؤه الطريق حتى قتل العطش كثيراً من عسكريه واضطر إلى المسير في حال القلة والذلة بمن نجا معه إلى عدوه والنزول إلى حكمه في المسالمة والمعاهدة والمعاهدة على أن لا يعود إلى بلاده ولا يبعث إليها طائفة من جيشه إليها طائفة من جيشه ولا يتعرض لطرف من أطرافه وكتب له بذلك كتاباً أشهد فيه على نفسه حتى أفرج له عن طريقه فأنصرف فيروز إلى بلاده وفي صدره بلابل تدور ومراجل تقور

[Fayrüz] uralma megszilárdult. Engedelmeskedtek neki a királyok, kivéve Ḥašunwāzt,¹⁶⁸ a balḥi és ṭuhāristāni heftaliták királyát. Ezért seregeivel Ḥurāsān ellen vonult. Szerette volna lerövidíteni az utat az ellenség felé, s meglepetésszerűen rajtaütni, ezért a sivatagon haladt át, de eltévedt, és vezetői elvették az utat, olyannyira, hogy seregeiből sokan szomjan haltak. Rákényszerült, hogy jelentéktelen és megalázott állapotban vonuljon az ellenséghez azokkal, akik vele együtt megmenekültek; s hogy megállapodjék, annak döntése szerint, a békekötésben, és megegyezzen vele abban, hogy nem tér vissza többé annak országába, nem küld oda seregéből csapatot, s nem vonul egyik határa ellen sem. Erről [Fayrüz] írást adott neki, melyben esküvel kötelezte magát. [Ḥašunwāz] útjára engedte, Fayrüz pedig elvonult saját országába, de bensejét fájdalom marcangolta, és forrt a dühtől.

¹⁶⁸ Aḥšunwār/z alakváltozata.

معاودة فيروز بلاد الهياطلة

ثم أن فيروز لم يتنهأ بعيشه مع انصرافه من طخارستان على تلك الجملة فحملته الأنفة والحمية على الغدر ونقض العهد ومعاودة خشنواز للحرب فأجمع المسير إليه وأخذ الأهبة لمغالبة فنهاه وزراؤه ومرابطته عن البغي وحذروه عاقبة النكت فأبى ألا تماديا في هواه فعل من أضله عماه وظلت به قدماه ونهض في عسكره من الأهواز يغذ السير إلى بلاد خشنواز حتى حاذى معسكره فأرسل إليه خشنواز في تقبيح فعله وتقييل رأيه وتوبيخه على اجتلاب العار واجتذاب النار بنقض ميثاقه فلم يعره سمعا ولم يرفع له طرفا وأصر على منابذته ومخالفته ومكافحته ونص على يوم محاربه فحفر خشنواز خلف معسكره خندقا عرضه عشر أذرع وعمقه عشرين ذراعا وستره بخشب ضعاف وسواه بالتراب ثم برز يوم الميعاد للقتال فلما تصاف الفريقان أرسل خشنواز إلى فيروز يسأله أن يخرج إليه فيما بين الصفين ليفاوضه فيما لا يتسع له غير المشافهة فخرج إليه وتواقف بحيث لا يسمع العسكران كلامهما فلم يدع خشنواز ممكنا من التلطف له والتضرع إليه وتحذيره مغبة البغي والإصرار والأخذ معه بسنة الأعداء ثم قال أعلم أنه ليس يدعوني إلى ما تسمع من مقاتلي ضعف أجده في نفسي ولا قلة من جنودي ولكني أحببت أن أزيد بذلك عليك احتجاجا واستظهارا وأزداد به للنصر والمعونة من الله استجابة فأجاب فيروز بترك الإجابة وانصرفا يومهما وعاودا الحرب من الغد فلما تصاف الجيشان أخرج خشنواز الصحيفة التي كان كتبها له فيروز فرفعها على رأس رمح لينظر إليها عسكر فيروز فيعرفوا غدره وبغيه ويتخرجوا من متابعتة على رأيه وكان من مع فيروز معذرين وفي القتال معه غير مستبصرين فلما تصاول الجيشان لم يلبثوا إلا قليلا حتى انهزم أصحاب فيروز واضطر فيروز إلى الانهزام معهم وأمر خشنواز أصحابه بأخذ الطريق عليهم والجلاءهم إلى عبور الخندق المغطى ففعلوا وحين وطئه أصحاب فيروز أنهار بهم فتساقطوا فيه وتراكبوا وتراكموا وفيهم فيروز وتمكن منهم الهياطلة فهطلتهم سماء النعمة ولم ينج منهم إلا شردمة واقتر حشنواز عن ناب الاهتزاز وقال هذا جزء من طغي وبغي واستولى على أثقال فيروز وأمواله وخواصه وأعيان مرابطته وحاشيته إلى أن لحق به سوخرا مرزبان سجستان وزابلستان في عسكره وراسله في الأسجاح عند القدرة ونهاه عن بلوغ أقصى الغاية وخيره بين الإفراج عمن وعما في يده وبين الاستعداد للمحاربة فاختر النزل عند حكمه وسلم إليه الأسرى كلهم وفاز بالغنائم فانصرف بهم سوخرا إلى المدائن فشكره الوجوه والأعيان وحمدوا أثره وأعظموا خطره وفوض إليه بلاش بن فيروز إصبهذية العراق وفارس ولم يزل أثيرا عنده وكان ملك فيروز سبعا وعشرين سنة

Fayrüz új hadjárata a heftaliták országa ellen

Fayrüz nem tudta élvezni az életet azután, hogy Tuhāristānból így vonult el, ezért a felháborodás és a harag hitszegésre, az egyezés megszegésére, valamint arra vezette, hogy harcba szálljon Ḥašunwāzzal. Elhatározta, hogy ellene vonul, előkészületeket tett, hogy Ḥašunwāz fölibe kerekedjék, jöllehet wazīrjai és mar-zubānjai lebeszéltek a hitszegésről, figyelmeztették az esküszegés következmé-

nyére. Ő azonban szenvedélyéhez ragaszkodva kitartott amellett, hogy úgy cselekedjék, mint akit tévútra vezetett az elvakultsága, de tovább vitték a lábai. Csapatái élén elindult al-Ahwāzból, sietve Ḥašunwāz országa ellen tartva, míg csak el nem érte annak táborát. Ḥašunwāz üzenetet küldött neki azzal, hogy rossznak tartja, amit cselekedett, hibásnak a gondolkodását, s elítéli szégyentelenségét, és hogy a tűzzel játszik azáltal, hogy megszegi a szövetséget. De Fayrūz nem hallgatott rá, nem hatott rá az üzenet, sőt kitartott hadüzenete, ellenségesége és harci szándéka mellett, készült az összecsapás napjára. Erre föl Ḥašunwāz egy árkot ásott tábora mögött, melynek szélessége tíz könyök, mélysége húsz könyök. Vékony faágakkal takarta le, elegyengette felszínét földdel. Majd megjelent az ütközet számára kijelölt napon, s amint a két fél felsorakozott, Ḥašunwāz Fayrūzhoz küldött, hogy megkérje, lépjen elő hozzá a két sor között, hogy tanácskozhasson vele arról, amit csak szóban tud elmondani. Ki is ment hozzá, és megállt úgy, hogy ne hallhassa a két sereg a beszédjüket. Ḥašunwāz továbbra is lehetségesnek tartotta, hogy kedves legyen irányában, és kérlelje őt, figyelmeztesse a tisztességtelenség és csökönyösség következményeire, és hogy vele együttműködjön a megbocsájtás szokása szerint. Majd azt mondta: „Tudd meg, arra, mit abból hallasz, amit mondok, nem gyengeség hív, melyet magamban találok, sem pedig katonáim alacsony száma, hanem szeretnék meggyőzni és elővigyázatosságra inteni, hogy ezáltal méltóbb legyek arra, hogy támogatást és segítséget kérhessek Istentől.” Fayrūz válaszra sem méltatta. Mindkettő még aznap visszament [a seregéhez], másnap tértek vissza harcolni. S amint a két sereg felsorakozott, Ḥašunwāz elővette a lapot, melyet még Fayrūz írt neki, magasra emelte egy lándzsa hegyén, hogy Fayrūz serege láthassa, és megismerhessék hitehagyását és tisztességtelenségét, és szégyelljék, hogy Fayrūz véleményét követik. Fayrūz táborában voltak olyanok, akik kimentették magukat [a harc alól], és olyanok, akik gondolkodás nélkül vele együtt harcoltak. Amint a két sereg összecsapott, Fayrūz társai rövid idő után menekülni kezdtek, és velük együtt Fayrūz is menekülni kényszerült. Ḥašunwāz azt parancsolta társainak, hogy állják el az útjukat, és kényszerítsék őket arra, hogy a befedett árkon át menjenek. Így is tettek, és amikor Fayrūz társai ráléptek, beszakadt alattuk, ők pedig beleestek. Összetörték magukat, és egymás hegyére-hátára kerültek. Köztük volt Fayrūz is. Hatalmukba kerítették őket a heftaliták, és a menny büntetést záporozott rájuk.

Senki sem menekült meg közülük, csak egy kis csoport. Ḥašunwāz rázkódott a nevetéstől, és azt mondta: „Ez a büntetése annak, aki igazságtalanul és tisztességtelenül viselkedett.” Megtartotta Fayrūz málháját és vagyonát, válogatott embereit és kiválasztott *marzubānj*ait és jegyzékeit, amíg el nem jött hozzá Sūḥrā, Siġistān és Zābulistān *marzubān*ja a két tartomány seregeinek az élén, és üzent neki, felszólítva őt, hogy mutasson mértékletességet a győzelemben, és buzdította, hogy ne tegyen szélsőséges lépéseket, és felkínálta, hogy válasszon aközött, hogy elenged mindent és mindenkit, ami és aki a kezébe került, és aközött, hogy háborúra készüljön. Ḥašunwāz azt választotta, hogy elfogadja döntését, és átadta neki az összes foglyot, [Sūḥrā] visszaszerezte a prédát, és eltávozott velük al-Madā'inba. Köszönetet mondtak neki a nemesek és az előkelők, és dicsérték eredményeit, magasztalták jelentőségét. Balāš ibn Fayrūz rábízta al-'Irāq és Fārs katonai parancsnokságát, és mindvégig befolyásos maradt alatta. Fayrūz huszonhét évig uralkodott.

590–594. o.

ملك جاماسف بن فيروز وهرب قباذ من حبسه إلى ملك الهياطة
لما ملك جاماسف وتوج وكان مبخوس الحظ من شعاع السعادة الإلهية أمر قبل كل شيء بحبس قباذ وتقييده وتسليمه إلى برزمهر بن سوخرا ومراده من ذلك أن يأخذه بثائر أبيه فينشفي منه ويتحكم فيه وكان برزمهر أعقل من أن يقدم على قتله أو يجهل أن دماء الملوك لا يسلم على إراقتها أحد كاننا من كان فعدل عن مخاشنته إلى ملاينته وعن إضمار السوء له إلى اعتقاد الجميل فيه وأقبل على خدمته ومكارمته وملاطفته فتعجب قباذ من كرمه وحسن شيمه وندم على اتلاف والده واعتذر إليه طويلا وضمن له جميلا ونص به وأنس منه رشدا وسأله إن يتم إحسانه إليه بالفراج عنه في خفية من جاماسف والقواد فأجابه إلى مراده وواطأه على أن يطلقه ويزيح عله ويصل جناحه في المسير إلى ملك الهياطة للاستنجاد على جاماسف ثم أنه فعل ذلك كله واعد ما يصلحه وسرى به في طائفة من الفرسان والشجعان واستقلت بهم الركاب في ضمان الحزم والاحتياط فلما بلغوا أسفرائين من كور نيسابور نزلوا على دهقانها فلمح قباذ ابنته فمال إليها ورسم لبرزمهر خطبها إلى أبيها فخطبها لقباذ ومنى الدهقان كل جميل فاجابه وزوجه بها وزوجها إليه في داره فازداد حبا لها وأعطاه عقد جواهر ملوكية ومكث عندها أسبوعا ثم أنه وضعها وادعها أبويها وسار في أصحابه حتى ألم بملك الهياطة فهطلته سماء إحسانه وإكرامه وتوفر حظه من إفضاله وإنعامه وقال لقباذ يا ملك الملوك أن خير الخير أعجله والآفات في التأخيرات وإذ قد شرفتني بالتجائك إلى واستعانتك إياي واخترتني على خاقان فإني لن أجري بك في طريقه إذ أطال احتباسك عنده بل أعجل تصريحك بالنجاح فقال له

قباد لا جرم أني لا أطلبك بالضرائب عن البلاد التي في يدك وأسوئك أياها ما عشت وأحسن مكافئك وأرفع منزلتك فضم إليه ملك الهياطلة عشرين ألفا من نخب رجاله.

[...]

Ġāmāsf ibn Fayrūz uralkodása és Qubād menekülése börtönéből
a heftaliták királyához

Amikor Ġāmāsf lett a király, és megkoronázták, és korlátozott mértékben osztályrészéül jutott az isteni fenség sugara, mindenekelőtt elrendelte, hogy börtönözzék be Qubādot, kötözzék meg, és adják át Barzmihr¹⁶⁹ ibn Sūhrának. Ezzel azt akarta, hogy amaz bosszút állhasson rajta apjáért, és úgy ítélkezzen felette, ahogy akar. De Barzmihr bölcsebb volt annál, hogy megölésére vetemedett volna, vagy hogy ne tudta volna, hogy a királyok vérét senki sem onthatja ki büntetlenül. Ezért ahelyett, hogy durván bánt volna vele, kedvesen viselkedett vele, és ahelyett, hogy rosszat gondolt volna róla, jó véleménye lett róla. Szolgálatába lépett, tisztelni kezdte, és kedvesen bánt vele. Qubād meglepődött megbecsülésén, jóindulatán, és megbánta, hogy kivégeztette atyját, és hosszasan mentegőztött neki. Jó bánásmódot ígért neki, amelyről írást is készített neki. Felfedezte benne, hogy helyes úton jár. Arra kérte, teljesítse ki iránta való jóságát azzal, hogy titokban elengedi Ġāmāsf és a vezetők [fennhatósága] alól. [Barzmihr] meghallgatta kívánságát, beleegyezett, hogy szabadon engedi, megszünteti gondjait, és odaadja neki [a hadserege egyik] szárnyát, hogy a heftaliták királyához mehessen, hogy Ġāmāsf ellen segítséget kérjen. Majd így is tett, előkészítette, amire szüksége volt neki, és egy csapat lovas és bátor harcos élén éjjel elindult vele, utóbbiakat tevék szállították az erő és tartalék biztosítékeként. Amikor elérték Asfarāʾint, Nisābūr kerületében, megszálltak a *dihqān*jánál. Qubād meglátta a lányát, hajlandóságot érzett iránta, ezért megkérte Barzmihrt, hogy kérje meg apjától, s ő meg is kérte Qubādnak, és minden szépet ígért a *dihqān*nak, aki meghallgatta, és leányát hozzáadta saját házában. Ő pedig egyre jobban szerette, és adott neki egy királyi ékkő-láncot. Nála maradt egy hétig, majd ott hagyta, rábízva őt szüleine, és társai élén addig ment, amíg el nem ért a heftaliták királyához. Az elárasztotta őt jótékonyágával és vendégszeretetével, bőven részesült

169 A Zarmihr alak változata.

jótéteményéből és kegyéből. Azt mondta Qubādnak: „Ó királyok királya, a jó legjobbika a leggyorsabb[an érkező jó]; a bajok a késedelmekben rejlenek. Lévén, hogy megtiszteltél azzal, hogy hozzám fordultál, és tőlem kértél segítséget, s engem választottál a *hāqān* helyett, nem cselekszem oly módon veled, ahogy azt ő tette, hiszen hosszan tartott téged börtönben magánál. Ehelyett sietve elősegítem sikeredet.” Qubād ezt mondta neki: „Természetesen nem követelek tőled adókat, s nem kérem a kezeden lévő országot, és meghagyom azt neked, amíg csak élek. Gazdagon megjutalmazlak, és magas rangra emellek.” A heftaliták királya adott neki húszezer válogatott embert. [...]

وسرحه بأحسن هيئة وأكمل عدة وكر قباذ راجعا إلى إيران شهر فلما نزل أسفرائين على الدهقان صهره نشر بمولود له لمتقع الأعيان على مثله فاستدعاه وقرت به عيناه وسمت كسرى فهو كسرى أنوشروان وأمر برزمهر بمسألة الدهقان عن عنصره فأخبره أنه من نجل أفريدون فامتلاً سرورا به [...] واستصحب كسرى وأمه إلى مركز عزه ومستقر ملكه

Nagy pompával és tökéletes felszereltséggel indította útnak. Qubād visszaindult, visszatérve Irānšahr felé, s mikor megszállt Asfarā'innál, a *dihqānn*ál, az tájékoztatta őt a hírről, hogy olyan gyermeke született, melyhez foghatót szem nem látott még. Erre ő magához kérette, és örvendeztek rajta szemei, és Kistrānak nevezte el. Ő volt Kistrā Anūširwān. Parancsot adott Barzmihrnek, hogy kérdezze ki a *dihqānt* származásáról. Ő pedig tájékoztatta, hogy ő Afrīdūn¹⁷⁰ leszármazottja. Megtelt örömmel [...]. Magával vitte Kistrāt és anyját uralma központjába, királyi székhelyére.

عود الملك إلى قباذ

لما أقبل قباذ من بلاد الهياطلة إلى إيران شهر مستظهرا بالجيش الكثيف توامر الأعيان والقواد فيما بينهم وتشاوروا فاستقرت آراؤهم على حقن الدماء وتسكين الدهماء بتسليم الملك إلى قباذ وفيهم جاماسف ومويزان موبذ فخدموه واعتذروا إليه وعادوا تمليكه ومبايعته على أن لا يمس جاماسف بسوء ولا أحدا من أركان الملك فضمن ذلك واستقر على سرير ملكه بالمدائن وخدمه جاماسف وملوك الأوسط والأطراف وصفا له الملك واستقام بحضرته الأمر وصرف جيش الهياطلة مكرمين ووفى لملكها بتسويغ الخراج والضريبة وشرفه بالخلة والهدية واستوزر

170 Vagy Farīdūn; Irán egyik első (mitikus) királya; uralmáról Firdawsī *Šāhnāme* című műve szól legrészletesebben.

برزمهر بن سوخرا وجزاه أحسن الجزاء وأخذ في العمارات وبني من المدن أرجان وقباذ
خرى وقباذيان وغيرها من البلدان وغزا الروم ففتح آمد وميفارقين وأسر وسبي والزم ملك
الروم الضريبة

A hatalom visszatérése Qubāḍhoz

Miután Qubāḍ a heftaliták földjéről Īrānšahr felé ment erős sereg támogatásával, a kiválóságok és a vezetők tanácskoztak a helyzetükről. Tárgyaltak, és arra a véleményre jutottak, hogy nem ontanak vért, és lecsendesítik a tömegeket azáltal, hogy átadják az uralmat Qubāḍnak. Köztük volt Ġāmāsf is és a *mūbadān mūbad*. Szolgálták őt, bocsánatát kérték, újra királyuknak vallották, és ismét hűséget fogadtak neki, azzal a feltétellel, hogy nem éri Ġāmāsfot baj, és mást sem a királyság támaszai közül. [Qubāḍ] biztosította őket erről, és beköltözött királyi rezidenciájába al-Madā'inban. Ġāmāsf és minden vazallus, aki közel s távol volt, szolgálta őt. Az uralkodásnak szentelte magát, s jelenlétében a kormányzás jó úton haladt. Visszaküldte a heftalita sereget, nagy tiszteletadással. Megtartotta királyuknak tett ígéretét, hogy nem szed földadót és egyéb adót. Megtisztelte egy palásstal és ajándékkal. *Wazīr*nak nevezte ki Barzmihr ibn Sūhrāt, és a legnagyobb jutalomban részesítette. Építkezésekbe kezdett, és a városok közül felépítette Arġānt, Qubāḍ Ḥurrāt, Qubāḍiyānt és másokat. Megtámadta Bizāncot, meghódította Āmidot, Mayyāfāraqīnt, foglyokat és rabokat ejtett, és Bizānc uralkodóját adófizetésre kötelezte.

***Kitāb al-i'ğāz wa-l-iğāz*¹⁷¹ – Az ékesszólás és tömörség könyve**

Kiadás: Maktabat al-Qur'ān, al-Qāhira, dátum nélkül.

66. o.

فیروز بن یزدجرد
من عمل ما يحب لقي ما يكره
وكان آخر ما تكلم به لما أشرف على الهلاك في حرب خشنوان ملك الهياطلة: من سل سيف
البغي قتل به ومن أوقد نار الفتنة كان وقودا لها.

Fayrūz ibn Yazdağird

Aki azt teszi, amit szeretne, azt kapja, amit nem szeretne.

S az utolsó, amit akkor mondott, mikor halálán volt Ḥuṣunwān,¹⁷² a heftaliták királya elleni háborúban: Aki kirántja a törvényszegés kardját, azzal ölik meg, és aki a lázadás tüzét gyújtja, az olajat önt a tűzre.

171 Prózai és versidézeteket tartalmazó retorikai mű, célja a tömörség ideáljának bemutatása.

Tíz fejezetből áll, a Korán és a *ḥadīṭ* retorikai alakzatjaival kezd, majd prózarészletekkel halad tovább, és anekdotákat sorol elő, melyekben retorikai alakzatok jelennek meg.

172 Aḥṣunwār/z alakváltozata.

Abū Nu‘aym al-Iṣbahānī (meghalt 1038)¹⁷³

*Tārīḥ Iṣbahān*¹⁷⁴ = *Aḥbār Iṣbahān – Iṣbahān története*

Kiadás: taḥqīq Sayyid Kasrawī Ḥasan, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1990.

I. kötet, 56. o.

ووقعت رقعة البيعة عند المسجد الذي على طرف ميدان سليمان وبنأوه باق إلى الساعة وتقدم الملك فيروز إلى أردسابور ابن آذرمانان الأصبهاني من فوره ذلك بإتمام بناء سورة مدينة جي وتعليق أبوابها فعزم فيروز على التحول من العراق إلى أصبهان ثم انتقض عزمه بخروجه إلى أرض الهياطلة وهالكه هناك

A hűségeskü területe annál a mecsetnél volt, amely a Sulaymān tér szélén van, s melynek építménye a mai napig fennáll. Fayrūz király rögtön előrevonult Ardasābūr ibn Āḍarmānān al-Iṣbahānihoz,¹⁷⁵ amint befejeződött Ġayy város falának építése, s kapuinak rögzítése. Fayrūz vágyott al-‘Irāq elhagyására és az Iṣbahānba menetelre, majd vágya megsemmisült azzal, hogy kivonult a heftaliták földjére, és ott meghalt.

173 Jelentős szunnita ḥadīṭ-tudós, teológus, életrajzíró, történész és jogtudós. Feltehetően perzsa származású.

174 Szűkebb, a címben is említett körre terjedő történelmi mű.

175 Āḍaršāpur ibn Āḍarmānān (vagy Āḍarbānān), százánida nemesember, Pērōz kortársa.

Al-Bīrūnī, Muḥammad ibn Aḥmad
(meghalt 1048)¹⁷⁶

Tahqīq mā li-l-Hind min maqūlāt maqbūlāt fī l-‘aql aw marḍūlāt
– *Annak a megvizsgálása, hogy értelmünk mit fogad el és mit utasít el abból,*
amit Indiáról mondanak

Kiadás: Hrsg. Eduard Sachau, Trübner, London, 1887.

150-156. o.

بلاد واسطة المملكة ونواحيها على ما في باج پران
وأما الذين في المشرق
وأما الذين في الجنوب
والذين في المغرب
هونَ
والذين في الشمال
أسماء البلاد لصورة السلخفة من كتاب سنكهت برامهر
أسماء البلاد والنواحي في واسطة المملكة
والذين في المشرق من سنكهت
والذين هم في أكنى [ما بين المشرق والجنوب] من سنكهت
والذين هم في الجنوب من سنكهت
والذين هم في نيرت [ما بين الجنوب والمغرب] من سنكهت
والذين هم في المغرب من سنكهت
والذين هم في بابب [ما بين المغرب والشمال] من سنكهت
والذين في الشمال من سنكهت
هونَ
والذين في ايشن [ما بين الشمال والمشرق] من سنكهت

176 Iránból, Ḥwārizmból származó tudós. Jártas volt a természettudományokban, matematikában, csillagászatban, emellett történészként és nyelvészként is alkotott. 1017-ben a gaznavida Maḥmūd szultán udvari asztrológusa lett, s ebben a minőségében kísérte el a szultánt indiai hadjárataira is.

A középső királyság országai és tartományai a Bāḡ Prān¹⁷⁷ szerint ...

A keleten élő népek: ...

A délen élő népek: ...

A nyugaton élő népek: ...

hūna

Az északon élő népek: ...

Az országok nevei teknős formában Brāhmihir *Sankaht*¹⁷⁸ című könyve szerint:

A középső királyság országai és tartományai: ...

A keleten élő népek a *Sankaht* szerint: ...

Az Agniban¹⁷⁹ [délekeleten] élő népek a *Sankaht* szerint: ...

A délen élő népek a *Sankaht* szerint: ...

A Nayritben¹⁸⁰ [délnyugaton] élő népek a *Sankaht* szerint: ...

A nyugaton élő népek a *Sankaht* szerint: ...

A Bāyban¹⁸¹ [északnyugaton] élő népek a *Sankaht* szerint: ...

Az északon élő népek a *Sankaht* szerint: ...

hūna

Az Īšanban¹⁸² [északkeleten] élő népek a *Sankaht* szerint: ...

315. o.

وقال إذا انقض منقض معتزلة على ذنب المذنب زالت السلامة وفسدت الأمطار والأشجار
المنسوبة إلى مهاديو ولا فائدة في تعديدها لأنها غير معهودة الاسم والجسم عندنا واضطربت
الأحوال في مملكة جور وسط وهون والصين

177 Vāyu-Purāṇa, szanszkrit nyelvű szöveg, a hinduizmus tizennyolc főbb Purānájának egyike. Kozmológiáról, istenek és királyok genealógiájáról, mitológiáról, földrajzról és csillagászat-ról szól.

178 Utalás Varāhamihira (505 k. – 587 k.) indiai tudós egyik legjelentősebb, Indiáról szóló enciklopédikus művére, melynek címe *Bṛhatsamhitā*.

179 Āgneya, amelynek őrzője Agni. Tekintettel arra, hogy a köztes égtájakra nincs egyetlen arab szó, ezért ezeknél al-Birūnī először a hindu mitológiai hagyomány alapján használt neveket adta meg az általa helyesnek vélt alakokban.

180 Nairṛtya.

181 Vāyavya.

182 Īšānya.

És [Varāhamihira] azt mondta: „Ha leesik egy hullócsillag, beleütkezve egy üstökös farkába, akkor nem lesz többé biztonság, az esők és a Mahādibūnak¹⁸³ szentelt fák jótékony hatása megszűnik. Utóbbiakat haszontalan lenne előszámlálni, mivel nevük és lényegük ismeretlen számunkra. [Ez esetben] a Ğūr,¹⁸⁴ a Siṭ,¹⁸⁵ a Hūna és Šīn¹⁸⁶ birodalmában zavarossá válnak a viszonyok.”

183 Mahadeva.

184 Csola dinasztia, tamil uralkodóház, uralma főleg India déli részére terjedt ki a 13. századig, hatalma csúcspontja a 10–11. században volt.

185 Nem biztosan azonosított név, talán Sita: elképzelhető, hogy a Gangesztől északra fekvő Videha területre gondol, melynek egyik uralkodója Sita hercegnő (Rama felesége, a *Ramayana* című eposz hősnője) apja volt.

186 Kína.

Ibn Ḥazm, ‘Alī ibn Aḥmad (meghalt 1064)¹⁸⁷

***Kitāb Ġawāmi‘ al-sīra wa-ḥams rasā’il uḥrā*¹⁸⁸ – A Próféta életrajának
tömör összefoglalása és öt másik értekezés**

4. *Ġumal futūḥ al-islām ba‘da Rasūl Allāh ṣallā Allāh ‘alayhi wa-sallam*
– 4. Az iszlám összes hódítása a Próféta után

Kiadás: taḥqīq Iḥsān ‘Abbās, Dār al-Ma‘ārif, al-Qāhira, 1990.¹⁸⁹

348–349. o.

فتح سجستان وكابل وجه عبد الله بن عامر الربيع بن زياد الحارثي إلى سجستان ففتح زرنج قاعدة سجستان وكثيرا من أعمالها ثم أتبعه ابن عامر بعبد الرحمن بن سمرة بن حبيب بن عبد شمس وله صحبة ففتح أكثر سجستان. حتى بلغ الداور من أعمال السند وفتح بست وجابلسان ثم تخيل أمر سجستان فبعث إليهم عبد الله بن عامر أيام ولايته لمعاوية عبد الرحمن بن سمرة أيضا ففتحها وفتح كابل.

أمر خراسان: غزا عبد الله بن بديل بن ورقاء من قبل أبي موسى الأشعري في أيام عمر فبلغ الطبسين فخرج قوم من أهلها فأتوا عمر بن الخطاب فصالحوه. ثم غزا عبد الله بن عامر خراسان سنة ثلاثين أيام عثمان فبعث الأحنف على جيش ففتح قوهستان وهزم الهياطلة ثم صالح ابن عامر نيسابور وأعمالها. وبث ابن عامر البعوث ففتح أبيورد وسرخس وطوس وهراة وبوشنج وباذغيس وطخارستان وبلخ ومرو الشاهجان ثم استوعب قتيبة بن مسلم أيام الوليد بن عبد الملك فتح ما وراء النهر

Siġistān és Kābul meghódítása: ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir elküldte al-Rabī‘ ibn Ziyād al-Ḥārītī¹⁹⁰ Siġistānba, s az meghódította Zaranġot, Siġistān fővárosát és számos

187 Andalúziai szerző, polihisztor. Jártas volt a történelemben, a jogtudományban, a filozófiában és a teológiában. Ḥadīṭ-tudománnyal is foglalkozott. Atyja fontos állást töltött be al-Manṣūr és al-Muẓaffar alatt. Kiváló oktatásban részesült Córdobában. al-Muẓaffar halála után, a polgárháború kitörésével nehéz helyzetbe került, omajjád szimpátiája miatt többször bebörtönlözték. Fontos alakja a zāhiri iskolának. Legismertebb műve a *Tawq al-ḥamāma*.

188 A Próféta életének, küldetésének, harcainak története, a Társak felsorolása, majd a kalifák története.

189 Ez a mű 1956-ban jelent meg először; a kiadó rendszeresen újranyomja az általa kiadott könyveket; a jelen kiadás is egy ilyen újranyomás.

190 Katonai vezető, az első négy kalifa, majd az omajjádok alatt szolgált. Ő hódította meg 651-ben a szászánida Sistān provinciát, melynek 18 hónapig kormányzója is lett. Ezután visszarendelték Basrába, és helyette ‘Abd al-Raḥmān ibn Samurāt tették kormányzónak. 671-től Ḥurāsān kormányzója volt, a muszlim fennhatóságot Balḥig kiterjesztette.

körzetét. Ezután Ibn ‘Āmir utána küldte ‘Abd al-Rahmān ibn Samura ibn Ḥabīb ibn ‘Abd Šamsot¹⁹¹ kíséretével együtt, így meghódította Siğistān nagy részét, majd eljutott Dāwurba, Sind egyik tartományába, és meghódította Bustot és Ġābulistānt.¹⁹² Majd Siğistān helyzete megromlott, ezért ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir, amikor Mu‘āwiya¹⁹³ által kinevezett kormányzó volt, újra elküldte hozzájuk ‘Abd al-Rahmān ibn Samurát, s az meghódította azt és Kābult.

Ḥurāsān ügye: ‘Abd Allāh ibn Budayl ibn Warqā‘¹⁹⁴ megtámadta még Abū Mūsā al-Aša‘rī előtt, ‘Umar idejében. Elérte a két Ṭabas nevű erődöt. És kivonult egy csoport a lakosok közül, és ‘Umar ibn al-Ḥaṭṭābhoz mentek, és békét kötöttek vele. Majd megtámadta ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir Ḥurāsānt [a hidzsra] 30. évében, ‘Uṭmān idejében. Elküldte al-Aḥnafot egy sereg élén, aki meghódította Qūhistānt, és legyőzte a heftalitákat, majd Ibn ‘Āmir békét kötött Nīsāburrall és provinciáival. Ibn ‘Āmir expedíciókat küldött, és meghódította Abīwardot, Saraḥsot, Ṭūst, Harātot, Būšnaġot, Bādġist, Ṭuḥāristānt, Balḥot, Marw al-Šā-ḥaġānt, majd al-Walīd ibn ‘Abd al-Malik¹⁹⁵ idején Qutayba ibn Muslim¹⁹⁶ teljesen meghódította Transzoxániát.

191 Az első kalifák alatt volt hadvezér, majd az omajjádok alatt is folytatta szolgálatát e téren. Sistān meghódítása alatt ide küldetett, később megkezdte Ḥurāsān muszlim offenzíváját.

192 Más szövegekben Zābulistān.

193 Mu‘āwiya ibn Abi Sufyān, kalifa (661–680), az omajjád dinasztia megalapítója.

194 Budayl ibn Warqān, a Próféta egyik társának a fia. Számos ütközetben részt vett (Ḥunayn, Tabūk, Ṭā’if). Szerepet játszott Işbahān 653-as meghódításában is. A siffīni csatában esett el ‘Alī oldalán harcolva.

195 I. al-Walīd kalifa (705–715).

196 Hadvezér az omajjád kalifátus, illetve I. al-Walīd kalifa uralkodása idején, Ḥurāsān kormányzója, Transzoxánia meghódítója. 705–710 között megerősítette Ṭuḥāristānban a muszlim fennhatóságot, és meghódította Buḥārāt, majd 710–712 között Ḥwārizmot, és befejezte Samarqand meghódítását is. al-Walīd halála után lázadást szított, de nem volt sikeres, és arab katonák megölték.

12. század

Al-Işbahānī, Ismā‘īl ibn Muḥammad
(meghalt 1141)¹⁹⁷

*Ṣiyar al-salaf al-ṣāliḥīn*¹⁹⁸ – *A helyes úton járó elődök életrajzai*

Kiadás: taḥqīq Karam ibn Ḥilmī ibn Farḥāt ibn Aḥmad, Dār al-Rāya li-l-Našr wa-l-Tawzī‘, al-Riyāḍ, 1999.

702. o.

وقال ابن المبارك: لم تر الخيل البلق بعد وقعة الأحنف بخراسان مع الهياطلة من الترك وهو يرتجز: إِنَّ على كل رئيسٍ حقاً أن يخضب الصعدة أو تندقا واستعمل على الميمنة رجلاً يقرأ: البقرة وعلى الميسرة رجلاً يقرأ: آل عمران.

Ibn al-Mubārak mondta: „Nem látszottak a tarka lovak azután, hogy al-Aḥnaf megütközött Ḥurāsānban a türkök közül való heftalitákkal.” Majd *rağaz* mértékben verselt: „Minden vezetőnek valóban kötelessége, hogy vörösre fesse lándzsáját, vagy törjön össze az.” A jobbszárnyon alkalmazott egy férfit, aki a Tehén [szúrá] ¹⁹⁹ recitálta, a balszárnyon pedig egy férfit, aki az Imrán családja [szúrá] ²⁰⁰ recitálta.

197 Koránkommentátor, ḥadīṭ-tudós, nyelvész. Több *tafsīr*-munka szerzője, alkotott a „prófétaság jelei”-irodalomban is, életrajzíróként az iszlám első nagy alakjainak életútját örököltette meg, az iszlám hódításairól is írt, a két legjelentősebb ḥadīṭ-gyűjteményhez kommentárt írt, foglalkozott a Korán nyelvvel.

198 E műve Muḥammad próféta társainak és az őket követő nemzedék ḥadīṭ-tudósainak életrajzát tartalmazza.

199 A Korán második fejezete.

200 A Korán harmadik fejezete.

Ibn al-Ġawzī, ‘Abd al-Raḥmān (meghalt 1200)²⁰¹

*al-Muntazam fī tāriḥ al-mulūk wa-l-umam*²⁰² – *A rendszerezés: a királyok és népek története*

Kiadás: taḥqīq Muḥammad ‘Abd al-Qādir ‘Aṭā – Muṣṭafā ‘Abd al-Qādir ‘Aṭā, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1992. 19 kötet.

II. kötet, 104–105. o.

ثم قام بالملك بعده ابنه يزديجرد بن بهرام جور فلما عقد التاج على رأسه دخل عليه العظماء والأشراف فدعوا له وهنئوه بالملك فرد عليهم ردا حسنا وذكر أباه ومناقبه وأنه سار فيهم بأحسن السيرة فلم يزل رعوفا برعيته محسنا إليهم قامعا لعدوه كان له ابنان يقال لأحدهما: هرمز وكان ملكا على سجستان والآخر يقال له: فيروز فغلب هرمز على الملك من بعد هلاك أبيه يزديجرد فهرب فيروز منه ولحق ببلاد الهياطلة وأخبر ملكها بقصته وقصة أخيه هرمز وأنه أولى الناس منه وسأله أن يمدّه بجيش يقاتل لهم هرمز فأبى إلى أن أخبر أن هرمز ظلوم جائر فقال: إن الجور لا يرضاه الله. فأمّد فيروز بجيش فأقبل بهم وقاتل هرمز أخاه فقتله وشتت جمعه وغلب على الملك. وكان ملك يزديجرد ثماني عشرة سنة وأربعة أشهر وقيل سبع عشرة سنة. ثم ملك فيروز بن يزديجرد بن بهرام جور بعد أن قتل أخاه. وقيل: بل حبسه لما ظفر به وأظهر العدل وقسم الأموال في زمان قحط نزل بهم ثم قاتل الهياطلة الذين كانوا أعانوه على قتال أخيه فقتلوه في المعركة. وقيل: سقط في خندق فهلك وكان ملكه ستا وعشرين سنة وقيل: إحدى وعشرين [سنة]

[Bahrām] után Yazdağird ibn Bahrām Ġūr lett az uralkodó. Amint felkerült a korona a fejére, beléptek színe elé a hatalmasságok és nemesek; jókívánságokkal halmozták el, gratuláltak neki a királysághoz, ő pedig szépen válaszolt nekik. Megemlékezett apjáról és erényeiről, s hogy ő jó magaviseletet tanúsított irányukban, s mindig kegyes volt alattvalóival, és jól bánt velük, ugyanakkor ellenségeit elnyomta. [Yazdağirdnek] két fia volt: az egyiket Hurmuznak hívták, akinek uralma Siğistānra terjedt ki, a másikat Fayrūznak hívták. Apja, Yazdağird halála után Hurmuz szerezte meg az uralmat, Fayrūz pedig elmenekült tőle, és elérte a heftaliták országát. Elmondta királyának a saját és fivére, Hurmuz történetét, ahogy azt

201 Jogtudós, ḥadīṭ-tudós, történetíró. Előkelő családból származott, kiváló oktatásban részesült, jórészt Bagdadban élt és munkálkodott.

202 A 871–1179 közötti időszak történelmét dolgozza fel, *Annales* formában. Az egyes éveknél feljegyzí az adott évben elhunyt jelentős személyek nevét, rövid életrajzát.

is, hogy ő alkalmasabb lenne az uralkodásra nála. Kérte [a királyt], hogy segítse meg egy sereggel, hogy azzal harcolhasson Hurmuz ellen, és megszerezhesse apja királyságát. [A heftaliták királya] azonban nem akarta ezt, mígnem értesült róla, hogy Hurmuz igazságtalan és kegyetlen király. Ezután azt mondta, hogy az igazságtalanság nincs Isten kedvére. Kíségítette hát Fayrűzt egy sereggel, ő pedig előrenyomult velük, majd harcolt fivérével, Hurmuzzal, és megölte. Csapatát szétszórta, és magához ragadta az uralmat. Yazdağird uralma tizennyolc évig és négy hónapig tartott, egyesek szerint tizenhét évig. Majd Fayrüz ibn Yazdağird ibn Bahrām Ġūr uralkodott, azután, hogy megölte fivérét. Azt is mondják: bebörtönözte, amikor legyőzte, és igazságos viselkedést tanúsított; felosztotta a vagyont a szárazság idején, mely érte őket. Később harcolt a heftalitákkal, akik segítők voltak a fivére elleni küzdelemben, de ők megölték a csatában. Azt is mondják: beleesett egy árokba, és meghalt. Uralkodása huszonhat évig tartott, mások szerint huszonegy évig.

111. o.

فلما دخلوا باب المدينة مضى أهل كل بيت منهم إلى ما يشبه منازلهم التي كانوا فيها [بأنطاكية كأنهم لم يخرجوا عنها]. ثم قصد مدينة هرقل فافتتحها ثم الإسكندرية وما دونها وخلف طائفة من جنوده بأرض الروم بعد أن أذن له قيصر وحمل إليه الفدية ثم انصرف من الروم فأخذ نحو الخزر فأدرك منهم ما كانوا وتروه في رعيته ثم انصرف نحو عدن فقتل عظماء تلك البلاد ثم انصرف إلى المدائن وملك المنذر بن النعمان على العرب وأكرمه ثم سار إلى الهياضلة مطالباً لهم بوتر جده فيروز في القديم

Amikor beléptek a város kapuján, minden ház népe egy olyan házhoz ment, mely saját, [korábbi,] antiochiai lakhelyükhöz hasonlított – mintha el sem mentek volna onnan. Ezután [Kisrā Anūšīrwān] Hiraql városa ellen vonult, és meghódította, majd Alexandria ellen, s ami azon túl volt. Hátrahagyott egy csapatot seregeiből Bizánc területén, miután a császár megadta magát neki, s elvitte neki a váltságdíjat. Ezután eltávozott Bizáncból, és a kazárok felé indult, és megbosszulta rajtuk azt a sok gonosztettet, amit az alattvalói között követtek el. Majd elvonult Áden felé, ahol megölte annak az országnak a hatalmasságait. Ezután al-Madā'inba ment, az arabok felett al-Mundīr ibn al-Nu'mānt tette uralkodóvá, és nagy tiszteletben részesítette őt. Ezután a heftaliták ellen vonult, keresve, hogy bosszút állhasson nagyapjának, Fayrűznek egykori meggyilkolásáért.

Al-Ḥillī, Abū l-Baqā' Hibat Allāh (meghalt 12. sz.)²⁰³

*Al-Manāqib al-mazyadiyya fī aḥbār al-mulūk al-asadiyya*²⁰⁴

– *A Mazyadiák érényei: az Asad törzsbeli királyokról szóló híradások*

Kiadás: taḥqīq Muḥammad 'Abd al-Qādir Ḥuraysāt – Šāliḥ Mūsā Darādika, Maktabat al-Risāla al-Ḥadīṭa, 'Ammān, 1984.

I. kötet, 44–45. o.

فما روي في سعة ملكهم أن أنوشروان قدم عليه في يوم واحد نيف وعشرون ملكا من الملوك الصغار طائعين له وجاءه رسل الملوك الكبار قيصر ملك الروم وفارسب ملك الهند وخاقان الكبير ملك الترك وصاحب سرنديب وصاحب قلايون الهند بالطاعة أيضا ومعهم الحمول والهدايا وصالحه كبير ملك الهند على تسع ما يخرج غواصوه من الدر وعشرة ومائتي ألف ساجة وأن ينقل إليه كتاب كليلة ودمنه والشطرنج والخضاب الأسود. ودانت له بلاد دقلة وقشмир وكل من بينه وبين المشرق والمغرب ومهب الشمال والجنوب ووضع بيوت النيران بالقسطنطينية وغزا الهياطلة طالبا ثار جده فيروز فقتل ملكهم أشيوان وسائر أهل بيته وصار له ما وراء النهر وأنزل فرغانه جيوشه وبنى الباب والأبواب وعدة من المدن ووضع على العراق الوضائع فالأزم كل جريب من الحنطة والشعير درهما وكل جريب من الأرز نصف درهم وثلاث درهم وكل جريب من الكرم ثمانية دراهم وكل جريب من الرطب سبعة دراهم وكل أربعة نخلات فارسيات درهما وكل ست دقالات درهما وكل ثمانية أصول من الزيتون درهما ويتنوع ما سوى ذلك

A [perzsa] királyok hatalmával kapcsolatban beszélték, hogy egy napon megérkezett Anūširwānhoz huszonegynéhány kiskirály, aki engedelmeskedett neki, és eljöttek hozzá küldöttek a nagy királyoktól, mint Bizánc királya, a császár és Fārsab, India királya és a Nagy Ḥāqān, a türkök királya és Sarandīb ura, és Qalāyūn al-Hind ura, szintén engedelmesen, rakományokat és ajándékokat hozva. Békét kötött vele India királyának egy nagy embere azzal a feltétellel, hogy átadja neki a bűvárai által felhozott kilenc gyöngyöt, továbbá kétszáz tízezer [megmunkált] tikfát, valamint a *Kalīla és Dimna* című könyvet, a sakkot és a fekete hennát. Meghajolt előtte Daqla és Kasmír országa, és minden, ami közte és Kelet, Nyugat közt, a déli és északi szél iránya közt volt. Tűzszentélyeket he-

203 Életéről keveset tudni, nevéből következtethető, hogy al-Ḥillában élt.

204 Uralkodók szerint hoz történelmi eseményeket.

lyezett Konstantinápolyba. Megtámadta a heftalitákat, bosszúállásra törekedve nagyatyjáért, Fayrüzért. Megölte királyukat, Ašyuwānt²⁰⁵ és háza népét. Hozzá került Transzoxánia. Fargānánál táboroztatta le seregeit. Megépíttette al-Bāb wa-l-Abwābot²⁰⁶ és számos várost, al-‘Irāqra adókat vetett ki. Minden mérő búzára és árpára egy dirhamot vetett ki, minden mérő rizsre fél meg egyharmad dirhamot, minden mérő szőlőre nyolc dirhamot, minden mérő friss datolyára hét dirhamot, minden négy perzsa datolyapálmára egy dirhamot, minden hat *daqla*-datolyapálmára egy dirhamot, minden nyolc tő olajfára egy dirhamot, és ezenkívül minden más termékre [is vetett ki adót].

205 Aḥṣunwār/z alakváltozata.

206 Helyesen: Bāb al-Abwāb.

13. század

Ibn al-Aṭīr, ‘Izz al-Dīn
(meghalt 1233)²⁰⁷

*Al-Kāmil fī l-tārīḥ*²⁰⁸ – Átfogó történelem

Kiadás: taḥqīq ‘Umar ‘Abd al-Salām Tadmurī, Dār al-Kitāb al-‘Arabī, Bayrūt, 1997. 10 kötet.

I. kötet 368–369. o.

ذكر ملك بهرام بن يزدجرد الأثيم
وكان أول من سبق إلى قصده خاقان ملك الترك فإنه غزاه في مائتي ألف وخمسين ألفاً من الترك
فعظم ذلك على الفرس ودخل العظماء على بهرام وحذروه فتمادى في لهوه ثم تجهز وسار إلى
أذربيجان ليتنصك في بيت نارها ويتصيد بأرمينية في سبعة رهط من العظماء وثلاثمائة من
نوبي البأس والنجدة واستخلف أخاه نرسي فما شك الناس في أنه هرب من عدوه فاتفق رأي
جمهورهم على الانقياد إلى خاقان وبذل الخراج له خوفاً على نفوسهم وبلادهم. فبلغ ذلك خاقان
فأمن ناحيتهم وسار بهرام من أذربيجان إلى خاقان في تلك العدة فثبت للقتال وقتل خاقان بيده
وقتل جنده وانهزم من سلم من القتل وأمعن بهرام في طلبهم يقتل ويأسر ويغنم ويسبي وعاد
جنده سالمين وظفر بتاج خاقان وإكليله وغلب على طرف من بلاده واستعمل عليها مرزباناً
وأناه رسل الترك خاضعين مطيعين وجعلوا بينهم حداً لا يعدونه وأرسل إلى ما وراء النهر
قائداً من قواده فقتل وسبى وغنم وعاد بهرام إلى العراق وولى أخاه نرسي خراسان وأمره أن
ينزل مدينة بلخ

A Bűnös Bahrām ibn Yazdağird uralkodásának említése

Az első, aki ellene támadt, a türkök királya, Hāqān volt. Megtámadta kétszázötvenezer türkkal. Ez megrémítette a perzsákat, és a hatalmasságok Bahrām elé járultak, figyelmeztették, de ő belefeledkezett a szórakozásba. Majd készülődött, és Azerbajdzsánba ment, hogy elvonuljon az ottani tűzszentélybe, vadásszon Örményországban hét csapattal, mely hatalmasságokból állt, és háromszáz bátor

²⁰⁷ Moszuli születésű történetíró, imám, genealógus.

²⁰⁸ Az egyik legkiemelkedőbb arab történeti munka, amely kiterjedt forrásanyag alapján írja le a világ történelmét a teremtéstől 1231-ig, annalsztikus formában. A szerző saját korára, az ajjúbida korra vonatkozó részleteket tartják a legfontosabbnak.

és hős [katonával]. Az uralmat fivérére, Narsára hagyta. Az emberek biztosak voltak benne, hogy ezt azért tette, hogy elmeneküljön az ellenségtől. Mind egyetértettek abban, hogy hajoljanak meg Hāqān előtt, adják meg neki a földadót, féltve életüket és országukat. Ennek híre eljutott Hāqānhoz, és bebiztosította irányukat, azonban Bahrām Azerbajdzsán felől támadta meg Hāqānt ennek a csapatnak az élén. Kitartóan küzdött, és sajátkezűleg megölte Hāqānt, megölte katonáit, és megfutamította azokat, akik megmenekültek a haláltól. Bahrām a végeletekig üldözte őket, megölve, foglyul ejtve őket, valamint zsákmányt szerzett tőlük és rabokat. Serege épségben tért vissza. Megszerezte Hāqān koronáját és diadémját, és magához ragadta országa egy részét. Kormányzónak kinevezett oda egy *marzubānt*, akihez a türkök követői hódolva, engedelmesen jöttek. Felállítottak [országai] közt egy határt, amelyet nem léphettek át. Bahrām elküldte Transzoxániába egyik vezérét, aki ott öldökölt, zsákmányt szerzett, és foglyokat ejtett. Bahrām visszatért al-‘Irāqba, és kinevezte fivérét, Narsāt Ḥurāsān fölé, és megparancsolta neki, hogy Balḥban tartózkodjék.

I. kötet, 372–373. o.

جميع رعيته يعلمهم أنه لا خراج عليهم ولا جزية ولا مؤونة وتقدم إليهم بأن كل من عنده طعام مذخور يواسي به الناس وأن يكون حال الغني والفقير واحدا وأخبرهم أنه إن بلغه أن إنسانا مات جوعا بمدينة أو قرية عاقبهم ونكل بهم وساس الناس سياسة لم يعطب أحد جوعا ما خلا رجلا واحدا من رستاق أردشير خرّة وابتهل فيروز إلى الله بالدعاء فأزال ذلك القحط وعادت بلاده إلى ما كانت عليه. فلما حبي الناس والبلاد وأنخن في أعدائه سار مريدا حرب الهياطة فلما سمع إخشنوار ملكهم خافه فقال له بعض أصحابه اقطع يدي ورجلي وألقني على الطريق وأحسن إلى عيالي لأحتال على فيروز ففعل ذلك واجتاز به فيروز فسأله عن حاله فقال له إني قلت لإخشنوار لا طاقة لك بفيروز ففعل بي هذا وإني أدلك على طريق لم يسلكها ملك وهي أقرب فاعتز فيروز بذلك وتبعه فسار به وبجنده حتى قطع بهم مفازة بعد مفازة حتى إذا علم أنهم لا يقدرّون على الخلاص أعلمهم حاله. فقال أصحاب فيروز لفيروز حذرناك فلم تحذر فليس إلا التقدم على كل حال فتقدموا أمامهم فوصلوا إلى عدوّهم وهم هلكى عطشى وقتل العطش منهم كثيرا. فلما أشرفوا على تلك الحال صالحوا إخشنوار على أن يخلي سبيلهم إلى بلادهم على أن يحلف له فيروز أنه لا يغزو بلاده فاصطلحا وكتب فيروز كتابا بالصلح وعاد

[Fayrüz] valamennyi alattvalójával tudatta, hogy nem kell sem földadót, sem fejadót fizetniük, s nem kell terményeket beszállgatniuk. Azzal fordult hozzájuk, hogy mindenki, akinek van élelme, segítse a többi embert, s legyen a gazdag

és szegény állapota egy. Tudatta velük, hogy amennyiben eljut hozzá az a hír, hogy egy városban vagy faluban valaki éhen hal, akkor megbünteti őket, és példát statuálva megkínozza őket. Olyan módon vezette az embereket, hogy senki sem halt éhen, csak egyetlen ember Ardašīr Hurra [tartomány] egyik falvából. Fayrūz Istenhez fohászkodott, és ez megszüntette a szárazságot. Országát visszatért a korábbi állapotba. Amikor újjáéledtek az emberek és az ország, s lemészárolta ellenségeit, elindult, a heftaliták elleni harcra törekedve. Amikor meghallotta [ezt] királyuk, Iḥšinwār,²⁰⁹ megijedt tőle. Egyik csatlósa azt mondta neki: „Vágd le kezem, lábam, s dobj az útra – [cserébe] bánj jól családommal, én pedig cselet vetek Fayrūz ellen.” Így is tett, Fayrūz pedig elhaladt mellette, s megkérdezte, hogy mi történt vele. Ő pedig azt mondta neki: „Azt mondtam Iḥšinwār-nak: nincs erőd Fayrūzzal szemben, erre ő ezt tette velem. Mutatok neked egy utat, melyen nem járt még király, s mely rövidebb.” Fayrūz elhitte ezt, és követte. Ő pedig Fayrūzt és katonaságát úgy vezette, hogy átkeljenek egyik sivatagon a másik után, míg biztos nem lett benne, hogy már nem menekülhetnek, és akkor elmondta az igazat. Fayrūz kísérői azt mondták neki: „Figyelmeztettünk, de nem hallgattál ránk. Most nincs más választásunk, mint előrehaladni mindenképp.” Haladtak hát előre, és elértek ellenségükhöz, de addigra már halálukon voltak a szomszúságtól, sőt, sokan szomszjan is haltak. Miután ebbe az állapotba kerültek, békét kértek Iḥšinwārtól, s hogy engedje el őket hazájukba, azzal a feltétellel, hogy Fayrūz megesküszik neki, hogy nem támadja meg országát többé. Megegyeztek, Fayrūz pedig egy írást adott a békekötésről, és hazatért.

فلما استقر في مملكته حملته الأنفة على معاودة إخشنوار فنهاه وزراؤه عن نقض العهد فلم يقبل وسار نحوه فلما تقاربا أمر إخشنوار فحفر خلف عسكره خندقا عرضه عشرة أذرع وعمقه عشرون ذراعا وغطاه بخشب ضعيف وتراب ثم عاد وراءه فلما سمع فيروز بذلك اعتقده هزيمة فتيبته ولا يعلم عسكر فيروز بالخندق فسقط هو وأصحابه فيه فهلكوا وعاد إخشنوار إلى عسكر فيروز وأخذ كل ما فيه وأسر نساءه وموبدان موبذ ثم استخرج جثة فيروز وجثة كل من سقط معه فجعلها في النواويس.

209 Aḥšinwār alakváltozata.

قيل: إنَّ فيروز لما انتهى إلى الخندق الذي حفره إخشنوار ولم يكن مغطى عقد عليه قناطر وجعل عليها أعلاما له ولأصحابه يقصدونها في عودهم وجاز إلى القوم. فلما التقى العسكران احتجَّ عليه إخشنوار بالعهد التي بينهما وحدَّره عاقبة الغدر فلم يرجع فنهاء أصحابه فلم ينته فضعت نياتهم في القتال. فلما أبى إلا القتال رفع إخشنوار نسخة العهد على رمح وقال: اللهم خذ ما في هذا الكتاب وقلِّده بغيِّه

Amikor megszilárdult [a helyzete] a királyságában, a felháborodás arra indította, hogy Iḥšinwār ellen forduljon, jöllehet *wazīrjai* elleneztek a szövetség megszegését, de ő nem fogadta ezt el, és ellene indult. Amikor már közel voltak egymáshoz, Aḥšunwār parancsot adott, hogy ássanak a tábor mögött egy árkot, melynek szélessége tíz könyök, mélysége húsz könyök. Vékony ágakkal és földdel fedte be, majd visszavonult. Mikor Fayrūz hallotta ezt, győzelemnek gondolta, és követte. De Fayrūz serege nem tudott az árokról, így ő és társai beleestek, s meghaltak. Aḥšunwār visszatért Fayrūz táborához, s mindent elvett onnan. Foglyul ejtette asszonyait, a *mūbaḍān mūbaḍot*, majd kiemelte Fayrūz és minden vele együtt árokba esett holttestét, és szarkofágokba tette őket.

Azt is mondják, hogy amikor Fayrūz az Iḥšinwār által ásott árokhoz ért, amely nem volt befedve, hidakat vert rá, és jeleket tett oda magának és társainak, melyekhez igazodhatnak a visszatéréskor. S átment az ellenséghez. Amikor a két sereg szembetalálkozott, Iḥšinwār tiltakozott Fayrūznál a kettejük közti szövetségre [hivatkozva], és figyelmeztette a hitszegés következményére. De ő nem vonult vissza. Kísérői ezt elleneztek, de ez nem tartotta őt vissza, pedig azok nem akartak harcolni. S mivel Fayrūz mindenképpen harcolni akart, Iḥšinwār egy lándzsán magasra emelte a szövetség példányát, és azt mondta: „Ó Istenem, cselekedj aszerint, ami ebben az írásban áll, és add meg neki, ami a hitszegéséért jár.”

فقاتله فانهزم فيروز وعسكره فضّلوا عن مواضع القناطر فسقطوا في الخندق فهلك فيروز وأكثر عسكره وغلب إخشنوار على عامّة خراسان. فسار إليه رجل من أهل فارس يقال له سوخرا وكان فيهم عظيما وخرج كالمحتسب. وقيل: بل كان فيروز استخلفه على ملكه لما سار وكان له سجستان فلقي صاحب الهياطة فأخرجه من خراسان واستعاد منه كل ما أخذ من عسكر فيروز ممّا هو في عسكره من السبي وغيره وعاد إلى بلاده فعظّمته الفرس إلى غاية لم يكن فوقه إلا الملك وكانت مملكة الهياطة طخارستان فكان فيروز قد أعطى ملكهم لما ساعده على حرب أخيه الطالقان

Majd harcolt vele, Fayrüz és serege megfutamodott, eltértek a hidaktól, ezért beleestek az árokba. Fayrüz és serege nagy része meghalt. Iḥšinwār pedig kiterjesztette hatalmát egész Ḥurāsān fölé. Azután ellene vonult egy perzsa férfi, akit Sūḥrānak hívtak, s aki ott egy hatalmasságnak számított, és úgy vonult ki, mint egy isteni jutalmat remélő harcos.

Mások szerint Fayrüz bízta rá uralmát, amikor harcba indult, és hozzá tartozott Siġistān. Szembeszállt a heftaliták urával, és kiüzte Ḥurāsānból, és visszavett tőle mindent, amit az Fayrüz seregétől elvett, ami a táborában volt: foglyokat és egyebeket, és hazatért. A perzsák olyan nagy hatalommal ruházták fel, hogy nem állt felette a királyon kívül más. A heftaliták királysága Tuḥāristān volt. Fayrüz pedig korábban, miután [a heftalita király] megsegítette őt a fivére elleni háborúban, nekik adta al-Ṭālaqānt.

I. kötet, 375. o.

ثم ملك بعد فيروز ابنه بلاش وجرى بينه وبين أخيه قباد منازعة استظهر فيها قباد وملك فلما ملك بلاش أكرم سوخرا وأحسن إليه لما كان منه ولم يزل حسن السيرة حريصا على العمارة وكان لا يبلغه أن بيتا خرب وجلا أهله إلا عاقب صاحب تلك القرية على تركه سدّ فاقتهم حتى لا يضطروا إلى مفارقة أوطانهم وبنى مدينة ساباط بقرب المدائن وكان ملكه أربع سنين ذكر ملك قباد بن فيروز بن يزدجرد

وكان قباد قبل أن يصير الملك إليه قد سار إلى خاقان مستنصرا به على أخيه بلاش فمرّ في طريقه بحدود نيسابور ومعه جماعة من أصحابه متكرّرين وفيهم زرمهر بن سوخرا فتأقت نفسه إلى النكاح فشكا ذلك إلى زرمهر وطلب منه امرأة فسار إلى امرأة صاحب المنزل وكان من الأساورة وكان لها بنت حسناء فخطبها منها وأطعمها وزوّجها فزوّجا قباد بها فدخل بها من ليلته فحملت بأنوشروان وأمر لها بجائزة سنّية ورّدها وسألتهّا أمّها عن قباد وحاله. فذكرت أنها لا

تعرف من حاله شيئا غير أن سراويله منسوجة بالذهب فعلمت أنه من أبناء الملوك ومضى قباد إلى خاقان واستنصره على أخيه فأقام عنده أربع سنين وهو يعدّه ثم أرسل معه جيشا. فلما صار بالقرب من الناحية التي بها زوجته سأل عنها فأحضرت ومعهّا أنوشروان وأعلمته أنه ابنه. وورد الخبر بذلك المكان أن أخاه بلاش قد هلك فتيمنّ بالمولود وحمله وأمّه على مراكب نساء الملوك واستوثق له الملك وخصّ سوخرا وشكر لولده خدمته. وتولّى سوخرا الأمر فمال الناس إليه وتهاونوا بقباد فلم يحتمل ذلك. فكتب إلى سابور الرازي وهو أصبهزي ديار الجبل ويقال للبيت الذي هو منه مهران فاستقدمه ومعه جنده فتقدّم إليه فأعلمه عزمه على قتل سوخرا وأمره بكتمان ذلك فأتاه يوما سابور وسوخرا عند قباد فألقى في عنقه وهقا وأخذه وحبسه ثم خنقه قباد وأرسله إلى أهله وقدّم عوضه سابور الرازي

Fayrūz után fia, Balāš uralkodott. Közte és fivére, Qubād közt küzdelem folyt, melyben Qubād győzött, s ő került uralomra. Amikor Balāš uralkodott, megbecsülte Sūhrāt, s jól bánt vele amiatt, amit az korábban tett. Jó hírneve volt, s arra törekedett, hogy országa virágozzék. Valahányszor elérte annak híre, hogy egy ház összedőlt, és lakói elhagyták, megbüntette annak a falunak az urát, amiért nem próbálta meg, hogy szegénységükből kisegítse őket, hogy ne kényszerüljenek lakhelyük elhagyására. Megépítette Sabāṭ városát al-Madā'in közelében. Uralma négy évig tartott.

Qubād ibn Fayrūz ibn Yazdağird uralkodásának említése

Qubād, mielőtt az uralom őrá szállt, elment Hāqānhoz, segítségét kérni fivére, Balāš ellen. Útja során Nīsābūr határában haladt el kísérei egy csoportjával együtt, álcázva magukat. Köztük volt Zarmihr ibn Sūhrā. Lelke sóvárgott a házasság után, és elpanaszolta ezt Zarmihrnek, és kért tőle egy asszonyt. Ő a szálláshely urának, egy lovaskatonának az asszonyához fordult, akinek volt egy szép lánya, megkérte hát tőle a kezét, meggyőzve őt és férjét. Ők pedig hozzáadták Qubādhoz, aki pedig még aznap éjjel vele hált, s a leány várandós lett Anūširwānnal. Ő megparancsolta, hogy gazdagon jutalmazza meg, majd visszaküldte. A leányt kérdezte az anyja Qubādról és hogy kicsoda, ő pedig azt mondta, hogy nem tud semmi mást azon kívül, hogy nadrágja arannyal szőtt, s ebből megtudta, hogy királyi sarj.

Qubād továbbment Hāqānhoz, és fivére ellen segítségét kérte. Nála maradt négy évig, amíg felkészítette őt, majd sereget küldött vele. Amikor annak a területnek a közelébe ért, ahol felesége volt, kérdezősködött utána. Erre elébe hozták, és már ott volt vele Anūširwān, és [a felesége] elmondta, hogy ez az ő fia. Ezen a helyen érte a hír, hogy fivére, Balāš meghalt. Fiában jó előjelet látva, magával vitte őt és anyját a királynők hordozóiban. Megszilárdult királysága, kiemelte Sūhrāt, és köszönetet mondott fiának a szolgálataért. Sūhrāt hatalommal ruházta fel, az emberek pedig hajlottak felé, míg Qubādot lenézték, ő pedig ezt nem viselte el. Írt Sābūr al-Rāzīnak, aki Diyār al-Ġabal katonai parancsnoka volt; azt a családot, melyből ő származott, Mihrān-háznak hívták. Kérte, hogy jöjjön hozzá katonaságával. Ő pedig elment hozzá, erre tudatta vele, hogy elhatározta, hogy megöli Sūhrāt, s megparancsolta, hogy tartsa ezt titokban. Egy nap Sābūr

Qubāḏhoz ment, miközben nála volt Sūḥrā, ő pedig nyakába hurkot vetett, megragadta és börtönbe vetette, majd Qubāḏ megfojtotta őt, elküldte családjának, és helyébe Sābūr al-Rāzīt tette.

I. kötet, 377–378. o.

وقيل: لما حبس قباد وتولى أخوه دخلت أخت لقباد عليه كأنها تزوره ثم لفته في بساط وحمله غلام فلما خرج من السجن سأله السجناء عما معه فقالت: هو موحل كنت أحيض فيه فلم يمس البساط فمضى الغلام بقباد وهرب قباد فلحق بملك الهياطة يستجيشه فلما صار بايران شهر وهي نيسابور نزل برجل من أهلها له ابنة بكر حسنة جميلة فنكحها وهي أم كسرى أنوشروان فكان نكاحه إياها في هذه السفرة لا في تلك في قول بعضهم وعاد أنوشروان فغلب أخاه جامسب على الملك وكان ملك جامسب على ست سنين. وغزا قباد بعد ذلك الروم ففتح مدينة آمد وبنى مدينة أرجان ومدينة حلوان ومات فملك ابنه كسرى أنوشروان بعده فكان ملك قباد مع سني أخيه جامسب ثلاثا وأربعين سنة فتولى أنوشروان ما كان أبوه أمر له به

Azt is mondják: miután börtönbe került Qubāḏ, és fivére vette át a hatalmat, Qubāḏhoz bement egyik nővére, mintha csak meglátogatná, majd betekerte egy szőnyegbe, és egy szolga kivitte őt. Amint kiment a börtönből, a börtönőr megkérdezte [a szolgát], mit visz. Erre Qubāḏ nővére azt mondta, hogy „ez egy szennyes, amelyen menstruáltam”. Erre a börtönőr nem nyúlt a szőnyeghez, a fiú pedig kivitte Qubāḏot. Ő pedig elmenekült, és elért a heftaliták királyához, sereget kérve tőle. Amikor Īrānšahrba ért, vagyis Nīsābūrba, az egyik ott lakó férfinál szállt meg, akinek volt egy szép szűz leánya, akit feleségül vett. Ő Kistrā Anūšīrwān anyja. A házasságkötésük ez alatt az utazás alatt történt, nem pedig a másik alatt, ahogy [az előző] elbeszélésben szerepel. Anūšīrwān [sic!]²¹⁰ visszatért, és legyőzte fivérét, Ġāmāšbot a királyságért folyó küzdelemben. Ġāmāšb uralma hat évig tartott. Qubāḏ ezután Bizáncra támadt, meghódította Āmid városát, megépítette Arġān, Ḥulwān és Māt városát, utána pedig fia, Kistrā Anūšīrwān uralkodott. Qubāḏ uralkodása fivére Ġāmāšb éveivel együtt negyvenhárom év volt. Anūšīrwān pedig magára vállalta, amit apja parancsolt neki.

210 Értsd: Qubāḏ.

I. kötet, 397–398. o.

ولمّا قتل أنوشروان مزدك وأصحابه أمر بقتل جماعة ممّن دخل على الناس في أموالهم وردّ الأموال إلى أهله

[...]

وعمرّ الجسور والقناطر وأصلح الخراب وتفقّد الأساورة وأعطاهم وبنى في الطرق القصور والحصون وتخيّر الولاية والعمال والحكم واقتدى بسيرة أردشير وارتجع بلادا كانت مملكة الفرس منها السند وسندوست والرخّج وزابلستان وطخارستان. وإنّ سيجيور خاقان قصد بلاده وكان أعظم الترك واستمال الخزر وأبخر وبلنجر فأطاعوه فأقبل في عدد كثير وكتب إلى كسرى يطلب منه الإتاوة ويتهدّده إن لم يفعل فلم يجبه كسرى إلى شيء ممّا طلب لتحصينه بلاده وإنّ ثغر أرمينية قد حصّنه فصار يكتفي بالعدد اليسير فقصده خاقان فلم يقدر على شيء منه وعاد خائباً وهذا خاقان هو الذي قتل ورد ملك الهياطلة وأخذ كثيراً من بلادهم

Miután Anūšīrwān megölte Mazdakot és társait, megparancsolta azok megölését, akik az emberektől vagyont vettek el, s a vagyonokat visszaadta tulajdonosaiknak. [...] Fa- és kőhidakat épített, helyreállította, ami elpusztult. Meglátogatta a lovaskatonákat, és [adományokat] adott nekik. Az utak mentén várakat és erődöket épített. Kormányzókat és vezetőket választott. Ardašīr példáját követve élt. Visszafoglalta a korábbi perzsa területeket: al-Sindet, Sindūšitet, al-Ruḡaḡot, Zābulistānt, Ṭuḡāristānt. Sayḡayūr ḥāqān,²¹¹ aki a leghatalmasabb türk volt, az országa ellen tört. Megszerezte a kazárok, az abházok és a balanḡarok támogatását, akik engedelmeskedtek neki, s így nagyszámú [sereggel] közeledett. Írt Kisrānak, hogy adót követeljen tőle, és megfenyegette arra az esetre, ha nem teszi. Kisrā nem válaszolt neki semmilyen követelésére, mert az országát erősítette meg. Az örmény határt már megerősítette, ahol kis létszámú [sereg] is elegendő volt. A ḥāqān ellene tört, de nem tudott fölébe kerekedni, és kudarcot vallva visszavonult. És ez az a ḥāqān, aki megölte Wirdet,²¹² a heftaliták királyát, s országuk nagy részét magához ragadta.

211 Singībū alakváltozata.

212 Wizr/Warāz alakváltozata.

I. kötet, 399. o.

وسار أنوشروان من الروم إلى الخزر فقتل منهم وغنم وأخذ منهم بثأر رعيته ثم قصد اليمن فقتل فيها وغنم وعاد إلى المدائن وقد ملك ما دون هقلة وما بينه وبين البحرين وعمان. ومَلِك النعمان بن المنذر على الحيرة وأكرمه وسار نحو الهياطلة ليأخذ بثأر جدّه فيروز وكان أنوشروان قد صاهر خاقان قبل ذلك ودخل كسرى بلادهم فقتل ملكهم واستأصل أهل بيته وتجاوز بلخ وما وراء النهر وأنزل جنوده فرغانة ثم عاد إلى المدائن وغزا البرجان ثم رجع وأرسل جنده إلى اليمن فقتلوا الحبشة وملكوا البلاد

Anūšīrwān Bizáncból a kazárok ellen vonult, megölte egy részüket, és zsákmányt szedett, bosszút állt rajtuk alattvalóiért. Majd Jemen ellen vonult, ahol öldökölt, és zsákmányt szerzett. Majd visszatért al-Madā'inba és uralkodott a fölött [a terület fölött], mely Haqláig²¹³ tartott, s ami aközött és Bahrein és Omán között volt. al-Nu'mān ibn al-Mundīrt megtette al-Ḥīra uralkodójának és nagy tiszteletben tartotta. A heftaliták ellen vonult, hogy bosszút álljon nagyatyjáért, Fayrūzért. Anūšīrwān házasság révén rokonságban állt Ḥāqānnal már korábbról. Kisrā belépett országukba, és megölte [a heftaliták] királyát, és egész háza népét elpusztította. Túlhaladt Balḥon és Transoxánián, és csapatait Farḡānánál tábo-roztatta, majd visszatért al-Madā'inba, megtámadta al-Burḡānt, majd visszatért, és elküldte seregét Jemenbe. Ott ők megölték az etiópokat, és az ország fölött megszerezték a hatalmat.

²¹³ Jemeni hegyvidék.

Al-Kalā‘ī, Sulaymān ibn Mūsā (meghalt 1237)²¹⁴

*Kitāb al-iktifā’ bi-mā taḍammanahu min mağāzī Rasūl Allāh wa-l-talāṭa l-ḥulafā’*²¹⁵ – *Isten Küldöttje és a három [első] kalifa hadjáratait kielégítő módon tartalmazó könyv*

Kiadás: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1999. 2 kötet.

II. kötet, 617. o.

قال: وأشياخ كرمان يذكرون أنه نزل العسكر بالسيرجان وسار إلى خراسان واستعمل على كرمان مجاشع بن مسعود وأخذ ابن عامر على مفازة رابر وهي ثمانون فرسخا ثم سار إلى الطبيين يريد أبرشهر وهي مدينة نيسابور وعلى مقدمته الأحنف ابن قيس فأخذ إلى قهستان وخرج إلى أبرشهر فلقبته الهياطلة فقاتلهم الأحنف فهزمهم ثم أتى ابن عامر نيسابور وافتتح ابن عامر مدينة أبرشهر قيل: صالحا وقيل: عنوة وفتح ما حولها: طوس وبيورد ونسا وحران وخرس

Azt mondta: Karmān sejkjei megemlítik, hogy [Ibn ‘Āmir] a katonaságot al-Sīrğānnál táboroztatta le, Ḥurāsān ellen vonult, és Karmān fölé Muğāšī‘ ibn Mas‘ūdöt nevezte ki kormányzónak. Ibn ‘Āmir pedig Rābar sivatagi útján ment keresztül, mely nyolcvan *farsaḥ*, majd a két ṭabasi erőd ellen vonult, Abaršahr [elfoglalására] törekedve, amely Nisābūr városa. Előőrsének élén pedig al-Aḥnaf ibn Qays állt. Majd Quhistān felé vette az irányt, és megtámadta Abaršahrot, ahol a heftaliták szembeszálltak vele, de al-Aḥnaf felvette velük a harcot és le is győzte őket. Ezután Ibn ‘Āmir Nisābūrba érkezett, és meghódította Abaršahr városát. Van, aki azt mondja, békésen, mások szerint erőszakkal. Meghódította a környékét is: Ṭüst, Bīwardot, Nasāt, Ḥamrānt és Sarahsot.

214 Andalúziai történész, *ḥadīṭ*-tudós és irodalmár.

215 A könyv által leírt harcok jelentették az iszlám első terjeszkedését Muḥammad próféta korában Arábiában, majd az első három kalifa idején a Bizánchoz tartozó Palesztina, Szíria és Egyiptom, illetve a Perzsa Birodalom részét képező területek felé.

Sibt Ibn al-Ġawzī (meghalt 1256)²¹⁶

*Mir'āt al-zamān fī tawārīḥ al-a'yān*²¹⁷ – *Az idő tükre: az előkelők története*

Kiadás: taḥqīq Muḥammad Barakāt et al., Dār al-Risāla al-ʿĀlamīyya, Dimašq, 2013. 23 kötet.

II. kötet, 433–434. o.

ثم ملك بعد يزجرد ابنه هرمز وكان له أخ يقال له: فيروز بن يزجرد وهو الذي ذكرناه آنفا فنزع أخاه هرمز على الملك فلم يقدر عليه فهرب فيروز إلى ملك الهياطلة واستجار به فأجاره وبعث معه جيشا فحارب أخاه هرمز فلم يكن لهرمز بفيروز طاقة فضعف واستولى عليه فيروز فقتله وكان ملك هرمز سبع عشرة سنة. وكل من تقدم هرمز من الملوك مات على فراشه إلا هو فإن أخاه فيروز قتله

ثم أقام فيروز بعده مدة يسيرة وهلك وملك بعده ولده بلاش بن فيروز فأقام أربع سنين ثم هلك ثم ملك بعده أخوه قباذ بن فيروز وهو الذي بنى حلوان ولما مضت لقباذ عشر سنين اجتمعت الفرس على خلعه وسببه أنه تابع رجلا يقال له مزدك أحدث مقالات لا يعرفها الفرس من إباحة الأموال والفروج وكان لا يأكل اللحم ولا يسفك الدم وغير ذلك فأخذوا قباذ فحبسوه وأقاموا أخاه جاماست بن فيروز فأقام ست سنين.

ثم إن أخت قباذ احتالت حتى دخلت إلى الحبس ولقت أخاها في بساط وأخرجته على قفا حمال ولم يعلم السجان فمضى قباذ إلى ملك الهياطلة واستجار به فأنجده على أخيه جاماست فجاء فقتل جاماست وأخذ الملك. ثم ملك أنوشروان بن قباذ المسمى بالملك العادل واختلفوا في أبيه قباذ بن فيروز فروي أنه لما هرب من أخيه بسبب نسبته إلى الزندقة ومضى إلى بلاد الترك نزل على دهقان فتزوج ابنته فأولدها أنوشروان فلما قدم المدائن وملك تيمن بطلعة أنوشروان

قالوا: وقباذ بنى مدينة أَرْجَان وأقام في الملك أربعاً وأربعين سنة ومات بالمدائن فعهد إلى ابنه أنوشروان. وقيل: أشارت عليه المزدكية بقتل من خلفه فشرع في ذلك فاجتمعت الفرس على قتله فانهمز إلى ملك الهياطلة فمات عنده. وكان ولده. أنوشروان بالمدائن فملكوه بعده لما رأوا من نجابته وحسن سيرته

Majd Yazdağird után a fia, Hurmuz lett a király; volt egy fivére is, akit Fayrūz ibn Yazdağirdnek neveztek, és ő az, akit fentebb említettünk. Küzdött fivérével,

216 Nevének jelentése: Ibn al-Ġawzī unokája, teljes nevén: Šams ad-Dīn Abū l-Muzaḥaffar Yūsuf ibn Qīzuḡlū, prédikátor, történétíró. Bagdadban született, nagyapja nevelte, majd annak halála után Damaszkuszba költözött, ahol az ajjúbida uralkodók támogatását élvezte.

217 Teremtéstörténettel kezdődő történeti munka, a szerző haláláig követi az eseményeket. Támaszkodik a korábbi szerzők munkásságára, terjedelmes részeket emel szó szerint át.

Hurmuzzal az uralomért, de nem tudta megszerezni. Ezért Fayrūz elmenekült a heftaliták királyához, menedéket kért tőle, és ő megadta. Sereget küldött vele, s így harcolt a testvérével, Hurmuzzal. Hurmuz nem győzte erővel a Fayrūz [elleni küzdelmet], gyenge volt hozzá. Fayrūz fölébe kerekedett, és megölte. Hurmuz uralkodása pedig tizenhét évig tartott.

Minden Hurmuzt megelőző király az ágyában halt meg, csak ő nem, mert a bátyja, Fayrūz megölte őt.

Aztán Fayrūz lépett helyébe őt követően egy rövid ideig, majd meghalt. Utána fia, Balāš ibn Fayrūz lett a király, így élt négy évig, majd meghalt.

Aztán testvére, Qubād ibn Fayrūz lett a király, ő építette Hūlwānt. Miután Qubād már tíz éve uralkodott, a perzsák összegyűltek, hogy leválsák őt, mert egy Mazdak nevű embert követett, aki olyan új tanokat terjesztett, amilyeneket nem ismertek a perzsák, hogy meg van engedve a vagyon és a nők szabad elvétele. Nem evett húst, nem ontotta ki [az állatok] véré, és ehhez hasonló. Elfogták Qubādot és bebörtönözték, helyébe fivérét Ġāmāst²¹⁸ ibn Fayrūzt állították, aki hat évig uralkodott.

Aztán Qubād nővére addig fortélyoskodott, míg sikerült bejutnia a börtönbe, és fivérét szőnyegbe csavarta, és egy hordár a [két] vállán²¹⁹ kivitette, de a börtönőr nem vette észre. Qubād elment a heftaliták királyához, és menedéket keresett nála. Ő megsegítette őt fivére, Ġāmāst ellenében. El is ment hozzá, és megölte Ġāmāstot, és magához ragadta az uralmat.

Utána Anūširwān ibn Qubād uralkodott, akit az Igazságos Királynak is neveztek. Atyját, Qubād ibn Fayrūzt illetően nincs egyetértés. Azt beszélték [róla], hogy amint elmenekült fivérétől, mivel eretnekséggel vádolták, a türkök országába ment megszállva egy *dihqānn*ál, akinek a lányát feleségül vette, és teherbe ejtette Anūširwānnal. Miután elérte al-Madā'int, és király lett, akkor vette Anūširwān születésének jó hírét. Azt mondták: Qubād építtette fel Arġān városát, és uralmon maradt negyvennégy évig, és al-Madā'inban halt meg. Az uralmat fiára, Anūširwānra hagyta. Azt is mondták, hogy a mazdakiták azt sugalmazták neki, hogy öljön meg mindenkit, aki nem ért vele egyet, és így is

²¹⁸ Ġāmāsf.

²¹⁹ Az arab szövegbeli szó egész pontosan a nyak hátulját jelenti.

tett. A perzsák összeszövetkeztek, hogy megöljék, ő pedig a heftaliták királyához menekült, nála is halt meg. Fia, Anūšīrwān al-Madā'inban volt. Királlyá tették őutána, mert látták nemességét és helyes viselkedését.

II. kötet, 436. o.

فتح أنوشروان الشرق والشام والمغرب والروم وبنى مدينة قريبة من المدائن وسماها رومية ونقل إليها من الشام الرخام والمرمر والفصوص وحكم بلاد الهند والصين وزوجه خاقان ابنته وابنة أخيه وخضعت له ملوك الدنيا وكتبوه وكانوا على بابه وقطع النهر وقتل الاخشنوار ملك الهياطلة وكان ملكا عظيما وأوغل في الهند وتخوم الصين فخافته ملوك المشرق

Anūšīrwān meghódította a Keletet, al-Šāmot, a Nyugatot és Bizáncot, és Madā'in közelében egy várost épített, melyet Rūmiyyānak nevezett el, és al-Šāmból márványt, alabástromot és [egyéb kemény] köveket vitt oda. India és Kína országait uralta. Hāqān hozzáadta leányát és fivére leányát feleségül. A világ királyai hódoltak neki, leveleztek vele és eljöttek a palotájába. Ő átkelt a folyón, és megölte Aḥšunwāzt, a heftaliták királyát, aki nagy király volt. Mélyen behatolt Indiába és [átlépte] Kína határait. Félték tőle a Kelet királyai.

XIX. kötet, 448. o.

قال السمناني: خرج السلطان يوم العيد بعد وصوله إلى العراق في المرة الثالثة وذلك يوم السبت فرجع إلى داره يوم الخميس ولم يصل إليه أحد من خواصه فكانه اختلس من بين العالم فلم يصل عليه ولا ظهرت له جنازة ولا حذف عليه ذنب فرس ولا بكى عليه باك [...] وكان في مملكته جميع ما وراء النهر وبلاد الهياطلة وباب الأبواب والروم وديار بكر والجزيرة وحلب والشام وخطب له على جميع منابر الإسلام إلا المغرب

Al-Simnānī azt írta: „[Malikšāh]²²⁰ szultán kivonult az ünnep napján, azután, hogy harmadszor is al-‘Irāqba ért. Ez szombaton történt. Csütörtökön visszatért a házába, de senki nem érte el előkelői közül. Olyan volt, mintha elragadták volna e világból. Nem kértek rá áldást, sem nem volt nyilvános temetése, nem vágták le rá egy ló farkát,²²¹ nem siratta senki. [...] Uralma alatt állt egész Transzoxánia,

220 Szeldzsuk szultán, 1072–1092 között uralkodott.

221 A ġāhiliyya, vagyis az iszlámot megelőző időszak egy szokása volt, hogy mikor valaki erőszakos halált halt, a családjából érte bosszút állni szándékozó levágta lova sörényének homlok részét (nāšiya) és farkát (ḡanab). Ez a megjegyzés talán erre a szokásra utal: vagyis, hogy nem készült érte bosszút állni senki, vagy nem siratta senki.

a heftaliták országa, Bāb al-Abwāb, Bizánc, Diyār Bakir, al-Ġazīra, Aleppó és al-Šām. A nyugati iszlám világ kivételével az egész iszlám világban minden szószékről az ő nevét említették a pénteki szentbeszédben.

Ibn Ḥallikān, Aḥmad ibn Muḥammad (meghalt 1282)²²²

***Wafayāt al-a'yān wa-anbā' abnā' al-zamān*²²³ – A kiválóságok halálozási dátumai és híradás a korukban híressé vált emberekről**

Kiadás: taḥqīq Iḥsān 'Abbās, Dār Šādir, Bayrūt, 1994. 7 kötet.

V. kötet, 284. o.

ثم إن ملكشاه أمر بقتل عمه فخنق بوتر قوسه واستقرت القواعد للسلطان وفتح البلاد واتسعت عليه المملكة ومملك ما لم يملكه أحد من ملوك الإسلام بعد الخلفاء المتقدمين فكان في مملكته جميع بلاد ما وراء النهر وبلاد الهياطلة وباب الأبواب والروم وديار بكر والجزيرة والشام وخطب له على جميع منابر الإسلام سوى بلاد المغرب فإنه ملك من كاشغر وهي مدينة في أقصى بلاد الترك إلى بيت المقدس طولا ومن القسطنطينية إلى بلاد الخزر وبحر الهند عرضا

Aztán Malikšāh megparancsolta a nagybátyja megölését, így megfojtották íja húrjával. A szultán támaszai biztossá váltak. Meghódította az országot, kiterjesztette a királyságot. Afölött uralkodott, ami fölött a korai kalifák után az iszlám királyai közül egy sem. Királyságához tartozott egész Transzoxánia, a heftaliták országa, a Bāb al-Abwāb, Bizánc, Diyār Bakir, al-Ġazīra, al-Šām. Az ő nevében mondták a pénteki szentbeszédet az iszlám területén valamennyi szószekről, kivéve a nyugati iszlám világot. Uralkodott Kāšgártól, mely a türkök országának legtávolabbi városa, Jeruzsálemig hosszában, és Konstantinápolytól a kazárok országáig és az Indiai-tengerig széltében.

222 Perzsa vagy kurd származású tudós. Erbilben született, Aleppóban és Damaszkuszban tanult, majd Moszulban és Kairóban jogot hallgatott. Kairóban le is telepedett. Jogtudósként, teológusként és nyelvészként elismert tekintély lett. Később visszatért Damaszkuszba, ahol a bírói tisztséget töltötte be tíz éven át. Ismét Egyiptomba ment, ahol hét évig tanított, majd élete végén ismét Damaszkuszban bírászkodott.

223 A leghíresebb arab nyelvű életrajzi lexikon, mely az iszlám eljövedele utáni kor jelentős személyiségeivel foglalkozik.

14. század

Abū l-Fidā', Ismā'īl ibn 'Alī
(meghalt 1331)²²⁴

*Al-Muḥtaṣar fī aḥbār al-baṣar*²²⁵ – Az emberiség rövid története

Kiadás: taḥqīq Muḥammad Zaynuhum Muḥammad 'Azab et al., Dār al-Ma'ārif, al-Qāhira, dátum nélkül. 4 kötet.

I. kötet, 70–73. o.

وكان ليزدجر المذكور ولد اسمه بهرام جور وكان أبوه يزدجر قد أسلمه عند المنذر ملك العرب ليربيه بظهر الحيرة فنشأ بهرام جور هناك وقدم على أبيه قبل هلاكه وبهرام جور في غاية الأدب والفروسية. فأذاقه أبوه الهوان ولم يلتفت إليه ولا رأى منه خيرا فطلب بهرام جور العود إلى العرب حيث كان فأمره بذلك وعاد بهرام جور إلى المنذر ومات أبوه وهو عند المنذر. فاجتمع جميع الفرس على أنهم لا يملكون أحدا من ولد يزدجرد لما قاسوه منه وأيضا فإن بهرام جور قد انتشأ عند العرب وتخلق بأخلاقهم فلا يصلح للفرس. ولولا شخصا يسمى كسرى من ولد أزدشير وبلغ ذلك بهرام جور فانتصر بالمنذر وبابنه النعمان ملك العرب وجرى بين العرب وبهرام جور وبين الفرس في ذلك مراسلات كثيرة وآخر الأمر أن بهرام جور تملك موضع أبيه يزجرد واستقل بالملك

ويحكى عنه من الشجاعة والقوة شيء كثير وآخر أمره أنه هلك بأن طلع إلى الصيد وأمعن في طرد الوحش حتى توحل في سبحة وعدم وكان مدة ملكه ثلاثا وعشرين سنة وأحد عشر شهرا فيكون هلاك بهرام جور لمضي ثلاثة أشهر من سنة إحدى وأربعين وسبعمائة

Az említett Yazdağirdnek²²⁶ volt egy Bahrām Ğūr nevű fia, akit apja, Yazdağird korábban átadott al-Mundīrnak, az arabok királyának, hogy nevelje fel al-Ḥīra félreeső részében. Bahrām Ğūr ott nevelkedett, és apjához jött annak halála előtt, a lehető legjobban nevelt és lovagias [jellemmel]. Apja megízleltette vele a megáláztatást, és nem törődött vele, és nem látott benne semmi jót. Bahrām Ğūr ezért azt kérte, hadd térjen vissza az arabokhoz, ahol addig volt, ő pedig paran-

224 Ḥamā ura, történész, földrajztudós; történelmet, irodalmat és teológiát, valamint filozófiát és orvostudományt tanult. Damaszkuszban született és nevelkedett, sokat utazott, Egyiptomban is járt, ahol al-Nāṣirral (1299–1341) találkozott, ő helyezte Ḥamā élére.

225 Világtörténelmi mű, mely 1329-ig tárgyalja az eseményeket.

226 I. Yazdegerd (399–420) szászánida uralkodó, zsarnok.

csot adott neki erre. Bahrām Ğūr visszatért al-Mundīrhoz, és amikor apja meghalt, ő al-Mundīrnál volt.

Valamennyi perzsa egyetértett abban, hogy nem teszik királlyá Yazdaġird egyik fiát sem, amiatt, amit elszenvedtek tőle; és abban is, hogy Bahrām Ğūr az arabok között nőtt fel, és az ő erkölcsaik szerint nevelkedett, ezért nem alkalmas a perzsák [uralkodójá]nak. Kineveztek egy Kisrā nevű személyt Azdašīr²²⁷ leszármazottjai közül. Ennek híre eljutott Bahrām Ğūrhoz, aki al-Mundīr és fia, al-Nu‘mān, az arabok királya támogatását kérte. Erről sokat leveleztek az arabok és Bahrām Ğūr a perzsákkal. Végül Bahrām Ğūr lett a király, apja, Yazdaġird után, és önállóan uralkodott.

Róla, bátorságáról és erejéről sok mindent mondanak. Uralmának úgy lett vége, hogy meghalt úgy, hogy vadászni ment, és szenvedélyesen űzte a vadat, míg csak bele nem ragadt az iszapba egy mocsárban, és ott eltűnt. Uralkodása huszonhárom évig és tizenegy hónapig tartott. Bahrām Ğūr halála pedig akkor történt, amikor három hónap telt el a hétszáznegyvenegyedik esztendőből.²²⁸

ثم ملك بعده ابنه يزد جرد بن بهرام جور ثمان عشرة سنة وأربعة أشهر وسار بسيرة أبيه بهرام جور من قمع الأعداء وعمار البلاد ثم هلك يزد جرد لمضى سبعة أشهر من سنة تسع وخمسين وسبع مائة

وخلف ابنين هرمز وفيروز فتملك هرمز من يزد جرد سبع سنين وظلم الرعية واحتجب عن الناس ولما ملك هرمز هرب أخوه فيروز إلى الهياطة وهم أهل البلاد التي بين خراسان وبين بلاد الترك وهي طخارستان نص عليه أبو الريحان واستعان بملكهم على رد ملك أبيه إليه واستقلعه من أخيه هرمز. فانجده وسار فيروز بجيش طخارستان وطوائف من عسكر خراسان إلى هرمز واقتتلا في الري فظفر فيروز بأخيه هرمز فسجنه وكانت أمهما واحدة فيكون انقضاء ملك هرمز في سنة ست وستين وسبع مائة للإسكندر

ثم ملك فيروز بن يزد جود بن بهرام جور سبعا وعشرين سنة وسلك حسن السيرة وظهر في أيامه غلاء وقحط وغارت الأعين وبيس النبات وهلك الوحش ودام ذلك مدة سبع سنين وبعد ذلك أرسل الله تعالى المطر وعادت الأحوال إلى أحسن حال وكان ملك الهياطة حينئذ يسمى

227 Ardašīr – A „z” elírás az arab szövegben. A szövegben IV. Bahrām Ĥosrow nevű fiáról van szó, őt választották meg a nemesek, és nagyon rövid ideig uralkodott 420-ban.

228 Nagy Sándor Kr.e. 331-ben folytatott hadjáratától, illetve a gaugamélai csatában aratott győzelmétől számítva. Nem teljesen pontos, mivel Bahrām Ğūr Kr. u. 438-ban halt meg.

الإخشنوار ووقع بينه وبين فيروز بسبب أن فيروز خطب ابنة الإخشنوار فلم يزوجه فصار فيروز إلى الهياطلة وذكر لهم ذنوباً منها أنهم يأتون الذكران ولم يظفر منهم بشيء وهلك فيروز بأن تردى في خندق كان عمله الهياطلة وغطي فوقه فيه مع جماعته فهلكوا واحتوى إخشنوار على جميع ما كان في معسكره فيكون هلاك فيروز في سنة ثلاث وتسعين وسبعماية.

Utána a fia, Yazdağird ibn Bahrām Ğūr uralkodott tizennyolc évig és négy hónapig. Apja, Bahrām Ğūr nyomdokaiban járt az ellenség féken tartásában és az ország felvirágoztatásában. Majd Yazdağird meghalt, amikor hét hónap telt el a hétszázötvenkilencedik évből.

Két fiút hagyott hátra: Hurmuzt és Fayrūzt. Hurmuz vette át Yazdağirdtől az uralmat hét évre, és zsarnok volt az alattvalóival szemben, nem mutatkozott az emberek előtt. Amint Hurmuz lett az uralkodó, fivére, Fayrüz elmenekült a heftalitákhoz, akik annak a területnek lakói, mely Ĥurāsān és a türkök országa közt fekszik, vagyis Ṭuḥāristān, ahogy azt Abū Rayḥān²²⁹ megírta. [Fayrüz] segítséget kért a [heftaliták] királyától abban, hogy atyja uralmát visszaszerezze, s hogy fivérétől, Hurmuztól elvegye. [A heftaliták királya] megsegítette, Fayrüz pedig Ṭuḥāristān seregével és Ĥurāsān csapataival Hurmuz ellen vonult. al-Rayyban küzdöttek meg egymással, és Fayrüz legyőzte fivérét, Hurmuzt, és bebörtönözte. Ugyanattól az anyától születtek. Hurmuz uralmának a vége Nagy Sándortól számítva hétszázhatvanhatban ért véget.

Ezután Fayrüz ibn Yazdağird ibn Bahrām Ğūr uralkodott huszonhét évig. Helyes életmódot folytatott, de idejében drágaság és szárazság jelentkezett. Kiapadtak a források, elszáradtak a növények, elhullottak az állatok, és ez az időszak hét évig tartott. Ezután Isten esőt küldött, és a dolgok ismét a lehető legjobbra fordultak. A heftaliták királyát akkoriban Aḥṣunwārnak hívták. Közte és Fayrüz közt békétlenség keletkezett, amiért Fayrüz megkérte Aḥṣunwār lányának kezét, de az nem adta hozzá. Fayrüz a heftaliták ellen vonult, rájuk olvasta bűneiket, hogy például homoszexuálisok, de semmit sem ért el velük szemben. Fayrüz meghalt, mikor belezuhant egy árokba, melyet a heftaliták készítettek és befedtek. Ő pedig belesett embereivel együtt, s mind elpusztultak. Aḥṣunwār pedig

229 Al-Birūnī.

magához ragadta mindazt, ami táborában volt. Fayrūz halála hétszázkilencvenháromban történt.

ثم ملك بعده ابنه بلاش بن فيروز أربع سنين وكان حسن السيرة ومات في سنة سبع وتسعين وسبعمئة

ثم ملك بعده أخوه قباذ بن فيروز ثلاثا وأربعين سنة منها ست سنين كان فيها قتال بينه وبين أخيه جاماسف وفي أيام قباذ المذكور ظهر مزدك الزنديق. وادعى النبوة وأمر الناس بالتساوي في الأموال وأن يشتركوا في النساء لأنهم إخوة لأب وأم آدم وحواء ودخل قباذ في دينه فهلك الناس وعظم ذلك عليهم وأجمعوا على خلع قباذ. وخلعوه وولوا أخاه جاماسف بن فيروز ولحق قباذ بالهياطلة فأنجذوه وسار بهم وبعسكر خراسان والتقى مع أخيه جاماسف وانتصر عليه وحبس جاماسف واستمر قباذ في الملك حتى مات في سنة أربعين وثمانمئة لمضي سبعة أشهر من السنة المذكورة.

ثم ملك بعد قباذ ابنه أنوشروان بن قباذ بن فيروز بن يزجرد بن بهرام جور ابن يزجرد الأثيم بن بهرام بن سابور ذي الاكتاف بن هرمز بني نرسی بن بهرام بن بهرام بن هرمز بن سابور بن أردشير بن بابك

وملك أنوشروان ثمانيا وأربعين سنة ولما تولى الملك كان صغيرا فلما استقل بالملك وجلس على السرير قال لخواصه: إني عاهدت الله إن صار الملك إلي على أمرين أحدهما أني أعيد آل المنذر إلى الحيرة وأطرد الحارث عنها وأما الأمر الثاني: فهو قتل المزدكية الذين قد أباحوا نساء الناس وأموالهم وجعلوهم مشتركين في ذلك. بحيث لا يختص أحد بامرأة ولا بمال حتى اختلط أجناس اللؤماء بعناصر الكرماء وتسهل سبيل العاهرات إلى قضاء نهمهن واتصلت السفلة إلى النساء الكرائم التي ما كان أمثال أولئك يتجاسرون أن يملؤوا أعينهم منهن إذا رأوهن في الطريق فقال له مزدك وهو قائم إلى جانب السرير هل تستطيع أن تقتل الناس جميعا. هذا فساد في الأرض والله قد ولاك لتصلح لا لتفسد.

Őutána fia, Balās ibn Fayrūz uralkodott négy évig, aki helyesen viselkedett. Hétszázkilencvenhétben halt meg. Utána fivére, Qubād ibn Fayrūz uralkodott negyvenhárom évig, de ebből hat évet tett ki a közte és fivére, Ġāmāsf közti harc. Qubād idejéből említik az eretnek Mazdak fellépését, aki azt állította, hogy próféta, és azt parancsolta az embereknek, hogy egyenlően osztozkodjanak a vagyonban, és közösködjenek az asszonyokban, mivel mind testvérek atyjuk, Ádám és anyjuk, Éva révén. Qubād felvette [Mazdak] vallását, sok ember halt meg, mert rájuk kényszerítette ezt. Ezért összefogtak Qubād letételére, le is tették, és a hatalmat fivérének, Ġāmāsf ibn Fayrūznak adták. Qubād ezért a heftalítákhoz ment, akik megsegitették őt, és velük és Ĥurāsān seregével vonult el.

Szembekerült fivérével, Ġāmāsffal, legyőzte és bebörtönözte. Qubād folytatta uralkodását, amíg meg nem halt nyolcszáznegyvenben, mikor az említett évből hét hónap telt el.

Qubād után fia, Anūširwān ibn Qubād ibn Fayrūz ibn Yazdaġird ibn Bahrām Ġūr ibn Yazdaġird, a Bűnös, ibn Bahrām ibn Sābūr, a Széles vállú, ibn Hurmuz, a Narsā nemzetségből, ibn Bahrām ibn Bahrām ibn Sābūr ibn Ardašīr ibn Bābak uralkodott. Anūširwān negyvennyolc évig uralkodott. Amikor uralkodó lett, még kiskorú volt, s amikor már önállóan uralkodott, és a trónra ült, azt mondta előkelőinek: „Megfogadtam Istennek két dolgot arra az esetre, ha az uralom rám száll. Az egyik: visszahelyezem az uralomba a Munḍir nemzetséget al-Ĥirāban, s kiűzöm al-Ĥārīt-t onnan, a másik: a mazdakiták kiirtása, akik megengedték az embereknek, hogy az asszonyokat és vagyont közösen birtokolják. Úgyhogy senkinek sem volt saját asszonya és vagyona, olyannyira, hogy az alantasok keveredhettek a nemesekkel, és ez megkönnyítette az erkölcstelen nőknek, hogy kielégítsék vágyaikat, és az alantasok érintkezhettek a nemes asszonyokkal, akikre addig a magukfajta szemét sem merhette emelni, ha az úton megpillantotta őket.” Erre Mazdak, aki a trón mellett állt, így szólt: „Meg tudod-e ölni az összes embert? Ez a föld romlása, és Isten téged az orvoslásával bízott meg, nem pedig azzal, hogy ronts rajta.”

فقال له أنوشروان: يا ابن الخبيثة أتذكر وقد سألت قباز أن يأذن لك في المبيت عند أمي فأذن لك. فمضيت نحو حجرتها فلحقت بك وقبلت رجلك وإن نتن جواربك ما زال في أنفي منذ ذلك إلى الآن وسألتك حتى وهبتها لي ورجعت. قال: نعم فأمر حينئذ أنوشروان بقتل مزدك فقتل بين يديه وأخرج وأحرقت جيفته ونادى بإباحة دماء المزدكية فقتل منهم في ذلك اليوم عالم كثير. وأباح دماء المانوية أيضا وقتل منهم خلقا كثيرا وثبت ملة المجوسية القديمة وكتب بذلك إلى أصحاب الولايات وقوى الملك بعد ضعفه بإدامه النظر وهجر الملاذ وترك اللهو وقوى جنده بالأسلحة والكراع وعمر البلاد ورد إلى ملكه كثيرا من الأطراف التي غلبت عليها الأمم بطل وأسباب شتى منها السند والرخج وزابلستان وطخارستان ودروستان وغيرها وبنى المعازل والحصون وقسم أموال المردكية على الفقراء [...]

وفتح أنوشروان الرها مدينة هرقل ثم الإسكندرية وأذن له قيصر بالطاعة وغزا الخزر ثم توجه إلى نحو عدن فسكّر هناك ناحية من البحر بين جبلين بالصخور وعمد الحديد ثم سار إلى الهياطلة مطالبا بدم فيروز وكبس بلادهم وقتل ملكهم وخلق كثيرا من أصحابه وتجاوز بلخ.

Erre Anūširwān azt mondta neki: „Ó te gonosztevő! Emlékszel-e, hogy annak idején azt kérted Qubādtól, hogy engedélyezze neked, hogy anyámmal töltsd az éjszakát, és meg is engedte neked? Te a szobájához mentél, én pedig követtelek, s megcsókoltam a lábad, bár a kapcarongyod bűzét még orromban érzem, attól kezdve, mostanáig; el is kértem tőled, s te nekem ajándékoztad, most visszaadom.” Erre azt mondta: „Igen”. Anūširwān akkor parancsot adott Mazdak meggyilkolására, és meg is ölték a színe előtt. Majd kivitték, és elégették a holttestét. Majd Anūširwān arra szólította fel [az embereket], hogy szabadon ontsák a mazdakiták vérének. Aznap sokakat megöltek közülük. Szabaddá tette a manicheusok vérenek ontását is, és sokakat megöltek közülük. Visszaállították a régi mágusvallást, és erről írt a tartományok urainak is. A korábbi gyengeség után erős lett a királyság, mivel folyamatosan felügyelte az ügyeket, elhagyta a visszavonult életformát, és felhagyott a szórakozással. Megerősítette katonaságát fegyverekkel és lovakkal, építette az országot, és visszahódította azokat a határterületeket, melyekre korábban, különböző okból más népek terjesztették ki hatalmukat, úgymint al-Sind, al-Ruḥaḡ, Zābulistān, Ṭuḡaristān, Darwistān, és mások. Épített erődítményeket és várakat. A mazdakiták vagyonát szétesztotta a szegények közt. [...]

Anūširwān meghódította al-Ruhāt, Hiraql városát, majd Alexandriát. A császár engedelmességet tanúsított iránta. Megtámadta a kazárokat, majd Áden felé fordult, és a tenger egy szakaszát a két hegy között sziklakkal és vasoszlopokkal megerősítette, majd a heftaliták ellen vonult, Fayrüz véérért [bosszút] keresve. Magához ragadta országukat, megölte királyukat, és sokakat az ott lakók közül, majd túlhaladt Balḥon.

Ibn al-Dawādārī, Abū Bakr ibn ‘Abd Allāh ibn Aybak (meghalt 1335 után)²³⁰

***Kanz al-durar wa-ğāmi‘ al-ğurar*²³¹ – Gyöngyök kincstára és a legjobb részek gyűjteménye**

Kiadás: ‘Īsā al-Bābī al-Ḥalabī, al-Qāhira, 1960–1992. 9 kötet.

II. kötet, 288–289. o.

ولمّا انتقل يزجرد من العراق بعد أن أقام بالمداين ثمانين²³² سنين على الضعف أخرج ما قدر عليه من الذخائر مع نسائه وولده وحشمه. فكان فيمن أخرج معه ألف طبّاح وألف حوسيان وألف فهاد وبازيار. وخرج معه خرداد بن حرهر أخو رستم صاحب القادسية حتى أورده إصفهان ثم كرمان ثم مرو. وسلّمه إلى ماهويه مرزبان مرو. وركب إليه وكتب عليه سجلاً. يتسلّمه الملك منه. ورجع خرداد إلى أذربيجان. وإنّ ملك الهياطلة قصد حرب يزجرد فمالأه ماهويه على قتله.

Mivel [III.] Yazdağird, aki nyolc évig al-Madā’inban élt gyenge kezű uralkodóként, kivonult al-‘Irāqból, amennyit csak tudott, magával vitt a kincsekből az asszonyaival, gyermekeivel és szolgáljaival együtt. A vele kivonulók közt volt ezer szakács, ezer eunuch, ezer vadászegyásidomár és solymász. Kivonult vele Ḥurdād ibn Ḥarhar,²³³ Rustam testvére, al-Qādisiyya ura, míg el nem vitte Işfahānba, majd Karmānba, majd Marwba, s átadta Māhuwayhnak,²³⁴ Marw *mar-zubān*jának, aki odalovagolt hozzá, és feljegyzést írt arról, hogy átvette tőle a királyt. Ḥurdād visszatért Azerbajdzsánba.

A heftaliták királya meg akart küzdeni Yazdağirddel, mire Māhuwayh összeesküdött vele a megölésére.

230 Mamlúk leszármazott, történész. Gyermekkorát Kairóban töltötte, majd Damaszkuszban élt, feltehetően a kormányzásban tevékenykedett.

231 Egy hosszabb egyetemes történet, a *Durar al-tiğān* rövidített változata, mely 1335-ig tárgyalja az eseményeket. Különösen a fátimida korszakról értékes forrás.

232 A kiadásban: ثمان.

233 A név helyesírása a mű során változik. A VII. kötetből idézett részben pl. Ḥazdād ibn Ġurhuz alakban szerepel.

234 Māhōē Sūrī.

II. kötet, 348–349. o.

ثم انتقل الملك من لحم إلى كندة لسببين²³⁵ أحدهما إغضاء قباد عن الملك وإهماله القيام بواجب السياسة. وكان والده فيروز غزا الهياطلة وهم سكان طرفة من أطراف خراسان ومعه ولده قباد فقتل فيروز وأسر قباد. فقصدهم جند الفرس حتى خلصوا قباد من الأسر. فلما خلص وتقرر ملكه ترك القتل والقتال وانتشرت الزندقة فيهم

Ezután a királyság a Lahm törzstől a Kinda törzshöz került, két okból. Egyikük: Qubād nem törődött a királysággal, és elhanyagolta a vezetési kötelezettségét. Apja, Fayrüz korábban megtámadta a heftalitákat, akik Hürāsān szélén laktak, és akkor vele volt fia, Qubād is, de Fayrüz ott megölték, Qubād pedig fogságba esett. Ellenük vonult a perzsa sereg, hogy kiszabadítsa Qubādot a fogságból. Amint kiszabadult, és megszilárdult királysága, elhagyta a gyilkolást és harcot, elterjedt körükben az eretnokség. [...]

VII. kötet, 248. o.

وحزاد كان من أكبر مرازمة يزجرد فلا زال به حتى سلمه لماهويه مرزبان مرو وكتب عليه سجلاً بتسليمه إياه. ثم أن ماهويه مائل على قتل يزجرد مع ملك الهياطلة فقتل يزجرد

Hazdād²³⁶ Yazdağird egyik legnagyobb *marzubān*ja volt, és addig maradt vele, amíg át nem adta Māhuwayhnak, Marw *marzubān*jának, és írt is erről egy feljegyzést, hogy átadta őt neki. Aztán Māhuwayh hajlott rá, hogy megölje Yazdağirdot a heftaliták királyával [szövetkezve], és meg is ölték Yazdağirdot.

²³⁵ A szövegben nyelvtani hiba: لسببين.

²³⁶ Korábban Hurdād alakban szerepelt.

Al-Dahabī, Muḥammad ibn Aḥmad (meghalt 1348)²³⁷

*Siyar a'lām al-nubalā'*²³⁸ – *A leghíresebb magas rangú emberek életrajzai*

Kiadás: taḥqīq Šu'ayb al-Arnā'ūt et al., Mu'assasat al-Risāla, Bayrūt, 1985. 25 kötet.

XIX. kötet, 55. o.

تملك ملكشاه بعد أبيه ودبر دولته النظام الوزير بوصية من ألب أرسلان إليه في سنة خمس وستين فخرج عليه عمه ملك كرمان قاروت فالتقوا بقرب همدان فانكسر جمعه وأتى بعمه أسيرا فوبّخه فقال: أمراؤك كاتبوني وأحضر خريطة فيها كتبهم فناولها لنظام الملك ليقرأها فرماها في منقل نار ففرح الأمراء وبذلوا الطاعة وخنق عمه ثم تملك من المدائن ما لم يملكه سلطان فمن ذلك مدائن ما وراء النهر وبلاد الهياطل وباب الأبواب وبلاد الروم والجزيرة وكثير من الشام فتملك من كاشغر إلى القدس طولا ومن أطراف قسطنطينية إلى بلاد الخزر وبحر الهند عرضا وكان حسن السيرة

Apja után [Malikšāh] jutott hatalomra [a hidzsra négyszáz]hatvanötödik évében. Rábízta a birodalma ügyeinek intézését al-Nizām wazīrra,²³⁹ Alp Arslān²⁴⁰ [Malikšāh] számára írt végrendelete alapján. Kivonult ellene nagybátyja, Karmān uralkodója, Qārūt,²⁴¹ és Hamaḍān közelében csaptak össze. Szétverte a seregét, és nagybátyját fogolyként vitte magával, aki megszidta őt, azt mondva: „Vezérid leveleztek velem.” És elővett egy zsákot, melyben ott voltak a leveleik. [Malikšāh] pedig átadta azokat Nizām al-Mulknak, hogy olvassa el, az pedig a parázstartó tűzébe dobta őket. A vezérek erre megörültek, és engedelmességet mutattak. Ő pedig megfojtotta nagybátyját. Majd al-Madā'inból uralt olyan területeket, melyek fölött más szultán nem uralkodott még, így [uralma kiterjedt] Transzoxá-

237 Történész, *ḥadīṭ*-tudós. Damaszkuszban született, majd – a hagyományok szerint – mintegy ezer tudóst keresett fel az iszlám világ nagy központjaiban, hogy tőlük tanuljon. Több mint kétszáz művet írt, a hosszabb műveket gyakran rövidített formában is átdolgozta. Emellett imám volt, és tanítással is foglalkozott.

238 Nemzedékek szerinti, azaz időrendet követő életrajzi enciklopédia.

239 Nizām al-Mulk (meghalt 1092), tudós és államférfi, Alp Arslān halála után a Szeldzsuk Birodalom tényleges vezetője 1092-ig.

240 Szeldzsuk szultán (1063–1072).

241 Kāvurd, Kermán kormányzója (meghalt 1073), halála után utódai azon a területen dinasztikusan uralkodtak.

nia városaira, a heftaliták országára, Bāb al-Abwābra, Bizāncra, al-Ġazīrára, al-Šām nagy részére. [Minden] hozzá tartozott Kāšgártól Jeruzsálemig hosszában, Konstantinápoly határától a kazárok országáig és az Indiai-tengerig széltében. Jó hírneve lett.

***Tārīḥ al-islām wa-wafayāt al-mašāhīr wa-l-a'lām*²⁴² – Az iszlám történelme és a híres és kiváló emberek halálozásai**

Kiadás: taḥqīq ‘Umar ‘Abd al-Salām al-Tadmūrī, Dār al-Kitāb al-‘Arabī, Bayrūt, 1993. 52 kötet.

XXXIII. kötet, 163. o.

وملك من الأقاليم ما لم يملك أحد من السلاطين فكان في مملكته جميع بلاد ما وراء النهر وبلاد
الهياطلة وباب الأبواب وبلاد الروم والجزيرة والشام

[Malikšāh] olyan régiók²⁴³ felett uralkodott, amilyen felett egy szultán sem. Uralma alá esett egész Transzoxánia, a heftaliták országa, Bāb al-Abwāb, Bizānc, al-Ġazīra és al-Šām.

***al-‘Ibar fī ḥabar man ġabar*²⁴⁴ – Példázatok: híradás az elmúlt nemzedékekről**

Kiadás: taḥqīq Abū Hāġir Muḥammad al-Sa‘īd ibn Basyūnī Zaġlūl, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, dátum nélkül. 4 kötet.

III. kötet, 311. o.

242 Muḥammad próféta korától a szerző koráig tartó annalsztikus történeti munka, amely az adott év eseményei között feltünteteti az akkor elhalálozott híres emberek nevét is.

243 Arabul: *iqḷīm*, melynek jelentése klíma, éghajlat, általánosabb értelemben régió. Görög eredetű szó. Az általános földrajzi gondolkodás szerint a föld hét *iqḷim*re, régióra osztható. A felosztás határai nem élesek, a régió jelentéstartalma inkább vonatkozik városok, hegyek, vizek és ásványok összességére. A földi elhelyezkedésén túl meghatározza az is, milyen hatások érik más bolygóktól, csillagoktól, mi alatt fekszik. A hagyományos felosztás hét régiót tart számon, ezt elsősorban a csillagászok és enciklopédikus művek szerzői viszik tovább, míg a leíró földrajz művelői, akik az al-Balḥī atlasza által megteremtett iskolát követik, hajlank elutasítani azt; így tesz al-Muqaddasī is (l. a chrestomathiában hozott szövegrészt), noha egy fejezetet szentel művében a hét régió ismertetésének.

244 A szerző *Tārīḥ al-islām* című művének kivonata. Amint a mű címe is mutatja, a szerző ugyanakkor olyan tanulságokat fogalmazott meg benne, amelyeket az eredeti mű nem tartalmaz.

والسلطان ملكشاه أبو الفتح جلال الدولة بن السلطان ألب أرسلان محمد ابن داود السلجوقي التركي تملك بلاد ما وراء النهر وبلاد الهياطلة وبلاد الروم والجزيرة والشام والعراق وخراسان وغير ذلك. قال بعض المؤرخين: ملك من مدينة كاشغر الترك إلى بيت المقدس طولا ومن القسطنطينية وبلاد الخزر إلى بحر الهند عرضا وكان حسن السيرة. محسنا إلى الرعية وكانوا يلقبونه بالسلطان العادل وكان ذا غرام بالعمائر وبالصيد

Malikšāh szultán, Abū l-Faṭḥ Ġalāl al-Dawla ibn Alp Arslān Muḥammad ibn Dāwūd al-Salġūqī al-Turkī ura lett Transzoxániának, a heftaliták országának, Bizáncnak, al-Ġazīrának, al-Šāmnak, al-‘Irāqnak, Ḥurāsānnak és másoknak. Egy történetíró azt mondta: a türk Kāšġar városától Jeruzsálemig uralkodott hosszában, Konstantinápolytól és a kazárok országától az Indiai-tengerig széltében. Jó hírneve volt, mert jól bánt alattvalóival, akik úgy nevezték: az igazságos szultán. Szeretett építkezni és vadászni.

Ibn al-Wardī, Zayn al-Dīn ‘Umar ibn al-Muẓaffar (meghalt 1349)²⁴⁵

*Tārīḥ Ibn al-Wardī*²⁴⁶ – *Ibn al-Wardī történelme*

Kiadás: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1996. 2 kötet.

I. kötet, 42–44. o.

ثم ملك ابنه يزجرد بن بهرام جور ثماني عشرة سنة وأربعة أشهر وقمع الأعداء وعمر البلاد ثم هلك لمضي سبعة أشهر من سنة تسع وخمسين وسبعمائة وخلف ابنين هرمز وفيروز. فتملك هرمز سبع سنين وظلم واحتجب وهرب أخوه فيروز منه إلى الهياطلة وراء خراسان وهي طخارستان واستعان بملكهم على أخيه هرمز فأنجده واقتتلا في الري فظفر فيروز بأخيه هرمز فسجنه وأمهما واحدة فانقضت ملك هرمز في سنة ست وستين وسبعمائة للإسكندر ثم ملك فيروز بن يزجرد بن بهرام جور سبعا وعشرين سنة فأحسن وحصل في أيامه غلاء وقحط وغور الأعين وبيس النبات وهلاك الوحش مدة سبع سنين ثم أغاثهم الله تعالى وحسن الحال وملك الهياطلة حينئذ اسمه الأخشنواز ووقع بينه وبين فيروز بسبب ابن فيروز خطب بنت الأخشنواز فلم يزوجه فسار فيروز إلى الهياطلة وذكر لهم ذنوبا منها أنهم يأتون الذكران ولم يظفر منهم بشيء وتردى فيروز في خندق عمله الهياطلة وغطس فوقه فيه وجماعة فهلكوا واحتوى أخشنواز على جميع ما كان في معسكره فيكون هلاك فيروز في سنة ثلاث وتسعين وسبعمائة

Ezután fia, Yazdağird ibn Bahrām Ġūr uralkodott tizenennyolc évig és nyolc hónapig. Féken tartotta az ellenségeket, felvirágoztatta az országot, majd meghalt, mikor hét hónap telt el a hétszázötvenkilencedik esztendőből. Két fiút hagyott hátra, Hurmuzt és Fayrūzt. Hurmuz lett a király hét évre, de igazságtalan volt, visszavonultan élt. Fivére, Fayrūz pedig elmenekült a heftalitákhoz, Ĥurāsānon túl, vagyis Ṭuḥāristānba. Segítséget kért királyuktól fivérével, Hurmuzzal szemben, ő pedig megsegítette. [Fayrūz és Hurmuz] megütköztek al-Rayyban, Fayrūz legyőzte fivérét, és bebörtönözte. Egy anyától születtek. Hurmuz uralmának vége Nagy Sándortól számítva a hétszázhatvanhatodik esztendőben történt.

245 Szíriai irodalmár, költő, történelemtudós és šāfi‘ita jogtudós. Gyakran tévesen neki tulajdonítják a hasonló nevű, nála több mint száz évvel később élt földrajztudós egyik jelentős alkotását, melyet a jelen könyvben is idézünk.

246 E műve Abū l-Fidā’ általa nagyra becsült történetének egyharmadra való rövidítése, valamint retorikai átstilizálása és versekkel, prózaidézetekkel való kiegészítése.

Ezután Fayrüz ibn Yazdağird ibn Bahrām Ğür huszonhét évig uralkodott, s ezt jól tette, de az ő idejében drágaság és szárazság volt, kiszáradtak a források, elszáradtak a növények, és elhullottak az állatok, hét évig. Ezután Isten megsegítette őket, és jóra fordult a helyzet. Ebben az időben a heftaliták királyának neve al-Aḥṣunwāz volt, és nézeteltérés támadt közte és Fayrüz közt, mert Fayrüz fia megkérte leányát, de ő nem adta hozzá. Fayrüz a heftaliták ellen vonult, és rájuk olvasta bűneiket, mint például, hogy homoszexuálisok, de semmit nem ért el velük szemben. Fayrüz belezuhant egy árokba, melyet a heftaliták készítettek és befedtek.²⁴⁷ Ő pedig belesett embereivel együtt, és ott pusztultak. Aḥṣunwāz magához vett mindent, ami a táborában volt. Fayrüz halála a hétszázkilencvenhármas esztendőben történt.

ثم ملك ابنه بلاش أربع سنين فأحسن ومات سنة سبع وتسعين وسبعمائة. ثم ملك أخوه قباد بن فيروز ثلاثاً وأربعين سنة وفي أيامه ظهر مزدك الزنديق وادّعى النبوة وأمر بالتساوي في الأموال والاشتراك في النساء لأنهم أخوة لابوين آدم وحوا ودخل قباد في دينه فهلك الناس وعظم عليهم ذلك وخلعوا قباداً وولوا أخاه جاماسف بن فيروز ولحق قباد بالهياطلة فنجده وسار بهم وبعسكر خراسان وانتصر على أخيه جاماسف وحبسه حتى مات قباد سنة أربعين وثمانمائة لمضي سبعة أشهر من السنة

Utána fia, Balāš uralkodott négy évig, s ezt jól tette, majd meghalt a hétszázkilencvenhetes esztendőben.

Majd fivére, Qubād ibn Fayrüz uralkodott negyvenhárom évig, s az ő idejében lépett fel az eretnek Mazdak, aki azt állította, hogy próféta, és azt parancsolta az embereknek, hogy egyenlően osztozkodjanak a vagyonban és közösködjenek az asszonyokban, mivel mind testvérek szüleik, Ádám és Éva révén. Qubād felvette [Mazdak] vallását, sok ember halt meg, mert rájuk kényszerítette ezt. Ezért összefogtak Qubād letételére, le is tették, és a hatalmat fivérének, Ğāmāsf ibn Fayrüznek adták. Qubād ezért a heftalitákhoz ment, akik megsegítették őt, és velük és Ḥurāsān seregével vonult [előre]. Legyőzte fivérét, Ğāmāsfot, majd börtönbe vetette. Qubād a nyolcszáznegyvenedik évben halt meg, mikor elmúlt hét hónap az évből.

²⁴⁷ Szövegromlás, az itt álló غطس helyett helyesen غطى.

ثم ملك بعد قباد ابنه أنوشروان صغيرا ثمانيا وأربعين سنة ولما استقل بالملك وجلس على السرير قال لخواصه إنّي عاهدت الله إن صار الملك إلي على أمرين أحدهما أني أعيد آل المنذر إلى الحيرة وأطرد الحارث عنها وأما الأمر الثاني فهو قتل المزدكية الذين قد أباحوا نساء الناس وأموالهم وجعلوهم مشتركين في ذلك بحيث لا يختص أحد بامرأة ولا بمال حتى اختلط أجناس اللؤماء بعناصر الكرماء وتسهل سبيل العاهرات إلى قضاء شهواتهن واتصلت السفلة إلى النساء الكرائم التي ما كان أمثال أولئك يتجاسرون أن يملؤا عيونهم منهنّ إذا رأوهن في طريق فقال مزدك وهو بجانب السرير: هل تستطيع أن تقتل الناس جميعا هذا فساد في الأرض والله قد ولاك لتصلح لا لتفسد فقال أنوشروان يا ابن الخبيثة أتذكر وقد سألت قباد أن يأذن لك في المبيت عند أمي فإذا لك ومضيت نحو حجرتها فلحقت بك وقبّلت رجلك وإن نتن جواربك مازال في أنفي منذ ذلك. إلى الآن وسألتك حتى وهبتها إليّ ورجعت

Qubād után fia, Anūširwān uralkodott negyvennyolc évig. Kiskorúként [került a trónra], s amikor már önállóan uralkodott, és a trónra ült, azt mondta előkelőinek: „Megfogadtam Istennek két dolgot arra az esetre, ha az uralom rám száll. Az egyik: visszahelyezem az uralomba a Munḍir nemzetséget al-Ḥirában, s kiűzöm al-Ḥāriṭ-t onnan, a másik: a mazdakiták kiirtása, akik megengedték az embereknek, hogy az asszonyokat és vagyont közösen birtokolják. Úgyhogy senkinek sem volt saját asszonya és vagyona, olyannyira, hogy az alantasok keveredhettek a nemesekkel, és ez megkönnyítette az erkölcstelen nőknek, hogy kielégítsék vágyaikat, és az alantasok érintkezhettek a nemes asszonyokkal, akikre eddig a maguk fajta szemét sem merhette emelni, ha az úton megpillantották őket.” Erre Mazdak, aki a trón mellett állt, így szólt: „Meg tudod-e ölni az összes embert? Ez a föld romlása, és Isten téged az orvoslásával bízott meg, nem pedig azzal, hogy ronts rajta.”

Erre Anūširwān azt mondta neki: „Ó te gonosztevő! Emlékszel-e, hogy annak idején azt kérted Qubādtól, hogy engedélyezze neked, hogy anyámmal töltsd az éjszakát, és meg is engedte neked. Te a szobájához mentél, én pedig követtelek, s megcsókoltam a lábad, bár a kapcarongyod bűzét még orromban érzem, attól kezdve, mostanáig; el is kértem tőled, s te nekem ajándékoztad, most visszaadom.”

قال نعم فأمر به فقتل وأحرقت جيفته ونادى بإباحة دماء المزدكية والمانوية أيضا فقتل منهم خلق كثير وثبت المجوسية القديمة وكتب بذلك إلى أصحاب الولايات وهاجر الملاذ وقوى جنده بالأسلحة وعمر البلاد واسترد كثيرا من الأطراف إليه كالسند والزنج وزابلستان وطخارستان وبنى الحصون وقسم أموال المزدكية على الفقراء ورد الأموال التي لها أصحاب إلى أصحابها

وَأَلْحَقَ كُلَّ مَوْلُودٍ اخْتَلَفَ فِيهِ بِالشَّبهِ وَإِنْ كَانَ وَلَدًا لِلْمَزْدَكِيَّةِ الْمَقْتُولَةِ جَعَلَهُ عَبْدُ الزَّوْجِ الْمَرْأَةَ الَّتِي
حَبَلَتْ بِهِ مِنَ الْمَزْدَكِيَّةِ

[...]

ورد المنذر إلى الحيرة وطرد الحارث عنها وأطاعه قيصر وفتح الرها مدينة هرقل ثم الإسكندرية وغزا الخزر وتوجه إلى عدن فسكن هناك ناحية من البحر بين جبلين بالصخور وعمد الحديد ثم طالب الهياطلة بدم فيروز وكبس بلادهم وقتل ملكهم وخلقا من أصحابه وتجاوز بلخ وما وراءها وعاد إلى المدائن

Erre azt mondta: „Igen”. Anūširwān akkor parancsot adott Mazdak meggyilkolására, és meg is ölték, és elégették a holttestét. Majd Anūširwān arra szólította fel [az embereket], hogy szabadon ontsák a mazdakiták és a manicheusok vérért is. Sokakat megöltek közülük. Visszaállították a régi mágusvallást, és erről írt a tartományok urainak is. Elhagyta a visszavonult életformát, megerősítette fegyverekkel hadseregét, építette az országot. Majd visszafoglalt számos határterületet, mint al-Sind, al-Ruḥaḡ,²⁴⁸ Zābulistān és Ṭuḥāristān. Várakat épített, szétosztotta a mazdakiták vagyonát a szegények közt, s azt a vagyont, melynek volt [korábban] tulajdonosa, visszaadta tulajdonosának. Azokat a gyermekeket, akikről vita folyt, hasonlóság alapján rendelte [szülőhöz]. Ha valaki az elpusztult mazdakiták sarja volt, akkor azt annak a férjnek a nevére írta, akinek asszonya várandós lett vele egy mazdakitától. [...]

Visszahelyezte al-Mundirt al-Ḥirába, kiűzte onnan al-Hāriṭ-t, engedelmesre készítette a császárt, és meghódította al-Ruhāt, Hiraql városát, majd Alexandriát. Lerohanta a kazárokat, s Áden felé fordult, és ott a tenger egy szakaszát a két hegy között sziklával és vasoszlopokkal megerősítette. Ezután a heftalítákon Fayrüz vérért kérte számon, magához ragadta országukat, megölte királyukat és annak társai közül sokakat. Túlhaladt Balḥon és ami túl van rajta, majd visszatért al-Madā'inba.

[...]

248 Az arab szövegben két betű pontjai elírva, ezért a szó ott al-Zuḥaḡ alakban szerepel.

15. század

Ibn Ḥaldūn
(meghalt 1406)²⁴⁹

*Kitāb al-‘ibar wa-dīwān al-muʿtada’ wa-l-ḥabar fī ayyām al-‘arab wa-l-‘aḡam wa-l-barbar wa-man ‘āṣarahum min ḍawī l-sulṭān al-akbar*²⁵⁰ –
Példázatok könyve, s a kezdetek és későbbi események feljegyzése: az arabok, perzsák, berberék és nagy hatalmú kortársaik története

Kiadás: taḥqīq Ḥalīl Šihāda, Dār al-Fikr, Bayrūt, 1988. 8 kötet.

II. kötet, 207–211. o.

وَمَلِكٌ بَعْدَهُ ابْنُهُ بِهْرَامُ بْنُ يَزْدَجَرْدٍ وَيُلَقَّبُ بِبِهْرَامِ جُورٍ وَكَانَ نَشُوهُ بِبِلَادِ الْحِيرَةِ مَعَ الْعَرَبِ أَسْلَمَهُ أَبُوهُ إِلَيْهِمْ فَرَبَّيَ بَيْنَهُمْ وَتَكَلَّمَ بِلُغَتِهِمْ وَلَمَّا مَاتَ أَبُوهُ قَتَمَ أَهْلُ فَارَسٍ رَجُلًا مِنْ نَسْلِ أَرْدَشِيرَ ثُمَّ زَحَفَ بِبِهْرَامِ جُورٍ بِالْعَرَبِ فَاسْتَوْلَى عَلَى مَلِكِهِ نَذَرَ فِي أَخْبَارِ آلِ الْمَنْدَرِ. وَفِي أَيَّامِ بِهْرَامِ جُورٍ سَارَ خَاقَانُ مَلِكِ التُّرْكِ إِلَى بِلَادِ الصَّغْدِ مِنْ مَمَالِكِهِ فَهَزَمَهُ بِهْرَامُ وَقَتَلَهُ ثُمَّ غَزَا الْهِنْدَ وَتَزَوَّجَ ابْنَةً لِمَلِكِهِمْ فَهَابَتْهُ مُلُوكُ الْأَرْضِ وَحَمَلَ إِلَيْهِ الرُّومُ الْأَمْوَالَ عَلَى سَبِيلِ الْمَهَادَنَةِ وَهَلَكَ لَتِسْعٍ وَعَشْرِينَ مِنْ دَوْلَتِهِ

وَمَلِكٌ ابْنُهُ يَزْدَجَرْدُ بْنُ بِهْرَامِ جُورٍ وَاسْتَوَزَرَ مَهْرَ بَرَسِي الْحَكِيمِ الَّذِي كَانَ أَبُوهُ اسْتَوَزَرَهُ وَجَرَى فِي مَلِكِهِ بِأَحْسَنِ سِيرَةٍ مِنَ الْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَهُوَ الَّذِي شَرَعَ فِي بِنَاءِ الْحَائِطِ بِنَاحِيَةِ الْبَابِ وَالْأَبْوَابِ وَجَعَلَ سَدًا بَيْنَ بِلَادِهِ وَمَا وَرَاءَهَا مِنْ أُمَمٍ الْأَعَاجِمِ وَهَلَكَ لِعَشْرِينَ سَنَةً مِنْ دَوْلَتِهِ

249 Társadalomtudós, történész, filozófus. Tuniszban született arab származású andalúziai családba. Alapos oktatásban részesült: Korán-tudománnyal, nyelvtudománnyal, ḥadīṭ-szal, jogtudománnyal foglalkozott, és matematikát, logikát, filozófiát is tanult. Húszéves korában már udvari pozíciót töltött be, később Marokkóban, a szultán titkárságán dolgozott, későbbi pályafutása során hol megbecsült pozícióba került, hol börtönben volt. Politikai pályájáról visszavonulva írta meg a *Muqaddimát*, nagy történelmi művéhez, az itt idézett *Kitāb al-‘ibar*hoz írt bevezetőt, egyfajta történelemfilozófiai, módszertani, társadalomtudományi alapot. Tuniszba visszatérve dolgozott fő történelmi művén. Kései éveiben Egyiptomban tanított és bíraskodott.

250 Világtörténelem, amely Ábrahámától kezdődően foglalkozik az ókori népekkel, majd a korai arab történelemtől egészen saját koráig halad. A könyv egyedi és legértékesebb része a Maḡrib térség és benne a berberék története. Megjegyzendő azonban, hogy nagy történelmi munkájában nem követi azokat az elveket, amelyeket a bevezetőben (a *Muqaddimában*) kifejti, s amelyek miatt azt a kötetet ma is meghatározó történelemfilozófiai írásműnek tartják.

Utána fia, Bahrām ibn Yazdağird uralkodott, akit Bahrām Ğürnak is neveztek, és az araboknál, al-Ĥīra földjén nőtt fel. Atyja adta őt át nekik, és köztük nevelkedett, beszélte nyelvüket. Amikor atyja meghalt, a perzsák egy Ardaširtól származó férfit részesítettek előnyben. De Bahrām Ğür az arabokkal felvonult, és elfoglalta királyságát – ezt a Mundir nemzetségről szóló leírásban említjük. És Bahrām Ğür idejében Ĥāqān, a türkök királya, a birodalmához tartozó szogdok ellen vonult. Bahrām pedig legyőzte és megölte, majd megtámadta Indiát, és feleségül vette királyuk lányát. A föld királyai pedig félték tőle. A bizánciak pénzt hoztak neki fegyverszünet fejében. Uralma huszonkilencedik évében hunyt el. Fia, Yazdağird ibn Bahrām Ğür lett a király, *wazīr*nak pedig a bölcs Mihir Barsāt²⁵¹ jelölte ki, akit atyja is öelött. Uralkodása alatt a lehető leghelyesebben viselkedett: igazságos volt, és jótevő. Ő volt az, aki elkezdte építeni a falat a Bāb wa-l-Abwāb²⁵² területén, és a Ġabal al-Faḥot²⁵³ tette meg gátnak, hogy megakadályozza mögüle a nomád népek betörését országába. Uralma huszadik évében hunyt el.

وملك من بعده ابنه هرمز وكان ملكا على سجستان فغلب على الدولة ولحق أخوه فيروز بملك الصغد بمرور الروذ. وهذه الأمم هم المعروفون قديما بالهياطلة وكانوا بين خوارزم وفرغانة فأمر فيروز بالعساكر وقاتل أخاه هرمز فغلبه وحبسه. وكانت الروم قد امتنعت من حمل الخراج فحمل إليهم العساكر مع وزيره مهر برسى فأتخن في بلادهم حتى حملوا ما كان يحملونه واستقام أمره وأظهر العدل. وأصابهم القحط في دولته سبع سنين فأحسن تدبير الناس فيها وكف عن الجباية وقسم الأموال ولم يهلك في تلك السنين أحد إتلافا. وقيل أنه استسقى لرعيته من ذلك القحط فسقوا وعادت البلاد إلى أحسن ما كانت عليه وكان لأول ما ملك أحسن إلى الهياطلة جزاء بما أعانوه على أمره فقوي ملكهم أمره وزحفوا إلى أطراف ملكه وملكوا طخارستان وكثيرا من بلاد خراسان وزحف هو إلى قتالهم فهزموه وقتلوه وأربعة بنين له وأربعة إخوة واستولوا على خراسان بأسرها. وسار إليهم رجل من عظماء الفرس من أهل شيراز فغلبهم على خراسان وأخرجهم منها حتى ألقوا بجميع ما أخذوه من عسكر فيروز من الأسرى والسبي وكان مهلكه لسبع وعشرين من ملكه.

Utána fia, Hurmuz uralkodott, aki [korábban] Siğistān ura volt, majd magához ragadta az egész birodalmat. Fivére, Fayrūz pedig Marw al-Rūdñál csatlakozott

251 Mihr Narsā.

252 Helyesen Bāb al-Abwāb.

253 Itt a Kaukázusnak a derbenti csúcsára utal.

a szogdok királyához. Ezeket a népeket a múltban heftaliták néven ismerték, és Ĥwārizm és Farġāna között éltek. Fayrūz parancsot adott a csapatoknak, és harcolt testvére, Hurmuz ellen, majd legyőzte és bebörtönözte. Mivel a bizánciak nem hozták az adót, ezért seregeket vitt ellenük *wazīrjával*, Mihir Barsával,²⁵⁴ és nagy mérsárlást végzett országukban, amíg azok nem adták meg, amit korábban szokásuk volt megadni. Hatalma megerősödött, és igazságosnak mutatkozott. Uralma alatt a szárazság hét évig sújtotta őket, de ezalatt jól vezette az embereket, tartózkodott az adók beszedésétől, pénzt osztott, és senki sem pusztult éhen ezekben az években. Azt mondják, fohászkodott vízért alattvalói számára, hogy kijussanak a szárazságból. Meg is kapták a vizet, és az ország jobb állapotba került, mint annak előtte volt. Királysága elején jól bánt a heftalitákkal, jutalmul azért, mert segítették uralmában. Királyuk azonban megerősítette hatalmát, és [Fayrūz] uralmának határterületeire vonultak, és birtokba vették Tuḥāristānt és Ĥurāsān területének nagy részét. Erre [Fayrūz] harcba vonult ellenük, de legyőzték őt, és megölték őt és négy fiát és négy fivérét, és egész Ĥurāsān felett átvették a hatalmat. Ellenük vonult egy férfi a perzsák hatalmasságai közül, aki Šīrāzból származott, legyőzte őket a Ĥurāsānért folytatott küzdelemben, és kiűzte őket onnan, sőt, át is adták neki mindazt, amit Fayrūz seregéből elragadtak: a foglyokat és a rabokat. [Fayrūz] huszonhét évnyi uralkodás után halt meg.

وقال بعضهم: إن ملك الهياطلة الذي سار إلى فيروز اسمه خشتوا والرجل الذي استرجع خراسان من يده هو خرسوس من نسل منوشهر وإن فيروز استخلفه لما سار إلى خشتوا والهياطلة على مدينتي الملك وهما طبسون ونهرشير فكان من أمره مع الهياطلة بعد فيروز ما تقدّم

وملك بعد فيروز بن يزجرد ابنه يلاوش بن فيروز ونازع أخوه قباد الملك فغلبه يلاوش ولحق قباد بخاقان ملك الترك يستنجد. وأحسن يلاوش الولاية والعدل وحمل أهل المدن على عمارة ما خرّب من مدنها وبنى مدينة ساباط بقرب المدائن وهلك لأربع سنين من دولته. وملك من بعده أخوه قباد بن فيروز وكان قد سار بعساكر الترك أمده بها خاقان فبلغه الخبر بمهلك أخيه وهو بنيسابور من طريقه وقد لقي بها ابنا كان له هنالك حملت به أمّه منه عند مروره ذلك إلى خاقان فلما أحل بنيسابور ومعه العساكر سأل عن المرأة فأحضرت ومعها الخبر وجاء الخبر

254 A 'b' elírás az 'n' helyett.

هنالك بمهلك أخيه يلاوش فتيمن بالمولود وسار إلى سرحد الذي كان أبوه فيروز استخلفه على المدائن ومال الناس إليه دون قياد واستبد عليه. فلما كبر وبلغ سن الاستبداد بأمره أنف من استبداد سرحد عليه فبعث إلى أصبهذ البلاد وهو سابور مهران فقدم عليه وقبض على سرحد وحبسه ثم قتله ولعشرين من دولته حبس وخلع. ثم عاد إلى الملك وصورة الخبر عن ذلك أن مزدك الزنديق كان إباحيا وكان يقول باستباحة أموال الناس وأنها فيء وأنه ليس لأحد ملك شيء ولا حجره والأشياء كلها ملك لله مشاع بين الناس لا يختص به أحد دون أحد وهو لمن اختاره فعثر الناس منه على متابعة مزدك في هذا الاعتقاد واجتمع أهل الدولة فخلعوه وحبسوه وملكوا جاماسات أخاه

Valaki azt mondta: a heftaliták királyát, aki Fayrüz ellen vonult, Ḥaštuwānak²⁵⁵ nevezték. A férfi neve, aki visszaszerezte Ḥurāsānt a [heftaliták] kezéből, Ḥarsūs,²⁵⁶ Manūšahr²⁵⁷ leszármazottja. És azt [is mondta], hogy Fayrüz rábízta az uralkodást a királyság két városa felett, amíg Ḥaštuwā és a heftaliták ellen vonult: ezek pedig Ṭabasūn és Nahr Šīr. A heftaliták elleni harca, ami Fayrüz halála után történt, már fentebb említve lett.

Fayrüz ibn Yazdağird után fia, Yalāwuš²⁵⁸ ibn Fayrüz uralkodott, testvére, Qabbād²⁵⁹ pedig harcolt vele a királyságért. Yalāwuš fölébe kerekedett, Qabbād pedig elment Ḥāqānhoz, a türkök királyához, hogy segítséget kérjen tőle. Yalāwuš jól vezetett, és igazságos volt, a városlakókat rábírta, hogy építsék fel, ami városaikban leromboltatott. Al-Madā'in közelében felépíttette Sābāṭ városát, uralkodása negyedik évében elhunyt. Utána fivére, Qabbād ibn Fayrüz uralkodott, aki korábban a türkök seregeivel vonult fel, melyeket Ḥāqān adott támogatásul neki. Eljutott hozzá fivére halálának híre, mikor úton volt Nīsābūrba. Ott találkozott fiával, akivel ott esett teherbe az anyja tőle, mikor Ḥāqānhoz tartott. Amikor Nīsābūrban tartózkodott, s vele voltak a seregek, kérdezősködött e felől az asszony felől. Az asszonyt előhozták, s vele együtt a hírt is, [hogy fia született], s ott érte el a hír fivére Yalāwuš haláláról is. Az újszülöttnben jó jelet látott, és elment Sarḥadhoz,²⁶⁰ akit atyja, Fayrüz nevezett ki al-Madā'in élére. Az emberek

255 Aḥṣunwār.

256 Sūḥrā.

257 Mitológiai utalás Manūčehrrre.

258 Balāš.

259 Qubbād/Kawād.

260 Sūḥrā.

inkább felé hajlottak, mint Qabbādhoz, s ő pedig kisajátította a hatalmat helyette. De miután felnőtt, és elérte a kort, hogy önállóan uralkodjék, akkor nem viselte el Sarḥad uralmát maga felett, ezért az ország katonai parancsnokához küldött, aki Sābūr Mihrān volt. Ő pedig eljött hozzá, elfogta Sarḥadot, bebörtönözte, majd megölte. Uralkodása huszadik évében bebörtönözték és letették az uralomról. Azután újra uralkodott, és erről az a híradás, hogy az eretnek Mazdak szabados tanokat hirdetett. Azt hirdette, hogy az emberek vagyona megengedett mások számára és szabad préda; s hogy senki sem birtokolhat semmit, és nem lehet [mások számára] tiltott dolga, mert minden dolog Istené, tehát közös az emberek számára, semmi sem tartozik valakihez úgy, hogy máshoz pedig nem, s minden mindenkié, s azé, aki csak választja. Az emberek azt látták, hogy ő követi Mazdakot ebben a meggyőződésben, ezért az ország népe összefogott, letették őt és bebörtönözték, s királyul Ġāmāsātot,²⁶¹ fivérét tették meg. [...]

وفرّ قبّاذ من محبسه ولحق قبّاذ بالهياطلة وهم الصغد مستجيشا لهم ومر في طريقه بأبو شهر فتزوج بنت ملكها وولدت له أنوشروان ثم أمّده ملك الهياطلة فزحف إلى المدائن لست سنين من مغيبه وغلب أخاه جاماسات واستولى على الملك. ثم غزا بلاد الروم وفتح آمد وسبى أهلها وطالت مدّته وابتنى المدن العظيمة منها مدينة أَرْجان بين الأهواز وفارس ثم هلك لثلاث وأربعين سنة من ملكه في الكرة الأولى

وملك ابنه أنوشروان بن قبّاذ بن فيروز بن يزددجرد وكان يلي الأصبهذ وهي الرئاسة على الجنود ولما ملك فرّق أصبهذ البلاد على أربعة فجعل أصبهذ المشرق بخراسان والمغرب بأذربيجان وبلاد الخزر واستردّ البلاد التي تغلب عليها جيران الأطراف من الملوك مثل السند وبست الرّخّ وزابلستان وطخارستان ودهستان

Qabbād megszökött börtönéből és a heftalitákhoz csatlakozott, akik szogdok, sereget kérve tőlük. Útja során elhaladt Abūšahr mellett, és feleségül vette az ottani király lányát. Ő szülte neki Anūširwānt. Majd megsegítette őt a heftaliták királya, és ő al-Madā'inba vonult, azután, hogy hat évig távol volt. Legyőzte testvérét, Ġāmāsātot, és magához ragadta az uralmat. Aztán megtámadta Bizāncot, meghódította Āmidot, foglyul ejtette az ott élőket. Uralma hosszú ideig tartott. Nagy városokat épített, köztük Arġān városát al-Ahwāz és Fārs között,

261 Ġāmāsp.

majd uralkodásának – első hatalomra kerülése óta – negyvenharmadik évében meghalt.

Fia, Anūširwān ibn Qabbād ibn Fayrūz ibn Yazdağird lett az uralkodó. Őhöz á került a parancsnokság (lit.: *išbahbad*), ami nem más, mint a seregek vezetése. Amikor király lett, négy részre osztotta fel a terület katonai parancsnokságát, s így létrehozott egy keleti katonai parancsnokságot Ĥurāsānban, egy nyugatit Azerbajdzsánban és a kazárok földjén. Visszavette azokat a területeket, amelyeket a szomszédok, a határterületek uralkodói meghódítottak, mint al-Sind, Bast al-Ruḡaḡ, Zābulistān, Tuḡaristān és Dahistān.

وأُتخِنَ في أمة البازر وأُجلى بقيتهم ثم أدهنوا واستعان بهم في حروبه. وأُتخِنَ في أمة صول واستلحمهم وكذلك الجرامقة وبلنجر واللان وكانوا يجاورون أرمينية ويتملاون على غزوها فبعث إليهم العساكر واستلحموهم وأنزل بقيتهم أنزيبجان وأحكم بناء الحصون التي كان بناها قباد وفيروز بناحية صول واللان لتحصين البلاد وأكمل بناء الأبواب والصور الذي بناه جدّه بجبل الفتح
[...]

وكان لكسرى أنوشروان في بنائه خبر مع ملوك الخزر

Al-Bāzar²⁶² népének nagy részét kiirtotta, akik életben maradtak, azokat kiűzte [a városukból], majd megbocsájtott nekik, és támaszkodott rájuk háborúiban. Šul népe között is nagy öldöklést végzett, és lekaszabolta őket. Ugyanezeket tette a *ġarāmiqa*,²⁶³ a *balanġar* és az alán néppel is, amelyek Örményország szomszédságában éltek, és gyakran támadták meg azt. Ezért katonákat küldött ellenük, akik lekaszabolták őket, az életben maradtakat pedig Azerbajdzsánban telepítette le.

Megerősítette azoknak az erődöknek az építményét, amelyeket Qabbād és Fayrūz épített Šul és az alánok területén, hogy megvédje az országot, és kiegészítette [Bāb] al-Abwāb falait és a falat, amelyet nagyapja épített Ġabal al-Faṭḥon. [...]

Az építkezés során különböző események történtek Kisrā Anūširwān és a kazárok királyai közt.

262 Azonosíthatatlan. Ibn Ĥaldūn szövege gyakran tartalmaz romlott szövegalakokat.

263 A ma Észak-Irak (Kirkuk) területén élt, feltehetően keresztény nép. Nevük összekapcsolódott a perzsa Garmekan/Garamig tartomány nevével.

ثم استفحل ملك الترك زحف خاقان سيحور وقتل ملك الهياطلة واستولى على بلادهم وأطاعه أهل بلنجر وزحف إلى بلاد صول في عشرة آلاف مقاتل وبعث إلى أنوشروان يطلب منه ما أعطاه أهل بلنجر في الفداء وضبط أنوشروان أرمنية بالعساكر وامتعت صول بملكها أنوشروان والناحية الأخرى بسور الأبواب فرجع خاقان خائبا وأخذ أنوشروان في إصلاح السابلة والأخذ بالعدل وتفقد أهل المملكة وتخير الولاة والعَمال مقتنيا بسيرة أردشير بن بابك جدّه. ثم سار إلى بلاد الروم وافتتح حلب وقبرص وحمص وانطاكية ومدينة هرقل ثم الاسكندرية وضرب الجزية على ملوك القبط وحمل إليه ملك الروم الفدية وملك الصين والتبت الهدايا. ثم غزا بلاد الخزر وأدرك فيهم بثأره وما فعلوه ببلاد. ثم وفد عليه ابن ذي يزن من نسل الملوك التبايعه يستجيشه على الحبشة فبعث معه قائدا من قواده في جند من الديلم فقتلوا مسروقا ملك الحبشة باليمن وملكوها وملك عليهم سيف بن ذي يزن. وأمره أن يبعث عساكره إلى الهند فبعث إلى سرنديب قائدا من قواده فقتل ملكها واستولى عليها وحمل إلى كسرى أموالا جمّة. وملك على العرب في مدينة الحيرة. ثم سار نحو الهياطلة مطالباً بثأر جدّه فيروز فقتل ملكهم واستأصل أهل بيته وتجاوز بلخ وما وراءها وأنزل عساكره فرغانة وأثنى في بلاد الروم وضرب عليهم الجزى

[...]

و على عهده ولد رسول الله صلى الله عليه وسلم لاثنتين وأربعين سنة من ملكه وذلك عام الفيل

[...]

Miután a türkök királysága megerősödött, Siḥūr²⁶⁴ ḥāqān előrenyomult, megölte a heftaliták királyát, és elfoglalta országukat. *Balanğar* népe pedig engedelmessékedett neki. Tízezer harcossal Šul országa ellen vonult. Elküldött Anūširwānhoz, követelte tőle, amit *balanğar* népe váltságdíjként adott neki. Anūširwān magához ragadta Örményszágot a katonákkal. Šul bevétele lehetetlen volt, mert Anūširwān uralta, a másik irány pedig hozzáférhetetlen volt [Bāb] al-Abwāb fala miatt, így Ḥāqān csalódottan tért vissza.

Anūširwān hozzáfogott a leginkább használt út kijavításához, igazságos volt, törődött az ország népével, katonai és közigazgatási vezetőket választott, nagyapja, Ardašir ibn Bābak példáját követve. Aztán Bizánc ellen vonult, és meghódította Aleppót, Ciprust, Ḥomšot, Antiochiát, Hiraql városát, majd Alexandriát, és adót rótt ki a kopt királyokra. A bizánciak királya váltságdíjat hozott neki, Kína és Tibet királya pedig ajándékokat adott neki. Aztán meghódította a kazárok or-

264 Sir-Yabğū kagán, akinek a neve több arab forrásban Singībū alakban szerepel. L. 60. lábjegyzet.

szágát, s bosszút állt rajtuk azért, amit országával tettek. Majd követséget küldött hozzá Ibn Dī Yazan, a jemeni királyok²⁶⁵ leszármazottja, és katonai segítséget kért tőle az etiópok ellen. Elküldte vele egyik vezérét egy daylami sereg élén, akik megölték Masrūqot,²⁶⁶ az etiópok jemeni királyát, és birtokba vették [Jement], s uralkodónak Sayf ibn Dī Yazant tette meg felettük. Majd megparancsolta neki, hogy küldje seregeit Indiába, és ő elküldte Sarandibba az egyik vezérét, aki megölte az ottani uralkodót, és magához ragadta a hatalmat, Kistrānak pedig sok pénzt vitt. [Kistrā] uralkodott az arabok felett al-Ḥīra városában. Majd a heftalíták ellen vonult, hogy bosszút álljon nagyatyjáért, Fayrūzért. Megölte királyukat, kiirtotta háza népét, túlhaladt Balḥon és benyomult Transoxániába. Katonáit Fargānánál táboroztatta. Nagy öldöklést végzett Bizāncban, és fejadót vetett ki rájuk. [...]. Az ő idejében született [Muḥammad], Isten küldöttje, uralkodásának negyvenkettedik évében, az elefánt évében. [...]

ثم هلك أنوشروان لثمان وأربعين من دولته وملك ابنه هرمز
قال هشام: وكان عادلاً حتى لقد أنصف من نفسه خصياً كان له وكانت له خولة في الترك وكان
مع ذلك يقتل الأشراف والعلماء وزحف إليه ملك الترك شبابة في ثلاثمائة ألف مقاتل فسار هرمز
إلى هراة وباذغيس لحربهم وخالفه ملك الروم إلى ضواحي العراق وملك الخزر إلى الباب
والأبواب وجموع العرب إلى شاطئ الفرات. فعاتوا في البلاد ونهبوا واكتنفتهم الأعداء من كل
جانب وبعث قائده بهرام صاحب الري إلى لقاء الترك وأقام هو بمكانه من خراسان بيت هراة
وباذغيس وقاتل بهرام الترك وقتل ملكهم شبابة بسهم أصابه واستباح معسكره وأقام بمكانه
Majd Anūširwān uralkodásának negyvennyolcadik évében meghalt, és fia, Hurmuz lett a király.

Hišām²⁶⁷ szerint olyannyira igazságos volt, hogy még egy eunuchjának is személyesen szolgáltatott igazságot. Annak ellenére, hogy anyai rokonsága türk volt, mégis nemeseket és előkelőket²⁶⁸ gyilkolt [közöttük]. A türkök királya,

265 A szövegben *tabābi'a* szerepel (egyes száma *tubba'*), a jemeni királyok, Ḥimyar és Hadramawt uralkodóinak elnevezése.

266 Masrūq ibn Abraha, jemeni király, aki atyja, Abraha halála után rövid ideig uralkodott 570-ben.

267 A szerző Ibn Hišāmra (meghalt 833), Muḥammad próféta életrajzírójára, ill. annak művére (*Sīra*) utal.

268 A szövegben szereplő '*ulamā'* (tudósok) nyilvánvaló elírás az *a'lām* helyett.

Šabbāba²⁶⁹ ellene vonult háromszázezer harcos élén, Hurmuz pedig Harātbā és Bādgīsba vonult, hogy megküzdjön velük. Szemben állt vele a bizánciak királya al-‘Irāq határán, a kazárok királya Bāb al-Abwābnál, és több arab sereg az Euf-rátesz partjánál. Lerohanták az országot, kifosztották, és minden oldalról ellen-ségek vették őt körül. Ő pedig elküldte vezérét, Bahrāmot, aki al-Rayy ura volt, hogy összecsapjon a türkökkel, míg ő a helyén maradt, Ḥurāsānon belül Harāt-ban és Bāgdīsban. Bahrām harcolt a türkökkel, megölte királyukat, Šabbābát egy nyíllal, amely eltalálta azt. Szabad prédává tette annak táborát, és annak a helyén telepedett le.

III. kötet, 71. o.

فكان معه نحو ثمانية آلاف فقال له ثابت وحريث سر بنا في هذا العسكر مع الترك فنخرج يزيد من خراسان ونوليك فحذر موسى أن يغلباه على خراسان ونصح بعض أصحابه في ذلك فقال لهما: إن أخرجنا يزيد قدم عامل المدينة عبد الملك ولكننا نخرج عمال يزيد من وراء النهر ويكون لنا فأخرجوهم وانصرف طرخون والترك. وقوي أمر العرب بترمز وجبوا الأموال واستبد ثابت وحريث على موسى وأغراه أصحابه بهما فهم يقتلها وإذا بجموع العجم قد خرجت إليهم من الهياطلة والتبت والترك فخرج موسى فيمن معه للقتال. ووقف ملك الترك على ما قيل في عشرة آلاف فحمل عليهم حريث بن قطنة حتى أزالهم عن موضعهم وأصيب بسهم في وجهه وتحاجزوا ثم بيّتهم موسى فانهزموا وقتل من الترك خلق كثير ومات منهم قليل. ومات حريث بعد يومين ورجع موسى بالظفر والغنيمة

[Mūsā ibn ‘Abd Allāh ibn Ḥāzimmel] közel nyolcezer [katona] volt, és azt mondta neki Tābit és Ḥurayṭ: „Vezess minket ennek a seregnek az élén a türkök ellen, hogy kiűzzük Yazīdot Ḥurāsānból, és neked adjuk a hatalmat.” Mūsā figyelmeztetést kapott, hogy azok ketten le akarják őt győzni Ḥurāsānban. Egy társa tanácsot is adott neki erről. Ő pedig ezt mondta kettejüknek: „Ha kiűzzük Yazīdot, akkor idejön a város kormányzója, ‘Abd al-Malik, de ha kiűzzük Yazīd kormányzóit Transzoxániából, akkor [a terület] a miénk lesz.” Ki is űzték őket, Ṭarḥūn és a türkök pedig elmentek. És az arabok uralma megerősödött Tirmīdben, elvették a vagyonokat. Tābit és Ḥurayṭ pedig kisajátították a hatalmat Mūsā helyett. Társai féltékennyé tették arra a kettőre, ezért eltökölte, hogy megöli őket. És egy-

269 Korábban Šābih néven szerepelt.

szer csak a nem arabok, heftaliták, tibetiek és türkök seregei vonultak ellenük. Mūsā kivonult övéi élén, hogy harcoljon. Úgy mondják, a türkök királya tízezer ember élén állt. Ḥurayṭ ibn Qaṭana²⁷⁰ addig támadta őket, míg el nem távolította őket az állásukból, majd egy nyíl arcon találta. Ekkor visszavonultak a harctól, majd Mūsā éjszaka rájuk támadt. A türkök vereséget szenvedtek, és sokukat megölték, míg közülük kevesen haltak meg. Ḥurayṭ két nappal később meghalt, és Mūsā visszatért győztesen a zsákmánnyal.

270 Ḥurayṭ ibn Qutba.

Ibn Taġrī Birdī, Abū l-Maḥāsīn Yūsuf (meghalt 1470)²⁷¹

*Al-Nuġūm al-zāhira fī mulūk Miṣr wa-l-Qāhira*²⁷²

– *A fénylő csillagok: Egyiptom és Kairó uralkodói*

Kiadás: Dār al-Kutub, al-Qāhira, dátum nélkül. 16 kötet.

V. kötet, 132–133. o.

وملك من الأقاليم ما لم يملكه أحد من السلاطين فكان في مملكته جميع بلاد ما وراء النهر وبلاد
الهياطلة وباب الأبواب وبلاد الروم والجزيرة والشام حتى أنه ملك من مدينة كاشغر وهي
أقصى مدينة للترك إلى بيت المقدس طولا ومن القسطنطينية إلى بلاد الخزر وبحر الهند عرضا
[Malikšāh] annyi régiót hódított meg, amennyit egy szultán sem. Királysága
kiterjedt Transzoxániára, a heftaliták földjére, Bāb al-Abwābra, Bizāncra, al-
Ġazīrára, al-Šāmra. Sőt Kāšġar városától, amely a türkök legtávolabbi városa,
Jeruzsálemig uralkodott hosszában, széltében pedig Konstantinápolytól a kazá-
rokig és az Indiai-tengerig.

271 A Mamlúk Birodalom egyik legkiemelkedőbb történetírója. Apja magas rangú *mamlūk* (rab-szolgákatona) volt, Egyiptom katonai főparancsnoka, majd Damaszkusz kormányzója. Kiváló neveltetésben részesült, és katonai kiképzést is kapott, melynek következtében részt vett egy hadjáratban is. A történetírás mellett más területeken is alkotott. Egyebek mellett írt ze-neelméleti traktátust, misztikus költeményt, közmondásgyűjteményt és irodalmi antológiát.

272 Egyiptom története, amelyben az iszlám előtti és iszlámkori uralkodók életrajzát és az ural-kodásuk alatt történt eseményeket ismerteti az uralkodók időrendjében elbeszélve. Az ese-ménytörténet mellett külön figyelmet fordított a civilizáció bemutatására is. A fátimida és a mamlúk korra vonatkozóan részletes adatokkal szolgál, különös tekintettel saját korát illető-en. A címben csak a rím kedvéért van Kairó megemlítve.

16. század

Al-Ṭayyib Bā Maḥrama
(meghalt 1540)²⁷³

***Qilādat al-naḥr fī wafayāt a‘yān al-dahr*²⁷⁴ – Áldozati nyaklánc:
a kor hírességeinek halála**

Kiadás: Dār al-Minhāġ, Ġidḍa, 2008. 6 kötet.

III. kötet, 508. o.

أبو الفتح ملك شاه
السلطان ملك شاه أبو الفتح جلال الدولة بن السلطان ألب أرسلان محمد بن داود السلجوقي
التركي ملك ما وراء النهر وبلاد الهياطلة وبلاد الروم والجزيرة والشام والعراق وخراسان
وغير ذلك

Abū l-Faṭḥ Malikšāh

A szeldzsuk török Malikšāh Abū l-Faṭḥ Ġalāl al-Dawla, Alp Arslān Muḥammad ibn Dāwūd szultán fia uralkodott Transzoxánia felett, a heftaliták országa felett, Bizánc felett, al-Ġazīra, al-Šām, al-‘Irāq, Ḥurāsān és még mások felett.

273 Történetíró, jogtudós, bíró. Ádenben született és hunyt el, családjá Ḥaḍramawtból származott, már apja is jogtudós volt Ádenben.

274 Az iszlám világ kiemelkedő tudósainak, költőinek, a Próféta társainak és más jeles embereknek nemzedékekbe rendezett, azaz halálozásuk időrendjét követő életrajzai a muszlim időszámítás első évétől kezdve. Az életrajzok kapcsán az egyes korok eseményeire is kitér. A jemeni térségre vonatkozóan kiemelkedő jelentőséggel bír.

17. század

Ibn al-‘Imād, ‘Abd al-Ḥayy ibn Aḥmad
(meghalt 1679)²⁷⁵

*Šaḍarāt al-ḍahab fī aḥbār man ḍahab*²⁷⁶ – Az aranyrögök könyve:
az eltávozottak történetei

Kiadás: taḥqīq Maḥmūd al-Arnā’ūt, Dār Ibn Kaṭīr, Dimašq, 1995. 10 kötet.

V. kötet, 366. o.

السلطان ملكشاه أبو الفتح جلال الدولة بن السلطان ألب أرسلان محمد بن داود السلجوقي
التركي تملك بلاد ما وراء النهر وبلاد الهياطلة وبلاد الروم والجزيرة والشام والعراق وخراسان
وغير ذلك

A szeldzsuk török Malikšāh szultán, Abū l-Faṭḥ Ġalāl al-Dawla, Alp Arslān szultán fia, Muḥammad ibn Dāwūd uralta Transzoxániát, a heftaliták országát, Bizáncot, al-Ġazīrát, al-Šāmot, al-‘Irāqot, Ḥurāsānt stb.

275 Szíriai történelemtudós, ḥanbalita jogtudós. Damaszkuszban született, majd hosszú ideig élt Kairóban, tanulmányainak egy részét is ott folytatta. Damaszkuszba visszatérve tanítani kezdett. Mekka-i zarándoklata közben hunyt el. Jelen történelmi művén kívül jogi műveket is alkotott.

276 A szerző legismertebb műve, az iszlám első tíz századát feldolgozó, évenként haladó történelem, azaz a saját korával már nem foglalkozott.

Életrajzírás

Ebbe a csoportba két műfaj tartozik, az ún. *ṭabaqāt*, valamint az *ansāb* irodalom. Az első meghatározott szempontból rendezett, egy szakmába vagy csoportba tartozó jeles emberek nemzedékeinek életrajzával foglalkozik. A második pedig többnyire a tulajdonképpeni genealógiát (*nasab*), valamint az ún. *nisba* névelem által jelzett hovatarozás szerint írt életrajzokat jelenti. Ezek az utalások nem szerepelnek a szakirodalomban.

- 9. század
 - Al-Balāḍurī, Aḥmad ibn Yaḥyā (meghalt 892), *Ġumal min ansāb al-ašrāf* című műve az arab hódítások idejéből említ Qūhistānban heftalita jelenlétet.
- 12. század
 - Al-Sam‘ānī, ‘Abd al-Karīm ibn Muḥammad (meghalt 1167), *Kitāb al-ansāb* című művében Bādgīs a leírásban mint múltbeli heftalita terület jelenik meg.
- 13. század
 - Ibn al-Aṭīr, ‘Izz al-Dīn (meghalt 1233), *Kitāb al-lubāb fī taḥḍīb al-ansāb* című művében az *al-Bādgīsī* nevet al-Bādgīshoz köti, melyet kis települések és falvak, valamint földek gyűjtőneveként határoz meg, mely Harātnak és környékének feleltethető meg, és régen a heftaliták földje volt.
- 14. század
 - Al-Subkī, Taġ al-Dīn ‘Abd al-Waḥḥāb ibn ‘Alī (meghalt 1370), *Ṭabaqāt al-šāfi‘īyya* című művében Sulṭān Ġalāl al-Dawla Malikšāh ibn Alp Ars-lānról írja, hogy területei kiterjedtek Transoxániára, a heftaliták földjére, Bāb al-Abwābra, Ḥurāsānra, al-‘Irāqra, al-Šāmra és Bizāncra.
- 17. század
 - Ḥāġġī Ḥalīfa (meghalt 1657) *Kitāb sullam al-wuṣūl ilā ṭabaqāt al-fuḥūl* című munkájában I. Anūširwān idejéből utal a heftalitákra.

9. század

Al-Balāḍurī, Aḥmad ibn Yaḥyā
(meghalt 892)

Ġumal min ansāb al-ašrāf²⁷⁷ – Összefoglalók a kiemelkedő emberek genealógiájából

Kiadás: taḥqīq Suhayl Zakkār – Riyāḍ al-Ziriklī, Dār al-Fikr, Bayrūt, 1959–1979.
13 kötet.

XII. kötet, 331. o.

قالوا وكان الأحنف على مقدمة ابن عامر فوجهه إلى قوهستان فلقى الهياطة وأهل هراة ففضّ جمعهم وكان ذلك أول جمع فضّ بخراسان ووجه ابن عامر الأحنف إلى جي طخارستان وفتح الحصن الذي يعرف بقصر الأحنف

Azt mondták, hogy Ibn ‘Āmir előőrsének parancsnoka volt al-Aḥnaf, s így [Ibn ‘Āmir] elküldte őt Qūhistānba, ahol [al-Aḥnaf] összecsapott a heftalitákkal és Harāt népével, és szétkergette a csapatukat. Ez volt az első csapat, amelyik szét lett verve Ḥurāsānban. Ibn ‘Āmir elküldte al-Aḥnafot, hogy menjen Ṭuhāristānba, aki ott meghódította az erődöt, mely al-Aḥnaf vára néven vált ismertté.

277 Muḥammad próféta életrajzától kezdve nemzedékek szerinti elrendezésben és törzsek szerint haladva ismerteti a híres személyek leszármazását és életrajzát, s ezekből a kor történelme is kirajzolódik. Elsősorban Szíria, Irak és az Arab-félsziget történelmét tárgyalja, de Perzsia történelmét illetően is jelentős forrás.

12. század

Al-Sam‘ānī, ‘Abd al-Karīm ibn Muḥammad
(meghalt 1167)²⁷⁸

*Kitāb al-ansāb*²⁷⁹ – *A genealógiák könyve*

Kiadás: taḥqīq ‘Abd al-Raḥmān ibn Yaḥyā, Maḡlis Dā’irat al-Ma‘ārif al-‘Uṭmā-niyya, Ḥaydarābād, 1962. 13 kötet.

II. kötet, 21–22. o.

الباذغيسي هذه النسبة الى باذغيس [...] وهي بليدات وقرى كثيرة ومزارع بنو احي
هراة ومروالروذ وقصبتها بامنين وبون وقيل انها كانت دار مملكة الهياطلة وقيل هي بالعجمية
باذخيز لكثرة الرياح بها فعرب وقيل باذغيس فتحها خليد بن عبد الله الحنفي من جهة عبد الله
بن عامر بن كريز زمن عثمان بن عفان رضى الله عنه

Al-Bādgīsī: Ez a *nisba* Bādgīshoz [kapcsolódik] [...], mely sok kis települést és falvat, valamint szántóföldeket takar Harāt és Marw al-Rūd térségében, központja Bāma’in és Būn. Azt is mondják, hogy ez a heftaliták királyságának területe volt. Azt is mondják, hogy [Bādgīs] perzsául Bādhīz, mert ott sokat fúj a szél, és ezt arabosították, és mondták Bādgīsnak. Ḥalīd ibn ‘Abd Allāh al-Ḥanafī²⁸⁰ hódította meg ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir ibn Kurayz parancsára ‘Uṭmān ibn ‘Affān idejében – Isten legyen vele elégedett!

278 Életrajzíró és történész. Közép-Ázsiából, Marwból származó tudós. Sokat utazott, számos területen járt tanulni, főleg *hadīṭ*-tudományt. Több mint ötven művet alkotott, de fő műve az *al-Ansāb*.

279 Életrajzi enciklopédia, melyben tudósok (elsősorban jogtudósok) és más híres emberek életét és műveit dolgozza fel, több mint ötezer szócikkben, azoknak a helységeknek, törzseknek és foglalkozásoknak az ábécésorrendjében, amelyre utal a nevükben szereplő és arra vonatkozó melléknév (*nisba*).

280 671-ben rövid ideig Ḥurāsān kormányzója.

13. század

Ibn al-Aṭīr, ‘Izz al-Dīn
(meghalt 1233)

*Al-Lubāb fī taḥḍīb al-Ansāb*²⁸¹ – *A lényeg: a Genealógia [című mű]*
pontosítása

Kiadás: Dār Šādir, Bayrūt, dátum nélkül.

I. kötet, 105. o.

الباذغيسي – هذه النسبة إلى باذغيس بفتح الباء المنقوطة بواحدة والذال المعجمة وكسر الغين المعجمة بعدها ياء منقوطة باتنتين من تحت وفي آخرها سين مهملة – وهي بليدات وقرى كثيرة ومزارع بنواحي هراة وقصبتها باميين وقيل إنها كانت دار مملكة الهياطلة وقيل هي بالعجمية باذخيز لكثرة الرياح بها فعرب وقيل باذغيس والمشهور منها أحمد بن عمرو الباذغيسي قاضيها Al-Bādgīsī: Ez a nisba Bādgīshoz kapcsolódik, ejtése Bādaḡīs [Bádzagísz]. S ez kis területek, számos falu és szántóföldek neve Harāt felé. Központja Bāmayīn. Azt mondják, hogy ez a heftaliták királyságának a területe volt. Azt is mondják, hogy [Bādgīs] perzsául Bādhīz, mert ott sokat fúj a szél, és ezt arabosították, és mondták Bādgīs-nak. Híres szülöttje Aḥmad ibn ‘Amr al-Bādgīsī, az ottani qāḍī.

281 A származást jelölő (nisba) névelemek gyűjteménye, és a megnevezett földrajzi területek leixikonja. A mű al-Sam‘ānī genealógiai művéből (Kitāb al-ansāb) készített – közel ezerötyszáz oldalas – válogatás.

14. század

Al-Subkī, Tağ al-Dīn ‘Abd al-Wahhāb ibn ‘Alī
(meghalt 1370)²⁸²

*Ṭabaqāt al-šāfi‘iyya*²⁸³ – *A šāfi‘ita jogtudósok nemzedékei*

Kiadás: taḥqīq Maḥmūd Muḥammad al-Ṭanāḥī – ‘Abd al-Fattāḥ Muḥammad al-Ḥulū, Dār Hağr li-l-Ṭibā‘a wa-l-Našr wa-l-Tawzī‘, al-Qāhira, 1992. 10 kötet. IV. kötet, 316–317. o.

فإنه مكث في الوزارة ثلاثين سنة ولم تكن وزارته وزارة بل فوق السلطنة فإن السلطان جلال الدولة ملكشاه بن ألب أرسلان اتسعت ممالكه فكانت تحت ملكه بلاد ماوراء النهر وبلاد الهياطلة وباب الأبواب وخراسان والعراق والشام والروم والجزيرة فمملكته من كاشغر وهي أقصى مدائن الترك إلى بيت المقدس طولا ومن قرب قسطنطينية إلى بحر الهند عرضا

[Nizām al-Mulk] harminc évig volt főminiszter, de minisztersége nem egyszerűen miniszterséget jelentett, hanem a szultán fölött állt a hatalma, pedig a szultán Ġalāl al-Dawla Malikšāh, Alp Arslān fia volt, akinek kiterjedt birodalma volt, és uralma alá tartozott Transzoxánia, a heftaliták földje, Bāb al-Abwāb, Ḥurāsān, al-‘Irāq, al-Šām, Bizānc, al-Ġazīra. Uralma Kāšğartól, mely a türkök legtávolabbi városa, Jeruzsálemig tartott hosszában, és Konstantinápoly környékétől az Indiai-tengerig tartott széltében.

282 Damaszkuszi főbíró, történelemtudós. Kairóban született, majd Damaszkuszba költözött, s ott is fejezte be életét. Híressé vált Ibn Taymiyyával folytatott vitája a sírlátogatás megengedhetőségének kérdésében.

283 A nemzedékek alatt a személynevek ábécésorrendjében követik egymást az életrajzok. Egy nemzedék egy századot jelent a muszlim időszámítás szerint. A mű hét évszázadot fog át. A könyv jelentőségét saját korában növelte, hogy a térség, ahol a szerző tevékenykedett, a mamlūk korban elsősorban a šāfi‘ita jogi irányzatot követte.

17. század

Hāġġi Ḥalifa
(meghalt 1657)²⁸⁴

Sullam al-wuṣūl ilā ṭabaqāt al-fuḥūl²⁸⁵ – ***Kiemelkedő személyiségek nemzedékeihez való elérésének leírása***

Kiadás: taḥqīq Muḥammad ‘Abd Allāh al-Qādir al-Arnā’ūt, IRCICA, Istānbūl, 2010. 6 kötet.

I. kötet, 151. o.

ميرزا أحمد بن شاه رخ بن تيمور المعروف بجوكي المتوفى سنة تسع وثلاثين وثمانمائة
كان ملك الهياطلة في زمان والده ولما مات حزن أبوه لموته حزنا طويلا وله حرب مع إسكندر
بن عمر شيخ كما هو مذكور في تواريخ تيمور

Mirzā Aḥmad ibn Šāhruḥ ibn Tīmūr, aki Ğūkī néven ismert,²⁸⁶ a [hidzsra szerint a] 839-es évben halt meg.

Apja idejében a heftaliták királya volt, s mikor meghalt, apja sokáig gyászolta a halálát. Háborút folytatott Iskandar ibn ‘Umar Šayḥ-hal,²⁸⁷ ahogyan az említve van a Tímürről szóló krónikákban.

I. kötet, 349. o.

الملك العادل أنوشروان بن قباد بن فيروز بن يزدجرد بن بهرام جور الساساني ملك بعد أبيه قباد
وكان صغير السن فمات سنة ثمان وثمانين وثمانمائة للإسكندر وكانت مدة ملكه أربعا وستين
سنة. وقد أناف على خمس وسبعين سنة

284 IV. Murád szultán főtitkára, pénzügyekért felelős *wazīrja*. Török neve: Kātib Çelebi.

285 Életrajzgyűjtemény. A könyv két részből áll. Az első a személynevek ábécésorrendjében közöl rövid életrajzi adatokat. A második az egyéb névelemeket listázza ábécésorrendben, időről időre megemlítve az azt viselő jelentősebb személyeket.

286 (1402–1445), timurida herceg, Šāhruḥ fia. Atyja alatt hadvezérként szolgált, a trón várománya volt, de idő előtt betegségben elhunyt.

287 A timurida dinasztia tagja, Timur unokája. Azok között volt, akik Timur halála után a trónra törtek, de nagybátyja, Šāhruḥ legyőzte, és később, egy lázadási kísérlet során, meg is ölte.

وكانت المزدكية قد استولت على الأمور في زمن أبيه فعاهد الله على إعادة آل المنذر إلى الحيرة وقتل المزدكية فأمر بقتل مزدك وإحراق جثته وأباح دماء المزدكية والمانوية فقتل منهم عالما وأثبت الملة المجوسية فقوي الملك بعد ضعفه وترك اللهو وبنى المعازل والحصون وقسم أموال الزنادقة على الفقراء ورد المنذر إلى الحيرة وطرد الحارث عنها وكان مزدكيا كقباد ثم سار إلى الهياطلة فقتل ملكهم لدم فيروز

Az igazságos szászánida király, Anūširwān ibn Qubād ibn Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrām Ġūr, apja, Qubād után uralkodott, de még fiatal volt. Nagy Sándortól számolva 888-ban halt meg. Uralma hatvannégy évig tartott, amikor már több mint hetvenöt éves volt.

Apja idejében a mazdakiták minden téren eluralkodtak, ő pedig megfogadta Istennek, hogy visszahelyezi a Mundir nemzetséget al-Ĥirába, és megöli a mazdakitákat. Megparancsolta Mazdak megölését és holttestének elégetését. Engedélyezte a mazdakiták és a manicheusok vérenek szabad kiontását. Még előkelőket²⁸⁸ is megölt közülük, és megerősítette a mágusvallást. A királyság a gyengeség után megerősödött, [az uralkodó] elhagyta a szórakozást, erődöket és erődítményeket épített, szétesztotta az eretnekek vagyonát a szegények között, visszahelyezte al-Mundirt al-Ĥirába, és kiűzte onnan al-Ĥāriṭ-t, aki Mazdak-követő volt, mint Qubād. Aztán a heftaliták ellen vonult, és megölte a királyukat Fayrūz vééréért [bosszút állva].

III. kötet, 391. o.

هرمز بن يزجرد بن بهرام الساساني لما مات أبوه سنة ٩٥٧ جلس على التخت لكونه حاضرا عند أبيه وكان أخوه الكبير فيروز في بلاد سجستان فلما بلغ ذلك هرب إلى الهياطلة واستعان بهم وسار فيروز بجيش طخارستان إلى هرمز واقتتلا في الري فظفر فيروز بأخيه فسجنه في سنة ٦٦٧ وكان ملكه سبع سنين

A szászánida Hurmuz ibn Yazdağird ibn Bahrām, amikor apja a 759-es évben meghalt, trónra lépett, mert ő volt jelen az apjánál, míg bátyja, Fayrūz Siğistānban volt. Amikor [utóbbit] ez [a hír] elérte, elmenekült a heftalitákhoz, és segítséget kért tőlük. Fayrūz Ṭuḥāristān seregével Hurmuz ellen vonult, és al-Rayyban ütköztek meg egymással. Fayrūz legyőzte fivérét, és bebörtönözte a 766-os évben. [Hurmuz] hét évig uralkodott.

288 A szövegben szereplő *‘ālim* (tudós) nyilvánvaló elírás az *a’lām* helyett.

Földrajz

Ebben a részben a földrajzi munkákban azonosított forrásokat gyűjtöttem össze.

■ 10. század

- Ibn al-Faḡīh al-Hamadānī, Aḥmad ibn Muḥammad (meghalt 976), *Kitāb al-buldān* című műve szerint a heftaliták Transzoxánia, Ḥurāsān lakói. Nem találkoztam hivatkozásával a szakirodalomban.
- Ibn Ḥawqal, Muḥammad (meghalt 977), *Ṣūrat al-arḍ* című műve az Euf-ráteszen egy hídról beszélve arra utal, hogy a „heftaliták idején” a híd ott állt. Nem hivatkozta a szakirodalom.
- Al-Muqaddasī, Muḥammad ibn Aḥmad (meghalt 991 vagy 996 után) *Aḥsan al-taqāsīm fī ma'rifat al-aqālīm* című művében terület megnevezéseként használja a *ḡānīb al-hayāṭila* és a *ḡānīb hayṭal* kifejezéseket. A szakirodalom támaszkodik rá (Altheim 1969, 55; Weber 2016.).

■ 11. század

- Al-Bakrī, Abū 'Ubayd 'Abd Allāh ibn 'Abd al-'Azīz (meghalt 1094), *Kitāb al-masālik wa-l-mamālik* című műve történelmi anyagot hoz: Firūz heftaliták ellen való vonulását. Nem találkoztam rá vonatkozó hivatkozással a szakirodalomban.

■ 13. század

- Yāqūt ibn 'Abdallāh al-Hamawī (meghalt 1229) *Muḡam al-buldān*jában egy Ušrūsana nevű terület leírásakor olvashatjuk, hogy ez a név Transzoxánia kiterjedt része, a heftaliták országától Sayḥūn és Samarqand között; majd Bādḡīs leírásakor látjuk, hogy régen a heftaliták királyságához tartozott (ez az utalás a szakirodalom számára is ismert, lásd például Bivar 1971, 304; Dani–Litvinsky–Zamir Safi 1996, 179). Leírása szerint Tubbat olyan terület megnevezése, mely korábban Kínával, Indiával, keletről a heftaliták országával, nyugatról pedig a türkök területével volt határos. Ġaḡānīyān vagy Ṣaḡānīyān a heftaliták országának transzoxániai részeként jelenik meg. Al-Ḥuttal esetében írja, hogy „Hayṭal”-hoz tartozik, amit Transzoxániával azonosít. Ḥurāsān leírásakor említi Hayṭalnak, Noé sarjának letelepedését

a területen, és a heftaliták földje megnevezés etimológiáját ezzel magyarázza. A heftaliták földje a leírás szerint a Ġayhūn folyón túl fekszik. Ĥurāsān leírásának egy későbbi pontján Transzoxániát azonosítja a heftaliták földjével. Utal a heftaliták és a Szászánidák kapcsolatára is, kiemeli, hogy Pērōzt az előbbieket ölték meg. A Sayḥān folyó leírásakor említi, hogy ez nem azonos a heftaliták területén levő Sayḥūnnal [Szir-darja]. Farġāna leírásában azt olvashatjuk, hogy Transzoxániában van, határos Turkistānnal, abban a „sarokban”, mely keletről Hayṭal irányában van. Hayṭalt külön is meghatározza: Transzoxániába helyezi, és azonosítja Buḥārāval, Samarqanddal, Ĥuġanddal. Az utalások ilyen részletes számbavételét nem tapasztaltam a szakirodalomban.

■ 14. század

- Ibn ‘Abd al-Ḥaqq ‘Abd al-Mu‘min (meghalt 1338), *Marāšid al-iṭtilā‘ al-asmā‘ al-amkina wa-l-biqā‘* című műve Ušrūsana leírásában azonos meghatározást ad Yāqūtéval, majd Ġāġāniyān esetében is; Transzoxánia keleti részéről írja, hogy ennek neve a heftaliták országa volt az iszlám megjelenése előtt. A szakirodalom nem hivatkozza.

■ 15. század

- Ibn al-Wardī, Sirāġ al-Dīn Abū Ḥafṣ ‘Umar (meghalt 1447), *Ḥarīdat al-aġā‘ib wa-farīdat al-ġarā‘ib* című munkája Ṭuhāristānt azonosítja a heftaliták földjével. A szakirodalom nem hivatkozza.
- Al-Ḥimyarī, Muḥammad Ibn ‘Abd al-Mun‘im (meghalt 1495) *al-Rawḍ al-mu‘īṭar fī ḥabar al-aqtār* című műve Abaršahr leírásakor ezt Nīsābürral azonosítja, majd adalékként megjegyzi, hogy az arab hódítások során ide igyekezett al-Aḥnaf, mikor találkozott a heftalitákkal, akikkel megütközött, s akiket legyőzött. Később utalást tesz rá, hogy míg Perzsia a Szászánidaké lett, addig Ĥurāsān a heftaliták fennhatósága alá került. A könyv egy pontján a szogd csoportot azonosítja a heftalitákkal. Nem jellemző a rá vonatkozó hivatkozás a szakirodalomban.

■ 16. század

- Sipāhizāde Mehmed (meghalt 1589), *Awḍaḥ al-masālik ilā ma‘rifat al-buldān wa-l-mamālik* című műve Ibn Ḥawqalra támaszkodva ír Bādġisról, őt idézve határozza meg kis települések, falvak és szántók együttesének

Harāt környékén, mely a heftaliták területe volt. Tūrān leírásakor a területet azonosítja Transzoxániával, ezt pedig a heftaliták országával. Transzoxánia leírásakor annak keleti részét határozza meg a heftaliták országaként, de ez a megnevezés az iszlám eljövetele után háttérbe szorult. Walwālīg város leírásakor azt Ṭuḥāristān vonzáskörzetébe helyezi, azt pedig a néhai heftalita királyság területére teszi. Külön meghatározást szentel a heftalitáknak is, akiket Ṭuḥāristān régi lakóiként említ. A szakirodalom nem hivatkozza.

10. század

Ibn al-Faḡīh al-Hamadānī, Aḥmad ibn Muḥammad
(meghalt 976)²⁸⁹

*Kitāb al-buldān*²⁹⁰ – *Az országok könyve*

Kiadás: taḥqīq Yūsuf al-Hādī, ‘Ālam al-Kutub, Bayrūt, 1996.

601. o.

القول في خراسان
قال دغفل: خرج خراسان وهبط ابننا عالج بن سام بن نوح لما تبلبلت الألسن فنزل كل واحد
منهما في البلد المنسوب إليه يريد أن هبط نزل في البلد المعروف ببلد الهياطلة وهو وراء
النهر ونزل خراسان في قلعته المعروفة بخراسان دون النهر

Ḥurāsān leírása

Dağfal²⁹¹ azt mondta: Ḥurāsān és Hayṭal, ‘Āliḡ ibn Sām ibn Nūḥ két fia kivonult, amikor összekeveredtek a nyelvek, s mindkettő letelepedett egy területen, mely róla kapta nevét. Vagyis Hayṭal egy olyan területen telepedett le, melyet a heftaliták földje néven ismernek, és Transzoxániában van. Ḥurāsān pedig az ő erődítményében telepedett le, mely Ḥurāsān néven ismert, a folyón innen.

603. o.

وقال عبد الله بن مسلم بن قتيبة أهل خراسان أهل الدعوة وأنصار الدولة ولم يزلوا في أكثر
ملك العجم لقاحا. لا يؤدون اتاوة ولا خراجا. وكانت ملوك العجم قبل ملوك الطوائف تنزل بلخ
ثم نزلوا بابل ثم نزل أردشير بن بابك فارس فصارت دار ملكهم وصارت بخراسان ملوك
الهياطلة. وهم الذين قتلوا فيروز بن يزجرد بن بهرام ملك فارس وكان غزاهم فكاذه بمكيذة
في طريقه حتى سلك معطشة مهلكة ثم خرجوا إليه فأسروه. فسألهم أن يمتنوا عليه وعلى من أسر
معه من أصحابه وأعطاهم موتقا من الله وعهدا مؤكدا أن لا يغزوهم أبدا ولا يجوز حدودهم

289 Perzsa származású történetíró, földrajztudós, életéről szinte semmit nem lehet tudni.

290 A szerző egyetlen, kivonatolt formában fennmaradt műve; más munkákban nem említett adalékai miatt különösen értékes forrásmű, későbbi szerzők, mint pl. al-Muqaddasī és Yāqūt forrása.

291 Dağfal ibn Ḥanzala (meghalt 695), Muḥammad próféta kortársa, az arab törzsek és mások genealógiájának ismeretéről vált híressé.

ونصب حجرا بينه وبينهم صيّره الحدّ الذي حلف عليه وأشهد على ذلك الله تعالى ومن حضره من أهله وخاصيته وأساورته. فمَنّوا عليه وأطلقوه ومن أراد ممن أسر معه

‘Abd Allāh ibn Muslim ibn Qutayba azt mondta: Hūrāsān népe hittérítő volt, és a dinasztia támogatója, a perzsa királyság fennállásának legnagyobb részében a legharcosabbak voltak. Nem fizettek sem hűbért, sem földadót. A perzsák királyai a részkirályságok kora előtt fokozatosan letelepedtek Balhban, majd Babilonban telepedtek meg, majd Ardašīr ibn Bābak Perzsiában telepedett le, és ez lett a királyságuk székhelye. Hūrāsān pedig a heftaliták királyaié lett. Ők azok, akik megölték Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrāmōt, Perzsia királyát, aki megtámadta őket. Ezért becsapták egy csellel az útja során, hogy aztán a szomszomságtól félholtan haladjon tovább, majd rátámadtak, és elfogták. Majd arra kérte őket, hogy kegyelmezzenek meg neki és a vele együtt fogságba esett társainak. Esküt tett Isten előtt, és szerződést kötött velük, megerősítve, hogy soha nem támadja meg őket, és nem lépi át határait. Egy követ állított maga és ő közéjük, ezt tette meg határnak, amiről megesküdt, [hogy nem lépi át]. Tanúnak hívta Istent és a jelenlévőket népe, választottjai és a lovasai közül. Megkegyelmezték neki, és elengedték őt és azokat a foglyokat, akik ezt akarták.

Ibn Ḥawqal, Muḥammad (meghalt 977)²⁹²

Ṣūrat al-arḍ²⁹³ – *A föld arculata*

Kiadás: Dār Ṣādir, Bayrūt, 1938. 2 kötet.

I. kötet, 245. o.

وسكنتها التابعة ودخلها إبراهيم عليه السلم وتجاهها حلة ابن مزيد مدينة محدثة استحدثها منصور بن مزيد الأسد في سنى التسعين وأربعمائة غربى الفرات منغصة بالناس كثيرة الأسواق دائمة الشرى والبيع وبها مسجد جامع حسن كبير وجبايتها ربما زادت على ألف دينار وكوثى ربما مدينة يزعم قوم أنها كانت أكبر من بابل ويقال إن إبراهيم الخليل عليه السلم بها طرح فى النار وكوثى بلدان وناحيتان تعرف إحداهما بكوثى الطريق والأخرى بكوثا ربما وبها تلال رماذ عظيمة يزعمون أنها نار النمرود بن كنعان التى طرح فيها إبراهيم والجامعان منبر صغير حواليتها رستاق عامر خصب جدا يحاذى نواحي المدائن والمدائن من شرقى دجلة ومن بغداد على مرحلة ويقال إنه كان فى أيام الفرس قد عقد بها على الدجلة جسر من آجر وليس لذلك أثر فى هذا الزمان وقد حكيت هذه الحكاية عن تكريت وأنه كان على الدجلة بها عقد جسر من آجر يعبر عليه فى أيام الهياطلة وأدركت أثرا من ذلك يشهد له فى سنى ثيف وعشرين وثلاثمائة فأما عكبرا والبردان والنعمانية ودير العاقول وجبل وجرجرايا وفم الصلح ونهر سابس وسائر ما ذكرته على شط الدجلة من المدن فهى متقاربة فى الكبر وليس بها مدينة كبيرة

[Babilonban] laktak a jemeni királyok,²⁹⁴ és Ábrahám – béke legyen vele – is járt ott, és vele szemben van Ḥillat Ibn Mazyad, egy új város, amelyet Manšūr ibn Mazyad al-Asadī²⁹⁵ négyszázkilencvenben hozott létre, az Eufrátesztől nyugatra. Sok lakosa és piaca van, ahol folyamatos az adásvétel. Van ott egy szép dzsámi mecset,²⁹⁶ melynek adója talán meghaladhatta az ezer dínárt. Kūtā Rabbā egy

292 Nisibisi születésű arab szerző, földrajztudós, krónikaszerző. 943-969 között hosszú utazást tett Ázsia és Afrika távoli területeire.

293 Művét a korábbi források mellett a korabeli iszlám világban tett, közel harminc évig tartó utazások alapján írta. A cím egy földrajzi megközelítés megnevezése is: a föld arculata vagy „konfigurációja”; ez a fajta földrajztudomány a földi szféra leírását tűzi ki célul. A föld nagyobb egységekre, „klímákra”/régiókra (l. 243. lábjegyzet) osztása jellemzi, eredetileg hetes felosztás szerint. Ez az ismeretanyag hozzátartozott az általános műveltséghez.

294 *al-tabābī'a*.

295 A források többsége a város alapítását Manšūr fiának, Ṣadaqának tulajdonítja, és 1101-re teszi.

296 Olyan mecset, amely alkalmas az egész közösség befogadására és a pénteki szentbeszéd megtartására.

olyan város, melyről úgy vélik az emberek, hogy egykor nagyobb volt, mint Babilon, és azt mondják, hogy Ábrahámot, Isten barátját – béke legyen vele – ott dobták a tűzbe. Kūṭā két falu és két terület [neve], egyikük úgy ismert, mint Kūṭā al-Ṭarīq, a másik Kūṭā Rabbā. Hatalmas hamudombok vannak ott, melyekről úgy vélik, hogy al-Nimrūd ibn Kan‘ān²⁹⁷ tüze, amelybe Ábrahámot vetette. al-Ġāmi‘ān egy kis magaslat, körülötte nagyon termékeny, megművelt földek vannak, melyek határosak az al-Madā’inhoz tartozó területekkel. Al-Madā’in a Tigristől keletre van, és Bagdadtól egy napi útra. Azt mondják, hogy a perzsák idejében téglahidat emeltek ott a Tigrisen át, de ennek nincs nyoma jelenleg. Mesélték azt a történetet Tikrīttel kapcsolatban, mely a Tigris mentén fekszik, hogy ott is emeltek egy téglahidat, amelyen a heftaliták idejében át lehetett kelni. Ennek nyomát is láttam, mely tanúsítja ezt, a háromszázhuszas években. Ami ‘Akbarāt, al-Bardānt, al-Nu‘māniyyāt, Dayr al-‘Āqūlt, Ġabbalt, Ġarġarāyāt, Famm al-Šulḥot, a Sābis folyót és a többi általam említett, Tigris folyó menti városokat illeti, méretükben hasonlóak egymáshoz. Nincs ott nagy város.

297 Nimród, Noé dédunokája, mezopotámiai király a Bibliában. Gyakran őt tekintik Bábel tornya építőjének. Előképe a sumer tűzisten lehetett.

Al-Muqaddasī, Muḥammad ibn Aḥmad (meghalt 990 k.)²⁹⁸

*Aḥsan al-taqāsīm fī maʿrifat al-aqālīm*²⁹⁹ – A legjobb felosztás: a régiók ismerete

Kiadás: Ed. M. J. de Goeje: *Bibliotheca geographorum arabicorum 3. pars, Descriptio imperii Moslemici*. E. J. Brill, Leiden, 1877.

260–262. o.

إقليم المشرق

هو أجلّ الأقاليم وأكثرها أجلّة وعلماء ومعدن الخير ومستقرّ العلم وركن الإسلام المحكم وحصنه الأعظم ملكه أجلّ الملوك وجنده خير الجنود قوم أولو باس شديد ورأى شديد واسم كبير ومال مديد وخيل ورجل وفتح ونصر وقوم كما كتب إلى عمر لباسهم الحديد وأكلهم القديد وشربهم الجليد ترى به رساتيق جلييلة وقرى نفيسة وأشجارا ملتفة وأنهارا جارية ونعما ظاهرة ونواحي واسعة ودينا مستقيما وعدلا مقيما في دولة أبدا منصوره مؤيدة ومملكة جعلها الله عليهم مؤيدة فيه يبلغ الفقهاء درجات الملوك ويملك في غيره من كان فيه مملوك هو سدّ الترك وترس الغزّ وهول الروم ومفخر المسلمين ومعدن الراسخين ومنعش الحرمين وصاحب الجانبين وجزيرة العرب أوسع منه رقعة غير أنه أعمر منها وأكثر كورا وأموالا وأعمالا وقد جعله أبو زيد ثلاثة أقاليم خراسان وسجستان وما وراء النهر وأما نحن فجعلناه واحدا ذا جانبين يفصل بينهما جيحون ونسبنا كل جانب إلى الذي اختطّه وبناه ومثّلنا كل جانب ووصفناه على حدة لكبر الإقليم وعمارته وكثرة كوره ومدنه فإن قال قائل ولم لم تجعل كل جانب إقليما كما هو متعارف عند الناس ألم تعلم أنهم يقولون خراسان وما وراء النهر قيل له ومن المتعارف أيضا أن من تخوم قومس إلى طراز تسمّى خراسان أو لم تعلم أن آل سامان يسمّون ملوك خراسان ومقامهم بهذا الجانب مع أنّا لم نسمّ هذا الجانب خراسان حتى يلزمنا ما قلت فإن قال فلم أدخلت فيه سجستان وخالفت المتقدّمين في هذا العلم قيل له قد تعارف الناس أيضا أنها من خراسان ألا تعلم أنهم يخطبون لآل سامان ولو جعلنا سجستان إقليما لوجب أن نجعل خوارزم إقليما لشدة عمارتها وكثرة مدنها وخلافهم في اللسان والطبع والرسوم وهذا ما لا يجوز ولم يقل فإن قال ولم جعلته جانبين قيل كما كان اليمن جهتين والمغرب قطعتين وقد سبق القول فيه واعلم أن هذا الإقليم عمره إخوان هيطل وخراسان ابنا عالم بن سام بن نوح وهذا الجانب يسمّى جانب الهياطة

298 Jeruzsálemi születésű arab földrajztudós, alapos arab nyelvi és irodalmi iskolázottsággal bírt. Érdeklődött a jogtudomány, a filológia és a *ḥadīṭ* iránt is; al-Balḥī földrajziskoláját követve az iszlám világának szentelte figyelmét.

299 Az iszlám világának bemutatása. A mű jelentőségét növeli, hogy sok egyéni tapasztalatot tükröző kultúrtörténeti adalékot tartalmaz, pl. első leírását adja egy szúfi rendház működésének.

A keleti régió

Ez a legbecsesebb régió, itt vannak a legnemesebbek és a legtöbb tudós. Ez a jószág forrása, a tudás székhelye, az iszlám szilárd oszlopa és legnagyobb erődítménye. Ennek királya a leghatalmasabb király, serege a seregek legkiválóbbika, népe nagyon vitéz, helyes látásmódú, nagy névvel és kiterjedt vagyonnal, lovasokkal, gyalogosokkal, hódítással, győzelemmel bír. Ennek a népnek, ahogy azt ‘Umarnak írták, az öltözéke vas, ételük nyers hús, italuk hús víz. Itt láthatóak értékes termőföldek, becses falvak, dús koronájú fák, bővízű folyók, nyilvánvaló áldások, hatalmas területek, helyes vallás, az államban fennálló igazságosság, amely mindig győztes és támogatott. Ez egy olyan birodalom, melyet Isten örökké fennállóvá tett a számukra. Itt a jogtudósok királyi rangra emelkedhetnek, és akin korábban uralkodtak, uralkodhat máson. Ez itt a türkök gátja, a hódítás pajzsa, a bizánciak réme, a muszlimok büszkesége. Ez a vallástudósok tárháza, a két szentély éltetője, a [z Oxus folyó] két oldal[ának] és az Arab-félszigetnek az ura, az ugyan tágasabb terület ennél, ez viszont civilizáltabb, több itt a település, a vagyon és a kézműves termék. Abū Zayd³⁰⁰ három régióra osztotta: Ḥurāsān, Siġistān és Transzoxánia. Mi viszont egy régióba egyesítettük, mely két oldalból³⁰¹ áll, melyeket a Ġayhūn választ el egymástól. Mindkét oldalt arról neveztük el, aki tervezte és építette. Mindkét oldalra hoztunk példákat, és egyenként leírtuk a régió nagysága, építésze, falvai és városai sokasága szerint. Ha valaki azt mondja: miért nem kezeltél minden oldalt egy régióként, ahogy az megszokott a szakértők körében? Talán nem tudod, hogy azt mondják: Ḥurāsān és Transzoxánia? Akkor erre az a válasz, hogy az is bevett, hogy Qūmis határaitól Ṭirāzig Ḥurāsānnak nevezik [a területet], vagy nem tudtad, hogy a Sāmānidákat úgy hívják, hogy Ḥurāsān királyai, székhelyük pedig ezen az oldalon van? Jóllehet mi ezt az oldalt nem nevezzük Ḥurāsānnak, csak azért, hogy érvényes legyen számunkra is, amit mondtál. Ha valaki azt mondja: miért titted részévé Siġistānt, miközben eltértél a korábbi [íróktól] e tudományterületen? Akkor erre az a válasz, hogy az emberek ismerik, hogy az Ḥurāsān része, vagy tán nem tudod, hogy ott a Sāmānidák nevében mondják a pénteki szent-

300 Abū Zayd al-Balḥi.

301 *ġānib*

beszédet? Ha Siġistānt régióként kezeltük volna, akkor Ḥwārizmot is régióknak kellett volna megtennünk, nagyfokú beépítettsége, városai sokasága, nyelvük, természetük, szokásaik különbözősége miatt, ez pedig nem lehetséges, és nem mondható. Ha valaki azt mondja, miért kezeled két oldalként, akkor erre az a válasz: úgy, ahogy Jemen is két terület³⁰² volt, a Maġrib pedig két rész,³⁰³ és erről volt is korábban szó. Tudd meg, hogy ezt a régiót a két fivér, Hayṭal és Ḥurāsān, ‘Ālam ibn Sām ibn Nūḥ fiai népesítették be, és ezt az oldalt nevezik a heftaliták oldalának.

جانب هيطل

اعلم أن هذا الجانب أخصب بلاد الله تعالى وأكثرها خيرا وفقها وعمارة ورغبة في العلم واستقامة في الدين وأشدّ بأسا وأغلظ رقابا وأدوم جهادا وأسلم صدورا وأرغب في الجماعات مع يسار وعفة ومعروف وضيافة وتعظيم لمن يفهم وعلى الجملة الإسلام به طرى والسلطان قوى والعدل ظاهر والفقيه ماهر والغنى سالم والمحترف عالم والفقير غانم

[...]

وقد جعلنا هذا الجانب ستّ كور وأربعة نواح فأولها من قبل مطلع الشمس وحدّ الترك فرغانة ثم إسباجاب ثم الشاش ثم أشروسنة ثم الصغد وبخارا

Hayṭal oldala

Tudd meg, hogy ez az oldal Isten országai között a legtermékenyebb, a legjobb. [Az emberek itt] a legintelligensebbek, legcivilizáltabbak, és a leginkább tudásszomjasak, a legtisztábban vallásosak, a legvitézesebbek, a legállhatatosabbak, a legkitartóbbak a harcban,³⁰⁴ a legbarátságosabbak, leginkább vágyakoznak a közösségre, [társaikkal] bőkezűek, szerények, barátságosak, vendégszeretők, és nagyra tartják azt, aki [mindezt] megérti. Összességében az iszlám itt tiszta, a szultán erős, az igazságosság nyilvánvaló, a jogtudós hozzáértő, a gazdag romlatlan, a kézműves ismeri a szakmáját, a szegénynek nincs problémája. [...]

302 *ġiha*

303 *qīṭaʿ*

304 *ġihād*

Ezt az oldalt hat kerületre³⁰⁵ és négy területre³⁰⁶ osztottuk. Az első kerület napkelet és a türkök határa felől van: [ez a hat:] Farġāna, majd következik Isīġāb, majd al-Šāš, majd Ušrūsana, majd a szogdok és Buḥārā.

305 *kūra*

306 *nāḥiya*, általános értelemben közigazgatási egységet jelöl, mely falvakat vagy néha kisebb városokat összesít, foglal magában.

11. század

Al-Bakrī, Abū ‘Ubayd ‘Abd Allāh ibn ‘Abd al-‘Azīz
(meghalt 1094)³⁰⁷

*Kitāb al-masālik wa-l-mamālik*³⁰⁸ – *Az utak és országok könyve*

Kiadás: taḥqīq Adriaan P. van Leeuwen – André Ferré, al-Mu’assasa al-Waṭaniyya li-l-Tarğama wa-l-Taḥqīq wa-l-Dirāsāt, Bayt al-Ḥikma, al-Dār al-‘Arabiyya li-l-Kitāb, Qartāğ, 1992. 2 kötet.

I. kötet, 288.

صار نحوهم وقتل أخشنواز ملك الهياطلة بجده فيروز وغلب على مملكته

[Anūširwān] ellenük fordult, és megölte Aḥšunwāzt, a heftaliták királyát, nagyapjáért, Fayrūzért. Hatalmába kerítette országát.

307 A Bakr törzshöz tartozó, andalúziai történetíró, földrajztudós. Földrajzi érdeklődése a nyugati muszlim területekre koncentrált. Jeles földrajztudósoknál és történészeknél tanult.

308 A szerző fő műve. Irodalmi forrásokra, kereskedők és utazók beszámolóira támaszkodik. Nyugat-Afrikára, annak történetére vonatkozóan alapvető forrás.

13. század

Yāqūt ibn ‘Abd Allāh al-Ḥamawī
(meghalt 1229)³⁰⁹

*Mu‘ğam al-buldān*³¹⁰ – Az országok lexikonja

Kiadás: Dār Šādir, Bayrūt, 1995. 7 kötet.

I. kötet, 197. o.

أشروسنة

بالضم ثم السكون وضم الراء وواو ساكنة وسين مهملة مفتوحة ونون وهاء أورده أبو سعد رحمه الله بالسین المهمة وهذا الذي أورده هاهنا هو الذي سمعته من ألفاظ أهل تلك البلاد وهي بلدة كبيرة بما وراء النهر من بلاد الهياطلة بين سيحون وسمرقند وبينها وبين سمرقند ستة وعشرون فرسخا معدودة في الإقليم الرابع طولها إحدى وتسعون درجة وسدس وعرضها ست وثلاثون درجة وثلاثان قال الإصطخري: أشروسنة اسم الإقليم كما أن الصغد اسم الإقليم وليس بها مكان ولا مدينة بهذا الاسم والغالب عليها الجبال والذي يطوف بها من أقاليم ما وراء النهر من شرقها فرغانة ومن غربها حدود سمرقند وشماليها الشاش وبعض فرغانة وجنوبيها بعض حدود كَشْ والصغانيان وشومان وواشجرد وراشت ومدينتها الكبرى يقال لها بلسان الأشروسنة ومن مدنها: بنجيكت وساباط وزامين وديزك وخرقانة ومدينتها التي يسكنها الولاة بنجيكت

Ušrūsana

A név kiejtése: Ushrúszana. Abū Sa‘d szerint: Uszrúszana. Az általam hozott kiejtést ennek a területnek a lakóitól hallottam. Ez egy nagy terület a heftaliták országához tartozó Transzoxániában, Sayhūn és Samarqand között, közte és Samarqand között huszonhat *farsah* a távolság. A negyedik régióhoz³¹¹ tartozik.

309 Konstantinápolyban született és fiatal rabszolgaként került az iszlám világba egy Ḥamából származó kereskedőhöz, akinek felszabadítása után felvetette a nevét. Eleinte könyveléssel, kereskedelemmel foglalkozott, sokat utazott. Később másolóként kereste kenyerét, majd nyelvészeti tanulmányok kapcsán ismét utazott. Ezek után Bagdadban letelepedve könyvárus lett, és elkezdte írói tevékenységét.

310 Két nagy műve egyike, melyet négy éven át írt, s halála előtt egy évvel fejezett be. Ábécésorrendben sorakoztatja fel a helyneveket, melyeket az arab forrásokból vett. Megadja a földrajzi nevek kiejtését, etimológiáját, illetve földrajzilag azonosítja a helyet, majd történelmi, néprajzi információt ad róla.

311 *iqlim*

A 91 és 1/6 fok hosszúsági fokon,³¹² és 36 és 2/3 szélességi fokon fekszik. Al-Iṣṭahṛī azt mondta, hogy Ušrūsana a régió neve, ahogy Szogd is a régió neve, de nincs ott ily nevű hely vagy város. Túlnyomó részt hegyekből áll. A transzoxániai régiók közül határos vele keletről Fargāna, nyugatról Samarqand határterületei, északról al-Šāš és Fargāna egy része, délről Kiš határvidékének egy része és al-Šaḡā-niyān, Šūmān, Ašġird³¹³ és Rāšit. Legnagyobb városát az Ušrūsana-beli Balsānnak nevezik. Városai közül valók: Banġikat, Sābāt, Zāmīn, Dīzk és Ḥarqāna. Az a városa, amelyben a vezetők laknak: Banġikat.

I. kötet, 318. o.

باذغيس

بفتح الذال وكسر الغين المعجمة وياء ساكنة وسين مهملة: ناحية تشتمل على قرى من أعمال هراة ومرو الروذ قصبته بون وبامئين بلدتان متقاربتان رأيتهما غير مرة وهي ذات خير ورخص يكثر فيها شجر الفستق وقيل: إنها كانت دار مملكة الهياطلة وقيل: أصلها بالفارسية باذخيز معناه قيام الريح أو هبوب الريح لكثرة الرياح بها نسب إليها جماعة من أهل الذكر

Bādaġīs:³¹⁴

Ejtése Bādaġīs [Bādzagís]. Egy olyan terület,³¹⁵ mely Harāt és Marw al-Rūd körzeteinek falvait öleli magába. Központja Būn és Bāma'in, két, egymáshoz közel eső város, melyeket nem egyszer láttam. [Bādaġīs] minden jóval bővelkedik, kellemes, sok benne a pisztáciafa. Azt mondják, ez volt a heftaliták királyságának területe. Azt mondják, hogy a név a perzsa Bādhīz szóból ered, amelynek a jelentése „széljárás” vagy „szélfúvás”, mert sokszor fúj ott a szél. Sok említésre méltó ember származik onnan.

312 Itt az arab földrajzi irodalomban használt egyik beosztás szerinti fokokról van szó, amelyek nem azonosak a ma használatos hosszúsági és szélességi fokokkal.

313 A szövegben Wāšġird.

314 Máshol Bādġīs, ma Bādġīs ÉNy-Afganisztánban.

315 nāhiya

II. kötet, 10. o.

تَبَّتْ

[...]

وهو بلد بأرض الترك قيل: هي في الإقليم الرابع المتاخم لبلاد الهند طولها من جهة المغرب مائة وثلاثون درجة وعرضها سبع وثلاثون درجة وقرأت في بعض الكتب أن تَبَّتْ مملكة متاخمة لمملكة الصين ومتاخمة من إحدى جهاتها لأرض الهند ومن جهة المشرق لبلاد الهياطلة ومن جهة المغرب لبلاد الترك

Tibet

A türkök földjén levő terület. Mondják: a negyedik régióban³¹⁶ található, Indiával szomszédosan. Hosszúsági foka nyugati irányból 130 fok, szélességi foka 37 fok. Egy könyvben olvastam, hogy Tibet szomszédos Kína országával, és egyik oldalán szomszédos India földjével, keletről a heftaliták országával, nyugatról a türkök országával.

II. kötet, 144. o.

جغانیان

بالفتح وبعد الألفين نونان الأولى مكسورة بعدها ياء وهي صغانیان: بلاد بما وراء النهر من بلاد الهياطلة

Ğağāniyān

Ejtése: Dzsagānijān. Azonos Şağāniyānnal: transzoxániai terület, a heftaliták országának része.

II. kötet, 346.

الختل

بضم أوله وتشديد ثانيه وفتح قال البشاري: كورة واسعة كثيرة المدن منهم من ينسبها إلى بلخ وذلك خطأ لأنها خلف جيحون وإضافتها إلى هيطل وهو ما وراء النهر أوجب وهي أجل من صغانیان وأوسع خطة وأكبر مدنا وأكثر خيرا وهي على تخوم السند

Al-Ḥuttal:

Ejtése: Huttal. Al-Biṣārī³¹⁷ szerint kiterjedt régió, melyben sok város van. Vannak, akik Balḥhoz sorolják, de ez hiba, mivel a Ğayḥūn folyón túl van, és a Hayṭalhoz

³¹⁶ *iqḷīm*

³¹⁷ Muḥammad ibn Aḥmad al-Muqaddasī (meghalt 991 vagy 996 után) földrajztudós egyik

való kapcsolása, ami Transoxániában van, megfelelőbb. Nagyszerűbb, mint Šaġāniyān, nagyobb kiterjedésű, nagyobbak a városai és javakban bővelkedőbb, és Sind határán fekszik.

II. kötet, 350.

خراسان
بلاد واسعة أول حدودها مما يلي العراق أزاوار قسبة جوين وبهيق وآخر حدودها مما يلي الهند طخارستان وغزنة وسجستان وكرمان وليس ذلك منها إنما هو أطراف حدودها وتشتمل على أمهات من البلاد منها نيسابور وهراة ومرو وهي كانت قصبتها وبلخ وطالقان ونسا وأبيورد وسرخس وما يتخلل ذلك من المدن التي دون نهر جيحون ومن الناس من يدخل أعمال خوارزم فيها ويعدّ ما وراء النهر منها وليس الأمر كذلك وقد فتحت أكثر هذه البلاد عنوة وصلحا ونذكر ما يعرف من ذلك في مواضعها وذلك في سنة 13 في أيام عثمان رضي الله عنه بإمرة عبد الله بن عامر ابن كريز وقد اختلف في تسميتها بذلك فقال دغفل النسابة: خرج خراسان وهیطل ابنا عالم بن سام بن نوح عليهما السلام لما تبلبلت الألسن ببابل فنزل كل واحد منهما في البلد المنسوب إليه يريد أن هیطل نزل في البلد المعروف بالهیاطلة وهو ما وراء نهر جيحون ونزل خراسان في هذه البلاد التي ذكرناها دون النهر

Ḥurāsān

Kiterjedt ország, al-‘Irāqkal szomszédos határának kezdete Azāḏwār, Ġuwayn és Bayhaq központja, utolsó határa pedig az Indiával szomszédos Ṭuḥāristān, Ġazna, Siġistān és Karmān, de ez nem része, hanem a határainak pereméről van szó. Magában foglal még ősi városokat, mint például: Nīsābūr, Harāt, Marw, mely központi városa volt, Balḥ, Ṭālaqān, Nasā, Abīward, Saraḥs; valamint azokat a városokat, melyek közbeesőek, még a Ġayḥūn folyón innen. Vannak olyan emberek, akik idesorolják Ḥwārizm körzetét is, és ideszámítják Transzoxániát. De a dolog másként áll. Ezeknek a területeknek a nagy része meg lett hódítva, erőszakkal vagy békésen, és meg is említjük majd a maga helyén mindazt, ami erről ismert. Mindez ‘Uṣmān, Isten legyen megelégedve vele, uralmának 31. évében történt, ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir ibn Kurayz parancsnoksága alatt. Nem egyeznek a vélemények azt illetően, hogy honnan kapta a nevét Ḥurāsān. Daġfal, a nagy genealógus, azt mondta: kivonult Ḥurāsān és Hayṭal, ‘Ālam ibn Sām

neve, amelyet élete végén kapott, miután ellátogatott ehhez az Északkelet-Afrikában élő népcsoporthoz.

ibn Nūḥ két fia, béke legyen velük, miután a nyelvek összezavarodtak Bábelben, és mindketten letelepedtek azon a területen, mely róluk lett elnevezve. Ez alatt azt érti, hogy Hayṭal a heftaliták földjeként ismert területen telepedett le, mely a Ġayḥūn folyón túl van. Ĥurāsān pedig azon a területen telepedett le, melyről említettük, hogy a folyón innen van.

II. kötet, 351.

وقال البلاذري: خراسان أربعة أرباع فالربع الأول إيران شهر وهي نيسابور وقهستان والطبسان وهرأة ويوشنج وباذغيس وطوس واسمها طابران والربع الثاني مرو الشاهجان وسرخس ونسا وأبيورد ومرو الروذ والطاقان وخوارزم وآمل وهما على نهر جيحون والربع الثالث وهو غربي النهر وبينه وبين النهر ثمانية فراسخ الفارياب والجوزجان وطخارستان العليا وخست واندراية والبايمان وبغلان ووالج وهي مدينة مزاحم بن بسطام ورستاق بيل وبذخشان وهو مدخل الناس إلى تبت ومن اندراية مدخل الناس إلى كابل والترمز وهو في شرقي بلخ والصغانيان وطخارستان السفلى وخلم وسمنجان والربع الرابع ما وراء النهر بخارى والشاش والطارابند والصغد وهو كسّ ونسف والروبتان وأشروسنة وسنام قلعة المقنع وفرغانة وسمرقند قال المؤلف: فالصحيح في تحديد خراسان ما ذهبنا إليه أولاً وإنما ذكر البلاذري هذا لأن جميع ما ذكره من البلاد كان مضموماً إلى والي خراسان وكان اسم خراسان يجمعها فأما ما وراء النهر فهي بلاد الهياطلة ولأية برأسها وكذلك سجستان ولأية برأسها ذات نخيل لا عمل بينها وبين خراسان

Al-Balāḍurī azt mondta: Ĥurāsān négy negyedből³¹⁸ áll. Az első negyed Īranšahr, vagyis Nisābūr és Quhistān, al-Ṭabasān, Harāt, Yūšanġ, Bādġīs és Ṭūs, melyek neve Ṭābarān. A második negyed Marw al-Šāhaġān, Sarahs, Nasā, Abīward, Marw al-Rūḍ, al-Ṭālaqān, Ĥwārizm és Āmul, s ez utóbbi kettő a Ġayḥūn folyó mentén van; a harmadik negyed a folyótól nyugatra van, közte és a folyó közt nyolc *farsaḥ* távolság van, [idetartozik] al-Fāryāb, al- Ġūzġān, felső Ṭuḥāristān, Ĥast, Andrāba, al-Bāmiyān, Baġlān, Wāliġ, mely Muzāḥim ibn Bisṭām városa, Bayl termőföldjei és Baḍaḥšān, ahonnan az emberek eljutnak Tibetbe és Andrāba, ahonnan az emberek Kābul és Tirmid̄ felé indulhatnak, ami keletre fekszik Balḥtól; valamint al-Šaġāniyān, alsó Ṭuḥāristān, Ĥulm és Siminġān. A negyedik negyed pedig, amely a folyón túl van, Buḥārā, al-Šāš, al-Ṭarārind és al-Šoġd,

318 *rub'*

vagyis Kiss, Nasaf, al-Rūbistān, Ušrūsana, Sanām, al-Maḡna‘ vára, Farḡāna és Samarqand. A szerző azt mondja: Ḥurāsān határainak helyes meghatározása az, amit előzőleg követtünk. Al-Balāḡurī csak azért említette ezt, mert mindaz Ḥurāsān kormányzójához tartozott, amit az országok közül megemlített, így mindezt a Ḥurāsān név gyűjtötte egybe. Ami Transoxániát illeti, az a heftaliták országa, önálló tartomány, ugyanígy Siḡistān is önálló, datolyapálmákban bővelkedő tartomány. Nincs egy körzet sem közte és Ḥurāsān közt.

وقد روي عن شريك بن عبد الله أنه قال خراسان كنانة الله إذا غضب على قوم رماهم بهم [...] وقال ابن قتيبة: أهل خراسان أهل الدعوة وأنصار الدولة ولم يزلوا في أكثر ملك العجم لقاحا لا يؤدون إلى أحد إتاة ولا خراجا وكانت ملوك العجم قبل ملوك الطوائف تنزل بلخ حتى نزلوا بابل ثم نزل أردشير بن بابك فارس فصارت دار ملكهم وصار بخراسان ملوك الهياطلة وهم الذين قتلوا فيروز بن يزدجرد بن بهرام ملك فارس وكان غزاهم فكاوه بمكيدة في طريقه حتى سلك سبيلا معطشة يعني مهلكة ثم خرجوا إليه فأسروه وأكثر أصحابه معه فسألهم أن يمتوا عليه وعلى من أسر معه من أصحابه وأعطاهم موثقا من الله وعهدا مؤكدا لا يغزوهم أبدا ولا يجوز حدودهم ونصب حجرا بينه وبينهم صيره الحد الذي حلف عليه وأشهد الله عز وجل على ذلك ومن حضره من أهله وخاصة أساورته فمتوا عليه وأطلقوه ومن أراد ممن أسر معه فلما عاد إلى مملكته دخلته الأنفة والحمية مما أصابه وعاد لغزوهم ناكثا لأيمانه غادرا بذمته وجعل الحجر الذي كان نصبه وجعله الحد الذي حلف أنه لا يجوزهم محمولاً أمامه في مسيره يتأول به أنه لا يتقدمه ولا يجوزهم فلما صار إلى بلدهم ناشدوه الله وأذكروه به فأبى إلا لجاجا ونكثا فواقعوه وقتلوه وحماته وكماته واستباحوا أكثرهم فلم يقلت منهم إلا الشريد وهم قتلوا كسرى بن قباد ثم أتى الإسلام فكانوا فيه أحسن الأمم رغبة وأشدّهم إليه مسارعة متا من الله عليهم وتفضّلا لهم فأسلموا طوعا ودخلوا فيه سلما وصالحوا عن بلادهم صلحا فخفّ خراجهم وقُلت نوائبهم ولم يجر عليهم سباء ولم تسفك فيما بينهم دماء وبقوا على ذلك طول أيام بني أمية إلى أن أساعوا السيرة واشتغلوا بالذات عن الواجبات فانبعث عليهم جنود من أهل خراسان مع أبي مسلم الخراساني ونزع عن قلوبهم الرحمة وباعد عنهم الرأفة حتى أزالوا ملكهم عن آخرهم

Šurayk ibn ‘Abd Allāhtól³¹⁹ hagyományozták, hogy azt mondta: „Ḥurāsān Isten tegeze: valahányszor megharagszik egy népre, a ḥurāsāniakkal lövet rájuk.” [...] Ibn Qutayba azt mondta: „Ḥurāsān népe hittérítő volt, és a dinasztia támogatója, a perzsa királyság fennállásának legnagyobb részében a legharcosabbak voltak.

319 Šurayk ibn ‘Abd Allāh al-Naḡa‘ī (meghalt 794) neves jogtudós, bíró és ḥadīṭ-tudós.

Nem fizettek sem földadót, sem más adót. A perzsák királyai a részkirályságok kora előtt fokozatosan letelepedtek Balhban, majd Babilonban telepedtek meg, majd Ardašir ibn Bābak Perzsiában telepedett le, és ez lett a királyságuk székhelye. Hūrāsān pedig a heftaliták királyaié lett. Ők azok, akik megölték Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrāmót, Perzsia királyát, aki megtámadta őket. Ezért becsapták egy csellel az útja során, hogy aztán a szomjúságtól félholtan haladjon tovább, majd rátámadtak és elfogták legtöbb társával együtt. Majd arra kérte őket, hogy kegyelmezzenek meg neki és a vele együtt fogságba esett társainak. Esküt tett Isten előtt, és szerződést kötött velük, megerősítve, hogy soha nem támadja meg őket, és nem lépi át határaikat. Egy követ állított maga és öközójük, ezt tette meg határnak, amiről megesküdt, [hogy nem lépi át]. Tanúnak hívta Istent és a jelenlévőket népe, választottjai és a lovasai közül. Megkegyelmeztek neki, és elengedték őt és azokat a foglyokat, akik ezt akarták. Amint hazatért országába, elfogta a felháborodás és a harag amiatt, ami érte őt. Újra megtámadta a heftalitákat, hitszegő módon, megszegve kötelezettségét. A követ, melyet határrá tett, s melyről megesküdt, hogy nem lépi át, maga előtt vitette útján, ezt úgy magyarázva, hogy nem megy rajta túl és nem lépi át. Amikor országukhoz érkezett, Isten nevében kérlelték, és rá hivatkozva emlékeztették [az esküjére]. [Fayrūz] ezt visszautasította, makacs és hitszegő volt. Rajtaütöttek, megölték őt, testőreit és fegyvereseit, és szabad prédává tették táborukat.³²⁰ Csak egyesek tudtak elmenekülni. A [heftaliták] voltak azok, akik Kisrā ibn Qubādot [is] megölték. Ezután jött az iszlám, és ők voltak azok, akik a legjobban vágytak rá, s leggyorsabban igyekeztek felé, Isten irántuk megnyilvánuló kegye és megbecsülése miatt. Engedelmesen vették fel az iszlámot, békésen csatlakoztak hozzá, és békésen adta meg magát az országuk. Kevés volt a földadójuk, és kevés volt az adószedőjük, nem ejtettek közülük foglyokat, nem ontottak köztük vért, és ez így is maradt az Omajjádok idejében végig: folytatták ezt az életmódot, és az iszlám kötelezettségeiből származó örömmel foglalatoskodtak. Ellenük támadt egy Hūrāsān népéből való sereg, élükön Abū Muslim al-Hūrāsānival,³²¹ és kivette szívékből

320 A szövegben, feltételezhetően a diktálás miatt, romlás van: az *akṭarahum* helyett – a többi forrás alapján – *ʿaskarahum* a helyes olvasat.

321 Az Abbászidákat hatalomra segítő ún. Horaszáni Gárda vezére, majd a tartomány kormány-

az irgalmat, eltávolította tőlük a kegyelmet, míg teljesen fel nem számolták az uralmukat.

I. kötet, 293.

سيحان

[...]

وهو غير سيحون الذي بما وراء النهر ببلاد الهياطلة في هذه البلاد سيحان وجيحان وهناك سيحون وجيحون وذلك كله ذكر في الأخبار

Sayḥān:

[...]

Nem azonos a Sayḥūnnal,³²² mely Transzoxániában van, a heftaliták országában. Itt, ezen a területen van Sayḥān és Ġayḥān, ott pedig Sayḥūn és Ġayḥūn. Mind-ezekről említés történik a híradásokban.

V. kötet, 45. o.

ما وراء النهر

يراد به ما وراء نهر جيحون بخراسان فما كان في شقيقه يقال له بلاد الهياطلة وفي الإسلام سموه ما وراء النهر وما كان في غربيّة فهو خراسان وولاية خوارزم

Transzoxánia

Ez arra utal, ami a Ġayḥūn folyón túl van Ḥurāsānban. A keleti részét a heftaliták földjének nevezik, majd az iszlám idejétől kezdve nevezik Transzoxániának. A nyugati része Ḥurāsān és Ḥwārizm tartománya.

V. kötet, 422.

هيطل

بافتح ثم السكون وفتح الطاء المهملة

اسم لبلاد ما وراء النهر وهي بخارى وسمرقند وخجند وما بين ذلك وخلاله سمي بهيطل بن عالم ابن سام بن نوح عليه السلام سار إليها في ولده من بابل عند تبلبل الألسن فاستوطنها وعمرها وسميت باسمه وهو أخو خراسان بن عالم

zója, akit az Abbászidák hatalmának megszilárdulása után al-Manšūr kalifa 755-ben meggyilkoltatott.

322 Szir-Darja.

Hayṭal:

Kiejtése: Hajtal.

Egy transoxániai ország neve. Idetartozik Buḥārā, Samarqand, Ҳуғанд, valamint ami köztük van. Hayṭal ibn ‘Ālam ibn Sām ibn Nūḥ, béke legyen vele, fiáról nevezték el, aki idejött Babilonból fiai körében a nyelvek összezavarodásakor. Ez lett a hazája, itt épített [országot], ezért nevéről nevezték el. Ő Ҳурāsān ibn ‘Ālam fivére.

14. század

Ibn ‘Abd al-Ḥaqq, ‘Abd al-Mu’min
(meghalt 1338)³²³

*Marāšid al-iṭṭilā’ ‘alā asmā’ al-amkina wa-l-biqā’³²⁴ – A helyek és térségek
nevének megismerését szolgáló megfigyelőállomások*

Kiadás: Dār al-Ġil, Bayrūt, 1991. 3 kötet.

I. kötet, 81. o.

أشروسة

بالضم ثم السكون وضم الراء وواو ساكنة وسين مهملة مفتوحة ونون وهاء بلدة كبيرة بما وراء
النهر من بلاد الهياطلة بين سيحون وسمرقند بينها وبين سمرقند ستة وعشرون فرسخا

Ušrūsana

Kiejtése: Ušrūsana. Ez egy nagy terület a heftaliták országához tartozó Transzoxániában, Sayḥūn és Samarqand között; közte és Samarqand között huszonhat *farsah* a távolság.

I. kötet, 337.

جغانيان

بالفتح بين الألفين نون مكسورة وهي صغانيان: بلاد بما وراء النهر من بلاد الهياطلة

Ġaġāniyān

Ejtése: Dzsagániján. Azonos Ṣaġāniyānnal: transzoxániai terület, a heftaliták országának része.

323 Sokoldalú bagdadi tudós, aki számos területen alkotott. Jelen földrajzi művén kívül foglalkozott jogtudománnyal, azon belül az örökösödési jog specialistája volt, írt életrajzi lexikont a *ḥadīṭ*-hagyományozókról és történeti munkát is.

324 Ebben a művében Yāqūt földrajzi munkáját kivonatolta.

III. kötet, 1223.

ما وراء النهر
 يراد به ما وراء جيحون بخراسان فما كان في شرقية يقال لها بلاد الهياطلة وفي الإسلام سمّوه
 ما وراء النهر
 وما كان في غربية فهو خراسان وولاية خوارزم وهي إقليم برأسه

Transzoxánia

Ez azt jelenti: ami a Ġayḥūn folyón túl van, Ḥurāsānban. Keleti részét a heftaliták földjének nevezik, az iszlám idejében nevezték el Transzoxániának. Nyugati része Ḥurāsān és Ḥwārizm tartománya, és ez önálló régió.

15. század

Ibn al-Wardī, Sirāğ al-Dīn Abū Ḥafṣ ‘Umar
(meghalt 1447)³²⁵

*Ḥarīdat al-‘ağā’ib wa-farīdat al-ğarā’ib*³²⁶

– *A csodák gyöngye és egyedülálló furcsaságok*

Kiadás: taḥqīq Anwar Maḥmūd Zanātī, Maktabat al-Ṭaqāfa al-Islāmiyya, al-Qā-hira, 2008.

125. o.

أرض طخارستان: وهي أرض الهياطة وإقليمه واسع وهو بين أرض الجبال وبلاد الأترک
وبها مدن كثيرة وقرى

Ṭuḥāristān földje: a heftaliták földje. Régiója tágas, Ġibāl³²⁷ földje és a türkök országa közt terül el. Sok város van ott és falu.

325 Szíriai tudós, Zayn al-Dīn ‘Umar ibn al-Muẓaffar Ibn al-Wardī (meghalt 1348/49) történész unokája. Fő műve az itt idézett földrajzi munka, amelyet gyakran tévesen nagyapjának tulajdonítanak. Ezenkívül jelentős művet hagyott hátra a földművelésről, gyümölcstermesztésről.

326 A mű a földrajzi irodalmon belül az ún. csodákról szóló irodalom része.

327 Egy nyugat-iráni tartomány arab neve az omajjád és abbászida korban.

Al-Ḥimyarī, Muḥammad ibn ‘Abd al-Mun‘im (meghalt 1495)³²⁸

*al-Rawḍ al-mi‘tār fi ḥabar al-aqtār*³²⁹

– *Az illatos kert: híradás az országokról*

Kiadás: taḥqīq Iḥsān ‘Abbās, Mu‘assasat Nāṣir li-l-Ṭaqāfa, Bayrūt, 1990.

9. o.

[أبرشهر]

هي مدينة نيسابور وقصدها غازيا الأحنف بن قيس من قبل ابن عامر فلقية الهياطلة فقاتلهم فهزمهم ثم أتى ابن عامر نيسابور فافتتح مدينة أبرشهر هذه قيل صلحا وقيل عنوة وفتح ما حولها: طوس وبيورد ونسا وسرخس

Abaršahr

Ez Nisābūr városa, Ibn ‘Āmir megbízásából idevonult támadó céllal al-Aḥnaf ibn Qays. Szembenéztek vele a heftaliták, mire ő harcolt velük, és legyőzte őket. Majd Ibn ‘Āmir Nisābūr [tartomány]ba jött, és bevette ezt az Abaršahr nevű várost, mondják, hogy békésen, mások, hogy erőszakkal. Meghódította, ami körülötte van: Ṭüst, Bīwardot, Nasāt, Saraḥsot.

215. o.

قال القتيبي يتلو العرب في الشرف أهل خراسان فإنهم لم يزلوا لقاها لا يؤدون إلى أحد إتواة وكانت ملوك العجم قبل ملوك الطوائف تنزل بلخ ثم نزلوا بابل ثم نزل أزدشير بن بابك فارس فصارت دار ملكهم وصارت خراسان لملوك الهياطلة وهم قتلوا فيروز بن يزدرج بن بهرام ملك فارس وكان غزاهم فكادوه بمكيدة في طريقه حتى سلك سبيلا معطشة فخرجوا إليه فأسروه وأكثر أصحابه فأعطاهم موثقا من الله لا يغزوهم أبدا ولا يجوز حدودهم ونصب حجرا بينه وبين بلدهم وجعله الحد الذي حلف عليه وأشهد الله ومن حضره من قرابته وأساورته فمنا عليه وأطلقوه فلما عاد إلى مملكته دخلته الأنفة مما أصابه فعاد لغزوهم ناكثا لأيمانه غادرا بذمته وجعل الحجر الذي نصبه أمامه في مسيره يتأول أنه ما تقدم الحجر فلما صار إليهم ناشدوه الله

328 A szerző életéről csak annyit tudni, hogy a nyugati iszlám világából származik, ahol jogtudósként tevékenykedett.

329 Abū Abd Allāh Muḥammad al-Idrisī (meghalt 1166), II. Roger szicíliai uralkodó udvarában élt földrajztudós, kartográfus, *Nuẓhat al-muštāq fi iḥtirāq al-āfāq* (*A vágyakozó kirándulása: a horizontok áttörése*) című művén alapuló földrajzi enciklopédia a muszlim Spanyolországra vonatkozó elsőrangú forrás.

وأذكروه ما جعل على نفسه من العهد والذمة فأبى إلا لجاجا ونكثا فواقعوه فقتلوه وقتلوا حماته واستباحوا عسكره وأسروا ضعفته ثم أعتقوهم وغبروا بعد ذلك زمانا طويلا ثم قتلوا كسرى بن قباد بن هرمز وهذا شيء يخبر به أهل فارس من سيرهم

Al-Qutaybī³³⁰ mondta: az arabok zengik Hūrāsān népének nemességét, hogy mindig is harcosak voltak, és senkinek nem fizettek adót. A perzsák királyai a részkirályságok kora előtt fokozatosan letelepedtek Balhban, majd Babilonban telepedtek meg, majd Ardašīr³³¹ ibn Bābak Perzsiában telepedett le, és ez lett a királyságuk székhelye. Hūrāsān pedig a heftaliták királyaié lett. Ők azok, akik megölték Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrāmōt, Perzsia királyát, aki megtámadta őket. Ezért becsapták egy csellel az útja során, hogy aztán a szomszúságtól félholtan haladjon tovább, majd rátámadtak és elfogták legtöbb társával együtt. Szerződést kötött velük Isten előtt, hogy soha nem támadja meg őket, és nem lépi át határaikat. Egy követ állított maga és országuk közé, ezt tette meg határnak, amiről megesküdtött, hogy nem lépi át]. Tanúnak hívta Istent és a jelenlévőket a rokonai és a lovasai közül. Megkegyelmeztek neki, és elengedték őt. Amint hazatért országába, elfogta a felháborodás amiatt, ami érte őt. Újra megtámadta a heftalitákat, hitszegő módon, megszegve kötelezettségét. A követ, melyet állított, maga előtt vitette útján, ezt úgy magyarázva, hogy nem megy rajta túl. Amikor országukhoz érkezett, Isten nevében kérlelték, és rá hivatkozva emlékeztették az esküjére és kötelezettségére. [Fayrūz] ezt visszautasította, makacs és hitszegő volt. Rajtaütöttek, megölték őt és testőreit, és [a többiek] nagy részét is meggyilkolták. Foglyul ejtették a gyengéket, majd szabadon engedték őket. Ezután hosszú idő telt el, majd Kīsrā ibn Qubād ibn Hurmuzt is megölték. Ez olyan dolog, melyről a perzsák híradást adnak [királyaik] életrajzai révén.

362. o.

الصغد بين بخارى وسمرقند وهم رهط من الترك وأهل بيت المملكة منهم بفرغانة وفيهم كان الملك وهو خاقان الخواقين وكان يجمع ملكه سائر الممالك ثم انتشرت مملكتهم وتسمى بهذا الاسم فريق منهم ببلاد التبت وكان ممن ينقاد إلى خاقان فلما انحل عقد نظامهم تسمى بهذا الاسم

330 Elírás Ibn Qutayba helyett.

331 A szöveg romlott: az r helyett z szerepel.

تشبها به. ومن كش مدينة الصغد العظمى إلى سمرقند أربع مراحل. والصغد هم الهياطلة وهم
بين بخارى وسمرقند

A szogdok Buḥārā és Samarqand között élnek, és ők a türkök egy csoportja, az uralkodó nemzetsége Fargānában van, s köztük a király is, aki a ḥāqānok ḥāqānja, és egyesítette királyságát a többi birodalommal, majd darabokra hullott a birodalmuk. Ezzel a névvel nevezik egy csoportjukat Tibet országában, akik Ḥāqān-nak engedelmeskedtek. Miután felbomlott a részterületeket összekapcsoló szerződése, a hasonlóság alapján továbbra is a [ḥāqānok ḥāqānja] névvel illették.

A szogdok nagyvárosától, Kištől Samarqandig négy napi járóföld van. A szogdok heftaliták, és Buḥārā és Samarqand között vannak.

16. század

Sipāhizāde, Mehmed
(meghalt 1589)³³²

*Awḍaḥ al-masālik ilā maʿrifat al-buldān wa-l-mamālik*³³³

– Az országok és birodalmak ismeretéhez vezető legvilágosabb utak

Kiadás: taḥqīq al-Mahdī ʿĪd al-Rawāḍiyya, Dār al-Ġarb al-Islāmī, Bayrūt, dátum nélkül.

189. o.

باذغيس: من اللباب: بفتح الباء الموحدة ثم ألف وفتح الذال وكسر الغين المعجمتين ثم مثناة من تحت وفي آخرها سين مهملة ابن حوقل: وهي بليدات وقرى كثيرة ومزارع بنواحي هراة وقصبتها باميين وقيل: إنها كانت دار مملكة الهياطلة وقيل هي بالعجمية باذخيز لكثرة الرياح بها فعربت وقيل باذغيس وهي من الرابع من خراسان

Bādgīs: [idézet] a *Lubābból*:³³⁴ Ejtése Bādaḡīs [Bádzagisz]. Ibn Ḥawqal: Ez sok kis települést és falvat, valamint szántóföldeket takar Harāt térségében, központja Bāmaʿīn. Azt is mondják, hogy ez a heftaliták királyságának területe volt. Azt is mondják, hogy [Bādgīs] perzsául Bādḡīz, mert ott sok szél fúj, és ezt arabosították, s mondták Bādgīsnek. Ez Ḥurāsān negyedik [negyedében] terül el.

255. o.

توران: في المشترك: بضم المثناة الفوقية وسكون الواو ثم راء مهملة وألف ونون. قال: وهو اسم لمجموع بلاد ما وراء النهر وهي بلاد الهياطلة.

Tūrān: a *Muštarak*³³⁵ [c. műben]: ejtése Túrān. Azt mondta: Ez a név az összes transzoxániai ország neve, amely a heftaliták országa.

332 Az arab forrásokban: Sibāhī Zāda, Muḥammad ibn ʿAlī al-Burūsawī. Az Oszmán Birodalomban élt, bursai születésű tudós. Oktatással foglalkozott, ennek kapcsán Isztambulban is tevékenykedett, majd Izmirben, Bagdadban, és élete végén ismét Izmirben lett bíró.

333 Földrajzi nevek lexikonja. Az első részben bemutatja a tengereket, folyókat, hegyeket és régiókat. A mű további részében pedig ábécérendben mutatja be az egyes helységeket.

334 Utalás Ibn al-Aṭīr jelen könyvben is idézett, *al-Lubāb fī taḥḍīb al-ansāb* című művére.

335 Utalás Yāqūt, *al-Muštarak waḍʿan wa-l-muštaraq šaqʿan* című művére.

576–577. o.

ما وراء النهر: وهو توران وقد سبق ذكرها في فصل التاء. قال صاحب مرصد الاطلاع: يراد به ما وراء النهر جيحون بخراسان فما كان في شرقيه يقال لها بلاد الهياطلة وفي الإسلام سموه ما وراء النهر وما كان في غربيه فهو خراسان وولاية خوارزم وهي إقليم برأسه. وليس بما وراء النهر موضع يخلو من العمارة من مدينة أو قرى أو زرع أو مرعى

Transzoxánia: az tulajdonképpen Tūrān, melyről korábban esett is szó a „T” fejezetben. A *Marāšid al-iṭṭilā* szerzője³³⁶ szerint arra vonatkozik, ami a Ġayhūn folyón túl van Ĥurāsānban. Keleti részét a heftaliták földjének nevezik, az iszlám idejében nevezték el Transzoxániának. Nyugati része Ĥurāsān és Ĥwārizm tartománya, és ez önálló régió. Transzoxániában sehol nem hiányzik a kultúra, legyen szó városról, faluról, termőföldről vagy legelőről.

639. o.

ولوالج: بواوين بينهما لام ساكنة ثم ألف ولام وجيم مدينة من الرابع وهي قسبة طخارستان مملكة الهياطلة في القديم وهي مدينة كبيرة من مدن طخارستان وبينها وبين الطالقان ستة فراسخ
Walwāliġ: kiejtése Valvālidzs: a negyedik [negyedből] való város, régen ez volt Ṭuhāristān, a heftaliták királyságának székvárosa. Egyike Ṭuhāristān nagyvárosainak, közte és al-Ṭālaqān közt hat *farsaḥ* távolság van.

649. o.

هياطلة من الصحاح ويقال الهياطلة جبل من الناس كانت لهم شوكة وكانت لهم بلاد طخارستان وأثرak خلقه وخنجينة من بقاياهم

Heftaliták: a *Šihāḥbōl*:³³⁷ azt mondják, a heftaliták emberek egy nemzetsége, akiknek egykor hatalmuk volt, és övék volt Ṭuhāristān országa. A *ḥalqa*³³⁸ és *ḥangīna* türkök az ő maradványaik.

336 Ibn ‘Abd al-Ḥaqq fent idézett műve.

337 Ismā‘īl ibn Ḥammād al-Ġawharī fent idézett műve.

338 Más művekben *ḥazlaġ* és *ḥalaġ* alakban.

Tafsīr

A Korán-magyarázatokban elvétve fordulhat elő említés; egyet azonosítottam, melyre nem hivatkozik a szakirodalom.

- 11. század

- Al-Ġurġānī, ‘Abd al-Qāhir ibn ‘Abd al-Raḥmān (meghalt 1078), *Darġ al-durar fī tafsīr al-āy wa-l-suwar* című műve szerint Farāsiyāb ibn Yāsir ibn Būdāsib ibn al-Turk ibn Yāfit a heftaliták területére ment al-‘Irāqból.

11. század

Al-Ġurġānī, ‘Abd al-Qāhir ibn ‘Abd ar-Raḥmān (meghalt 1078)339

*Darġ al-durar fī tafsīr al-āy wa-l-suwar*³⁴⁰

– *Összefűzött gyöngyök: a Korán verseinek és fejezeteinek magyarázata*

Kiadás: taḥqīq Ṭal‘at Šalāḥ al-Farḥān – Muḥammad Adīb Šakūr Amrīr, Dār al-Fikr, ‘Ammān, 2009.

I. kötet, 667. o.

سورة الأعراف ٥٦

فانحاز فراسياب من العراق إلى ديار الهياطلة ثم التقت الفتتان بعد ذلك في أرض خراسان وأصاب فراسياب سهم غرب فخالط فؤاده وانصرف أولاد يافث إلى ديارهم ومات زاب فجأة بعد ذلك بشهر.

[Korán, 7. fejezet] „A Magaslatok”, 65.

Farāsiyāb³⁴¹ elvonult al-‘Irāqból a heftaliták földjére. Ezután a két csapat összecsapott Ḥurāsān földjén, Farāsiyābot eltalálta egy nyíl, és belefúródott a szívébe. Jáfet fiai elvonultak az országukba, Záb pedig hirtelen, egy hónappal ezután meghalt.

Kiadás: taḥqīq Walid ibn Aḥmad ibn Šāliḥ al-Ḥusayn – ‘Iyād Abd al-Laṭīf al-Qaysī, Al-Bukhary Islamic Centre, Manchester, 2008. 4 kötet.³⁴²

II. kötet, 771. o.

فانحاز فراسياب من العراق إلى ديار الهياطلة ثم التقت الفتتان بعد ذلك في أرض خراسان وأصاب فراسياب منهم سهم غرب فلم يحظ فؤاده وانصرف أولاد يافث إلى ديارهم ومات تراب فجأة بعد ذلك بشهر

339 Ġurġānban született és hunyt el. A nyelv, a retorika (balāġa) kiemelkedő tudósa. A retorika harmadik ágának létrehozója, amelyet mondattani retorikának szokás nevezni.

340 Sok ḥadīṭ-t és egyéb történetet, valamint számos szómagyarázatot, ill. egyéb nyelvi magyarázatot tartalmazó, közel kétezer oldalas Korán-kommentár.

341 Afrāsiyāb. Turán (Tūrān) mitológiai királya, Irán ősellensége.

342 Folyamatos oldalszámozással.

Farāsiyāb elvonult al-‘Irāqból a heftaliták földjére. Ezután összecsaptak a fiatal [harcosok] Ḥurāsān földjén, Farāsiyābba belefúródott egy nyílvessző, de nem a szívébe. Jáfet fiai elvonultak az országukba, Turāb pedig hirtelen, egy hónappal ezután meghalt.

Ḥadīṭ-tudományok

Ebben a csoportban olyan utalások szerepelnek, melyek a *ḥadīṭ*-ban előforduló, nehezen érthető szavak magyarázatakor jelennek meg, általában al-Aḥnaf közlését idézve. Ezen utalások nem találtak utat a szakirodalomba.

■ 9. század

- Abū ‘Ubayd al-Qāsim ibn Sallām (meghalt 838), *Kitāb al-ġarībayn fī l-Qur’ān wa-l-ḥadīṭ* című művében al-Aḥnafot idézi, aki a heftalitákat megemlíti.
- Ibn Qutayba, Abū Muḥammad ‘Abdallāh ibn Muslim (meghalt 889), *Ta’wīl muḥtaṣif al-ḥadīṭ* című művében utal Pērōz heftaliták elleni hadjáratára.

■ 10. század

- Al-Ḥattābī, Ḥamd ibn Muḥammad (meghalt 996 körül), *Ġarīb al-ḥadīṭ* című munkájában al-Aḥnafot idézi, aki a heftalitákat megemlíti. Egy későbbi helyen a heftaliták mint Indiából származó csoport kerülnek röviden említésre.

■ 12. század

- Al-Iṣbahānī, Abū Mūsā Muḥammad ibn ‘Umar (meghalt 1185) al-Maġmū‘ *al-muġīṭ fī ġarīb al-Qur’ān wa-l-ḥadīṭ* című műve al-Aḥnafot idézi, ahogy név szerint említi a heftalitákat, majd magyarázatában Indiából származó csoportnak mondja őket.

■ 13. század

- Ibn al-Aṭīr, Maġd al-Dīn (meghalt 1210), *al-Nihāya fī ġarīb al-ḥadīṭ* című munkája szintén az al-Aḥnaf-idézetet hozza két helyen is, és a heftalitákat mindkétszer indiai népcsoportnak magyarázza.

9. század

Abū ‘Ubayd al-Qāsim ibn Sallām
(meghalt 838)³⁴³

*Kitāb al-ġarībajn fī l-Qur’ān wa-l-ḥadīṭ*³⁴⁴

– *A Korán és a ḥadīṭ szokatlan szavai*

Kiadás: taḥqīq Aḥmad Farīd al-Mazīdī, Maktabat Nizār Muṣṭafā al-Bāz, al-Riyāḍ, 1999. 6 kötet.

I. kötet, 197. o.

وفي الحديث إنها أيام أكل وشرب وبعال قال ابن الأعرابي: البعال: الجماع نفسه ها هنا. ويقال أيضا لحديث العروسين بعال والبعال: حسن العشرة. وقال: يا رب بعل ساء ما كان بعل وفي حديث الأحنف: لما نزل به الهياطة بعل بالأمر

[a *b-‘l* gyök:]

A *ḥadīṭ*ban található: ezek az étkezés, ivás és a *bi’āl* napjai. Ibn al-A‘rābī azt mondta: a *bi’āl* itt maga a közösülés. A jegyesek beszélgetését is szokták *bi’āl*nak nevezni.

A *ba’l* jelentése: a jó házasélet. Azt mondta: Ha megromolhat a családi kapcsolat, akkor az nem is volt jó családi élet.

Al-Aḥnaf *ḥadīṭ*ában az áll:

Amikor a heftaliták megtámadták, ő megdöbbsent (*ba‘ila*) tőlük.

343 Harāṭi születésű arab filológus, lexikográfus, Korán-tudós, *ḥadīṭ*-tudós, jogtudós. Bašrāban és Kūfában tanult nyelvtudományt.

344 A Koránban és a prófétai hagyományban szereplő ritka szavak lexikonja.

Ibn Qutayba, ‘Abd Allāh ibn Muslim (meghalt 889)

*Ta’wīl muḥtalif al-ḥadīṭ*³⁴⁵

– *Az egymásnak ellentmondó ḥadīṭok magyarázata*

Kiadás: al-Maktab al-Islāmī, Mu’assasat al-Išrāq, Bayrūt, 1999.

82. o.

قال أبو محمد وقرأت في كتب العجم أن هرمرز سئل عن السبب الذي بعث فيروز على غزو الهياطلة ثم الغدر بهم؛ فقال: إن العباد يجرون من قدر ربنا ومشيتته فيما ليس لهم صنع معه ولا يملكون تقدما ولا تأخرا عنه

Abū Muḥammad³⁴⁶ azt mondta: Azt olvastam a perzsák könyveiben, hogy megkérdezték Hurmuzt, milyen ok készítette Fayrūzt arra, hogy megtámadja a heftalitákat, majd hitszegő legyen velük szemben, erre így válaszolt: „[Isten] szolgál³⁴⁷ Urunk rendelkezéséből és akaratából cselekszenek, úgy, hogy [a cselekedet] létrehozásában nem vesznek részt vele együtt. Nem döntenek sem az előrehaladásról, sem a hátrálásról.”

345 A művel a szerzőnek kettős célja volt, egyrészt, hogy összeegyeztesse az egymásnak ellentmondani látszó ḥadīṭokat egymással és a Koránnal, illetve a ḥadīṭ-kritika eszközeivel, a hagyományozók megítélése alapján nagyobb hitelt adjon egyik ḥadīṭnak a másikkal szemben. Ennek a jelentősége nemcsak a ḥadīṭtudomány, hanem az éppen kialakulóban lévő muszlim jogtudomány szempontjából is kiemelkedő volt.

346 Magára a szerzőre utal, akinek teljes neve Abū Muḥammad ‘Abd Allāh ibn Muslim ibn Qutayba al-Dīnawarī al-Marwazī.

347 A válaszban használt terminológia és gondolat az iszlám teológiából való.

10. század

Al-Ḥaṭṭābī, Ḥamd ibn Muḥammad

(meghalt 996 körül)³⁴⁸

*Ġarīb al-ḥadīṭ*³⁴⁹ – *A ḥadīṭ szokatlan szavai*

Kiadás: taḥqīq ‘Abd al-Karīm Ibrāhīm al-Ġarbāwī, Dār al-Fikr, Dimašq, 1986.
3 kötet.

I. kötet, 36–37. o.

وقال أبو سليمان في حديث الأحنف: أن الهياطة لما نزلت به بعلى بالأمر. حدثني أبو رجاء الغنوي نا أبي أخبرنا عمر بن شبة حدثني المدائني بذلك. قوله: بعلى قال يعقوب: بعلى الرجل إذا برم بأمره فلم يدر كيف يصنع

Abū Sulaymān azt mondta al-Aḥnaf [következő] *ḥadīṭ*áról: „Amikor a heftaliták megtámadták, ő megdöbönt tőlük.” Ezt nekem Abū Raġā’ al-Ġanawī hagyományozta, [aki azt mondta, hogy] apám hagyományozta nekünk, [aki azt mondta, hogy] ‘Umar ibn Šabba hagyományozta nekünk, aki azt mondta, hogy al-Madā’inī hagyományozta nekem ezzel a szöveggel.

A *ḥadīṭ*ban szereplő *ba‘ila* szót illetően azt mondta Ya‘qūb,³⁵⁰ hogy akkor használják ezt a szót egy emberre vonatkozóan, amikor valakit felzaklat valami, és nem tudja, mit tegyen.

III. kötet, 348. o.

نزلت به الهياطة قوم من الهند فبعلى بالأمر

Megtámadták a heftaliták, akik egy Indiából származó nép, és ő megdöbönt ezen.

348 Jogtudós és *ḥadīṭ*-tudós, elsősorban a Korán és a prófétai hagyomány szókincsével, értelmezésével foglalkozott. Költőként is elismert alkotó. Teljes neve Abū Sulaymān Ḥamd ibn Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Ḥaṭṭāb al-Ḥaṭṭābī al-Bustī, könyvében Abū Sulaymān néven van említve.

349 A prófétai hagyományban előforduló, nehezen érthető szavak magyarázata.

350 Ibn al-Sikkīt (meghalt 858), kora jeles lexikográfusa.

12. század

Al-Işbahānī, Abū Mūsā Muḥammad ibn ‘Umar
(meghalt 1185)³⁵¹

*Al-Mağmū‘ al-muğīṭ fi ġarīb al-Qur’ān wa-l-ḥadīṭ*³⁵²

– *A segítő gyűjtemény: a Korán és a ḥadīṭ szokatlan szavai*

Kiadás: taḥqīq ‘Abd al-Karīm al-Ġarbāwī, Ġāmi‘at Umm al-Qurā, Makka, Dār al-Madanī li-l-Ṭibā‘a wa-l-Tawzī‘, Ġidda, 1986-88. 3 kötet.

III. kötet, 502. o.

هطل في حديث الأحنف أن الهياطلة لما نزلت به بعلى بهم وهم قوم من الهند

A *h-t-l* al-Aḥnaf ḥadīṭában: Amikor a heftaliták megtámadták, ő megdöbbsent tőlük. Ők egy indiai népcsoport.

351 Abū Mūsā al-Madīnī al-Işfahānī egész életében szülővárosában élt. Már egész fiatalon a ḥadīṭ-tudományoknak szentelte magát. Ezenkívül šāfi‘ita jogtudós is volt, valamint kiváló nyelvtani és szótani ismeretei voltak. Művei többsége a ḥadīṭ- és a jogtudománnyal kapcsolatos.

352 A Koránban és a ḥadīṭban előforduló, nehezen érthető szavak szótára.

13. század

Ibn al-Aṭīr, Mağd al-Dīn
(meghalt 1210)³⁵³

*al-Nihāya fī ġarīb al-ḥadīṭ wa-l-aṭar*³⁵⁴

– Végső szó: a ḥadīṭ és a hagyomány szokatlan szavai

Kiadás: taḥqīq Ṭāhir Aḥmad al-Zāwī – Maḥmūd Muḥammad al-Ṭanāḥī, al-Maktaba al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1979. 5 kötet.

I. kötet, 142. o.

وفي حديث الأحنف لما نزل به الهياطة – وهم قوم من الهند – بعلى بالأمر

Al-Aḥnaf ḥadīṭában: Amikor a heftaliták megtámadták, akik egy Indiából származó nép, ő megdöbbsent ezen.

V. kötet, 266. o.

(هطل)

وفي حديث الأحنف إن الهياطة لما نزلت به بعلى بهم هم قوم من الهند. والياء زائدة كأنه جمع هيطل. والهاء لتأكيد الجمع

h-ṭ-l

Al-Aḥnaf ḥadīṭában: Amikor a heftaliták megtámadták, ő megdöbbsent tőlük. Ők egy Indiából származó népcsoport. A [hayāṭila szóban lévő] yā’ egy plusz betű [a h-ṭ-l gyökhöz], mintha a hayṭal szó többes száma lenne. A [hayāṭila szóban lévő] lévő hā’, [a nőnem jele], megerősíti a többes számot.

353 Híres jogtudós, vallástudós, ḥadīṭ- és nyelvtudós. Felnőttkorában költözött Moszulba, ahol a vezető körökhöz tartozott. Egy reumatikus betegség következtében elvesztette íráskészségét, műveit mégis e betegség alatt szerezte, tollba mondvá azokat tanítványainak.

354 A prófétai hagyományban szereplő nehezen érthető szavak lexikonja, magyarázata.

Lexikográfia

Ebben a fejezetben azokat a hivatkozásokat gyűjtöttem össze, amelyek a *hayṭāl*, *hayāṭila*, *hayṭal* alakokkal lexikográfiai megközelítésből foglalkoznak, etimológiájukat keresik, vagy definíciót adnak hozzájuk.

■ 8. század

- Al-Ḥalil ibn Aḥmad, Abū ‘Abd al-Raḥmān al-Farāhīdī (meghalt 791) a *Kitāb al-‘ayn* című szótárában a *hayṭal* alakról magyarázatként azt írja, türkök, valamint *Sind*-beliek; Sind a mai Pakisztán területe. A szakirodalomban nem találkoztam az említésével.

■ 10. század

- Al-Ḥwārizmī, Muḥammad ibn Aḥmad (meghalt 997), *Mafātīḥ al-‘ulūm* című enciklopédiájában a *hayāṭila* alak meghatározásához azt írja, Tuḥāristān lakói, türkök. (A szakirodalom hivatkozza ezt az utalást, lásd például Bivar 1971, 304; Bosworth–Clauson 1965, 5–6, 8.)
- Al-Azhari, Muḥammad ibn Aḥmad al-Harawī (meghalt 981), *Tahḏīb al-luġa* című szótára szerint a *hayṭal* és *hayāṭila* alakok türkökre és Indiából származó népcsoportra utalnak. A szakirodalomban nem találkoztam rá vonatkozó hivatkozással.

■ 11. század

- Al-Ġawharī, Ismā‘īl ibn Ḥammād (meghalt 1003/1010), *Tāġ al-luġa wa-ṣiḥāḥ al-‘arabiyya* című szótárjában a meghatározás al-Ḥwārizmīét másolja. A szakirodalom nem hivatkozta.
- Ibn Sida, ‘Alī Aḥmad (meghalt 1066), *al-Muḥkam wa-l-muḥīṭ al-a‘zam*-beli meghatározása szó szerint egyezik al-Azhariével. Nem jelenik meg a szakirodalomban.

■ 12. század

- Al-Zamaḥṣarī, Maḥmūd ibn ‘Umar (meghalt 1143) *Asās al-balāġa* című műve a *hayāṭilāt* a türkök egy csoportjának, valamint al-Sindből származók egy csoportjának írja le, mint ahogy al-Ḥalil ibn Aḥmad tette. Nem találkoztam említésével a szakirodalomban.

■ 14. század

- Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram (meghalt 1311/1312) *Lisān al-‘arab* című szótára al-Ḥwārizmī meghatározását másolja, majd a *ḥadīṭ*ből, valamint a költészetből idéz a *hayāṭila* alakok előfordulására. A szakirodalom nem veszi releváns forrásként számításba.

■ 16. század

- Al-Fattānī, Muḥammad Ṭāhir (meghalt 1573) *Mağma‘ biḥār al-anwār* című művében Indiából származó népcsoportként látjuk a *hayāṭila* meghatározását. A szakirodalom nem hivatkozza.

8. század

Al-Ḥalīl ibn Aḥmad, Abū ‘Abd al-Raḥmān al-Farāhīdī
(meghalt 791)³⁵⁵

*Kitāb al-‘ayn*³⁵⁶ – *Az ‘ayn könyve*

Kiadás: taḥqīq Maḥdī al-Maḥzūmī – Ibrāhīm al-Sāmarrā’ī, Dār wa-Maktabat al-Hilāl, Bayrūt, dátum nélkül. 8 kötet.

III. kötet, 21. o.

والهَيْطَلُ وَالْهَيْاطِلَةُ جَنْسٌ مِنَ التُّرْكِ وَالسِّنْدِ

A *hayṭal* és a *hayāṭila* a türkök és Sind-beliek egy fajtája.

³⁵⁵ Baṣrai nyelvész, az arab lexikográfia és verstan megalapítója.

³⁵⁶ Az arab nyelv első szótára, amelynek felépítése a hangok képzését követi, a torokhangoktól (‘ayn) az ajakhangokig.

10. század

Al-Ḥwārizmī, Muḥammad ibn Aḥmad
(aktív: 10. sz. második fele)³⁵⁷

***Mafātīḥ al-‘ulūm*³⁵⁸ – A tudományok kulcsai**

Kiadás: taḥqīq Ibrāhīm al-Abyārī, Dār al-Kitāb al-‘Arabī, Bayrūt, dátum nélkül.
141. o.

الهياطلة جيل من الناس كانت لهم شوكة وكانت لهم بلاد تخارستان وأترك خلج وكنجينة من
بقاياهم

خاقان ملك الترك الأعظم خان هو الرئيس فخاقان هو خان خان أي رئيس الرؤساء كما تقول
الفرس شاهنشاه

A *hayāṭila* emberek egy nemzedéke, akiknek egykor hatalmuk volt, és övék volt Tuḥāristān országa. A *ḥalağ* és *kaṅğīna* türkök az ő maradványaik. A *ḥāqān* a türkök legfőbb uralkodója. A *ḥān* a vezetőt jelenti, a *ḥāqān* pedig a *ḥān ḥān*, vagyis a vezetők vezetője, ahogy a perzsák mondják: *šāhinšāh*.

³⁵⁷ Számánida udvari hivatalnok, aki erről a művéről ismert.

³⁵⁸ Enciklopédia, mely rövid bevezetőt ad a szerző korában művelt tudományokba, amelyekre a hivatalnokoknak szüksége volt. Két fő részből áll: az ún. saját tudományok (jogtudomány, nyelvtudomány, írnokok hagyománya, prozódia, költészet, történelem) és az idegen eredetű tudományok (filozófia, logika, orvostudomány, aritmetika, geometria, csillagászat, zene, mechanika, kémia).

Al-Azharī, Muḥammad ibn Aḥmad al-Harawī
(meghalt 981)³⁵⁹

***Tahḏīb al-luġa*³⁶⁰ – A szótár pontosítása**

Kiadás: taḥqīq Muḥammad ‘Iwaḍ Mur‘ib, Dār Ihya’ al-Turāṭ al-‘Arabī, Bayrūt,
2001. 8 kötet.
III. kötet, 103. o.

وقال اللّيث: الهیطل والهیاطلة جنس من الترك والهند

Al-Layṭ³⁶¹ mondta: a *hayṭal* és a *hayāṭila* a türkök és az indiaiak egy csoportja.

359 Harāṭi születésű filológus, vallástudós, nyelvtudós.

360 Hangtani alapon elrendezett szótár.

361 Al-Layṭ ibn al-Muzaḥḥar al-Kinānī (9. sz.), al-Ḥalil ibn Aḥmad társa. Sokan úgy tartották, hogy ő volt a *Kitāb al-‘ayn* tulajdonképpeni szerzője.

11. század

Al-Ġawharī, Ismā‘il ibn Ḥammād
(meghalt 1003)³⁶²

*Tāğ al-luġa wa-ṣiḥāḥ al-‘arabiyya*³⁶³

– *A szótár koronája és az arab szavak helyes alakjai*

Kiadás: taḥqīq Aḥmad ‘Abd al-Ġafūr ‘Aṭṭār, Dār al-‘Ilm al-Lubnānī, Bayrūt, 1987. 6 kötet.³⁶⁴

V. kötet, 1851. o.

والهَيْطَلُ الْجَمَاعَةُ يَغْزِي بِهِمْ لَيْسُوا بِالكَثِيرِ. وَيُقَالُ الْهَيْطَلَةُ جَيْلٌ مِنَ النَّاسِ كَانَتْ لَهُ شَوْكَةٌ وَكَانَتْ لَهُمْ بِلَادٌ طَخِيرِسْتَانٌ وَأَتْرَاكَ خَلْجٌ وَخَنْجِينَةٌ مِنْ بَقَايَاهُمْ. وَالْهَيْطَلُ يُقَالُ هُوَ الثَّعْلَبُ

Al-hayṭal: egy csoport [ember], akikkel mindenki harcban áll, nincsenek sokan. Azt is mondják: *al-hayāṭila*: emberek egy nemzedéke, akiknek egykor hatalmuk volt, és övék volt Tuhāristān országa. A *ḥalah*³⁶⁵ és *ḥaṅġina* türkök az ő maradványaik.

A *hayṭal*ról azt is mondják, hogy rókát jelent.

362 Fārābī születésű nyelvtudós, lexikográfus, az egyik legjelentősebb arab szótár szerzője, de foglalkozott metrikával is.

363 Az első arab rímszótár, amely az utolsó mássalhangzók szerint van elrendezve. Röviden *al-Ṣiḥāḥ* címen ismert.

364 A kötetek lapszámozása folyamatos.

365 Más szövegekben: *ḥalağ*.

Ibn Sīda, ‘Alī ibn Aḥmad
(meghalt 1066)³⁶⁶

*Al-Muḥkam wa-l-muḥīṭ al-a‘zam*³⁶⁷ – *A szavak pontos jelentése és óceánja*

Kiadás: taḥqīq ‘Abd al-Ḥamīd al-Hindāwī, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 2000. 11 kötet.

IV. kötet, 249. o.

والهيطل والهيطل والهياطلة جنس من الترك أو الهند

Al-hayṭal, *al-hayāṭil* és *al-hayāṭila*: egy türk vagy indiai csoport.

³⁶⁶ Andalúziai nyelvtudós, lexikográfus.

³⁶⁷ Az utolsó hangtani alapon rendezett arab szótár.

12. század

Al-Zamahšarī, Maḥmūd ibn ‘Umar
(meghalt 1143)³⁶⁸

*Asās al-balāġa*³⁶⁹ – *A retorika alapja*

Kiadás: taḥqīq Muḥammad Bāsil ‘Uyūn al-Sūd, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bay-rūt, 1998. 2 kötet.

II. kötet, 376. o.

[ه ط ل]

وأوقعت بهم الهياطلة وهم جنس من الترك والسند

[h-ṭ-l]

Rajtuk ütöttek a heftaliták (*al-hayāṭila*), akik türkök és Sind-beliek.

368 Közép-ázsiai származású Korán-magyarázó, nyelvtudós, irodalomtudós és lexikográfus. Több évig élt Mekkában. Hírnevét nyelvtani és lexikográfiai művein kívül elsősorban nyelvi megközelítésű Korán-kommentárjának köszönheti.

369 Retorikai céllal írt szótár, amely minden szócikknél először a szavak alakjait és jelentéseit közli, majd különböző konkrét és átvitt értelemben használt kifejezéseket.

14. század

Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram
(meghalt 1311/12)³⁷⁰

*Lisān al-‘arab*³⁷¹ – Az arabok nyelve

Kiadás: Bayrūt: Dār Ṣādir, 1993. 15 kötet.

XI. kötet, 699–700. o.

والهيطل الجماعة يغزى بهم ليسوا بالكثير. ويقال: الهياطة جيل من الناس كانت لهم شوكة وكانت لهم بلاد طخيرستان وأتراك خزلخ وخنجينة من بقاياهم. وفي حديث الأحنف أن الهياطة لما نزلت به بعلى بهم قال: هم قوم من الهند والياء زائدة كأنه جمع هيطل والهاء لتأكيد الجمع. والهيطل يقال: هو الثعلب

Al-hayṭal: egy csoport [ember], akikkel mindenki harcban áll, nincsenek sokan. Azt is mondják, hogy a *hayāṭila* emberek egy nemzetsége, akiknek egykor hatalmuk volt, és övék volt Ṭuhāristān országa, a *ḥazlağ* és a *ḥanğīna*³⁷² türkök pedig az ő maradványaik.³⁷³ Al-Aḥnaf *ḥadīṭ*ából való: amikor a heftaliták megtámadták, ő megdöbbsent tőlük. Azt mondta [Ibn Manẓūr]: ők indiai népcsoport. A [*hayāṭila* szóban lévő] *yā* egy plusz betű [a *h-ṭ-l* gyökhöz], mintha a *hayṭal* szó többes száma lenne. A [*hayāṭila* szóban lévő] lévő *hā*, [a nőnem jele], megerősíti a többes számot. A *hayṭal*ról azt is mondják, hogy rókát jelent.

370 Egyiptomi nyelvtudós, lexikográfus, írnok, bíró, az egyik legjelentősebb arab értelmező-szótár szerzője.

371 A korábbi nagy szótárak felhasználásával készült monumentális rímszótár.

372 Más szerzőnél *kanğīna* alakban.

373 Al-Ġawharī szövegét követi, de az egyik népet *ḥazlağ* alakban hozza.

16. század

Al-Fattanī, Muḥammad Ṭāhir
(meghalt 1573)³⁷⁴

*Mağma‘ biḥār al-anwār fī ġarā’ib al-tanzīl wa-laṭā’if al-aḥbār*³⁷⁵

– A fények tengereinek találkozása: a kinyilatkoztatás szokatlan szavai és a hagyományok finomságai

Kiadás: Maṭba‘at Mağlis Dā’irat al-Ma‘ārif al-‘Uṭmāniyya, Ḥaydarābād, 1967.
5 kötet.

V. kötet, 161. o.

الهياطلة لما نزلت به بعلم بهم هم قوم من الهند وياؤه زائدة كأنه جمع هيطل

Al-hayāṭila: [al-Aḥnaf történetéből való:] amikor [a heftaliták] megtámadták, ő megdöbbszent tőlük. [A heftaliták] Indiából való népcsoport, a *yā’* egy plusz betű [a *h-ṭ-l* gyökhöz], mintha a *hayṭal* szó többes száma lenne.

I. kötet, 198. o.

وفي ح الأحنف لما نزل به الهياطلة وهم قوم من الهند بعلم بالأمر هو بكسر العين أي دهش

Al-Aḥnaf *h[adīṭá]*ból való: amikor a heftaliták, akik egy indiai népcsoport, megtámadták, ő megdöbbszent a dolgon. A *ba‘ila* ige középső magánhangzója *i*, jelene megdöbbszent.

³⁷⁴ Indiai *ḥadīṭ*-tudós.

³⁷⁵ Az iszlám alapvető forrásainak (a Korán és a hagyományok) magyarázatára szolgáló szótár.

Adab-irodalom

Az *adab* eredetileg a hivatalnokok számára szolgáló kézikönyveket jelentette, amibe minden beletartozott, amire egy művelt embernek szüksége volt. Később általános műveltségi és tudományos enciklopédiák lettek belőlük. Ez a forrás-csoport olyan hivatkozásokat tartalmaz, melyek az *adab* művek történelmi fejezeteiben fordulnak elő.

■ 9. század

- Ibn Qutayba, ‘Abdallāh ibn Muslim (meghalt 889) *‘Uyūn al-aḥbār* című művében Pērōznak a Balḥ területén élt heftaliták és királyuk Aḥṣunwār elleni hadjáratát említi. A szakirodalom nem hivatkozza.

■ 10. század

- Ibn ‘Abd Rabbihi (meghalt 940) *Al-‘Iqd al-farīd* című művében a heftalitákról azt írja, hogy ők azok, akik Ḥurāsānban éltek, és annak idején megölték Pērōzt. A szakirodalom nem hivatkozza.

■ 12. század

- Ibn Al-Šaġarī, Hibat Allāh ibn ‘Alī (meghalt 1148) *Al-Amālī* című kötete leírja, ahogy Anūširwān a heftaliták ellen vonul. A szakirodalom nem hivatkozza.
- Al-Šayzarī, ‘Abd al-Raḥmān ibn Naṣr (meghalt 1193) *Al-Manhaġ al-mas-lūk fī siyāsat al-mulūk* című királytükre röviden említi Pērōz és a heftaliták történetét. Nem talákoztam említésével a szakirodalomban.

■ 14. század

- Al-Nuwayrī, Šihāb al-Dīn Aḥmad ibn ‘Abd al-Waḥḥāb (meghalt 1333) *Nihāyat al-arab fī funūn al-adab* című művében tesz említést a Šāš nevű folyóról, melyet a heftaliták országa és Turkesztān közötti határként határoz meg. Majd két folyót említ: Sayḥūn [Szir-darja] és Ġayḥūn [Oxus, Amu-darja] névvel, melyekről azt írja, hogy a heftaliták földjén találhatók. Leírja Pērōz és a heftaliták esetét, majd Balāš, Kawād és Ġāmāsf történetével folytatja. Később az arab hódítások idején említi újra a heftalitákat. A szakirodalom nem hivatkozza.

- Ibn Faḍl Allāh al-‘Umarī (meghalt 1349), *Al-Ta‘rīf bi-l-muṣṭalah al-šarīf* című művében területként utal a heftaliták földjére. Nem hivatkozta a szakirodalom.
- 15. század
 - Al-Qalqašandī, Aḥmad ibn ‘Alī (meghalt 1418) a *Šubḥ al-a‘šā*-ban a heftaliták területét kora Māzandarān tartományával azonosítja. Egy későbbi leírásban azt írja, Tūrān lett az a név, melyet a heftaliták egész transzoxániai területére kezdtek el alkalmazni. Később Ṭuḥāristānról írja, hogy a heftaliták területe volt régen. Nem hivatkozta a szakirodalom.

9. század

Ibn Qutayba, Abū Muḥammad ‘Abd Allāh ibn Muslim
(meghalt 889)

*‘Uyūn al-aḥbār*³⁷⁶ – A legkiválóbb híradások

Kiadás: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1997.

197. o.

وَقَرَأْتُ فِي كِتَابِ سِيرِ الْعَجَمِ أَنَّ فَيْرُوزَ بْنَ يَزْدَجَرْدَ بْنَ بَهْرَامَ لَمَّا مَلَكَ سَارَ بَجْنُودَهُ نَحْوَ خِرَاسَانَ لِيُغْزُوا أَحْشَنَوَارَ مَلِكِ الْهَيْاطَلَةِ بِلَخٍ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى بِلَادِهِ اشْتَدَّ رَعِبَ أَحْشَنَوَارَ مِنْهُ وَحَذَرَهُ لَهُ فَنَظَرَ أَصْحَابَهُ وَوُزَرَائِهِ فِي أَمْرِهِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَعْطَنِي مَوْثِقًا وَعَهْدًا تَطْمَئِنُّ إِلَيْهِ نَفْسِي أَنْ تَكْفِيَنِي أَهْلِي وَتَحْسِنَ إِلَيْهِمْ وَتَخْلِفَنِي فِيهِمْ ثُمَّ اقْطَعْ يَدَيَّ وَرَجْلَيَّ وَأَلْقِنِي عَلَى طَرِيقِ فَيْرُوزَ حَتَّى يَمْرَبَ بِي هُوَ وَأَصْحَابُهُ فَأَكْفِيَنَّكَ مَوْثِقَتَهُمْ وَشَوْكَتَهُمْ وَأَوْرَظَهُمْ مَوْرَظًا تَكُونُ فِيهِ هَلَكَتُهُمْ. فَقَالَ لَهُ أَحْشَنَوَارُ وَمَا الَّذِي تَنْتَفِعُ بِهِ مِنْ سَلَامَتِنَا وَصَلَاحِ حَالِنَا إِذَا أَنْتَ قَدْ هَلَكْتَ وَلَمْ تَشْرِكْنَا فِي ذَلِكَ؟ قَالَ إِنِّي قَدْ بَلَغْتَ مَا كُنْتُ أَحَبُّ أَنْ أَبْلُغَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَأَنَا مَوْقِنٌ بِأَنَّ الْمَوْتَ لَا بَدَّ مِنْهُ وَإِنْ تَأَخَّرَ أَيَّامًا قَلِيلًا فَأُحِبُّ أَنْ أُخْتَمَ عَمْرِي بِأَفْضَلِ مَا تَخْتَمُ بِهِ الْأَعْمَارُ مِنَ النَّصِيحَةِ لِإِخْوَانِي وَالنَّكَايَةِ فِي عَدَوِّي

A perzsa [királyok] életrajzában olvastam, hogy Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrām, amint király lett, katonáival Ḥurāsān felé vonult, hogy megtámadja Aḥṣunwār, a heftaliták királyát Balḥban. Amikor országához ért, Aḥṣunwār erősen félni kezdett tőle, és óvakodott tőle. Kikérte társai és wazīrjai tanácsát ügyében. Az egyik férfi azt mondta neki: „Adj nekem biztosítékot és szerződést, melyben megnyugodhat lelkem, hogy a családomról és a gyermekeimről gondoskods, jól bánsz velük, köztük helyettesítesz engem. Majd vágd le két kezem, két lábam, s dobj Fayrūz útjára, hogy elhaladjon mellettem társaival. Én pedig megvédelek téged az ő veszélyüktől és hatalmuktól, és olyan nehéz helyzetbe hozom őket, amelybe belepusztulnak.” Aḥṣunwār azt mondta neki: „Mi hasznod származik abból, ha mi biztonságunkban és jó állapotban leszünk, ha te addigra már meg-

376 A hivatalnokok számára írt enciklopédiában Ibn Qutayba tíz könyvből tárgyalja élvezetes, szórakoztató módon a számukra szükséges ismereteket *ḥadīth*ok, aforizmák, versek alapján. A könyvek címei, illetve témakörei: hatalom, háború, sikeresség, tulajdonságok és jellemvonások, tudás és ékesszólás, aszkétizmus, barátság, szükséges tudnivalók, ételek, nők.

haltál, és nem részesülsz belőle velünk együtt?” Azt mondta: „Elértem, amit szerettem volna elérni ebből a világból, és biztos vagyok benne, hogy a halál elkerülhetetlen, még ha néhány napig késik is. Szeretném hát életem a lehető legjobban befejezni: jó tanáccsal testvéreimnek, s megkárosítva ellenségemet.”

198-199. o.

فأبى فيروز ومضى في غزاته حتى انتهى إلى الهياطلة وتصافى الفريقان للقتال فأرسل أخشنوار إلى فيروز يسأله أن يبرز فيما بين صفيهم ليكلمه. فخرج إليه فقال له أخشنوار قد ظننت أنه لم يدعك إلى غزونا إلا الأنف مما أصابك

Fayrūz nem akart [a tanácsra hallgatni, ti., hogy ne induljon harcba], s haladt előre támadásában, míg elérte a heftalitákat, és felsorakozott a két csapat a harc-hoz. Aḥṣunwār Fayrūzhoz küldött, kérve, jelenjen meg a két sor között, hogy beszélhessen vele. Kivonult hát, s azt mondta neki Aḥṣunwār: „Azt gondoltam, hogy csakis a felháborodás – amiatt, ami korábban téged ért – hívott arra, hogy megtámadj bennünket.”

10. század

Ibn ‘Abd Rabbihi
(meghalt 940)³⁷⁷

*Al-‘Iqd al-farīd*³⁷⁸ – Az egyedülálló gyöngysor

Kiadás: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1983. 8 kötet.

I. kötet, 114–115. o.

وقيعة ملك الهياطلة ببز دجرد
كانت ملوك العجم قبل ملوك الطوائف تنزل بلخ ثم نزلت بابل ثم نزل أردشير ابن بابك فارس
فصارت دار مملكتهم وصار بخراسان ملوك الهياطلة وهم الذين قتلوا فيروز بن يز دجرد بن
بهرام ملك فارس وكان غزاهم فكاده ملك الهياطلة بأن عمد إلى رجل ممن عرفه بالمكايدة
وحسن الإدارة فأظهر السخط عليه وأوقع به على أعين الناس توقيعا قبيحا ونكل به تنكيلا شديدا.
ثم أرسله وقد واطأه على أمر أبطنه معه وظاهره عليه فخرج حتى أتى فيروز في طريقه فأظهر
النزوع إليه والاستنصار به من عظيم ما ناله. فلما رأى فيروز ما به من التوقيع والنكاية فيه
وثق به واستنাম إليه. فقال: أنا أدلك أيها الملك على غرة القوم وعورتهم وأعلمك مكان غفلتهم.
فسلك به سبيل مهلكة معطشة ثم خرج إليه ملك الهياطلة فأسرّه وأكثر أصحابه فسألهم أن يمنوا
عليه وعلى من معه وأعطاهم موثقا لا يغزوهم أبدا ونصب لهم حجرا جعله حدا بينه وبينهم
وحلف لهم ألا يجاوزه هو ولا جنوده وأشهد الله عليه وعلى من حضر من قرابته وأساورته
فمنّوا عليه وأطلقوه ومن معه
فلما عاد إلى مملكته أخذته الأنفة مما أصابه فعاد إلى غزوه ناكثا لعهد غادره بذمته إلا أنه
تألف في ذلك بحيلة ظنّها مجزئة في أيمانه فجعل الحجر الذي نصبه لهم على فيل في مقدّمة
عسكره وتأول في ذلك أنه لا يجاوزه فلما صار إليهم ناشدوه الله وذكرّوه الأيمان به وما
جعل على نفسه من عهده وذمته فأبى إلا لجاجا ونكثا. فواقعوه فظفروا به فقتلوه وقتلوا حماته
واستباحوا عسكره

377 Córdoba-i születésű író, udvari költő. Széles körű műveltséggel rendelkezett. Életéről keveset tudni.

378 A szerző legismertebb antológiája, az *adab*-irodalom körébe tartozik. Elsősorban nem az andalúziái, hanem a keleti irodalmi anyagból merít.

A heftaliták királyának ütközete Yazdağirddel

A perzsák királyai a részkirályságok kora előtt fokozatosan letelepedtek Balhban, majd Babilonban telepedtek meg, majd Ardašir ibn Bābak Perzsiában telepedett le, és ez lett a királyságuk székhelye. Hurāsān pedig a heftaliták királyaié lett. Ők azok, akik megölték Fayrūz ibn Yazdağird ibn Bahrāmot, Perzsia királyát, aki megtámadta őket. Cselt szőtt ellene a heftaliták királya azzal, hogy egy olyan férfihoz fordult, akiről tudta, hogy túl tud járni mások eszén, és ért az államügyekhez. Felháborodást tettett ellene, az emberek szeme előtt csúnyán rátámadt, és súlyosan bántalmazta. Ezután elküldte őt, miután titokban megegyezett vele valamiről, amelyről csak ők ketten tudtak. [A férfi] addig ment, amíg nem jött Fayrūz az útján, iránta való hajlandóságot mutatott, és segítséget kért tőle azzal a nagy csapással szemben, ami őt érte. Amikor Fayrūz megtudta, milyen támadás és bántalmazás érte, bízni kezdett benne és biztos lett felőle. [A férfi] azt mondta neki: „Rámutatok neked, ó király, az ellenség gyenge pontjaira és hogy mire nem figyelnek, és ismertetem veled, hol nem állnak készenlétben.” Majd elvitte őt egy szomjúhozható és pusztító úton, majd kivonult ellene a heftaliták királya, fogságba ejtette őt és társai nagy részét. [Fayrūz] kérte, hogy engedjék szabadon őt, és akik vele vannak. Szerződést kötött velük, hogy soha nem támadja meg őket, és kijelölt egy követ, melyet határrá tett maga és öközöttük. Megesküdött nekik, hogy azt sem ő, sem katonái nem lépik át, erre tanúnak hívta Istent, valamint a jelenlevő rokonait és lovasait. Megkegyelmeztek neki és szabadon engedték őt és a vele lévőket.

Amint visszatért királyságába, elfogta a felháborodás amiatt, ami érte őt, és újra ellenük támadt, megszegve fogadalmát, nem tartva meg kötelezettségét, hanem fortélyos csaláshoz folyamodott, melyről úgy gondolta, felmenti esküje alól: a követ, melyet kijelölt számukra, egy elefántra tette, és serege előtt vitette. Ezt úgy értelmezte, hogy nem lépi át. Amikor a heftalitákhoz ért, Istenre kérlelték, emlékeztették fogadalmára, melyet magára vállalt: a szövetségre és a kötelezettségre. [Fayrūz] ezt visszautasította, makacs és hitszegő volt. Rajtaütöttek, legyőzték, megölték őt és testőreit, és szabadon garázdálkodtak táborában.

12. század

Ibn al-Šaġarī, Hibat Allāh ibn ‘Alī
(meghalt 1148)³⁷⁹

*Al-Amālī*³⁸⁰ – *Tollbamondások*

Kiadás: taḥqīq Maḥmūd Muḥammad al-Ṭanāḥī, Maktabat al-Ḥānḡī, al-Qāhira, 1992.

I. kötet, 141–142. o.

أين كسرى خير الملوك أنو شروان
كان أنو شروان بن قباد بن فيروز بن يزدجرد بن بهرام جور من أعظم ملوك فارس أعاد
أمور دولتهم إلى أحوالها بعد ضعفها واختلالها ونفى رءوس المزدقة وعمل بسيرة أردشير بن
بابك بن ساسان وافتتح أنطاكية وكان معظم جنود قيصر فيها وبنى بناحية المدائن المدينة التي
سماها روميّة على صورة أنطاكية وأنزل السبي الذي سباه من أنطاكية فيها وافتتح مدينة هرقل
والإسكندرية ومملّك آل المنذر على العرب وسار نحو الهياطلة واستعان عليهم بخاقان وكان
قد صاهره فأوقع بهم وأنزل جنوده بفرغانة فلما انصرف من خراسان قدم عليه سيف بن ذي
يزن الحميريّ يستنصر على الحبشة فبعث معه إسوارا من عظماء أساورته في جند من الديلم
فافتتحوا اليمن ونفوا عنها السودان وأقاموا هناك إلى أن جاء الل بالإسلام وكانت مدّة ملكه سبعا
وأربعين سنة وأشهرًا

Hol van Kisrā, a királyok legjobbjá, Anūširwān?

Anūširwān ibn Qubād ibn Fayrūz ibn Yazdaġird ibn Bahrām Ġūr, Perzsia egyik legnagyobb királya, helyreállította az államuk igazgatását, miután gyenge és rendezetlen volt, és száműzte a mazdakiták vezetőit, és Ardašir ibn Bābak ibn Sāsān³⁸¹ életmódját követte. Meghódította Antiochiát, ahol a [bizánci] császárnak a legtöbb katonája volt. És al-Madā’in mellett Antiochia mintájára megépítette azt a várost, melyet Rūmiyyának nevezett, és ott telepítette le azokat a foglyokat, akiket Antiochiában ejtett foglyul. Meghódította Hiraql városát és Alexandriát.

379 Nyelv-, irodalomtudós, filológus, költő, az iszlám előtti irodalom nagy híru ismerője. Bagdadban született és hunyt el.

380 Nyelvészeti, irodalmi és történeti megjegyzéseket tartalmazó mű, amelyet a szerző a diákjainak mondott tollba, amint arra a mű, illetve a műfaj címe is utal.

381 (?–242), a Szászánida Birodalom megalapítója.

Az arabok fölé a Munḍir nemzetséget tette meg uralkodónak. A heftaliták ellen vonult, és velük szemben Ḥāqān segítségét kérte, akihez házasság révén rokoni kapcsolat fűzte, majd rajtuk ütött. Katonáit Farḡānában telepítette le, és amikor elhagyta Ḥurāsānt, Sayf ibn Ḍī Yazan al-Ḥimyarī érkezett hozzá, hogy segítségét kérje az abesszinok ellen. Küldött vele legnagyobb lovasai közül egyet egy Daylamból való sereggel. Így meghódították Jement, és száműzték onnan a feketeiket, és addig éltek ott, amíg Isten el nem hozta az iszlámot. Uralkodása negyvenhét év és egy hónap volt.

Al-Šayzarī, ‘Abd al -Raḥmān ibn Naṣr
(meghalt 1193)³⁸²

*Al-Manhağ al-maslūk fī siyāsāt al-mulūk*³⁸³

– *A követett út: a királyok kormányzása*

Kiadás: taḥqīq ‘Alī ‘Abd Allāh al-Mūsā, Maktabat al-Manār, Zarqā’, dátum nélkül.

513-515. o.

إن أخصنوار ملك الهياطلة لما أسر فيروز بن يزدجرد ملك الفرس وأراد إطلاقه أخذ عليه عهدا أن لا يغزو بلاده ولا يقصده بمكره ولا يتعرض إليه بسوء ووضع في أقصى تخوم أرض الهياطلة صخرة وواثق فيروز أن لا يتجاوز أحد منهما تلك الصخرة بجيش ولا مكروه لصاحبه ثم أطلقه بعدما استوثق منه أخصنوار بالعهد فلما وصل فيروز إلى دار ملكه داخلته الحمية والأنفة وعزم على غزو أخصنوار وعلى أخذ بلاده واستيفاء ثأره فجمع وزراءه وشاورهم في ذلك فحذروه النكت وخوفوه عاقبة البغي والغدر فما ردعه ذلك عما عزم عليه فاذكروه أيمانه التي حلفها لأخصنوار والصخرة التي بين المملكتين فقال لهم إني عاهدته بأن لا أتجاوزها بجيوشي وإذا أنا بلغت حملتها على فيل بين يدي جيوشي فلا يتجاوزها أحد منهم وإذا فعلت ذلك فلا أكون ناكثا ولا غادرا فلما سمعوا ذلك منه علموا أن الهوى قد وقف به على حد الرضا بهذا القول والتأويل فأمسكوا عنه ثم إن فيروز جمع مرابطته وهم أربعة مع كل مرزبان منهم خمسون ألف فارس وأمرهم بالتجهز لحرب الهياطلة فلما فعلوا ذلك سار بهم فيروز وظن أن جيوشه لا غالب لها لكثرتها وشدة شوكتها فعارضه موبدان موبذ في طريقه فقال أيها الملك لا تفعل فإن رب العزة وخالق العالم يمهل الملوك على الجور ولا يمهلهم إذا أخذوا في هدم أركان الدين وإن العهود من أركان الدين فلا تعرض له بسوء فتهلك فلم يلتفت إلى كلامه وسار راکبا هواه في معصيته ومخالف نصحاؤه حتى انتهى إلى الصخرة التي جعلها حاجزا بين أرضه وأرض أخصنوار فحملها على فيل وسيرها بين يدي عسكره وإن أخصنوار لما بلغه مسير فيروز إليه حمل نفسه على التثبت وفوض أمره إلى الرب الأعلى وسأله أن يغضب لعهوده وموآثيقه التي لم يرع حقها فيروز.

Ahšunwār, a heftaliták királya, amikor foglyul ejtette Fayrūz ibn Yazdağirdet, a perzsák királyát, majd szabadon akarta engedni, fogadalmat vett tőle, mely szerint nem támadja meg országát, nem jön ellene rossz szándékkal, és nem tesz ellene rosszat. Letett a heftaliták földjének legtávolabbi határán egy sziklát, és

382 Aleppói származású író. Bíróként dolgozott.

383 Királytükör, *al-Naḥğ al-maslūk fī siyāsāt al-mulūk* címen is ismert.

Fayrūzzal kölcsönösen megfogadták, hogy egyikük sem lépi át ezt a sziklát hadsereggel, rossz szándékkal a másik ellen. Ezután Aḥṣunwār szabadon engedte őt, miután egyezményekkel kötelezte. Miután Fayrūz megérkezett királysága területére, hatalmába kerítette a harag és a felháborodás, és Aḥṣunwār elleni támadásra készült, illetve arra, hogy megszerezze országát, és bosszút álljon. Összehívta *wazīr*jait, és tanácskozott velük erről. Ők óvták a hitszegéstől, és félelmet igyekeztek kelteni benne az igaztalan viselkedés és hitszegés következményét illetően. De ez nem tántorította el attól, amit eldöntött, ezért emlékeztették fogadalmára, melyre megesküdött Aḥṣunwārnak, és a sziklára, mely a két királyság között volt. Erre azt mondta nekik: „Én azt fogadtam, hogy nem lépem át seregemmel. Ha elérem, seregem előtt fogom vitetni egy elefánton, így senki nem fogja átlépni a seregből. Ha így teszek, nem leszek sem hitszegő, sem esküszegő.” Mikor ezt hallották tőle, tudták, hogy a szenvedély olyannyira hatalmába kerítette, hogy örömét leli ebben a kijelentésben és értelmezésben. Ezért tartották a nyelvüket. Ezután Fayrūz összegyűjtötte *marzubān*jait, akik négyen voltak. Minden *marzubān*hoz tartozott ötvenezer lovas. Megparancsolta nekik, hogy készüljenek harcra a heftalitákkal. Amikor megtették ezt, elvonult velük Fayrūz, s azt hitte, hogy seregei verhetetlenek, mert oly nagyszámúak és hatalmasak. Ellenvetést tett neki a *mūbaḍān mūbaḍ* az úton, és így szólt: „Ó király, ne tedd ezt! A hatalom ura és a világ teremtetője türelmes a királyokkal a zsarnokoskodás esetén, de nem türelmes, ha a vallás pilléreit zúzzák szét. A fogadalmak pedig a vallás pillérei közé tartoznak, ne menj tehát ellene rosszal, mert elpusztulsz.” De Fayrūz nem hallgatott szavára, és tovább haladt, szenvedélyét követve, nem engedelmeskedve neki, és nem fogadva meg tanácsait, míg el nem ért a szikláig, melyet határrá tett saját földje és Aḥṣunwār földje közt. Egy elefántra rakta úgy, hogy az mindig a serege előtt menjen. Amikor Aḥṣunwārt elérte a hír, hogy Fayrūz ellene vonul, meggyőződött a helyzetről, ügyét a magasságos Ūrra bízta, és azt kérte, sújtsa haragjával Fayrūzt azok miatt a fogadalmi és szerződési miatt, amelyeket nem tartott be.

457. o.

ويحكى أن موبذان قال لفيروز ملك العجم لما عزم على نقض العهد الذي كان بينه وبين
أخشنوار ملك الهياطلة وخرج إلى بلاده أيها الملك إن الرب تعالى يمهل الملوك على الجور مالم

يشرعوا في هدم أركان الدين فإذا شرعوا في ذلك لم يمهلهم وإن عقد الميثاق من أركان الدين
فلا تنقضه قال فلم يلتفت إليه فيروز وخرج طالبا أخشنوار فهزم

Azt mondják, hogy Mūbaḏān³⁸⁴ azt mondta Fayrūznak, a perzsák királyának, amikor az készült megszegni a fogadalmat, mely közte és Ahšunwār, a heftaliták királya között fennállt, s kivonult országa ellen: „Ó király, a magasságos Úr türelmes a királyokkal a zsarnokoskodás esetén, amíg csak nem kezdik a vallás oszlopait lerombolni. De ha erre törnek, akkor nem türelmes velük. A szerződéskötés a vallás pillérei közé tartozik, ne sértsd hát meg!” Fayrūz nem hallgatott rá, kivonult Ahšunwār ellen, aki legyőzte őt.

384 A *mūbaḏān mūbaḏ*.

14. század

Al-Nuwayrī, Šihāb al-Dīn Aḥmad ibn ‘Abd al-Wahhāb
(meghalt 1333)³⁸⁵

*Nihāyat al-arab fī funūn al-adab*³⁸⁶ – *A cél végpontja: az adab-irodalom válfajai*

Kiadás: Dār al-Kutub wa-l-Waṭā’iq al-Qawmiyya, al-Qāhira, 2003, 33. kötet.
I. kötet, 250. o.

[ذكر ما في المعمور من البحيرات المالحة المشهورة وما بها من العجائب]
وفي المعمور بحيرات مالحة فالذى اشتهر منها بحيرة خوارزم. وشكلها مثلث كالقلع وليس في
المعمور بحيرة أعظم منها
يحيط بها أربع مائة فرسخ. يصب فيها نهر سحون وجحون اللذان في أرض الهياطلة وغيرهما
من الأنهار العظيمة الجارية في بلاد الترك. وهى مع ذلك لا تزيد ولا تعذب. وزعم صاحب
كتاب نزهة المشتاق إلى اختراق الآفاق أن في هذه البحيرة حيوانا يظهر على سطحها في صورة
الإنسان يتكلم ثلاث كلمات أو أربعا بلغة لا تفهم ثم يغوص. وظهوره عندهم يدل على موت ملك
من ملوك ذلك الحين

[A lakott területeken lévő híres, sós tavak és a bennük rejlő csodák említése]
A lakott területeken vannak sós tavak: azok, amelyek híressé váltak közülük, a
következők: Ḥwārizm tava:³⁸⁷ háromszög alakú, mint a vitorla; a lakott terü-
teken nincs nála nagyobb tó. Négyszáz *farsaḥ* a kerülete. Két folyó torkollik bele:
a Sayḥūn [Szir-darja] és Ġayḥūn [Oxus, Amu-darja], melyek a heftaliták földjén
találhatóak. Még mások is [beleömlenek] a nagy folyók közül, melyek a türkök
földjén folynak. Ennek ellenére sem nem növekszik, sem nem apad.

A *Nuḏḥat al-muštāq ilā iḥtirāq al-āfāq* című könyv szerzője³⁸⁸ azt állítja, hogy
ebben a tóban olyan állatok vannak, melyek megjelennek a felszínén ember
alakban, három vagy négy szót tudnak mondani egy olyan nyelven, melyet nem

385 Egyiptomi író, történelemtudós.

386 Számos tudományterületből merítő enciklopédia: zoológia, anatómia, történelem és krono-
logikus elbeszélés egyaránt található benne.

387 Aral-tó.

388 Al-Idrīsī műve, I. 329. lábjegyzet.

lehet érteni, majd elmerülnek. Megjelenésük szerintük arra utal, hogy abban a pillanatban meghalt egy király.

I. kötet, 271. o.

[وأما نهر سيحون] ويسمى نهر الشاش وهو فارز بين بلاد الهياطلة وبلاد تركستان
[Ami a Sayhūnt illeti,] azt al-Šaš folyónak hívják. Ez választja el a heftaliták országát Turkistān országától.

VI. kötet, 178. o.

ومن المكاييد المشهورة حكاية قصير مع الزبَاء وسنذكرها إن شاء الله في التاريخ في أخبار
ملوك العرب وواقعة ملك الهياطلة مع فيروز بن يزجرد ونذكرها أيضا في أخبار ملوك الفرس
A híres cselek közül való Qašīr és Zabbā' [iszlám előtti korból származó arabiai]
története, amelyet az arab királyok történeténél fogunk megemlíteni, valamint
a heftaliták királyának esete Fayrūz ibn Yazdağirddel, amelyet majd a perzsa
királyok történeténél említünk.

XV. kötet, 183-185. o.

ولما هلك بهرام جور ملك بعده ابنه يزجرد بن بهرام جور فسار بسيرة أبيه ولم يزل قامعا
لعدوه كثير الرفق برعيته وكان له ابنان أحدهما يسمى هرمز والآخر فيروز. ودام ملك يزجرد
تسع عشرة سنة وقيل ثمانى عشرة سنة وأربعة أشهر وثمانية عشر يوما ثم هلك
فتغلب على الملك بعده ابنه هرمز بن يزجرد. ولما ملك هرمز هرب منه فيروز ولحق ببلاد
الهياطلة وأخبر ملكها بقصته وقصة أخيه هرمز وذكر أنه أحق منه بالملك وسأله أن يمدّه بجيش
يقاتل به أخاه فأبى عليه ملك الهياطلة وقال: سأعلم خبره ثم أمرك بعد ذلك بما تفعل. وكشف
ملك الهياطلة عن خبر هرمز وتعرف أحواله فبلغه أنه غشوم ظلوم فقال عند ذلك إن الجور
لا يرضاه الله تعالى ولا يصلح عليه الملك ولا تقوم به سياسته وأمدّ فيروز بالعساكر ودفع له
الطالقان فأقبل فيروز من عنده بجيش طخارستان وطوائف خراسان فظفر بأخيه فحبسه. وملك
فيروز بن يزجرد. ولما ملك أظهر العدل وحسن السيرة وكان يتدين إلا أنه كان مشنوما على
رعيته فحط الناس في زمانه سبع سنين فأحسن فيها إلى الناس وقسم ما في بيوت الأموال.
ويقال إن الأنهار غارت في مدة القحط وكذلك القنى والعيون وقحلت الأشجار والغياض وهلك
الوحوش والطير وجاعت الدواب حتى كادت لا تطيق الحمولة وعم أهل البلاد الجهد والمجاعة
فبلغ من حسن سياسة فيروز لهذا الأمر أن كتب إلى جميع الرعية أنه لا خراج عليكم ولا جزية
ولا سخرة وأنه قد ملكهم أنفسهم وأمرهم بالسعى فيما يقوتهم ويصلحهم وكتب بإخراج ما في

المطامير من الأطعمة وقسمها في الناس وترك الاستئثار عنهم وتساوى بهم وأخبر أهل الغنى والشرف بكل مدينة وقرية أنه إن بلغه أن إنسانا مات جوعا عاقب أهل تلك المدينة أو الجهة التي يموت بها وينكل بهم أشد النكال. فقل إنه لم يهلك في هذا القحط والمجاعة من رعيته إلا رجل واحد من رستاق

Miután Bahrām Ğūr meghalt, fia, Yazdaġird ibn Bahrām Ğūr lett a király, apja nyomdokaiban haladt, mindig kíméletlen volt az ellenséggel, de kegyes az alattvalóival. Volt két fia, egyiknek neve Hurmuz, másiké Fayrüz. Yazdaġird uralma tizenkilenc évig tartott, de azt is mondják, hogy tizennyolc évig, négy hónapig és tizennyolc napig, majd meghalt.

Utána az uralom fiához, Hurmuz ibn Yazdaġirdhez került. Amikor Hurmuz lett a király, Fayrüz elmenekült előle, és elment a heftaliták országába. Elmondta királyuknak, mi történt vele és fivérével, Hurmuzzal. Megemlítette, hogy ő jogosultabb az uralomra, és kérte, segítse meg egy sereggel, mellyel harcolhat fivére ellen. A heftaliták királya nem akarta ezt, és azt mondta: „Előbb tudakozodom felőle, majd megparancsolom neked, mit tégy.” A heftaliták királya feltárta, hogy miket tett Hurmuz, megismerte, hogyan uralkodik, és megtudta, hogy elnyomó, zsarnok. Ekkor azt mondta, hogy Isten nem szereti az igazságtalanságot, és nem is tesz jót az uralkodásnak, nem alapulhat rajta a vezetés. Megsegítette Fayrüz seregeikkel, miután az neki adta al-Ṭālaqānt, majd Fayrüz tőle elindult Ṭuġāristān seregével és Ĥurāsān csapataival, legyőzte fivérét, és börtönbe vetette. Fayrüz ibn Yazdaġird lett a király. Amint uralomra jutott, igazságosnak mutatkozott, és helyesen viselkedett. Vallásos volt, jóllehet bal-szerencsét hozott alattvalóira. Az ő idejében az embereket hét évig aszály sújtotta. Ő azonban jól bánt ezalatt az emberekkel, szétszította [köztük] kincstára tartalmát. Azt mondják, hogy a folyók elapadtak a szárazság alatt, és a csatornák és források is. Kiszáradtak a fák és sűrű bozótok, elpusztultak a vadak és a madarak. Éheztek a hátságállatok, olyannyira, hogy alig bírtak terhet cipelni, s kiterjedt az egész ország lakosaira a szomjazás és az éhínség. Fayrüz jó vezetésére példa e helyzet kezelésében, hogy valamennyi alattvalójának írt: „Nem kell földadót fizetnetek, sem fejadót, sem nem tartoztok robottal.” Saját urukká tette őket, megparancsolta nekik, hogy tegyenek meg minden erőfeszítést az ellátásuk érdekében és azért, ami javukra válik. Megparancsolta, hogy hozzák ki a föld alatti raktárakból az élelmiszert, és osszák szét az emberek között. Elhagyta

az emberek hátrányos megkülönböztetését, és egyenlően bánt mindenkivel. Tudatta a gazdagokkal és az előkelőkkel minden városban és faluban, hogy amennyiben eljut hozzá az a hír, hogy valaki éhen hal, akkor annak a városnak vagy térségnek a népét, ahol az az illető meghalt, meg fogja büntetni, sőt példás büntetésben részesíti őket. Azt mondják, hogy e szárazság és éhínség idején alattvalói közül csak egy vidéki férfi halt éhen.

قال: ثم أغاثه الله فأمطرت السماء وجرت الأنهار ونبتت العيون وصلحت الأشجار وسمنت المواشي فاستوثق له الملك وأخذ في غزو أعدائه وقهرهم. وبني مدنا إحداها بين جرجان وباب صول وأخرى بناحية آذربيجان

ثم سار بجنوده نحو خراسان لقصد حرب أخشنوار ملك الهياطلة لأشياء كانت في نفسه ولأن الهياطلة كانوا يأتون الذكران ويركبون الفواش فسار اليهم فلما بلغ أخشنوار ملك الهياطلة خبره خافه واشتد رعبه منه وعلم أنه لا طاقة له به وأن جيشه يضعف عن مقابلة الجيوش التي أقبل بها فيروز فحار في أمره فتقدم إليه رجل كبير السن من أهل بلاده وقال: أنا أقدى الملك وأهل مملكته بنفسى فليأمر الملك بقطع يدى ورجلى ويؤثر في جسدى آثار العقوبة بضرب السياط ويلقى في الطريق التي يمر فيروز بها ويحسن إلى ولدى وعيالى الذين أخلفهم ففعل به ذلك وأمر بإلقائه في الطريق. فلما مر به فيروز أنكر حاله فأخبره أن أخشنوار فعل به ذلك لأنه أشار عليه بالانقياد إلى طاعة فيروز والإقرار بعبوديته وأن يحمل إليه من الأموال والتحف ما يرضيه فرق له الملك فيروز ورحمه وأمر بحمله معه فنهاه أكابر قومه عن تقريبه فلم يرجع إليهم ثم قال له ذلك الأقطع كالمتمنصح له: أنا أدلّ الملك على طريق مختصر تدخل منه في مفازة إلى بلاد أخشنوار فتصادف غرته وسأله أن يشتقى له منه. فاعتز فيروز بذلك وأخذ الأقطع بفيروز ومن معه وعدل بهم عن الطريق الجادة وشرع يقطع بهم مفازة بعد مفازة. فلما شكوا العطش مناهم بقرب الماء وقطع المفازة. ولم يزل يتقدم بهم حتى بلغ بهم موضعا علم أنهم لا يقدرين فيه على التقدم ولا الرجوع فتبين لهم أمره فعندها سقط في أيدي القوم وقالوا لفيروز: ألم ننهك عن هذا الرجل فلم تنتبه؟ فهلك أكثر أصحابه من العطش ومضى على وجهه بمن نجا معه فوافى أخشنوار وقومه وهو ومن نجا معه على أسوأ حال وقد أجهدهم العطش فدعوا أخشنوار إلى الصلح على أن يخلي سبيلهم وينصرفوا إلى بلادهم وعاهدوه على ألا يغزوهم أبدا فرضى أخشنوار بذلك وحصل اتفاقهما على أن يجعلا بينهما حدا لا يتجاوزهما واحد منهما ووضع عند الحد حجر وحلفه أخشنوار أنه لا يتجاوز ذلك الحجر

Ezután Isten megsegítette őt, az egek esőt ontottak, újra folytak a folyók, és feltörték a források, rendbejöttek a fák, meghíztak a háziállatok. Megerősödött uralma, így elkezdte megtámadni és legyőzni ellenségeit. Városokat épített, egyikük Gurğān és Bāb Šūl között volt, a másik Azerbajdzsán felé.

Ezután katonáival Hurāsān felé ment, hogy harcoljon Aḥšunwārral, a heftaliták királyával, olyan dolgok miatt, melyek foglalkoztatták, s mert a heftaliták a férfiak felé fordultak [a nők helyett], utálatos dolgokat követtek el, így ellenük vonult. S amint elérte Aḥšunwārt, a heftaliták királyát ennek híre, megijedt tőle, és egyre erősödött a tőle való féelme, mivel tudta, nincs ereje legyőzni, s hogy serege gyenge ahhoz, hogy megütközzék azokkal a seregekkel, melyekkel Fayrūz közelitett, s nem tudta, mitévő legyen. Elébe járult egy idős férfi országa népéből, s azt mondta: „Én feláldozom magam a királyságért és lakóiért. A király adjon parancsot, hogy vágják le kezeim és lábaim, és gondoskodjék róla, hogy testemen legyenek ostorcsapások nyomai, majd dobjon engem arra az útra, amelyen el kell haladnia Fayrūznak. Bánjon jól gyermekeimmel, a rám bízottakkal, akiket hátrahagyok.” Így is tett vele, és megparancsolta, hogy vessék az útra. Amikor Fayrūz elhaladt mellette, eltitkolta, ami ténylegesen történt vele, és azt mondta, hogy Aḥšunwār tette ezt, mivel hajlandóságot mutatott előtte a Fayrūz iránti engedelmességre, elszántságot a neki való szolgálatra, s arra, hogy vigyen neki vagyont, ajándékokat, ami csak tetszik neki. Megszánta őt Fayrūz király, irgalmat mutatott irányában, s parancsot adott rá, hogy vigyék magukkal. Népének nagyjai ellenezték, hogy magukhoz közel engedje, de nem hallgatott rájuk. Ezután a megcsonkított ember, mintha jótanácsot adna, azt mondta neki: „Én elvezetem a királyt egy rövidebb útra a sivatagon át Aḥšunwār országába, ahol váratlanul rajta tud ütni.” Megkérte, hogy álljon érte bosszút. Fayrūzt ez megtévesztette, így a megcsonkított ember fogta, és letérítette Fayrūzt és a vele lévőket a fő útvonalról, s elkezdte átvinni őket egymás után a sivatagokon. Amikor szomjúságra panaszkodtak, biztatta őket a víz közelségével, s hogy nemsokára átvágnak a sivatagon. Folyamatosan haladt velük előre, amíg elért velük egy olyan helyre, amelyről tudta, hogy nem tudnak onnan továbbmenni, sem visszatérni, s ekkor felfedte előttük a valóságot. Ekkor az emberek meghökkentek, és azt mondták Fayrūznak: „Nem tanácsoltunk-e el ettől a férfitől, s te nem hallgattál ránk?” Társai nagy része szomjan halt, ő pedig haladt előre azok élén, akik megmenekültek. Amikor elért Aḥšunwārhoz és népéhez, ő és akik vele együtt megmenekültek, a lehető legrosszabb állapotban voltak. Kimerítette őket a szomjúság, ezért fegyverszünetet kértek Aḥšunwārtól, kikötve, hogy engedje őket szabadon, hogy hazamenjenek. Megfogadták neki, hogy nem támadják meg őket többé.

Megörült ennek Aḥṣunwār, így megszületett a megegyezés köztük azzal, hogy kijelölnek kettejük közt egy határt, melyet egyikük sem lép át. A határra egy követ tettek, és Aḥṣunwār megeskette Fayrūzt, hogy nem lépi át ezt a követ.

XV. kötet, 186–189. o.

فحلف له وأخذ عليه العهود والمواثيق وأطلقه أخصنوار فعاد فيروز إلى بلاده. فلما سار إلى مملكته داخلته الحمية وحملته الأنفة على محاربة أخصنوار والغدر به فنهاء أهل مملكته عن ذلك وقبحوا عليه نقض العهود والمواثيق. فلم يرجع إلى أقوالهم وأبى إلا غزوه. وسار بجيوشه حتى أتى الحد الذي بينهما والحجر الذي حلف أنه لا يتجاوزه إلى بلاد الهياطلة فأمر فيروز بالحجر أن يصمد فيه خمسون فيلا وثلاثمائة رجل فجره أمامه وأمر العسكر ألا يتجاوز ذلك الحجر ولا يتقدم الفيلة وزعم أنه يكون قد وفى بيمينه ولم يتجاوز ما عاهد عليه. فلما بلغ أخصنوار ذلك أرسل إليه يقول: إن الله عز وجل لا يخادع ولا يماكر ونهاء عن الغدر وقبحه عليه وهو لا يكثرث بقوله وأحجم أخصنوار عن محاربة فيروز وكرها ثم أعمل الفكرة وأخذ يفكر في وجوه المكاييد والمكر والخداع. فحفر حول عسكره خندقا عرضه عشرة أذرع وعمقه عشرون ذراعا وغطاه بخشب ضعيف وألقى عليه التراب. ثم ارتحل بمن معه ومضى غير بعيد فبلغ فيروز رحيل أخصنوار بجنده من معسكره فما شك أنه انهزم منه فركب في طلبه وأغذ السير بجنوده. وكان مسلحهم على الخندق فلما مروا عليه تردى فيروز وعامة جنوده فيه فهلكوا عن آخرهم. وعطف عليهم أخصنوار واحتوى على كل شيء كان في معسكر فيروز وأسر موبدان موبذ وجماعة من نساء فيروز منهنّ دخت ابنة فيروز. فكان هذا عاقبة مكره. وكان ملكه سبعا وعشرين سنة.

ولما هلك تنازع الملك بعده ابنه قباد وبلاش فملك بلاش بن فيروز ابن يزددرد. وكان حسن السيرة حريصا على العمارة وبلغ من حسن نظره أنه كان لا يبلغه أن يبثا خرب وجلا عنه أهله إلا عاقب صاحب القرية التي فيها ذلك البيت على تركهم إنعاش أهله وسدّ فاقتهم حتى لا يضطرون إلى الجلاء عن أوطانهم. ثم هلك بعد أربع سنين.

Megesküdött neki, ő pedig fogadalmakat és biztosítékokat vett tőle, majd Aḥṣunwār elengedte őt, Fayrūz pedig visszatért országába. Amint visszament királyságába, elragadta a harag, és a felháborodás rávette, hogy harcoljon Aḥṣunwār ellen, s vele szemben hitszegő legyen. Eltanácsolta ettől őt királysága népe, és becstelennek tüntették fel előtte a fogadalmak és szerződések megszegését, de ő nem hallgatott a szavukra, s csak támadni akart. Seregeivel addig ment, míg elérte a kettejük közti határt, s a követ, melyről megesküdött, hogy nem lépi át a heftaliták országa felé. Megparancsolta, hogy kössenek a kőhöz ötven elefántot és háromszáz embert, és maga előtt húzatta, s megparancsolta a

seregnek, hogy ne lépjen át ezen a kövön, s ne előzzön meg egy elefántot sem. Azt állította, hogy megtartotta esküjét, s nem ment túl azon [a határon], amelyre fogadalmat tett. Amikor ennek híre elérte Aḥṣunwärt, követet küldött hozzá azzal, hogy: „A hatalmas és fenséges Isten nem csapható be és nem csalható meg.” Lebeszélte az árulásról, és becstelennek nevezte azt. De [Fayrüz] nem törődött a szavával. Aḥṣunwār tartózkodott a Fayrüzszal való harctól, és nem akarta azt. Majd elgondolkozott, és elkezdte fontolgatni, mi módon tévessze meg, vessen neki cselt, és csapja be. Ásatott tábora mögött egy árkot, melynek szélessége tíz öl, mélye húsz öl, befedette vékony ágakkal, és földet dobott rá. Majd elvonult a vele lévőekkel együtt, de nem ment messzire. Fayrüz elérte annak híre, hogy Aḥṣunwār seregével elvonult a táborából, és biztos volt benne, hogy ez a vereség [elismerését] jelenti. Lóháton üldözésére indult, és siettette a katonáit. Útjuk az árok mentén vezetett, s amint ráléptek, beleesett Fayrüz és katonái nagy része, s mind egy szálig ott pusztultak. Rajtuk ütött Aḥṣunwār, és magához ragadt mindent, ami Fayrüz táborában volt, foglyul ejtette a *mūbaḍān mūbaḍot*, Fayrüz asszonyait, akik közt ott volt Duḥt, Fayrüz lánya. Ez lett csalása következménye. Uralma huszonhét évig tartott. Miután meghalt, két fia, Qubād és Balāš versengett az uralomért. Balāš ibn Fayrüz ibn Yazdağird lett a király, akinek jó hírneve volt, s arra törekedett, hogy országa virágozzék. Helyes gondolkodásából következett, hogy valahányszor elérte annak híre, hogy egy ház tönkrement, és lakói elhagyták, akkor megbüntette a falu urát, ahol ez a ház állt, amiért nem próbálta meg, hogy a szegénységükből felemelje őket, és szükségükből kisegítse őket, hogy ne kényszerüljenek arra, hogy elhagyják lakhelyüket. Majd négy év elteltével meghalt.

وملك بعده أخوه قباد بن فيروز. قال: وكان قباد لما ملك أخوه بلاش سار إلى خاقان يستنصره على أخيه ويذكر أنه أحقّ منه بالملك فمطله بذلك أربع سنين ثم جهزه بجيش فلما عاد وبلغ نيسابور بلغه وفاة أخيه بلاش. وكان قباد في مسيره إلى خاقان مرّ على نيسابور متكرراً وتزوج بها بابنة رجل من الأساورة وواقعها فحملت منه بأنوشروان وتركها بنيسابور فلما عاد في هذا الوقت سأل عن الجارية فأتى بها وابنه منها أنوشروان فتبرّك بهما وفرح بابنه ثم عاد إلى بلاد فارس وبنى مدينة أرجان وحلوان وعدّة مدن أخرى

Utána fivére, Qubād ibn Fayrüz lett a király. Qubād, amikor fivére, Balāš király lett, elment Ḥāqānhoz, hogy segítséget kérjen tőle fivérével szemben, és meg-

említette, hogy ő jogosultabb az uralomra annál. Négy évig nem foglalkozott vele ebben az ügyben, majd felszerelte egy sereggel. Amikor [Qubād] visszatért, és elérte Nisābūrt, elérte fivére, Balāš halálának híre. Qubād, amikor Ḥāqānhoz ment, elment Nisābūr mellett rangrejtve, és ott feleségül vette az egyik ottani lovas leányát, és vele hált, [ő pedig] várandós lett tőle Anūširwānnal. Qubād hátrahagyta őt Nisābūrban. Amikor később visszatért, kérdezősködött a lányról, és eléje vezették fiával, Anūširwānnal. Ő jó jelet látott bennük, és örült fiának, majd visszatért Perzsia földjére, és megépítette Argān és Ḥulwān városát és még számos más várost.

قال: وكان لقباذ خال يقال له سوخرا وقيل فيه: ساخورا وكان يخلف فيروز والد قباد على مدينة الملك بالمدائن فجمع جموعا كثيرة من الفرس وقصد أخشنوار ملك الهياطلة وحاربه وانتقم منه واستنقذ جميع من كان أسره من الفرس ومن سباه من نساء فيروز وأكثر ما كان قد احتوى عليه أخشنوار من خزائن فيروز فعظم قدره عند الفرس وحسن فيهم أثره وكبرت منزلته عند بلاش وقباد إلى أن لم يبق بينه وبين الملك إلا مرتبة واحدة وتولى سياسة الأمر بحنكة وتجربة ومال إليه الناس وأطاعوه واستخفوا بقباد ولم يعباؤا بأمره وهان عندهم فما حملت نفسه هذه الإهانة والذل فأخذ في التدبير على ساخورا وكتب إلى سابور الرازي وهو الذي يقال له اللبيب وهو أصبهذ البلاد في القدوم عليه بمن قبله من الجند فقدم بهم سابور فخطبه قباد في أمر خاله فوافقه سابور عليه فأمره قباد بالتلطف في هذا الأمر وكتمانه

Volt Qubād-nak egy nagybátyja, akit Sūḥrā-nak neveztek, egyesek szerint pedig Sāḥūrā-nak. Őt még Fayrūz, Qubād apja nevezte ki a királyi város, al-Madā'in élére. Nagy tömeget gyűjtött össze a perzsák közül, és Aḥšunwār, a heftaliták királya ellen indult, harcolt vele, bosszút állt rajta, és megmentett minden perzsát, akiket foglyul ejtett, köztük Fayrūz rabul ejtett asszonyait, illetve visszaszerezte Fayrūz kincseinek nagy részét, melyet Aḥšunwār elragadott. Nagy hatalma lett a perzsáknál, jó benyomást tett rájuk, és magas rangot töltött be Balāš és Qubād alatt, olyannyira, hogy őt és az uralkodót már csak egy fokozat választotta el. Tapintattal és tapasztalattal végezte az irányítást, az emberek hajlottak felé, és engedelmeskedtek neki, miközben lebecsülték Qubādot, és jelentéktelennek tartották hatalmát, és megvetendőnek tartották őt. [Qubād] azonban nem viselte el a szégyent és lenézést. Ezért elkezdett Sūḥrā ellen intézkedni, írt Sābūr al-Rāzī-nak, ő az, akit al-Labīb-nak is hívnak, s ő volt az ország katonai parancsnoka, hogy jöjjön hozzá annyi katonával, amennyivel tud. El is ment velük Sābūr, és

Qubād beszélt vele nagybátyja ügyében, és Sābūr egyetértett vele ebben. Qubād megparancsolta neki, hogy diszkrétan és titokban járjon el az ügyben. [...]

ورأى الملك قباذ رأى مزدك وأصحابه
[...]

فاجتمعت الفرس على خلع قباذ من الملك ففعلوا ذلك
وملّكوا عليهم عند ذلك جاماسف بن فيروز. وهو أخو قباذ ولما ملك جاماسف قبض على أخيه
قباذ وحبسه. فاحتالت أخت قباذ في خلاصه. وذلك أنها أتت إلى الحبس الذي هو فيه وحاولت
الدخول إلى أخيها فمنعها الموكل به من الدخول إليه وطمع أنه يفضحها وأعلمها أنه لا يمكنها
من العبور إليه إلا إن وافقته على قصده فأطمعته في نفسها وقالت: إني لا أخالفك في شيء
مما تهواه مني فمكّنها من الدخول إلى السجن والاجتماع بأخيها قباذ فدخلت إليه وأقامت عنده
أياماً ثم لفته في بساط أمرت بعض الغلمان أن يحمله فحمله على عاتقه فلما مر الغلام بالموكل
بالحبس سأله عن حمله فاضطرب الغلام فلحقته وقالت إنه فراش كنت أفرشه تحتي وعركت
فيه وأنها خرجت لتنتظر وتعود فصدّقها ولم يمسّ البساط ولم يدين منه استفذاراً له على مذهبه
في ذلك فمضى الغلام به وخرجت أخته في أثره وهرب قباذ فالحق بأرض الهياطلة يستمد ملكها
ليمده بجيش يحارب من خالفه ويقال إن زواجه بأمّ كسرى أنو شروان كان في هذه السفرة لا في
تلك وأنه تزوّجها بأبرشهر وهي ابنة رجل من عظمائها وأنه رجع به وبأمه عند عوده من بلاد
الهياطلة. قال: وسار قباذ إلى ملك الهياطلة فأقام عنده عدّة سنين ثم عاد إلى بلاده بأمداده فغلب
على أخيه ونزعه من الملك بعد أن ملك ست سنين
ثم عاد قباذ إلى الملك ثانياً ولما عاد إلى الملك وجد ابن ساخورا قد وثب في جماعة من أصحابه
على مزدك فقتله

ثم غزا الروم وافتتح آمد ثم أدبر ملكه لسوء عقيدته. وهلك قباذ إثر ذلك [...]

Qubād elfogadta Mazdak és társai nézeteit, és követte őket. [...]

A perzsák összefogtak, hogy letegyék a trónról Qubādot, s így is tettek. Ekkor királyukká Ġāmāsf ibn Fayrūzt tették, Qubād fivérét. [...]

Amikor Ġāmāsf lett a király, elfogta fivérét, Qubādot, és bebörtönözte. Qubād nővére cselhez folyamodott, hogy kiszabadítsa. Ez úgy történt, hogy elment a börtönhöz, ahol fivére volt, és megpróbált bejutni testvéréhez, de az ottani felügyelő megtiltotta a belépést hozzá. A felügyelő vágyott rá, hogy vele háljon, és tudtára adta, hogy nem teszi lehetővé a bejutást testvéréhez, hacsak nem egyezik bele abba, amit szeretne. Ő pedig tovább táplálta kívánságát a maga irányában, mondván: „Nem ellenzek semmit, amit tőlem kívánsz.” Erre engedte belépni a börtönbe és találkozni fivérével, Qubāddal. Belépett hozzá, és napokig nála

maradt, majd betekerte őt egy szőnyegbe, és megparancsolta az egyik szolgának, hogy vigye ki, az pedig a vállán kivitte. Amikor a szolga elment a börtön felügyelője mellett, az megkérdezte, mit visz. A szolga erre összezavarodott, de a nővér utolérte, s azt mondta: „Ez az a hálóhely, mely alattam volt, és azon menstruáltam.” Azt is mondta, hogy kimegy, hogy megtisztuljon, de majd visszatér. A felügyelő hitt neki, s nem érintette meg a szőnyeget, meg sem közelítette, mert tisztatlannak gondolta aszerint, ahogy erről gondolkodtak. A szolga így kivitte, és a nővér is kiment a nyomában. Qubād elmenekült, és elérte a heftaliták földjét, ahol segítséget kért annak uralkodójától, hogy támogassa őt sereggel, hogy harcoljon ellenfeleivel. Azt mondják, hogy házasságkötése Kisrā Anūširwān anyjával ezen az úton történt, nem a másikon, s hogy Abaršahrban vette feleségül, s hogy az ottani hatalmasságok egyikének lánya volt, valamint hogy fiával s annak anyjával a heftaliták országából való visszatérésekor ment haza. Qubād elment a heftaliták királyához, és több évig ott maradt, majd visszatért országába a segítőivel, legyőzte fivérét, letette őt a királyságból azután, hogy az hat évig uralkodott.

Qubād másodszor is uralomra jutott, s miután újra ő lett a király, megtudta, hogy Sūhrā fia társai egy csoportjával rátámadt Mazdakra, és megölte. [...] Utána megtámadta Bizáncot, meghódította Āmidot, majd uralma lehanyatlott a rossz hite miatt. Qubād ezután meghalt.

XI. kötet, 271. o.

فقال له أصحابه: إن أخرجت يزيد عن خراسان تولّى ثابت وأخوه خراسان وغلبا عليها فامتنع من المسير وقال لثابت وحريث: إن أخرجنا يزيد قدم عامل لعبد الملك ولكننا نخرج عمال يزيد من وراء النهر وتكون هذه الناحية لنا فأخرجوا عماله وجبوا الأموال وقوى أمرهم وانصرف طرخون ومن معه واستبدّ ثابت وحريث بتدبير الأمر وليس لموسى إلا اسم الإمرة. فقتل لموسى: اقتل ثابتا وحريثا واستقلّ بالأمر فإنه ليس لك من الأمر شيء. وألح أصحابه عليه في ذلك حتى همّ بقتلهم. فبينما هم في ذلك إذ خرج عليهم الهياطلة والتبّت والترك في سبعين ألف مقاتل

[Mūsā] társai azt mondták neki: „Ha kiűzöd Yazīdot Ḥurāsānból, akkor Tābit és fivére átveszi az irányítást, és átveszik a hatalmat Ḥurāsān felett.” Erre tartózkodott attól, hogy elmenjen, és azt mondta Tābitnak és Ḥurayṭnak: „Ha kiűzzük Yazīdot, akkor ‘Abd al-Malik kormányzója fog jönni, de ha kiűzzük Yazīd kor-

mányzóit Transzoxániából, akkor ez a régió a mienk lesz.” Így hát kiűzték kormányzóit, begyűjtötték a pénzeket, és megerősödött hatalmuk. Elment ʿTarḥūn és aki vele volt, így ʿTābit és Ḥurayṭ egyedül rendelkeztek, Mūsā pedig csak névleg irányított. Azt mondták Mūsának: „Öld meg ʿTābitot és Ḥurayṭot, és uralkodj önállóan, mert most nincs részed az uralomban.” Társai addig győzködtek, míg elszánta magát arra, hogy megölje őket. Míg ezzel voltak elfoglalva, hetvenezer harcossal kivonultak ellenük a heftaliták, a tibetiek, a türkök.

XV. kötet, 192. o.

وفتح [كسرى أنو شروان بن قباد بن فيروز] مدينة هرقل ثم الإسكندرية ثم أخذ نحو الخزر ثم إلى الهياطلة فقتل ملكهم بفيروز وصاهر خاقان ملك الترك وتجاوز بلخ وأنزل جنوده فرغانة وبنى باب الأبواب. وقد ذكرناه في المباني القديمة

[Kisrā Anūširwān ibn Qubād ibn Fayrūz] meghódította Hiraql városát, majd Alexandriát, ezután elindult a kazárok ellen, majd a heftaliták ellen, és megölte királyukat [bosszúból] Fayrūzért. Házasság révén rokonságba került Ḥāqānnal, a türkök királyával, behatolt Balḥba, és letelepítette katonáit Fargānában. Megépítette Bāb al-Abwābot, de ezt említettük az ősi épületek közt.

Ibn Faḍl Allāh al-‘Umarī, Aḥmad ibn Yaḥyā
(meghalt 1349)³⁸⁹

*Al-Ta‘rīf bi-l-muṣṭalaḥ al-šarīf*³⁹⁰ – *A kancelláriai írásmód ismertetése*

Kiadás: taḥqīq Muḥammad Ḥusayn Šams al-Dīn, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1988.

65. o.

[من مجرى الفرات إلى مطلع الشمس]

اعلم أن إيران مملكة الأكاسرة وهي من الفرات إلى نهر جيحون حيث بلخ ومن البحر الفارسي وما صاقبه من البحر الهندي إلى البحر المسمى بالفلزم بحر طبرستان. وهي المملكة الصائرة إلى بيت هولاء وقد دخل فيها مملكة الهياطلة وهي بلاد مازندران وما يليها إلى آخر كيلان وهي تسمى كيلان وجيلان وبلاد الجبل وطبرستان واقعة بينهما أعني بين مازندران و كيلان ومازندران الأخذة شرقا و كيلان الأخذة غربا

وأما توران فهي مملكة الخاقانية كانت في القديم بيد أفراسياب ملك الترك وهي من نهر بلخ إلى مطلع الشمس على سمت الوسط فما أخذ عنها جنوبا كان بلاد السند ثم الهند وما أخذ عنها شمالا كان بلاد الخفاجا وهم طائفة القبقاق وبلاد الصقلب والجهاركس والروس والماجار وما جاورهم من طوائف الأمم المختلفة سكان الشمال. ويدخل في توران ممالك كثيرة وبلاد واسعة وأعمال شاسعة وأمم مختلفة لا تكاد تحصى تشمل على بلاد غزنة والياميان والغوز وما وراء النهر – وهذا النهر الذي يشار إليه هو جيحون – نحو بخارى و سمرقند والصغد والخوجند وغير ذلك وبلاد تركستان وأشروسنة و فرغانة و بلاصاغون [...]

[Az Eufrátesz medrétől napkeletig]

Tudd meg, hogy Irán a Kisrā³⁹¹ elnevezésű uralkodók királysága. Az Eufrátesztől a Ġayhūn folyóig tart, ahol Balḥ [terül el], illetve a Perzsa-tengertől és a vele szomszédos Indiai-tengertől addig a tengerig, melyet Qulzum-tengernek, [más néven] Tabarisztán tengerének neveznek.³⁹² Ez az a királyság, amely a Hülākū-

389 Történész, földrajztudós, filológus és életrajzíró. A *mamlūk* szultán al-Nāšir ibn al-Qalāwūn alatt a kancellária vezetője volt Kairóban. Pestisjárványban hunyt el Damaszkuszban.

390 Kancelláriai munkakörének tanulságai alapján írta ezt a művét a kancellária hivatalnokai számára.

391 Az arab szövegben a *kisrā* szó többes számú alakja (al-akāsira) fordul elő, amely a perzsa királyok elnevezése az arab szerzőknél. Az elnevezés eredetileg személynév volt (Ḥosrow).

392 A Tabarisztán tenger a Kaszpi-tenger perzsa elnevezése, míg a Qulzum-tenger a Vörös-tenger arab neve volt, amely itt azonban ugyancsak a Kaszpi-tengerre utal.

ház³⁹³ kezére jutott, bekebelezve a heftaliták királyságát is, amely Māzandarān országa és ami azon túl van, Kīlān végéig; amelyet Kīlānnak, Ġīlānnak és al-Ġīlnek is neveznek. Ṭabaristān e kettő közé esik, vagyis Māzandarān és Kīlān közé: Māzandarān keletre, Kīlān pedig nyugatra van tőle.

Ami Tūrānt illeti, ez a *ḥāqān* királysága, amely a múltban Afrāsiyāb, a türkök királyának a kezében volt, s ez a Balḥ folyótól napkeletig terjed. Tőle délre fekszik Sind országa, majd India. Tőle északra van a *ḥifḡāḥ*ok országa, ők pedig a kipcsakok egy csoportja; illetve a szlávok,³⁹⁴ a cserkeszek,³⁹⁵ a *rūs*ok és *māḡārok*³⁹⁶ országai, illetve a velük szomszédos, különböző népcsoportok [területei], akik északon laktak.

Tūrānhoz sok királyság, kiterjedt országok, tágas tartományok és számtalan különböző nemzet tartozik. Része a Ġazna, al-Bāmiyān és al-Ġūr³⁹⁷ országa, ami a folyón túl van,³⁹⁸ és itt a folyó a Ġayḥūnra utal, úgy mint Buḥārā, Samarqand, al-Šuḡd, al-Ḥūḡand és mások, Turkistān, Ušrūsana, Farḡāna, és Balāšāḡūn országa [...].

393 Hülegü (1261–1265) mongol kán, az Ilhánida Birodalom megalapítója, Délnyugat-Ázsia jelentős területének meghódítója.

394 Saqlab.

395 Ġahārkis.

396 Ez az elnevezés esetleg utalhat a magyarokra, de ez nem bizonyítható teljes mértékben.

397 A szövegben tévesen al-Ġüz.

398 Transoxánia.

15. század

Al-Qalqašandī, Aḥmad ibn ‘Alī
(meghalt 1418)³⁹⁹

*Ṣubḥ al-a‘šā fī šinā‘at al-inšā*⁴⁰⁰

– *A vaksik hajnalpírja: a kancelláriai mesterség*

Kiadás: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt, 1987. 15 kötet.

IV. kötet, 317. o.

ثم قال: وهي من الفرات إلى نهر جيحون حيث بلخ ومن البحر الفارسي وما صاقبه من البحر الهندي إلى البحر المسمى بالقلم بحر طبرستان وهي المملكة الصائرة إلى بيت هولاكو. قال: وقد دخل فيها مملكة الهياطلة وهي مملكة مازندران وما يليها إلى آخر كيلان وطبرستان واقعة بين مازندران وكيلان ومازندران الآخذة شرقا وكيلان الآخذة غربا

Azt mondta [a szerző]: [Irán] az Eufrátesztől a Ġayḥūn folyóig tart, ahol Balḥ található, és a Perzsa-tengertől, és ami azt az Indiai-tengerből követi, a Qulzum-nak⁴⁰¹ nevezett tengerig tart, mely Ṭabaristān tengere. Ez az a királyság, amely a Hūlākū-ház kezére jutott. Azt mondta: Ennek része a heftaliták királysága, amely Māzandarān királysága és ami azt követi, Kilān végéig, Ṭabaristān pedig Māzandarān és Kilān közé esik, Māzandarān van keletre, és Kilān nyugatra.

IV. kötet, 428. o.

قال: ويدخل في توران ممالك كثيرة وبلاد واسعة وأعمال شاسعة وأمم مختلفة لا تكاد تحصى تشتمل على بلاد غزنة والباميان والغور وما وراء النهر الذي هو نهر جيحون نحو بخارا وسمرقند والصغد وخجند وغير ذلك وبلاد تركستان وأشروسنة وفرغانة وبلاد ساغون وأطرار وصريوم وبلاد الخطا نحو بشمالق والمالق إلى قراقوم وهي قرية جنكز خان التي أخرجه وعريسته التي أدرجته. إلى ما وراء ذلك [...]. ثم قال: وكل هذه ممالك جليلة وأعمال حافلة. أما في المشترك فإنه قد جعل توران اسما لمجموع ما وراء النهر من مملكة الهياطلة وهي جزء مما تقدم ذكره

399 Egyiptomi enciklopédiaszerző, matematikus, a kancellária írnoka.

400 A szerző fő műve, a kancelláriai írnokok számára írt kézikönyv, földrajzi, politikai-történelmi és természettudományos anyagot tartalmaz.

401 L. 392. lábjegyzet.

Azt mondta: Tūrānhoz sok királyság, kiterjedt országok, tágas tartományok és számtalan különböző nemzet tartozik. Része Ġazna, al-Bāmiyān és al-Ġūr országa és ami a folyón, azaz a Ġayhūn folyón túl van, mint Buḥārā, Samarqand, al-Šuġd és Ḥuġand és mások, Turkistān, Ušrūsana és Fargāna országa, Sāġūn,⁴⁰² Aṭrār és Šaryūm országa, al-Ḥaṭā országa, mint Bašmāliq és al-Māliq Qarāqumig, ez Dzsingisz kán faluja, ahonnan származik, s oroszlánbarlangja, mely nevelte, egészen addig, ami ezen túl van [...]. Majd azt mondta [a szerző]: Ezek mind jelentős királyságok, amelyek számtalan tartományból állnak. A *Muštarak*⁴⁰³ szerzője a Tūrānt olyan névként használja, mely arra az egész területre vonatkozik, mely Transzoxániában fekszik a heftaliták királyságából, ez egy olyan rész, melyet korábban említettünk.

IV. kötet, 441. o.

[الإقليم الثالث طخارستان]

قال في الباب: بضم الطاء المهملة وفتح الخاء المعجمة وألف وضم الراء وسكون السين المهملتين وفتح المثناة من فوق وألف ونون. قال: وهي ناحية مشتملة على بلدان في أعلى نهر جيحون. وقال ابن حوقل: وهو إقليم له مدن كثيرة من مضافات بلخ. وقاعدتها فيما ذكره في القانون ولوالج. قال في تقويم البلدان بواوين بينهما لام ساكنة ثم ألف ولام وجيم وموقعها في الإقليم الرابع من الأقاليم السبعة. قال في الأطوال حيث الطول اثنتان وتسعون درجة وعشرون دقيقة والعرض ست وثلاثون درجة وخمس وخمسون دقيقة. قال في القانون وهي مقر مملكة الهياطلة في القديم. قال المهلب: وهي في مستو من الأرض ولها مدن: منها إسكلند

A harmadik régió: Ṭuhāristān

A *Lubāb*⁴⁰⁴ szerzője azt mondja: az ejtése Tuhárusztán. Ez egy olyan térség, mely a Ġayhūn felső folyásánál fekvő területeket foglalja magában. Ibn Ḥawqal szerint ez egy olyan régió, melyben sok város van Balḥhoz csatolt területekből. Székvárosa, ahogy azt a *Qānūn*⁴⁰⁵ említi: Walwāliġ. A *Taqwīm al-buldān*⁴⁰⁶

402 Balāšāġūn. L. Ibn Faḍl Allāh al-‘Umarī művének e szöveggel azonos részét.

403 L. 335. lábjegyzet.

404 Utalás Ibn al-Aṭīr jelen könyvben is idézett, *al-Lubāb fī taḥḍīb al-ansāb* című művére.

405 Utalás al-Bīrūnī csillagászati enciklopédiájára, a *gaznavida* szultánnak ajánlott *al-Qānūn al-Mas‘ūdī* című művére, amely érdekes történeti és földrajzi adatokat is tartalmaz.

406 Utalás Abū l-Fidā’ földrajzi művére, melynek címe „Az országok áttekintése”.

az áll, hogy az ejtése Walwālġ, a hét régió közül a negyedikben terül el. Az *Aṭwāl*⁴⁰⁷ szerint ott van, ahol a hosszúság 92 fok és 20 perc, a szélesség 36 fok és 55 perc. A *Qānūn*ban az áll, hogy régen ez volt a heftaliták királyságának lakhelye. al-Muhallabī⁴⁰⁸ azt mondja: ez síkság, amelynek vannak városai is. Ezek közül való: Iskalkand.

407 Ismeretlen szerző elveszett műve, amelynek csak a címe maradt fenn: *Kitāb al-aṭwāl wa-l-urūd* (A hosszúságok és szélességek könyve), amelyben több mint négyszázötven települést ismertetett.

408 al-Ḥasan ibn Aḥmad al-Muhallabī (meghalt 990) történész és nagy utazó könyve, amelyet a fátimida al-‘Azīz kalifának ajánlott, s melynek címe *al-‘Azīzī fī ‘ilm al-masālik wa-l-mamālik* (al-‘Azīzī: utak és birodalmak könyve).

Egyéb ellenőrzött művek, melyekben nem szerepelt utalás a heftalitákra

9. század

Al-Wāqidī (megh. 823), *Kitāb al-mağāzī*

Al-Wāqidī (megh. 823), *Futūḥ al-Šām*

Al-Wāqidī (megh. 823), *Kitāb al-ridda wa-l-dār*

Al-Madā'inī (megh. 840 k.), *Kitāb al-ta'āzī*

Ibn Sa'd (megh. 845), *Kitāb al-ṭabaqāt al-kabīr*

Al-Ya'qūbī (megh. 897/98), *Kitāb al-buldān*

10. század

A'ṭam al-Kūfī (10. sz.), *Kitāb al-futūḥ*

11. század

Al'Utbī (megh. 1035), *Tārīḥ al-Yamīnī*

14. század

Al-Ḍahabī (megh. 1348), *Duwal al-islām*

Al-Ḍahabī (megh. 1348), *Al-Ulū li-l-'alī al-'azīm wa-īḍāḥ ṣaḥīḥ al-aḥbār min saqīmihā*

Szakirodalom

- Abu Deeb 2004.** Kamal Abu Deeb: al-Djurdjānī. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XII. E. J. Brill, Leiden, 2004. 277–278.
- Altheim 1969.** Franz Altheim: *Geschichte der Hunnen*. II. De Gruyter, Berlin, 1969.
- Aradi 2010.** Aradi Éva: The Yue-chis, Kushans and Hephtalites. *Journal of Eurasian Studies*, 2. (2010) 2. sz. 45–56.
- Atallah 1978.** Wahib Atallah: al-Kalbī. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 494–496.
- Baer–Hoexter 1978.** Gabriel Baer – Miriam Hoexter: Ḳays ‘Aylān. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 833–835.
- Bakker 2020.** Hans T. Bakker: *The Alkhan. A Hunnic People in South Asia*. Barkhuis, Groningen, 2020. (*Companion to Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for Their Origin and History.*)
- Balogh 2020.** Balogh Dániel (ed.): *Hunnic Peoples in Central and South Asia. Sources for Their Origin and History*. Barkhuis, Groningen, 2020.
- Baumer 2014.** Christoph Baumer: *History of Central Asia, II*. I. B. Tauris, London, 2014.
- Beeston 1960.** Alfred F. L. Beeston: Abraha. In: Hamilton A. R. Gibb, et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 102–103.
- Ben Cheneb – De Somogyi 1965.** Mohammed Ben Cheneb – Joseph De Somogyi: al-Dhahabī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. II. E. J. Brill, Leiden, 1965. 214–216.
- Ben Cheneb 1971.** Mohammed Ben Cheneb: Ibn al-Wardī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 966–967.
- Bivar 1971.** Adrian D. H. Bivar: *Hayātīla*. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 303–304.

- Bivar 2004.** Adrian D. H. Bivar: Hephtalites. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. XII. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2004. 198–201.
- Blachère 1960.** Régis Blachère: al-Azharī, Abū Manṣūr Muḥammad. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 822.
- Boilot 1960.** Dominique J. Boilot: al-Bīrūnī. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 1236–1238.
- Bosworth 1978a.** Charles. E. Bosworth: al-Ḳalkāshandī. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 509–511.
- Bosworth 1978b.** Charles. E. Bosworth: Kāwurd. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 807–808.
- Bosworth 1986.** Charles. E. Bosworth: Ḳutayba b. Muslim. In: Charles. E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. V. E. J. Brill, Leiden, 1986. 541–542.
- Bosworth 1989.** Charles. E. Bosworth: Balāḍorī. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. III. Routledge and Kegan Paul, London, 1989. 570–571.
- Bosworth 1995.** Charles. E. Bosworth: Nizak, Ṭarḥān. In: Charles. E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VIII. E. J. Brill, Leiden, 1995. 67.
- Bosworth 2000.** Charles. E. Bosworth: al-Ṭabarī. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. X. E. J. Brill, Leiden, 2000. 11–15.
- Bosworth 2002.** Charles. E. Bosworth: Wahriz. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XI. E. J. Brill, Leiden, 2002. 52.
- Bosworth 2006.** Charles. E. Bosworth: Ḳātun In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/katun-a-title-of-high-born-women>; a le-töltés időpontja: 2023. február 8.
- Bosworth–Clauson 1965.** Charles. E. Bosworth – Gerard Clauson: *Al-Xwārazmī on the Peoples of Central Asia. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1. (1965) 2. sz. 2–12.
- Bowen–Bosworth 1995.** Huw Bowen – Charles. E. Bosworth: Nizām al-Mulk. In: Bosworth, Charles E. et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VIII. E. J. Brill, Leiden, 1995. 69–73.

- Brunne 1985.** Christopher J. Brunner: Akšonvār. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. I. Routledge and Kegan Paul, London, 1985. 729–730.
- Cahen 1960.** Claude Cahen: Alp Arslān In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 420–421.
- Cahen 1971.** Claude Cahen: Ibn al-Djawzī, Sibṭ. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 752–753.
- Canard 1960.** Marius Canard: al-‘Awāšim. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 761–762.
- Chapoutot-Remadi 1995.** Mounira Chapoutot-Remadi: al-Nuwayrī, Shihāb al-Dīn. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VIII. E. J. Brill, Leiden, 1995. 156–160.
- Choksy 2008.** Jamsheed Choksy: Jāmāsp i. Reign. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. XIV. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2008. 453–454.
- Czeglédy 1954.** Czeglédy Károly: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok. *Magyar Nyelv* 50. (1954) 1–11.
- Dani-Litvinsky 1996.** Ahmad H. Dani – Boris A. Litvinsky: The Kushano-Sasanian Kingdom. In: Boris A. Litvinsky (ed.): *History of Civilizations of Central Asia*. III. Unesco, Paris, 1996. 103–119.
- Dani-Litvinsky-Zamir Safi 1996.** Ahmad H. Dani – Boris A. Litvinsky – M. H. Zamir Safi: Eastern Kushans, Kidarites in Gandhara and Kashmir, and Later Hepthalites. In: Boris A. Litvinsky (ed.): *History of Civilizations of Central Asia*. III. Unesco, Paris, 1996. 163–183.
- Daryae 2000.** Touraj Daryae: Yazdegerd II. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/yazdgerd-ii>; a letöltés időpontja: 2023. február 6.
- van Donzel 1978.** Emeri van Donzel: al-Khaṭṭābī. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 1131–1132.
- Durand-Guédy 2016.** David Durand-Guédy: Maḥāsen Eṣfahān. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/mahasen-esfahan>; a letöltés időpontja: 2023. február 15.
- Enoki 1959.** Kazuo Enoki: On the Nationality of the Ephthalites. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* 18. (1959) 1–58.

- Enoki 1969–70.** Kazuo Enoki: On the Date of the Kidarites (1)–(2). *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* 27. (1969) 1–26; 28. (1970), 13–38.
- Esin 1972.** Emel Esin: Butân-ı Halaç. M. VII–X. yüzyıllarda Halaç kültürünün sanat eserlerinde akisleri. *Türkiyat Mecmuası* 17. (1972) 25–67.
- Esin 1977.** Emel Esin: Tarkhan Nizak or Tarkhan Tirek? An Enquiry concerning the Prince of Badhghis Who in A.H. 91/A.D. 709–710 Opposed the 'Omayyad Conquest of Central Asia. *Journal of the American Oriental Society* 97. (1977) 3. sz. 323–332.
- Fahd 1965.** Toufic Fahd: al-Dīnawarī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. II. E. J. Brill, Leiden, 1965. 300–301.
- Felix 1992.** Wolfgang Felix: Chionites. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. V. Mazda Publishers, Costa Mesa (Calif.), 1992. 485–487.
- Frye 1956.** Richard N. Frye: Notes on the History of Transoxania. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 19. (1956) 1/2. sz. 106–125.
- Frye 1984.** Richard N. Frye: *The History of Ancient Iran*. C. H. Beck, München, 1984.
- Fück 1971a.** Johann W. Fück: Ibn Khallikān. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 832–833.
- Fück 1971b.** Johann W. Fück: Ibn Manzūr. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 864.
- al-Ğādir 1991.** Maḥmūd ‘Abd Allāh al-Ğādir: *al-Ta‘ālībī nāqidan wa-adīban*. Bayrūt: Dār al-Nidāl, 1991.
- Gibb 1960a.** Hamilton A. R. Gibb: ‘Abd Allāh b. ‘Āmir. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 43.
- Gibb 1960b.** Hamilton A. R. Gibb: ‘Abd Allāh b. Khāzim al-Sulamī. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 47–48.
- Gibb 1960c.** Hamilton A. R. Gibb: ‘Abd al-Malik b. Marwān. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 76–77.
- Gibb 1960d.** Hamilton A. R. Gibb: ‘Abd al-Raḥmān b. Samura b. Ḥabīb In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 86.

- Gibb 1960e.** Hamilton A. R. Gibb: Abū al-Fidā. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 118–119
- Gilliot 2002.** Claude Gilliot: Yāḳūt al-Rūmī. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XI. E. J. Brill, Leiden, 2002. 264–266.
- Göbl 1967.** Robert Göbl: *Dokumente zur Geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*. Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1967.
- Golden 2000.** Peter B. Golden: Ṭarkhān. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. X. E. J. Brill, Leiden, 2000. 303.
- Grenet 2002.** Franz Grenet: Nēzak. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/nezak>; a letöltés időpontja: 2023. február 8.
- Griffith 1999.** Sidney H. Griffith: Eutychius of Alexandria. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. IX. Bibliotheca Persica Press, New York, 1999. 77–78.
- Ghirshman 1948.** Roman Ghirshman: *Les Chionites-Hephtalites*. L'institut français d'archéologie orientale, Le Caire, 1948.
- Guidi – Morony 1991.** Michelangelo Guidi – Michael G. Morony: Mazdak. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VI. E. J. Brill, Leiden, 1991. 949–952.
- Guidi–Morony 1993.** Michelangelo Guidi – Michael G. Morony: Mōbadh. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VII. E. J. Brill, Leiden, 1993. 213–216.
- Hasson 2002.** Isaac Hasson: Ziyād ibn Abīhi. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XI. E. J. Brill, Leiden, 2002. 519–522.
- Hawting 1985.** Gerald R. Hawting: Abū Mūsā Aš‘arī. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. I. Routledge and Kegan Paul, London, 1985, 346–347.
- İnalcık 2002.** Halil İnalcık: Wazīr. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XI. E. J. Brill, Leiden, 2002. 185–197.
- Jafri 1971.** Syed H. M. Jafri: al-Ḥillī, Djamāl al-Dīn. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 390.
- Kaya 2009.** Mahmut Kaya: Sipāhizāde Mehmed. In: Tayyar Altikulac et al. (ed.): *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*. XXXVII. Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009. 258–259.

- Kennedy 2002.** Hugh Kennedy: al-Walid. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XI. E. J. Brill, Leiden, 2002. 127–128.
- Kennedy 2007.** Hugh Kennedy: *The Great Arab Conquests. How the Spread of Islam Changed the World We Live In*. Da Capo Press, Philadelphia, 2007.
- Khan 1976.** Muhammad S. Khan: al-Bīrūnī and the Political History of India. *Oriens* 25/26. (1976) 86–115.
- Kindermann 1995.** Heinz Kindermann: Rabī‘a and Muḍar. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VIII. E. J. Brill, Leiden, 1995. 352–354.
- Klíma 1988.** Otto Klíma: Bahrām V Gör. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. III. Routledge and Kegan Paul, London, 1989. 514–522.
- Kopf 1965.** L. Kopf: al-Djawharī, Abū Naṣr. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. II. E. J. Brill, Leiden, 1965. 495–497.
- Lambton 1965.** Ann K. S. Lambton: Dihḡan. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. II. E. J. Brill, Leiden, 1965. 253–254.
- Laoust 1971.** Henri Laoust: Ibn al-Djawzī, ‘Abd al-Raḥmān. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 751–752.
- Lecker 2000.** Michael Lecker: Tamīm b. Murr. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. X. E. J. Brill, Leiden, 2000. 172–176.
- Lecomte 1971.** Gérard Lecomte: Ibn Ḳutayba. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 844–847.
- Levi Della Vida – Bonner 2000.** Giorgio Levi della Vida – Michael Bonner: ‘Umar (I) b. al-Khaṭṭāb. In: Bearman, Peri et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. X. E. J. Brill, Leiden, 818–821.
- Levi Della Vida – Khoury 2000.** Giorgio Levi Della Vida – Raif-Georges Khoury: ‘Uthmān b. ‘Affān. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. X. E. J. Brill, Leiden, 2000. 946–949.
- Lévi-Provençal 1960.** Évariste Lévi-Provençal: Abū ‘Ubayd al-Bakrī. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 155–157.
- Lewicki 1971.** Tadeusz Lewicki: Ibn ‘Abd al-Mun‘im al-Ḥimyarī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 675–676.

- Lewis 1971a.** Bernard Lewis: Ibn al-Athīr. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 723–725.
- Lewis 1971b.** Bernard Lewis: Ibn al-Dawādārī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 744.
- Lewis 1971c.** Bernard Lewis: Ibn al-Shadjarī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 934.
- Lewis 1971d.** Bernard Lewis: Ibn al-Wardī, Sirādj al-Dīn. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 966.
- Litvinsky 1996.** Boris A. Litvinsky: The Hephtalite Empire. In: Boris A. Litvinsky (ed.): *History of Civilizations of Central Asia*. III. Unesco, Paris, 1996. 135–162.
- Löfgren 1991.** Orvar Löfgren: Makhrama, Bā. In: Charles E. Bosworth (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VI. E. J. Brill, Leiden, 1991. 132–133.
- Marquart 1901.** Josef Marquart: *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1901.
- Massé 1971.** Henri Massé: Ibn al-Faḳīh. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 762–763.
- Miquel 1971a.** André Miquel: Ibn Ḥawḳal. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 786–788.
- Miquel 1971b.** André Miquel: Iqlim. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 1076–1078.
- Miquel 1993.** André Miquel: al-Muḳaddasī. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VII. E. J. Brill, Leiden, 1993. 492–493.
- Morony 1982.** Michael G. Morony: Continuity and Change in the Administrative Geography of Late Sasanian and Early Islamic al-‘Irāq. *Iran* 20. (1982) 1–49.
- Moscatti 1960.** Sabatino Moscati: Abū Muslim. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 141.
- Noori 2021.** Mohammad Noori (Transl. Rahim Gholami): Budayl b. Warqā’. In: Farhad Daftary et al. (eds.): *Encyclopaedia Islamica Online*: http://dx.doi.org/10.1163/1875-9831_isla_SIM_05000016; letöltés időpontja: 2023. február 6.
- Pedersen 1960.** Johannes Pedersen: Abū Nu‘aym al-Iṣfahānī. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 142–143.

- Pellat 1960.** Charles Pellat: al-Aḥnaf ibn al-Ḳays In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 303–304.
- Pellat 1978.** Charles Pellat: al-Kalā‘i. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 468.
- Pellat 1993.** Charles Pellat: al-Muhallabī. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VII. E. J. Brill, Leiden, 1993. 358.
- Popper 1960.** William Popper: Abu ’l-Maḥāsin Taghribirdī. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 138–139.
- Pourshariati 2017.** Parvaneh Pourshariati: Kārin. In: *Encyclopædia Iranica* Online: <https://iranicaonline.org/articles/karin>; letöltés időpontja: 2023. február 6.
- Rosenthal 1971.** Franz Rosenthal: Ibn al-‘Imād. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 807.
- Şaik Gökyay 1978.** Orhan Şaik Gökyay: Kātib Čelebi. In: Emeri van Donzel et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IV. E. J. Brill, Leiden, 1978. 760–762.
- Salibi 1971.** Kamal S. Salibi: Ibn Faḍl Allāh al-‘Umārī. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 758–759.
- Schaht 1971.** Joseph Schaht: Ibn Khaldūn. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 825–832.
- Schacht–Bosworth 1997.** Joseph Schacht – Charles E. Bosworth: al-Subkī. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. IX. E. J. Brill, Leiden, 1997. 743–745.
- Schindel 2021.** Nikolaus Schindel: Kawād I. In: Elton L. Daniel (ed.): *Encyclopaedia Iranica*. XVI. Koninklijke Brill, Leiden, 2021.
- Schippmann 1999.** Klaus Schippmann: Firūz. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. IX. Bibliotheca Persica Press, New York, 1999. 631–632.
- Schottky 2004.** Martin Schottky: Huns. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica* XII. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2004. 575–577.
- Sellheim 1995.** Rudolf Sellheim: al-Sam‘ānī. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VIII. E. J. Brill, Leiden, 1995. 1024–1025.

- Shahbazi 2003a.** Shapur Shahbazi: Historiography II. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica* XII. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2004.
- Shahbazi 2003b.** Shapur Shahbazi: Yazdegerd I. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/yazdegerd-i>; a letöltés időpontja: 2023. március 2.
- Shahbazi 2004a.** Shapur Shahbazi: Hormozd. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica* XII. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2004. 461–462.
- Shahbazi 2004b.** Shapur Shahbazi: Hormozd III. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica* XII. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2004. 465–466.
- Shahbazi 2004c.** Shapur Shahbazi: Hormozd IV. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica* XII. Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2004. 466–467.
- Shahid 1995.** Irfan Shahid: al-Nu‘mān (III) b. al-Mundhir. In: Charles E. Bosworth et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. VIII. E. J. Brill, Leiden, 1995. 119–120.
- Stern 1960.** Samuel M. Stern: Afrāsiyāb. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 236.
- Sundermann 2009.** Werner Sundermann: Mānī. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/mani-founder-manicheism>; letöltés időpontja: 2023. február 14.
- Talbi 1971.** Mohamed Talbi: Ibn Sida. In: Bernard Lewis et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. III. E. J. Brill, Leiden, 1971. 940.
- Taşagıl 1995–2004.** Ahmet Taşagıl: *Göktürkler*. I–III. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995–2004.
- Thackston 2000.** Wheeler M Thackston: ‘Umar-Shaykh Mīrzā. In: Peri J. Bearman et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. X. E. J. Brill, Leiden, 2000. 835.
- Topkara 2017.** Ufuk Topkara: Miskawayh. In: *Oxford Bibliographies online*: <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780195390155/obo-9780195390155-0246.xml>; letöltés időpontja: 2023. február 14.

- Vaglieri 1960.** Veccia L. Vaglieri: al-Ash‘arī Abū Mūsā. In: Hamilton A. R. Gibb et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. I. E. J. Brill, Leiden, 1960. 695–696.
- de la Vaissière 2003.** Étienne de la Vaissière: Is there a “Nationality of the Hephthalites”? *Bulletin of the Asia Institute* 17. (2003) 119–132.
- de la Vaissière 2017.** Étienne de la Vaissière: Khagan. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/khagan>; letöltés időpontja: 2023. március 9.
- Weber 2016.** Ursula Weber: Narseh. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/narseh-sasanian-king>; letöltés időpontja: 2023. február 7.
- Widengren 1952.** Geo Widengren: Xosrau Anōšurwān, les Hephtalites et les peuples turcs. *Orientalia Suecana* 1. (1952) 69–94.
- Wiesehöfer 1987.** Joseph Wiesehöfer: Ardašīr I. In: Ehsan Yarshater et al. (eds.): *Encyclopaedia Iranica*. II. Routledge and Kegan Paul, London, 1987. 371–376.
- Zaman 2002.** Muhammad Qasim Zaman: al-Ya‘kūbī. In: Peri J. Bearman E. et al. (eds.): *Encyclopaedia of Islam* 2. XI. E. J. Brill, Leiden, 2002. 257–258.
- Zeev 2009.** Rubin Zeev: Kōsrow I. In: *Encyclopaedia Iranica Online*: <https://iranicaonline.org/articles/kosrow-i-ii-reforms>; letöltés időpontja: 2023. február 8.
- Ziemal 1996.** E. V. Ziemal: The Kidarite Kingdom in Central Asia. In: Boris A. Litvinsky (ed.): *History of Civilizations of Central Asia*. III. Unesco, Paris, 1996. 119–133.

Név- és tárgymutató

Személynevek

- ‘Abd Allāh ibn ‘Āmir ibn Kurayz 29, 67, 167, 188
‘Abd Allāh ibn Budayl ibn Warqā’ al-Ḥuzā’ī 29, 67, 115
‘Abd Allāh ibn Ḥāzim ibn Asmā’ ibn al-Ṣalt ibn Ḥabīb al-Sulamī 30, 31
‘Abd al-Malik ibn Marwān 97
‘Abd al-Qays 101
Abū l-Fidā’, Ismā‘īl ibn ‘Alī 22, 136, 147, 248
Abū Mūsā al-Aš‘arī 29, 30, 115, 231
Abū Muslim al-Ḥurāsānī 191
Abū Nu‘aym al-Iṣbahānī 21, 110
Abū ‘Ubayda Ma‘mar ibn Muṭannā 28
Abū ‘Ubayd Qāsim ibn Sallām 28, 207, 208
‘Ād 34, 69
Aḍarnād 64
Afrīdūn = Farīdūn
Aḥanšūwār = Aḥšunwār
Al-Aḥnaf ibn Qays 20, 29, 30, 61, 62, 68, 75, 98, 115, 116, 130, 166, 174, 197, 207, 208, 210, 211, 212, 221, 222
Aḥšunwār 24-25, 39, 53-59, 69, 71, 73, 102, 109, 120, 123-124, 125, 138, 154, 223, 225-226, 231-233, 238, 241
Aḥšunwāz = Aḥšunwār
Aḥšuwān = Aḥšunwār
‘Ālam 33, 34, 182, 188, 193
‘Alī 29, 30, 115
Alp Arslān 144, 146, 162, 163, 165, 169
‘Amzūra 33
Anasṭās = I. Anasztasziosz (491-518) 65
Ardasābūr ibn Āḍarmānān al-Iṣbahānī 110
Ardašīr 28, 35, 70, 77, 95, 100, 128, 137, 140, 157, 177, 191, 198, 228, 229
Arfaḥšad 33, 34
Armīn ibn Nawrağ ibn Sām 34
Artašeš = Ardašīr
Al-Aswar 33
Ašyuwān = Aḥšunwār
Al-Azharī, Muḥammad ibn Aḥmad al-Harawī 213, 217
Bāfurz 94
Bahrām = V. Bahrām 19, 20, 21, 22, 24, 35, 36, 38, 39, 43, 44, 45, 50, 51, 52, 57, 64, 69, 70, 71, 77, 82, 83, 84, 88, 89, 136, 137, 138, 147, 148, 152, 159, 171, 177, 191, 198, 236
Bahrām Gör, Bahrām Ğūr = V. Bahrām
Bakr ibn Wā’il 101
Al-Bakrī, Abū ‘Ubayd ‘Abd Allāh ibn ‘Abd al-‘Azīz 173, 184
Al-Balāḍurī, Aḥmad ibn Yaḥyā 19, 28, 165, 166, 189, 190

- Balāš ibn Fayrūz Yalāwuš 19, 24, 26, 27, 40, 46,
71, 73, 79, 89, 90, 105, 126, 132, 139, 148,
154, 223, 240, 241
- Al-Bāmurz = Bāfurz
- Al-Bāriz = Bāfurz
- Baršawmā 81
- Al-Bīrūnī, Muḥammad ibn Aḥmad 14, 21, 11,
112, 138, 248
- Brāhmihir = Varāhamihira
- Budayl ibn Warqā' al-Ḥuzā'ī 29, 67, 115
- Dağfal ibn Ḥanẓala 176, 188
- Al-Ḍahabī, Muḥammad ibn Aḥmad 22, 144,
251
- Dāmāsf = Ġāmāsb/Zāmāsp
- Dēnak = Dīnak
- Dīnak 52
- Al-Dinawarī, Abū Ḥanīfa Aḥmad ibn Dāwūd
19, 33, 209
- Dzsingisz kán 248
- Fārsab 119
- Farīdūn 107
- Fayrūz = Pērōz/Fīrūz
- Fayrūz ibn Yazdağird = Pērōz/Fīrūz
- Fayrūz-Duḥt 39, 40, 58, 59, 88
- Ġadīs 34
- Ġāmāsb/Ġāmāsf/Zāmāsp 20, 41, 46, 59, 60, 80,
92, 93, 106, 108, 127, 132, 139, 140, 148,
155, 223, 242
- Ġāmāsif = Ġāmāsb/Ġāmāsf/Zāmāsp
- Ġāmāst, Ġāmāsāt = Ġāmāsb/Ġāmāsf/Zāmāsp
- Ġamm 34
- Ġāsim 34
- Ġassānidāk 42
- Ġātfar 94, 128
- Al-Ġawharī, Ismā'il b. Ḥammād 201, 213, 218,
221
- Ġaznavidāk 111, 188, 246, 248
- Al-Ġurgānī, 'Abd al-Qāhir ibn 'Abd ar-Raḥmān
203, 204
- Ḥāġġī Ḥalifa 165, 170
- Ḥalīd ibn 'Abd Allāh al-Ḥanafī 167
- Al-Ḥalīl ibn Aḥmad, Abū 'Abd al-Raḥmān
al-Farāhidī 213, 215
- Ḥanẓala 101, 176
- Al-Ḥārīḡ 74, 140, 149, 150, 171
- Ḥarsūs = Sūhrā/Sōhrā
- Ḥaštuwā = Aḥšunwār
- Ḥašunwāz = Aḥšunwār
- Al-Ḥaṭṭābī, Ḥamd ibn Muḥammad 207, 210
- Hayṭal ibn 'Ālam ibn Sām 34, 193
- Ḥazdād = Ḥurdād ibn Ḥarhar
- Herakleiosz = Hiraql
- Al-Ḥillī, Abū l-Baqā' Hibat Allāh 21, 119
- Hiraql = Herakleiosz 48, 96
- III. Hormozd 24, 38, 42, 45, 51, 52, 84, 117, 118,
131, 132, 138, 140, 147, 152, 153, 171, 209,
230
- I. Ḥosrow Anūširwān 19, 20, 21, 22, 42, 44 46,
47, 48, 49, 60, 61, 65, 66, 70, 74, 75, 81, 82,
90, 93, 95, 96, 107, 118, 119, 126, 127, 128,
129, 132, 133, 137, 140, 141, 149, 150, 155,
156, 157, 158, 165, 171, 184, 191, 198, 223,
229, 241, 243, 244, 245
- Hūlākū = Hūlegū
- Ḥurayṭ al-Ḥuzā'ī ibn Quṭba 32, 62, 98, 159, 160,
243, 244

- Hurdād ibn Harhar 142, 143
 Hurmuz, Hurmuzd = III. Hormozd
 Hušunwān = Aḥšunwāz
 Huzā‘a 32
 Hülegü 245, 247
 Al-Ḥwārizmī, Muḥammad ibn Aḥmad 99, 213, 214, 216
 Ibn ‘Abd al-Ḥaqq, ‘Abd al-Mu‘min 174, 194
 Ibn ‘Abd Rabbihi 223, 227
 Ibn al-Aṭīr, ‘Izz al-Dīn 21, 121, 165, 168, 200, 207, 212, 248
 Ibn al-Dawādārī, Abū Bakr ibn ‘Abd Allāh ibn Aybak 22, 142
 Ibn Faḍl Allāh al-‘Umarī, Aḥmad ibn Yaḥyā 224, 245, 248
 Ibn al-Faḡīh al-Hamadānī, Aḥmad ibn Muḥammad 173, 176
 Ibn al-Ġawzī, ‘Abd al-Raḥmān 21, 117
 Ibn Ḥaldūn 22, 151, 156
 Ibn Ḥallikān, Aḥmad ibn Muḥammad 22, 135
 Ibn Ḥawqal, Muḥammad 173, 174, 178, 200, 248
 Ibn Ḥazm, ‘Alī ibn Aḥmad 21, 114
 Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram 214, 221
 Ibn Sa‘d 28, 251
 Ibn al-Šaġarī, Hibat Allāh ibn ‘Alī 223, 229
 Ibn Sīda, ‘Alī ibn Aḥmad 213, 219
 Ibn Qutayba, ‘Abd Allāh ibn Muslim 19, 23, 177, 190, 198, 207, 209, 223, 225
 Ibn Taġrī Birdī, Abū l-Maḥāsin Yūsuf 22, 161
 Ibn al-Wardī, Sirāġ al-Dīn Abū Ḥafṣ ‘Umar 174, 196
 Ibn al-Wardī, Zayn al-Dīn ‘Umar ibn al-Muẓaffar 22, 147
 Iḥšinwār = Aḥšunwār
 Iram 33, 34
 Al-Iṣbahānī, Abū Mūsā Muḥammad ibn ‘Umar 207, 211
 Al-Isbahānī, Ismā‘īl ibn Muḥammad 21, 116
 Iskandar ibn ‘Umar Šayḥ 170
 I. Jusztiánosz 48, 66, 96
 II. Jusztiános 66
 Al-Kalā‘ī, Sulaymān ibn Mūsā 21, 130
 Kārin 26, 39, 57, 59, 90
 Karmān ibn Tāraḥ ibn Sām 34
 I. Kavád /Kawād 19, 20, 21, 22, 24, 26, 42, 47, 48, 90, 154, 223
 Kāvurd 144
 Al-Madā‘inī 28, 210, 251
 Māhōē Sūrī 142
 Māhuwayh = Māhōē Sūrī
 Malikšāh 133, 135, 144, 145, 146, 161, 162, 163, 165, 169
 Mānī 82
 Manūčehr 154
 Manūšahr = Manūčehr
 Maqdisī, Muṭahhar ibn Tāhir 20, 72
 Mar Baršawmā = Baršawmā
 Marbūd = Muzdabūd
 Masrūq ibn Abraha 158
 Al-Mas‘ūdī, ‘Alī ibn al-Ḥusayn 20, 69, 70
 Mazdak / Mazdaq 26, 41, 47, 48, 59, 71, 91, 93, 128, 132, 139, 140, 141, 148, 149, 150, 155, 171, 242, 243
 Mihr Narsā = Mehr-Narseh 51, 152

- Mihrān 26, 46, 90, 91, 126
 Milās = Balāš ibn Fayrūz
 Mirzā Aḥmad ibn Šāhruḥ ibn Tīmūr 170
 Miskawayh, Aḥmad ibn Muḥammad 20, 83
 Mu‘āwiya 115
 Muḡāšī‘ ibn Mas‘ūd al-Sulamī 61, 130
 Al-Muhallabī 249
 Al-Munḍir 35, 44, 61, 74, 118, 129, 136, 137, 140, 149, 150, 152, 171, 230
 Al-Muqaddasī, Muḥammad ibn Aḥmad 145, 173, 176, 180, 187
 Al-Musta‘in 28
 Al-Mu‘tazz 28
 Mutawakkil 23, 28
 Muzdabūd 88
 Narsā = Narse 36, 44, 51, 64, 70, 122, 140, 152
 Nimród 179
 Nizak 97, 98
 Nūḥ 33, 34, 176, 182, 189, 193
 Al-Nu‘mān 61, 118, 129, 137
 Nūširwān = I. Ḥosrow Anūširwān
 Al-Nuwayrī, Šihāb al-Dīn Aḥmad ibn ‘Abd al-Wahhāb 223, 234, 255
 Pērōz/Firūz 24, 25, 26, 27, 30, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 65, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 139, 140, 141, 143, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 156, 158, 171, 177, 184, 191, 198, 200, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 244
 Perzsiai Pál 81
 Al-Rabī‘ ibn Ziyād al-Ḥārīṭī 114
 Rūm ibn Yafar ibn Sām 34
 Qabbād = I. Kavád
 Al-Qalqašandī, Aḥmad ibn ‘Alī 224, 247
 Qārin = Kārin
 Qārūt = Kāvurd
 Qubād = I. Kavád
 Qudāma ibn Ġa‘far 20, 67
 Šabbāba = Sābih 49, 159
 Sābūr al-Rāzī = Šāpur Mihrān
 Sa‘īd ibn al-Baṭrīq 20, 63
 Sām = Sém
 Al-Sam‘ānī, ‘Abd al-Karīm ibn Muḥammad 165, 167
 Sanhwā = Singībū *ḥāqān*
 I. Šāpūr 76, 82
 II. Šāpūr 35, 99, 101
 Šāpur Mihrān 90, 126, 127, 155, 241
 Sarḥad = Sūḥrā/Sōḥrā
 Sayf ibn Ḍī Yazan 48, 49, 158, 230
 Sayḡayūr = Singībū *ḥāqān*
 Al-Šayzarī, ‘Abd al-Raḥmān ibn Naṣr 231
 Sém 33, 34
 Sibṭ Ibn al-Ġawzī 21, 131
 Siḥūr = Singībū *ḥāqān*
 Singībū *ḥāqān* 42, 60, 95, 128, 157
 Šōšanduḥt 35
 Al-Subkī, Taḡ al-Dīn ‘Abd al-Wahhāb ibn ‘Alī 169
 Šūḥar = Sūḥrā/Sōḥrā
 Šuḥār 34
 Sūḥrā/Sōḥrā 26, 45, 46, 53, 56, 57, 59, 74, 90, 91, 105, 106, 108, 125, 126, 127, 154, 241, 243

- Šurayk ibn ‘Abd Allāh al-Naḥa‘ī 190
 Al-Ṭa‘ālibī, ‘Abd al-Malik ibn Muḥammad 20, 99
 Al-Ṭabarī, Muḥammad ibn Ġarīr 19, 28, 50, 94
 Ṭābit al-Ḥuzā‘ī ibn Quṭba 32, 62, 97, 98, 159, 243, 244
 (Kis) Tadūs = II. Theodosius
 Taglib 101
 Tamīm 29, 30, 97, 101
 Ṭamūd 34
 Ṭasm 34
 II. Theodosius 64
 Tīmūr 170
 Ūlyāḥīn 76
 ‘Umar ibn al-Ḥattāb 29, 30, 67, 115, 181
 ‘Uṭmān, ‘Uṭmān ibn ‘Affān 29, 67, 115, 167, 188
 Varāhamihira 112, 113
 Wabār 34
 Wahriz 48, 74
 Walāḥš = Balāš ibn Fayrūz
 Al-Walid ibn ‘Abd al-Malik 115
 Warāz, Waraz = Ġātfar
 Warhārān = V. Bahrām
 Wazar = Ġātfar
 Wird = Ġātfar
 Yafar 33, 34
 Yalāwuš = Balāš ibn Fayrūz
 Al-Ya‘qūbī, Aḥmad ibn Abī Ya‘qūb 19, 43, 251
 Yāqūt ibn ‘Abd Allāh al-Ḥamawī 97, 113, 174, 176, 185, 194, 200
 Yazdağird ibn Bahrām = II. Yazdegerd
 II. Yazdegerd 24, 38, 43, 45, 50, 51, 52, 64, 71, 77, 84, 89, 117, 118, 121, 126, 138, 147, 152, 236
 Yazdağird = III. Yazdegerd 142, 143
 Yazīd ibn al-Muhallab 97
 Yuḥṭiyānūs = I. Jusztiániász
 Yūstinūs = II. Jusztiász
 Al-Zamaḥšarī, Maḥmūd ibn ‘Umar 213, 220
 Zaradust-e Ḥuragan = Zārādušt ibn Ḥarkān 71, 79, 82, 93
 Zoroaszter 82
 Zarmihr = Barzmihr 41, 74, 106, 107, 108, 126
 Ziyād ibn Abī Sufyān 29

Földrajzi nevek

Abaršahr = Nīsāpūr 46, 61, 62, 93, 101, 130, 174, 197, 243	Azerbajdzsán 35, 36, 49, 64, 65, 85, 121, 122, 142, 156, 237
Abīward 115, 188, 189	Baḡaḡšān 189
Abūšahr 155	Bādġis/Bāḡaġis 115, 159, 165, 167, 168, 173, 174, 186, 189, 200
Āden 96, 118, 141, 150, 162	Bagdad 23, 28, 43, 83, 117, 131, 179, 185, 200, 229
Al-Ahwāz 90, 100, 102, 104, 155	Baġlān 189
‘Akbarā 179	Bahreïn 34, 129
Aleppó 48, 134, 157, 231	Bahurasīr 57
Alexandria 63, 65, 96, 118, 141, 150, 157, 229, 244	Balāšāġūn 246, 248
Alexandria = Marw	Balḡ 24, 25, 29, 30, 34, 37, 38, 61, 70, 73, 75, 80, 96, 102, 114, 115, 122, 129, 141, 145, 150, 158, 177, 180, 181, 187, 188, 189, 191, 198, 223, 225, 228, 244, 245, 246, 247, 248
Āmid 65, 93, 101, 108, 127, 155, 243	Balsān 186
Āmol (Āmul) 37, 189	Bāmayīn/Bāma’īn 167, 168, 186, 200
Āmūya = Āmol (Āmul) 37	Al-Bāmiyān 189, 246, 248
Al-Anbār 101	Banġikat 186
Andrāba 189	Al-Bardān 179
Antiochia 28, 42, 48, 74, 96, 118, 157, 229	Bašmāliq 248
Anūšīr 65	Bašra 29, 30, 33, 67, 98, 114, 208, 215
Apamea 48	Bast al-Ruḡaġ 156
Ardašīr-Ḥorra 26	Bayhaq 188
Arġān 90, 93, 108, 127, 132, 155, 241	Bayl 189
Armīniyya 34	Al-Bāzar 156
Asfarā’īn 106, 107	Bīward 130, 197
Ašġird 186	Bizānc 24, 26, 35, 41, 42, 47, 48, 51, 64, 65, 66, 74, 75, 77, 81, 82, 93, 96, 101, 108, 118, 119, 127, 129, 130, 133, 134, 135, 145, 146, 152,
Asuristān 41	
Aṭrār 248	
Al-‘Awāsīm 48	
Azāḍwār 188	

- 153, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165,
169181, 229, 243
- Boşrā 101
- Buḥārā 32, 42, 69, 97, 98, 115, 174, 183, 189,
193, 199, 246, 248
- Būn 167, 186
- Al-Burğān 129
- Büşnağ 115
- Bust 115
- Ciprus 157
- Dahistān 156
- Damaszkusz 28, 34, 131, 135, 136, 142, 144, 161,
163, 169, 245
- Daqla 119
- Dārīn 101
- Darwistān 94, 141
- Dastgerd al-Malik 100
- Dāwūr 115
- Dayr al-‘Āqūl 179
- Daylam 96, 230
- Diyār al-Ğabal 126
- Dīzk 186
- Famm al-Şulḥ 179
- Farğāna 42, 96, 120, 129, 153, 158, 174, 183, 186,
190, 199, 230, 244, 246, 248
- Fārs 26, 29, 34, 101, 102, 105, 155
- Faršābūr 101
- Al-Fāryāb 189
- Fayrūz-Sābūr 100, 101
- Ğabal al-Faṭḥ 152, 156
- Ğabbal 179
- Ğābulistān = Zābulistān
- Ğāğāniyān 173, 174, 187, 194
- Al-Ğāmi‘ān 179
- Ğarğarāyā 179
- Ğayḥān 192
- Ğayḥūn = Oxus, Amu-darja
- Al-Ğazīra 48, 134, 135, 145, 146, 161, 162, 163,
169
- Ğibāl 196
- Ğilān, al-Ğīl 246
- Al-Ğūr 246, 248
- Ğurğān 36, 59, 85, 95, 204, 237
- Ğuwayn 188
- Al-Ğūzğān 189
- Ḥabīş 62
- Ḥağar 101
- Haqla 129
- Ḥamrān 130
- Al-Ḥaram 34
- Harāt 30, 62, 68, 98, 115, 159, 165, 166, 167, 168,
175, 186, 188, 189, 200
- Ḥarqāna 186
- Ḥast 189
- Al-Ḥaṭā 248
- Al-Ḥawarnaq 71
- Ḥiğāz 34
- Al-Ḥīra 43, 71, 101, 129, 136, 140, 149, 150, 152,
158
- Ḥims 28
- Ḥuğand v. Ḥūğand 174, 193, 246, 248
- Ḥulm 189
- Ḥulwān 90, 127, 132, 241
- Ḥunayn 29, 115
- Ḥurāsān 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 42,
43, 49, 52, 53, 57, 61, 64, 67, 68, 69, 84, 85,

- 88, 97, 98, 101, 102, 114, 115, 116, 122, 125,
130, 138, 139, 143, 146, 147, 148, 153, 154,
156, 159, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 173,
174, 176, 177, 181m 182m 188, 189, 190,
191, 192, 193
- Ḥurra-Sābūr 100
- Ḥuttalān 70
- Ḥwārizm 111, 115, 153, 182, 188, 189, 192, 195,
201, 234
- Ḥwārizm tava = Aral-tó 234
- Ḥwāst 62
- India 14, 43, 82, 101, 111, 112, 113, 119, 133,
135, 152, 158, 173, 187, 188, 207, 210, 211,
212, 213, 214, 217, 219, 221, 222, 246
- Īrānšahr 107, 108, 127, 189
- Iṣbahān/ Iṣfahān 21, 29, 83, 110, 115
- Iskalkand 249
- Iṣṭaḥr 41, 100
- Jemen 29, 34, 42, 48, 49, 74, 75, 96, 97, 129, 158,
162, 178, 182, 230
- Kābul 114, 115, 189
- Kābulistān 38, 42
- Karbad Ğarmiyān 67
- Karmān 29, 61, 67, 101, 130, 142, 144, 188
- Kāšān 30
- Kāšgar 135, 145, 146, 161, 169
- Kaskar 24
- Kasmír 74, 119
- Kilān = Ğilān, al-Ğil
- Kína 113, 133, 157, 173, 187
- Kiš 31, 32, 42, 186, 199
- Kūfa 23, 29, 208
- Kurayn 29
- Kuṣmayhan/Kuṣmēhan 36
- Kūṭā Rabbā 178, 179
- Al-Madā'in 26, 27, 52, 61, 74, 79, 84, 90, 96,
100, 105, 108, 118, 126, 129, 132, 133, 142,
150, 154, 155, 179, 210, 229, 241
- Māliq 248
- Manbiğ 48
- Al-Maḡna' 190
- Al-Marğ 79
- Marw al-Rūd 69, 152, 167, 186, 189
- Marw al-Šāhağān 115, 189
- Māt 127
- Mayyāfaraqin 108
- Māzandarān 224, 246, 247
- Marw (Merv) 30, 36, 65, 76, 142, 143, 167, 188
- Moszul 79, 135, 212
- Nahr Šir 154
- Nasā v. Nassā 36, 98, 130, 188, 189, 197
- Nasaf 32, 42, 190
- Al-Nu'māniyya 179
- Omān 34, 129
- Oxus, Amu-darja 97, 174, 181, 187, 188, 189,
192, 195, 201, 223, 234, 245, 246, 247,
248
- Al-Qādisiyya 142
- Qalāyūn al-Hind 119
- Qarāqum 248
- Qardā 81
- Qays 29, 30, 43, 61, 68, 74, 75, 97, 98, 101, 130,
197
- Qinnasrīn 48
- Qubād Ḥurra 90, 108
- Qubādiyān 108

- Qūhistān 19, 29, 30, 61, 62, 68, 115, 130, 165, 166, 189
 Qulzum-tenger 247
 Qūmis 181
 Qumm 30
 Rābar 61, 130
 Rabī‘a 97
 Rāmhumuz 100
 Rāšit 186
 Rayy 24, 26, 52, 69, 83, 84, 85, 90, 138, 147, 159, 171
 Al-Rūbistān 190
 Al-Ruhā 48, 96, 141, 150
 Al-Ruḥağ 94, 128, 141, 150, 156
 Rūmiyya 74, 96, 133, 229
 Sābāt 126, 154, 186
 Sābis 179
 Safawān 34
 (Al-)Şağāniyān 38, 41, 42, 173, 186, 187, 188, 189, 194
 Sāğūn 248
 Al-Šām 34, 48, 133, 134, 135, 145, 146, 161, 162, 163, 165, 169
 Samarqand 31, 42, 69, 115, 173, 174, 185, 186, 190, 193, 194, 199, 246, 148
 Sanām 190
 Saraḥs 98, 115, 130, 188, 189, 197
 Sarandīb 71, 119, 158
 Al-Sawād 101
 Sayḥān 174, 192
 Sayḥūn = Szir-darja = Al-Šāš 173, 174, 183, 185, 186, 189 192, 194, 223, 234, 235
 Al-Sayl 97, 98
 Şiffin 29, 30, 115
 Siğistān 26, 51, 56, 57, 105, 114, 115, 117, 125, 152, 171, 181, 182, 188, 190
 Simingān 189
 Al-Sind 94, 101, 115, 128, 141, 150, 156, 188, 213, 215, 22, 246
 Sindūsit 128
 Singār 101
 Širāz 53, 153
 Al-Sirgān 61, 130
 Al-Şoğd 189
 Şül 85, 95, 156, 157, 237
 Šümān 186
 Sūs 100, 101
 Szeleukia 26, 57, 82
 Szíria 28, 29, 34, 48, 130, 166
 Ṭabaristān 36, 246, 247
 ṭabasi erödök 29, 30, 67, 115, 130, 189
 Ṭabas 29, 61, 67, 154
 Tabūk 29, 115
 Ṭā‘if, Al-Ṭā‘if 29, 34, 115
 Al-Ṭālaqān 51, 84, 125, 189, 201, 236
 Ṭarārind 189
 Ṭarḥūn 97, 98
 Tawwağ 101
 Ṭaysabūn [Ktésziphón] 57, 82
 Ṭayya 34
 Tibet 157, 187, 189, 199
 Tigris 179
 Tikrit 179
 Ṭirāz 181
 Al-Tirmid 31, 32, 97

Transoxánia 22, 25, 97, 98, 129, 158, 173, 188, 190, 193, 246	Ušrūsana 173, 174, 183, 185, 186, 190, 194, 246, 248 Wabār 34
Ṭuḥāristān/Ṭuḥayristān 25, 29, 30, 38, 42, 52, 73, 75, 84, 94, 97, 101, 102, 103, 115, 125, 128, 138, 141, 147, 150, 153, 156, 166, 171, 174, 175, 188, 189, 196, 201, 213, 216, 218, 221, 224, 236, 248	Wālīg 189 Walwālīg 175, 201, 248 Yamāma 34, 97 Yazd 62 Yūšanġ 189
Tūrān 175, 200, 201, 204, 224, 246, 248	Zāb 79
Ṭūs 98, 115, 130, 189, 197	Zābulistān 186
Tustar 101	Zāmīn 42, 94, 105, 115, 128, 141, 150, 156
Ṭuwāna 101	Zarangġ 114

Tárgymutató

- Al-Abastāq = Aveszta 71
- abgar* 95
- abházok 128
- alán 156
- balanğar* 95, 128, 156, 157
- bangar 95
- cserkeszek 246
- dihqān* 31, 106, 107, 132
- farsah* = parasang 36, 61, 130, 185, 189, 194, 201, 234
- ğarāmiqa* 156
- haftarāniyyūn* 14, 79
- halağ* 201, 216, 218
- haṅğīna* 201, 218, 221ß
- hāqān*, kagán 26, 27, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 49, 60, 61, 64, 65, 69, 74, 90, 95, 96, 107, 119, 121, 122, 126, 128, 129, 133, 152, 154, 157, 199, 216, 230, 240, 241, 244, 246
- hātūn* 37
- heftaliták 13, 14, 19, 20, 21, ,22, 24, 25, 26, 30, 32, 34, 35, 38, 41, 42, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 88, 90, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 141, 142, 145, 145, 147, 148, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 182, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 239, 241, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 251
- hiğğāhok* = kipszakok 246
- iqlim* 145, 185, 187
- iswār, suwār* 26, 27
- kazárok 49, 75, 96, 118, 128, 129, 135, 141, 145, 146, 150, 156, 157, 159, 161, 244
- kūra* 26, 47, 183
- māğārok* 246
- marzubān* 35, 78, 102, 103, 105, 122, 142, 143, 232
- mūbađ, mūbađān mūbađ* 39, 40, 58, 71, 88, 91, 102, 108, 124, 232, 233, 240
- nāhiya* 183, 186
- rub'* 189
- rūsok* 246
- spahbed* 93
- Szászánida (Birodalom) 19, 24, 25, 26, 31, 35, 41, 42, 46, 47, 48, 50, 52, 57, 63, 64, 65, 82, 90, 93, 95, 110, 114, 036, 171, 174, 229
- szlávok 246
- szogdok 31, 37, 37, 69, 100, 152, 153, 155, 174, 183, 199
- tabābi'a* 158, 178
- tarhān* 40, 97

ṭassūġ, ṭasāsīġ 47

tibetiek 62, 98, 160, 244

türkök 4, 26, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 40, 42,
44, 45, 49, 57, 58, 60, 62, 64, 69, 73, 74, 75,
78, 80, 81, 88, 95, 96, 98, 101, 116, 119, 121,
122, 128, 132, 135, 138, 146, 152, 154, 157,
158, 159, 160, 161, 169, 173, 174, 181, 183,
187, 196, 199, 201, 203, 213, 215, 216, 217,
218, 219, 220, 221, 223, 234, 235, 244, 246

wazīr = Wuzurg framadār 24, 26, 39, 51, 54, 87,
103, 108, 124, 144, 152, 153, 170, 225, 232

zoroasztriánus 35, 39, 48, 83

Olvasószerkesztő: Szarvas Melinda
Borítóterv: Gembela Zsolt
Nyomdai előkészítés: Kállai Zsanett
Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila